

GLASILO

INŠTITUTA ZA SLOVENSKI JEZIK FRANA RAMOVŠA ZRC SAZU

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI 10.2

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI

ISSN 0354-0448

Uredniški odbor

Metka Furlan, Janez Keber, France Novak, Vera Smole

Urednik

Janez Keber

Prevod izvlečkov in povzetkov v angleščino

Nanika Holz

Prelom

Brane Vidmar

Oblikovanje

Milojka Žalik Huzjan

Naslov uredništva

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Novi trg 4, 1000 Ljubljana, Slovenija

Telefon: 01 4706 160, faks: 01 425 77 96

<http://www.zrc-sazu.si/isjfr/jezikosl.htm>

E-pošta: isj@zrc-sazu.si

Cena posamezne številke: 1500 SIT

Naročila sprejema

ZALOŽBA ZRC, p. p. 306, 1001 Ljubljana

Telefon: 01 4706 464, faks: 01 425 77 94

E-pošta: zalozba@zrc-sazu.si

Jezikoslovni zapiski so glasilo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in slovenska znanstvena jezikoslovna revija. Izhaja od leta 1991, od 3. letnika 1997 vsako leto, od 2001 dvakrat letno. V njih domači in tuji raziskovalci slovenskega in drugih slovanskih jezikov objavljajo svoje izsledke ter ocene in poročila o najnovejših slovenskih in tujih jezikoslovnih delih.

Jezikoslovni zapiski so uvrščeni v mednarodni bazi podatkov MLA International Bibliography of Books and Articles on the Modern Languages and Literatures, New York in v CSA (Cambridge Scientific Abstracts) Linguistics & Language Behavior Abstracts (LLBA).

Tiskano s podporo Ministrstva za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije

Tisk: Present d.o.o., Ljubljana

© 2004, ZRC SAZU

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI

Glasilo

Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša

10 • 2

2004

Beseda urednika

Ob izidu desetega letnika revije

Ob izidu drugega zvezka 10. letnika **Jezikoslovnih zapiskov**, kar je lep jubilej, se mi zdi vredno zapisati nekaj podatkov o začetkih in doseženem. **Jezikoslovni zapiski** so bili kot glasilo Inštituta za slovenski jezik ustanovljeni leta 1990 na pobudo takratnega upravnika Vladimirja Nartnika, ki je predlagal tudi ime. Leta 1991 je izšel prvi letnik, ki ga je uredil Jakob Müller s pomočjo Petra Weissa. V letu 1994 me je Jakob Müller prosil, da bi prevzel uredništvo revije, kar sem sprejel. Potem sem leta 1995 uredil drugi letnik, ki je bil posvečen 50-letnici Inštituta za slovenski jezik. Tretji letnik, ki je izšel leta 1997, je že uredil pred tem ustanovljeni uredniški odbor, pripravo za tisk pa je prevzela Založba ZRC. S tem so **Jezikoslovni zapiski** dejansko že ustrezali merilom MŠZŠ za sofinanciranje znanstvenih in strokovnih publikacij, kar je bilo tudi formalno doseženo s četrtrim letnikom leta 1998. Od leta 1997 naprej **Jezikoslovni zapiski** izhajajo redno vsako leto. Sedmi letnik je leta 2001 izšel kot dvojni zvezek in je bil posvečen 80-letnici akademika in nekdanjega upravnika Inštituta Franca Jakopina. Od tedaj naprej **Jezikoslovni zapiski** izhajajo vsako leto v dveh zvezkih. Med temi je bil 2. zvezek 8. letnika tematski (*Slovensko imenoslovje*), 1. zvezek 9. letnika pa poltematski (*Slovaropisje*).

V desetih letnikih **Jezikoslovnih zapiskov** je bilo na 3041 straneh objavljeno 235 prispevkov 197 avtorjev in avtoric, kar pomeni na letnik povprečno 304 strani, 23,5 prispevka in 19,7 avtorjev in avtoric. Podrobnejši podatki z izvlečki prispevkov po letnikih in zvezkih so na spletni strani revije: <http://www.zrc-sazu.si/isjfr/jezikosl.htm>.

Ob izidu 10. letnika **Jezikoslovnih zapiskov** se najprej najlepše zahvaljujem vsem sodelujočim avtorjem in avtoricam, članom uredniškega odbora, recenzentom in prevajalki. Posebno zahvalo namenjam Založbi ZRC in njenemu uredniku Vojislavu Likarju za pomoč in moralno podporo, Ministrstvu za šolstvo, znanost in šport ter ZRC za sofinanciranje, vodstvu in Znanstvenemu svetu Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pa za pogoje, v katerih sem z uredniškim odborom lahko urejal inštitutsko revijo.

Ljubljana, 8. 11. 2004

Janez Keber

VSEBINA

I. IZ ZGODOVINE INŠTITUTA ZA SLOVENSKI JEZIK

FRANA RAMOVŠA

Majda Merše, *Ob sedemdesetletnici Franceta Novaka* 7

II. RAZPRAVE IN ČLANKI

Katja Sturm-Schnabl, *Aktualnost Miklošičevega znanstvenega dela in misli* 19

Matej Šekli, *Naglas neprevzetih izsamostalniških izpeljank s priponskim obrazilom -ar(j)- v knjižni slovenščini* 47

Melita Zemljak, *Instrumentalno-slušna analiza pogostnosti in trajanja glasov na primeru štajerskega zabukovškega govora* 73

Peter Jurgec, *Fonologija v slovarju novejšega besedja* 89

Jožica Škofic, *Fonološki opis govora Juršincev (SLA 378)* 103

Mira Krajnc, *Začetniki oziroma sredstva za vzpostavljanje in ohranjanje stika v komunikaciji* 121

Saša Poklač, *Nekaj teoretičnih izhodišč o narečni frazeologiji in narečnih frazemih* 137

Pavle Merku, *Toponomastični ocvirki (Štanjel na Krasu, Iyoüca, Križ, Sätú/Svetó)* 147

III. GRADIVO, OCENE, POROČILA

Peter Jurgec, *Irena Sawicka, An outline of the phonetic typology of the Slavic languages (Toruń 2001)* 153

Peter Jurgec, *Cvetka Prek in Emica Antončič, Slovenska zborna izreka: priročnik z vajami za javne govorce, Knjiga in zvočna zgoščenka (Maribor 2003)* 159

Janez Keber, *A. Birih, V. Mokienko, L. Stepanova, Slovar' frazeologičeskikh sinonimov ruskogo jazyka (Rostov na Donu 1997)* 165

Vladimir Nartnik, *Tat'jana Ivanovna Vendina, Srednevekovyj čelovek v zerkale staroslavjanskogo jazyka (Moskva 2002)* 171

Peter Weiss in Andrejka Žejn, *Digitalizacija pisnega narečnega gradiva v dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani* 179

Andreja Žele, *Jerica Snoj, Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov (Ljubljana 2004)* 189

**I. IZ ZGODOVINE INŠTITUTA
ZA SLOVENSKI JEZIK**

Ob sedemdesetletnici Franceta Novaka

Majda Merše

IZVLEČEK: Dr. France Novak praznuje dvojni jubilej: sedemdeseti rojstni dan in štirideseto obletnico prihoda na Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. Ob tej priliki je bila pregledana njegova življenjska pot in opozorjeno na njegove številne raziskovalne in strokovne dosežke. Začrtan je bil obseg njegovega slovarskega dela ter leksikoloških (zlasti pomenoslovnih), funkcijskozvrstnih in jezikovnozdovinskih raziskav.

ON FRANCE NOVAK'S 70th BIRTHDAY

ABSTRACT: For France Novak, Ph.D., this is a celebration of two jubilees: his 70th birthday and the 40th anniversary since he first came to work at the Fran Ramovš Institute of the Slovene language. The article draws attention to his numerous research and professional achievements, as well as to his lexicographic work and research in lexicology (especially in semantics), register and style, and in historic linguistics.

Prvega novembra, na dan, ki je že v Trubarjevem kole(n)darju iz leta 1557 označen kot praznik vseh svetnikov in ki mu še danes običajno pravimo »vsi svēti«, je sedemdeseti rojstni dan praznoval France Novak. Mesec dni pred tem je tiho minila tudi štirideseta obletnica njegovega prihoda na Inštitut za slovenski jezik: minilo je štirideset zelo delavnih in raziskovalno plodnih let, ki jih je preživel v dveh sekcijah inštituta. Prvi november 2004 je v življenju jubilaranta opaznejši mejnik tudi zato, ker se je prav s tem datumom upokojil.

France Novak se je rodil kmečkim staršem na Gorenjem Vrhu pri Dobrniču. Družinsko in vaško okolje mu je privzgojilo stroge delovne navade ter občutek za tradicionalne življenjske vrednote, med katerimi se povsem samoumevno zelo visoko uvrščata tudi poštenost in resnicoljubnost. Za dediščino je dobil tudi gibko, pronicljivo misel ter priljuden, veder značaj, kar je pustilo sledove v sleherni delovni skupini, katere član je bil.

Gimnazijo je obiskoval v Novem mestu. Po maturi leta 1955 se je vpisal na slavistični oddelek ljubljanske Filozofske fakultete. Diplomiral je leta 1960 iz slovenskega in srbohrvaškega jezika s književnostmi. Po odsluženju vojaščini je prav

tako na Filozofski fakulteti v Ljubljani vpisal tretjestopenjski študij, smer slovanska etimologija in onomastika. Za magistrsko nalogo z naslovom *Slovensko jamsko imenoslovje* je leta 1965 dobil Prešernovo nagrado za študente. Magistrskega izpita in zagovora naloge ni opravljal. 26. maja 1995 je uspešno zagovarjal doktorsko disertacijo z naslovom *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*.

Leta 1964 se je zaposlil na Inštitutu za slovenski jezik pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Sprva je delal v Leksikološki sekciji inštituta. Bil je soavtor in sourednik prvih dveh knjig *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (dalje SSKJ). Redatorsko delo je prekinil v času dvakratnega študijskega bivanja v tujini. Leta 1965 je bil pet mesecev v Pragi, kjer se je jezikovno in strokovno izpopolnjeval na Filozofski fakulteti Karlove univerze ter na akademijem Inštitutu za češki jezik. Leta 1971 je mesec dni izpopolnjeval znanje ruščine v Moskvi. Oktobra leta 1976 je (sredi priprav za tretjo knjigo SSKJ) prestopil v komaj ustanovljeno zgodovinsko sekcijo inštituta, v kateri naj bi nastajali zgodovinski slovarji, kot prvi med njimi pa *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. France Novak je bil vse od ustanovitve leta 1973 tudi član komisije strokovnjakov za leksikološka vprašanja (imenovane Komisija za historične slovarje slovenskega jezika), ki je pod predsedstvom akademika Franceta Bezlaja sprva vodila delo sekcije, od 24. aprila leta 1987 dalje pa je bil tudi uradno vodja sekcije.

France Novak je z delom na Inštitutu za slovenski jezik pričel kot asistent. Leta 1972 je bil izvoljen v naziv višji strokovni sodelavec, leta 1983 pa v naziv strokovni svetnik. Leta 1994 je po prevedbi, opravljeni na osnovi kolektivne pogodbe, dobil naziv strokovni sodelavec s specializacijo, leta 2001 pa naziv samostojni strokovni sodelavec specialist v humanistiki. Za ustrezen znanstveno-raziskovalni naziv, do katerega bi na osnovi znanstvenih in strokovnih dosežkov nedvomno bil upravičen, ni zaprosil, ker si je zanj postavil zelo stroga lastna merila. Na to, da so mu njihovo izpolnitev onemogočala objektivna dejstva, se ni oziral.

Že polni dve desetletji poučuje slovenski knjižni jezik in poslovno komuniciranje na Višji oz. Visoki upravni šoli v Ljubljani, ki je v zadnjem času prerasla v Fakulteto za upravo, od leta 1998 pa kot docent za slovenski jezik predava tudi na Pedagoški fakulteti v Mariboru. Prav vestno pedagoško delo mu je v zadnjem desetletju zaseglo zelo veliko moči in prostega časa, saj so se obveznosti zaradi naraščajočega števila študentov močno povečale, pa tudi zato, ker je v skladu s svojimi trdnimi pedagoškimi načeli skušal dosegati zadovoljivo kakovost znanja pri vseh študentih, ne glede na njihovo število.

V letih 1992–1995 je bil predsednik Slavističnega društva Slovenije. Od leta 1992 je član Delovne skupine za jezikovno načrtovanje in jezikovno politiko pri Odboru za kulturo, šolstvo in šport Državnega zbora Republike Slovenije. V letih 1996–1999 je bil član Upravnega odbora ZRC SAZU, od leta 1997 pa kot član uredniškega odbora vsebinsko in programsko sooblikuje tudi Jezikoslovne zapiske, glasilo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša.

Prvi tiskani prispevek, ki ga »zaznava« jubilentova bibliografija, je članek, napisan ob petdesetletnici smrti pesnika Kranjčeviča (Tribuna 1958). Prispevku kronološko sledi dolga vrsta ocen literarnih del, ki so v letih 1960–1964 izšle v

Naši sodobnosti oz. Sodobnosti in ki razkrivajo avtorjevo živo zanimanje za domačo in tujo sodobno literaturo, še posebej pa za poezijo. Hkrati je v Slavistični reviji, Jeziku in slovstvu in Naših razgledih, nekaj let kasneje pa tudi v Gospodarskem vestniku, izšlo več jezikoslovnih prispevkov, ki že nakazujejo kasnejšo tematsko razsežnost, raznolikost, medsebojno prepletenost in temeljitost Novakovih jezikoslovnih raziskav.

Pregled tematike, obravnavane v jezikoslovnih delih Franceta Novaka, kaže na pripadnost štirim osnovnim tematskim področjem, ki se praviloma stikajo in prepletajo, le redko pa so opazneje razmejena. Oblikujejo jih: (1) slovaropisne teme; nanje se logično navezujejo (2) besedoslovne raziskave: zlasti s pomenoslovnim jedrom, ki bi ga bilo mogoče zaradi raziskovalne osrednjosti in razsežnosti obravnavati tudi kot samostojno tematsko področje, ter s podpodročji, ki jih predstavljajo imenoslovje ter strokovni jezik in terminologija, ki hkrati ustvarjata gladek prehod k (3) obravnavam funkcijske zvrstnosti jezika. Kot četrto tematsko področje je mogoče obravnavati jezikovnozgodovinske teme, čeprav je tako sodobni kot zgodovinski pristop mogoče zaznati pri raziskavah z vseh tematskih področij.

Jubilantovo zanimanje za ožje slovaropisne teme se je razkrilo že v najzgodnejših objavah (npr. v ocenah poskusnega snopiča Etimološkega slovarja slovenskega jezika (Naši razgledi 1963), poskusnega snopiča Slovarja slovenskega knjižnega jezika (Sodobnost 1964) in drugje). Delo pri SSKJ, vključenost v pripravljala dela za *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* in sodelovanje pri drugih nalogah Sekcije za zgodovino slovenskega jezika pa ga je tudi kasneje nenehno usmerjalo k tovrstnim raziskavam. Izid prvega dela SSKJ ga je npr. spodbudil k razvojnemu prikazu slovenske leksikografije (*O razvoju slovenske leksikografije*, VI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1970), slovarsko in raziskovalno ukvarjanje s knjižnim jezikom 16. stoletja pa k prikazu dosežkov slovenske reformacije na leksikografskem in leksikološkem področju (*Leksikografija in leksikologija v slovenski reformaciji*, Leksikografija i leksikologija, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja LXXXV, Sarajevo 1988). V enem izmed strokovnih sestavkov je (strokovno) javnost seznanil s pripravljalnimi deli za slovenski zgodovinski slovar, zlasti pa z že doseženimi rezultati (Jezik in slovstvo 27, 1981/82), v posebni razpravi pa z vprašanjem gradiva za zgodovinski slovar ter s konkretno problematiko popolnega izpisa, s katerim je bilo zbrano gradivo za *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* (Rječnik i društvo, Zagreb 1993).

Jubilantove slovaropisne teme zadnjega desetletja kažejo na zanimanje za starejše, večinoma dvojezične slovarje, čeprav je bil nastanek sestavkov običajno spodbujen z obletnicami. Novomeška Rast (1994) npr. prinaša podrobnejšo predstavitev Pleteršnikovega slovarja, Murkov zbornik (Zora 9, Maribor 1999) pa prikaz zgradbe tipičnega slovarskega sestavka v Murkovem slovarju. Na Novakovo temeljito teoretično in praktično poznavanje slovaropisja kažejo tudi primerjalne osvetlitve obravnavane problematike, v katere so vpleteni številni drugi (starejši ali sočasni) slovarji in slovarniki (npr. Pohlin, Gutschmann, Jarnik, Janežič, Cigale, predvsem pa SSKJ), kar hkrati povečuje tudi vedenje o njih.

Med slovaropisne teme se uvršča tudi zamisel o zapisovanju besednega

zaklada govornega jezika v posameznih krajih. Oživila je kot pobuda Slavističnega društva Slovenije, v veliki meri pa jo je izoblikoval prav jubilat sam. Predstavil jo je dvakrat: v *Traditiones* 23, Ljubljana 1994 (*Zapisovanje besednega zaklada govornega jezika v posameznih krajih*) in v Zborniku Slavističnega društva Slovenije 5, Ljubljana 1997 (*Predstavitev zamisli o zapisovanju besednega zaklada govornega jezika v posameznih krajih*). V sestavkih je avtor povzel lastno zamisel ter mnenja številnih raziskovalcev jezika in njegovih ljubiteljev. Oboje naj bi za začetek spodbudilo razpravo o načrtu in privedlo do pričakovane dopolnitve zamisli, čemur naj bi sledila njena uresničitve.

Vztrajno in v tesni povezavi s slovarskim delom se je France Novak loteval besedoslovnih tem. Z njimi zaobsega tipologijo besedja pri posameznih piscih iz naše literarne preteklosti, bodisi znotraj posameznega dela (npr. v Trubarjevem delu *CATEHISMVS SDVEIMA ISLAGAMA*, 1575), kar omogoča natančnejšo analizo in predstavitev, ali znotraj celotnega opusa (npr. Kersnikovega). Trubarjevo besedje je npr. analizirano glede na tematiko, izvor, stilnost in pomenskost (*Besedje Trubarjevega dela Catehismus z dveima izlagama iz l. 1575*, Vatroslav Oblak, Obdobja 17, Ljubljana 1998), tipologija Kersnikovega besedja pa je določena ob upoštevanju vsebinsko-področnih in slogovnih skupin (Janko Kersnik in njegov čas, Zbornik Slavističnega društva Slovenije 8, Ljubljana 1998). Med dela, ki jih jubilat sam uvršča med pomembnejše raziskovalne dosežke, spada zgodnja razprava *Arhaizacija v Visoški kroniki* (Jezik in slovstvo 20, 1974/75). V njej so obravnavani tipi starinskih izraznih sredstev, ki jih je Tavčar namerno uporabil v Visoški kroniki.

Jedro celotnega Novakovega raziskovalnega dela predstavljajo pomenoslovne teme, zlasti obravnava (samostalniške) večpomenskosti. Namenjene so jim številne razprave, ki analizirajo pomenske pojave bodisi na osnovi sodobnega ali v preteklih obdobjih uporabljanega besednega zaklada (npr. *Vloga skladnje pri določanju in dokazovanju pomenskih lastnosti besedja*, XI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1975; *Vprašanja pomenske analize leksike starejših obdobj*, Leksikografija i leksikologija, Beograd – Novi Sad 1982; *Pomenske značilnosti besednega zaklada slovenskih protestantskih piscev*, XX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1984; *Vprašanja pomenske skupine v besedišču pri slovenskih protestantih*, Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije, Ljubljana 1986).

Tudi v zadnjih petnajstih letih je pomenoslovnim temam vsaj nekaj prostora odmerjenega v večini Novakovih problemsko specializiranih raziskav, zlasti pa raziskav jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja (npr. v razpravah *Pomen raziskovanja besedja knjižnega jezika 16. stoletja za jezikoslovje, Samostalniška večpomenskost v knjižni slovenščini 16. stoletja glede na prevodne zglede* in drugod). Samostalniška večpomenskost je bila tudi tema njegove disertacije. Prav pred kratkim je izšla obsežna monografija z (enakim) naslovom *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*, ki strnjuje, nadgrajuje ter problemsko in z novimi vidiki dopolnjuje avtorjevo dosedanje raziskovanje (samostalniške) večpomenskosti, ki jo obravnava kot lastnost knjižnojezikovnega sistema. V monografiji so predstavljeni vsi pomenskorazvojni modeli, ki so bili v knjižnem jeziku 16. stoletja aktivni pri tvorbi drugotnih pomenov (metaforizacija,

metonimizacija, terminologizacija, natančnejše določanje pomenov, približevanje, preobrnitev, poosebitev, besedna igra, frazeologizacija, simbolizacija, primerjava, nastanek priliških pomenov in nastanek pomenov, vezanih na liturgična besedila). Eden izmed osnovnih ciljev monografije je bil tudi odkritje vseh tipov pomenskih prehodov ter pomenskih zakonov, po katerih le-ti nastajajo. Odkrivanje večpomenskostnih pojavov je potekalo znotraj celotnega sistema besednega zaklada, na osnovi analize obsežnega gradiva, dobljenega s popolnim izpisom del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Zaradi vsega naštetega bo delo dober študijski in delovni priročnik slovaropiscev, zlasti zgodovinskih. Poleg temeljnih ugotovitev, ki se nanašajo na samostalniško večpomenskost, delo prinaša tudi več priložnostnih ugotovitev, ki izpopolnjujejo splošno vedenje o slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. Slednjega bogatijo tudi številni drugi raziskovalni prispevki Franceta Novaka.

France Novak večpomenskost obravnava tudi kot enega izmed poimenovalnih načinov v slovenščini. Tudi tem namenja veliko pozornosti, tako v okviru jezikovnozgodovinskih raziskav kot pri raziskavah sočasnih funkcijskih zvrsti (zlasti poslovnega in uradovalega jezika) ter sočasnega strokovnega jezika. Vztrajno »vračanje« k problematiki večpomenskosti, pa tudi raziskovanje poimenovalnih načinov in zanimanje za terminološko problematiko, so opazne povezovalne niti Novakovih jezikoslovnih raziskav, ki hkrati svojsko homogenizirajo njegovo delo.

Več razprav se ukvarja s terminološko problematiko. Najtemeljiteje je (v eni izmed njih) predstavljena slovenska jamska terminologija (Onomastica Jugoslavica 10, Zagreb 1982). Jezikovna analiza izbranih del iz preteklosti (npr. Koliherjevega rokopisa o rastlinskih zdravilih iz leta 1750, Pohlinovih Bukovz fa rajtengo iz leta 1781, Dajnkove knjige Čelarstvo iz leta 1811, Slovenskega glasnika (v obdobju 1858–1868) ter Thumove Alpske terminologije, ki je nastajala v tridesetih letih 20. stoletja) je izpostavila tudi v njih uporabljeno matematično (*Iz zgodovine slovenskega znanstvenega jezika: Pohlinova računica*, Slovenski jezik v znanosti 1, Zbornik prispevkov, Ljubljana 1986), čebelarstvo (*Dajnkovo čebelarstvo izrazje*, Dajnkov zbornik, Zora 3, Maribor 1998), alpsko (*Terminološka prizadevanja s posebnim ozirom na Henrika Tumo*, Socialni realizem v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja 7, Ljubljana 1987), vzorčno pa tudi druge terminologije, npr. botanično in medicinsko (*Jezik Koliherjevega rokopisa*, Slovenska medicinska beseda, Medicinski razgledi, Ljubljana 1984) ter pravno. Z razpravami *Terminologija v Slovenskem glasniku* (Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja 3, Ljubljana 1982), *Terminološka prizadevanja s posebnim ozirom na Henrika Tumo* in *Leksikalne spremembe v slovenskem poslovnem in uradovalem jeziku* (Jezik in čas, Ljubljana 1996) je avtorju hkrati uspelo zarisati skorajda strnjen lok razvoja terminologije za obdobje, ki se pričenja sredi 19. stoletja, končuje pa sredi devetdesetih let 20. stoletja. Razprave razvojno povzemajo temeljno terminološko problematiko, prikazujejo pa tudi tvorbene tipe in izvorno različnost terminov.

Z imenoslovnimi temami se je France Novak intenzivneje ukvarjal zlasti v zgodnejšem raziskovalnem obdobju. V magistrski nalogi, v sestavkih, objavljenih v Gospodarskem vestniku (npr. *Imena gospodarskih in drugih organizacij, raznih*

ustanov in združenj), v oceni Rospondove monografije *Słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -ьsk-* (Onomastica Jugoslavica 2, Ljubljana 1970), v razpravi *Imena v starejših slovenskih slovarjih* (Zbornik Šeste jugoslovenske onomastičke konferencije, Beograd 1987), ki upošteva slovarje, nastale od 16. do konca 19. stoletja, in drugje, je obravnaval tvorbeno, oblikovno, razvojno in drugo problematiko osebnih, zemljepisnih in stvarnih lastnih imen.

Tretje tematsko jedro, ki Franceta Novaka že desetletja priteguje, je problematika funkcijske zvrstnosti jezika, zlasti poslovnih in uradovanih besedil. Leta 1980 je izšla monografija *Poslovni in uradovani jezik*, s katero je avtor povzel in zaokrožil dotedanje raziskovanje te jezikovne vrsti, trajajoče skoraj poldrugo desetletje. Več krajših sestavkov, ki so v letih 1967–1969 izšli v Gospodarskem vestniku, je v monografijo vključil kot posebna poglavja (npr. *O splošni rabi, O prožni stabilnosti knjižnega jezika, Kako rušimo jezikovno stabilnost* itd.).

Na Fakulteti za upravo je poleti 2004 izšla že tretja, precej razširjena in izpopolnjena izdaja učbenika z naslovom *Študijsko gradivo za jezikoslovni del predmeta Poslovna in uradovna komunikacija* (prva izdaja leta 2001, druga pa leta 2002). Učbenik je izvorno delo, vsebinsko smiselno prirejeno poklicnim potrebam delavcev z visoko upravno izobrazbo. Vsebuje jezikoslovno-teoretični (prvi) in besediloslovni (drugi) del. V prvem delu (z naslovom *Slovnične in stilistične osnove jezika poslovnega in uradovnega komuniciranja*) je snov obravnavana v klasičnem slovničnem zaporedju, ki odslikuje logično razvrstitev ravnin jezikovne zgradbe. V vsakem izmed poglavij pa je poleg temeljnih jezikoslovnih dejstev obravnavana tudi problematika, značilna za področje poslovanja in uradovanja. Posebej aktualni problematiki, ki jo je avtor poznavalsko izbral, je namenjenega več prostora: npr. trpniku kot obliki, ki je pogosta v poslovnih in uradovanih besedilih. V drugem delu so za uvodnimi besediloslovnimi poglavji po preizkušenem metodološkem modelu obravnavani najpogosteje uporabljeni besedilni vzorci (npr. akt, dopis, navodilo, odločba, pogodba, prošnja, zakon itd.). Primerjava izdaj kaže, da avtor priročnik načrtno vsebinsko dopolnjuje in metodološko izboljšuje, oboje na osnovi dolgoletnih pedagoških izkušenj in večdesetletnega aktivnega teoretičnega in praktičnega jezikoslovnega delovanja.

Posameznim vprašanjem s tega tematskega področja je jubilent posvetil tudi posebne raziskave. Posebno pozornost je npr. namenil vprašanjem stilistike v poslovnih in uradovanih besedilih (prispevek je predstavil na okrogli mizi z naslovom *Poslovna in uradovna slovenščina v zgodovini in danes*, ki jo je sam tudi pripravil in vodil, potekala pa je v okviru Slovenskega slavističnega kongresa leta 1999 v Celju (Slovensko jezikoslovje danes in jutri, Zbornik Slavističnega društva Slovenije 10, Ljubljana 2000). Preveril je tudi vlogo večpomenskosti pri strokovnem izrazju (*Večpomenskost in strokovno izrazje*, Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje, Ljubljana 1998). Ugotovil je, da ima slednja pomemben delež pri nastanku strokovnega jezika, saj je terminološki pomen pogosto eden izmed pomenov ali pomenskih odtenkov večpomenskih besed. Hkrati je opozoril, da je njena vloga v znanstvenem jeziku manjša kot pri drugih funkcijskih zvrsteh.

Pod dokaj splošnim naslovom *Slovenski jezik, ekonomija in kultura* (Sožitje ekonomije in kulture kot priložnost za uspešen razvoj Slovenije, 6. seminar o

poslovnem napovedovanju in učinkovitem odločanju v zaostrenih gospodarskih pogojih, Novo mesto 1994) se »skriva« razmišljanje o jeziku v ekonomiji kot o svojevrstnem jezikoslovnem vprašanju ter o dveh nadaljnjih pojavih: o znanstvenem jeziku ekonomije in o poslovnem jeziku gospodarskega področja kot o njegovi »praktični različici«.

K raziskovalnemu ugotavljanju leksikalnih sprememb, ki so se v slovenskem poslovnem in uradovalnem jeziku dogodile v obdobju po drugi svetovni vojni (*Leksikalne spremembe v slovenskem poslovnem in uradovalnem jeziku*, Jezik in čas, Ljubljana 1996), je Novaka usmerilo tudi zanimanje za zgodovino slovenskega jezika. Ugotavljal jih je na osnovi primerjave štirih slovenskih in (ene) jugoslovanske ustave ter variant zakona o delovnih razmerjih. Prispevek potrjuje ugotovitev, da so leksikalne spremembe v poslovnem in uradovalnem jeziku odvisne od spremembe zakonodaje. Poleg besednih so navedene tudi spremembe z drugih jezikovnih ravnin.

France Novak je bil v zadnjem desetletju tudi mentor številnih diplomskih nalog s tematiko iz poslovnega in uradovalnega komuniciranja.

Med rezultate skoraj tridesetletnega ukvarjanja z jezikom slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja oz. sodelovanja pri pripravljanih delih za slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja spada vrsta sestavkov, ki z različnih vidikov izpostavljajo bodisi raziskovanje knjižnega jezika 16. stoletja kot sistemske celote in z upoštevanjem vseh ravnin jezikovne zgradbe (glasoslovne, naglasne, oblikoslovne, besedotvorne, skladske, besedne, stilistične in pravopisne) ali pa le posamezne izmed njih (npr. skladske: *Stavčna tipologija v Dalmatinovi Gmajn predgovori čez vso sveto Biblio*, Jezik in slovstvo 29, 1983/84), najpogosteje besedne (npr. že omenjena razprava *Besedje Trubarjevega dela Catehismus z dveima izlagama iz l. 1575* ter razprava *Razvojne tendence v besedišču slovenskih protestantskih piscev*, 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja 6, Ljubljana 1986). Posebej ga zanima tudi razmerje med narečno in knjižno rabo, ki ga je prav tako treba ugotavljati na vsaki ravnini posebej, ter jezikovna vplivnost prevodnih predlog.

Dva prispevka, ki bi ju bilo mogoče prištevati tudi k pomenoslovnim razpravam, sta zaradi obravnave ključne prevodne problematike vredna posebne omembe: *Kako so protestantski pisci 16. stoletja poimenovali nove pojme* (450-letnica slovenske knjige in slovenski protestantizem, Ljubljana 2001) in *Samostalniška večpomenskost v knjižni slovenščini 16. stoletja glede na prevodne zglede* (Slavistična revija 46, 1999). V prvem je predstavljeno protestantsko videnje ter praktično reševanje problematike ubesedovanja nove vsebine, zlasti pa zadrege, kako priti do izrazov za pojme, ki so bili v jezikih, iz katerih so prevajali, poimenovani, v slovenščini pa ne. Avtor po pogostnostnem zaporedju navaja naslednje postopke: stvaritev nove tvorjenke, prevzem bolj ali manj prilagojenega tujega izraza, opisna razlaga, večpomenskost, večbesedno poimenovanje (najpogosteje sestavljeno iz nadpomenke in uvrščevalnega izraza), uporaba neneutralnega izraza iz živega govora, približni izraz, kalkiranje. V drugem sestavku pa so predstavljeni glavni tipi motivacij za samostalniško večpomenskost v drugi polovici 16. stoletja. Izoblikovana je naslednja tipologija: drugotni pomeni (zlasti

pri verskih izrazih), ki so bili prevzeti skupaj z osnovnimi; drugotni pomeni, razviti na podlagi domačih razmer in drugotni pomeni kot semantični kalki.

V primerjalno zasnovanem sestavku *Vloga protestantizma pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika* (Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec), Ljubljana 2000) obravnava prizadevanja protestantskih piscev v 16. stoletju in prekmurskih v 18. stoletju za oblikovanje obeh knjižnih jezikov ter njuno (na posameznih ravlinah preverjeno) uporabo v besedilih. Ob tem izpostavlja stilna vprašanja. Avtor v tem sestavku posebej poudarja, da je brez novih metod ali obsežnejše analize popoln(ejš)ega gradiva glede knjižnega jezika 16. stoletja težko priti do novih in natančnejših spoznanj. Zanje je prav tako potrebno tudi specialistično poznavanje raziskovane ravnine.

Nov vidik, to je razvojno dimenzijo z uporabnostnim poudarkom, odpira sestavek *Pomen raziskovanja besedja knjižnega jezika 16. stoletja za jezikoslovje* (Historizem v raziskovanju slovenskega jezika, literature in kulture, Obdobja 18, Ljubljana 2002). Temelji na pripravljalnih delih za *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* in na gradivu, zbranem s popolnim izpisom, ki omogoča zajetje vseh besed ter njihov izčrpen, jezikoslovno vsestranski opis.

Pri treh obsežnejših razpravah z jezikovnozgodovinsko, hkrati pa tudi besedoslovno tematiko je sodeloval kot soavtor: *Fonološki sistem knjižnega jezika slovenskih protestantov* in *Karakteristika besedišča slovenskih protestantov* (III. Trubarjev zbornik, Ljubljana 1996), v obeh skupaj z Majdo Merše in Francem Jakopinom, v razpravi *Besedišče Brižinskih spomenikov v luči protestantskega besedišča 16. stoletja* (Zbornik Brižinski spomeniki, Ljubljana 1996) pa skupaj z Majdo Merše.

Veliko jubilentovega jezikoslovnega znanja, slovaropisnih izkušenj in rezultatov dolgoletnih leksikoloških raziskav je vtkanih v *Poskusni snopič Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* (Ljubljana 2001), ki razgrinja teoretično in praktično zamisel slovarja, za katerega je bilo s popolnim izpisom ohranjenih del zbrano celovito gradivo. Sodeloval je tudi pri pripravi *Poskusnega snopiča Slovarja stare knjižne prekmurščine* (Ljubljana 1988) avtorja Vilka Novaka. Bil je tudi član redakcijskega odbora, ki je dal dokončno slovarko podobo Stabejevi preobrnitvi Kastelec-Vorenčevega latinsko-slovenskega slovarja, ter skupine, ki je slovar pripravila za natis (Ljubljana 1997).

Nekaj bibliografskih enot kaže, da z naštetimi tematskimi področji jubilantova raziskovalna širina še ni v celoti zaobsežena. Omeniti je treba vsaj še dva vsebinsko različna prispevka. Na področje narečjeslovja je npr. France Novak posegel s fonološkim opisom govora Bučke, ki ga je skupaj z Jakobom Riglerjem izdelal po vzorcu za OLA (Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom, Sarajevo 1981). V praznovanje šestdesetletnice delovanja Slavističnega društva Slovenije pa se je kot takratni predsednik vključil tudi z izčrpnim in preglednim, hkrati pa programskim in mestoma kritičnim prispevkom o nalogah in možnostih Slavističnega društva Slovenije (Zbornik Slavističnega društva 6, Ljubljana 1997).

Rezultati Novakovih raziskav so poleg odpiranja novih tematskih področij in problemskega širjenja že odprtih tudi številne nove ugotovitve, ki neredko znatno

korigirajo ali dopolnjujejo že znano. Praviloma so dosežene na osnovi temeljnih analiz. Jubilant je pri delu običajno zavestno izbiral kolikor mogoče objektivne metode raziskovanja in opisovanja pojavov. Njegove prispevke odlikuje tudi ~~ponazarjanje~~ povedanega s skrbno izbranimi zgledi. Večina razprav in člankov Franceta Novaka, pa naj pripadajo kateremu koli tematskemu področju, nakazuje tudi smernice za nadaljnje raziskovanje oz. izpostavlja problemska območja, ki bi bila potrebna natančnejših pretresov in novih osvetlitev.

Številni večavtorski prispevki posredno kažejo tudi na odprtost Franceta Novaka za strokovno sodelovanje. Med sopodpisniki razprav in člankov so npr. bili: Viktor Majdič, Milena Hajnšek-Holz, Majda Merše, Franc Jakopin in drugi.

Naj k celovitejšemu orisu jubilantove raziskovalne in strokovne dejavnosti v minulih štiridesetih letih pripomore še omemba naslednjih dejstev:

Od leta 1966 dalje, zlasti pa v letih 1967–1976 in 1982–1985 je jubilant pripravil več ciklov jezikoslovnih predavanj za Radio Ljubljana, v letih 1980 in 1981 pa tudi trinajst prispevkov za televizijsko oddajo Slovenščina v javni rabi. Tipkopisi predavanj o funkcijskih zvrsteh slovenskega jezika, o sestavih samostalniških, pridevniških, prislovnih in glagolskih pomenov, o jeziku naših reformatorjev in drugem, so bili pri sodelavcih z inštituta dolga leta iskano in cenjeno študijsko branje.

Za rubriko Predstavitev slovenističnih knjig, ki je bila uvedena na zborovanju slavistov v Krškem leta 1994, torej prav v času Novakovega predsednikovanja Slavističnemu društvu Slovenije, je prispeval orisa dveh del: Pavle Zdovc: *Slovenska krajevna imena na avstrijskem Koroškem* (Maks Pleteršnik, Zbornik Slavističnega društva Slovenije 5, Ljubljana 1997) in *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, Poskusni snopič* (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 13, Ljubljana 2002). V Jezikoslovnih zapiskih 6, Ljubljana 2000, pa je predstavil knjigo Rudolfa Kucharja *Právo a slovenčina v dejinách*. K izboru ga je nagnila njihova jezikovnozgodovinska tematika oz. njihov slovarski značaj.

Pregled Novakove obsežne bibliografije odkriva tudi prispevke, ki dokazujejo zelo dejavno pripadnost stroki. S sodelovanji na okroglih mizah, v dnevnem tisku, pri raznovrstnih akcijah Slavističnega društva, se je udeleževal aktualnih razpravljanj o slovenskem jeziku, pouku slovenščine, pouku strokovnega jezika itd. Na okrogli mizi z naslovom Slovenščina v strokovnem šolstvu, ki je potekala v sklopu strokovnega posvetovanja slavistov leta 1995 v Ljubljani, je sodeloval z obsežnejšim, problemsko zaokroženim diskusijskim prispevkom *O slovenščini v strokovnih šolah*, v katerem je opozoril na nujnost poučevanja strokovne slovenščine v vseh vrstah strokovnega šolstva ter razgrnil lastno zamisel, oprto na dolgoletne pedagoške izkušnje. Izpostavil je tri osrednje, medsebojno povezane problemske sklope, ki jih oblikujejo: uporaba jezikovnega sistema na določenem področju, strokovno izrazje tega področja in besedila, ki se uporabljajo na tem področju.

S poročili v dnevnem tisku in strokovnih glasilih je opozoril na več osrednjih dogodkov v slavistiki in slovenistiki (npr. na 12. mednarodni kongres slavistov, ki je bil leta 1998 v Krakovu, Jezikoslovní zapiski 4, Ljubljana 1998).

S predavanji se je v minulih štirih desetletjih udeležil številnih strokovnih in znanstvenih srečanj, ki so potekala v Sloveniji, na širšem območju nekdanje

Jugoslavije (npr. Zagreb, Beograd, Sarajevo, Dubrovnik, Novi Sad, Mostar, Donji Milanovac itd.), pa tudi zunaj meja nekdanje in sedanje države (Krakov).

Jubilantovi znanstveni in strokovni prispevki so objavljeni v zbornikih prispevkov s simpozijev, zborovanj, znanstvenih konferenc in kongresov, veliko število pa tudi v strokovnih revijah in glasilih, kot so Slavistična revija, Jezik in slovstvo, Jezikoslovni zapiski, pa tudi Traditiones, Rast, Gospodarski vestnik itd.

Kot zavzet in odgovoren član Upravnega odbora Slavističnega društva Slovenije je leta 2002 prevzel izredno zahtevno uredništvo povzetkov za 13. mednarodni slavistični kongres (Ljubljana, 15.–21. avgust 2003), ki je poleg jezikoslovne terjalo tudi veliko praktične iznajdljivosti. Knjigi s skoraj osemsto povzetki, napisanimi v različnih jezikih in zelo različne tehnične kakovosti, sta kljub vsemu (tudi po zaslugi številnih Francetovih v noči podaljšanih delovnih dni) izšli pravočasno.

Tako kot pripadnosti stroki se je France Novak vseskozi ponosno zavedal tudi pripadnosti Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša in jo odgovorno uresničeval tudi pri vseh delovnih zadolžitvah izven inštituta in na drugih delovnih področjih. Na pomen *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* in drugih inštitutskih slovarskih dosežkov je opozarjal kot predsednik Slavističnega društva Slovenije in kot pedagog.

Njegovi sodelavci mu veliko dolgujemo: dolgoletni več, mlajši manj. Prav vsi pa smo bili deležni Francetovega nesebičnega razdajanja znanja in premišljenih, dobronamernih, nikoli zavajajočih nasvetov. Obojega smo bili deležni v tolikšni meri, da se nam je takó dajanje kot sprejemanje včasih zdelo skorajda samoumevno. Naj se mu za vse prejeto toplo zahvalimo vsaj ob tej priliki.

Pri skupinskih delih, ki so potekala v Sekciji za zgodovino slovenskega jezika, je bila zelo dragocena tudi njegova nenehna pripravljenost za konstruktiven strokovni dialog in za to, da kadar koli, brez obotavljanja, stopi na naporno, vijugasto, vzpenjajočo in spuščajočo se, neredko pa tudi zastajajočo ali celo napačno pot iskanja najboljše jezikoslovno-slovaropisne rešitve. Rezultat njegovega dolgoletnega slovarskega in raziskovalnega dela je tudi večkrat poudarjeno, pomirjujoče prepričanje, da pri reševanju težje, slovarsko aktualne jezikoslovne problematike neredko – ne glede na končni cilj – zadošča že dejstvo, da je »pot prava«.

Marsikateri širše zasnovani raziskovalni načrt Franceta Novaka je v zadnjem desetletju obtičal pri začetnih analizah ali pri osnovnih, prvostopenjsko povzetih rezultatih, s katerimi je seznanjal strokovno publiko na simpozijih, za kasnejšo dodelavo in za dodatne analize pa je zaradi obilice drugih, neodložljivih obveznosti zmanjkalo časa. Zaželimo mu, da bi mu ga za kaj nehote odloženega in za vse hote odloženo naklonila naslednja leta. Teh naj bo še dolga vrsta in naj mu ne zagrenijo nasmeha in ne skalijo vedrine. Naklonijo naj mu – tudi v dobro slovenskega jezikoslovja, zlasti zgodovinskega – trdnega zdravja in veliko zadovoljstva – ob raziskovalnem delu in ob vsem drugem, še zlasti pa ob Zali, Nejcju, Janu ...

II. RAZPRAVE IN ČLANKI

Aktualnost Miklošičevega znanstvenega dela in misli

Katja Sturm-Schnabl

IZVLEČEK: V članku je predstavljena usmerjenost Miklošičevega znanstvenega delovanja in pojmovanja, ki je aktualna še v današnjem času. Ustvaril je družbene, politične in znanstvene predpogoje za ustanovitev katedre za slovanske jezike na dunajski univerzi. Ta je bila tesno povezana z njegovim imenovanjem za prvega profesorja. Miklošičeva znanstvena metoda je na kratko označena kot akribično zbiranje avtentičnega jezikovnega materiala, družbena relevantca kot neobhodni smoter, demokratičnost kot del znanstvene etike, zavest in umeščanje lastnih rezultatov kot relativnih dosežkov v minljivem trenutku evolucije in kot predpostavka za znanstveno delo bodočih generacij.

ABSTRACT: The article discusses the orientation in Miklošič's scientific work and thought which has preserved its relevance to this day. He has created social, political and scientific foundations for the establishment of the chair of Slavic studies at the university of Vienna. This was closely connected with his nomination as the chair's first professor. Miklošič's scientific method can be briefly described as meticulous compilation of authentic linguistic corpora, social relevance as necessary goal, democracy as a part of scientific ethics, the awareness and evaluation of his own findings as relative achievements in the passing moment in evolution, as a proposition for scientific work of future generations.

Besedilo ministrskega predloga za ustanovitev katedre za slovanske jezike na Dunajski univerzi ter imenovanje Frana Miklošiča za profesorja v eni in isti listini dokazuje, da je Miklošič sam bistveno prispeval k priznanju slovanskih jezikov na Dunajski univerzi. Njegovo več kot petintridestletno delovanje na tej katedri pa je bilo naravnano v smislu družbenopolitične relevance znanosti v prid vseh, zlasti nepriznanih, narodov. Le-ta širše, sociolingvistično, sociopolitično in celo antropološko naravnani pristop k znanstveni problematiki je Miklošiču omogočil rezultate, ki so po svojem že nakazovali današnji, interdisciplinarno naravnani znanstveni model. Tega njegov naslednik Vatroslav Jagić očitno ni razumel, kajti

po Miklošičevi smrti je namerno zameglil njegove rezultate dolgoletnega raziskovanja starocerkvenoslovanskega jezika.

Ustanovitev dunajske slavistike

Fran Miklošič (1813–1891) se ob priložnosti svojega političnega delovanja kot poslanec v državnem zboru v Kroměřížu (od nov. 1848 do marca 1849)¹ ni samo potegoval pri ministru Leu Thunu – Hohensteinu za izboljšanje statusa slovenščine v šolah,² ustvaril je tudi predpogoje, da se je ustanovila prva katedra za slovansko filologijo in literaturo na dunajski univerzi. To je jasno razvidno iz dejstva, da je ustanovna listina dunajske slavistike istočasno tudi dekret za imenovanje Miklošiča kot prvega profesorja te stroke na dunajski univerzi. Še več, prav v tem dokumentu minister naglašja, da si je Miklošič kot poslanec v državnem zboru pridobil glas politične pohvale vrednega človeka. V prepisu se dokument glasi:

Ministerrath.

K.Z. 1145. 849. M.R.Z.1270

Datum 14. April 849.

Praesent. 25. April 849

Vortrag

des provis. Ministers des öffentlichen Unterrichtes

dto 14. April 849

mit dem Antrage auf Errichtung einer Lehrkanzel der slavischen Philologie und Litteratur an der Wiener Universität, und Ernennung des Dtors Franz Miklosich zum ausserordentlichen Professor dieses Faches mit 800 f Gehalt.

Der Minister glaubt, mit Hinblick auf die a. h. ausgesprochene Gleichberechtigung der Nazionalitäten, das a. h. Augenmerk auf die Nothwendigkeit einer umfangreichen Pflege der slavischen Dialekte, ihrer Philologie und Litteratur, und zwar vor andern an der Wiener Universität lenken, und F. M. sohin um die Errichtung einer Lehrkanzel für diese Fächer in Wien bitten sollen.

Gleichzeitig mit diesem Antrage bringt der Minister den Amanuensis an der k.k. Hofbibliothek Dr Franz Miklosich, als ausserordentlichen Professor dieses Faches in Vorschlag, da derselbe 36 Jahre alt Dtor der Philosophie und der Rechte schon in den Jahren 837 und 838 die Lehrkanzel der Philosophie in Gratz mit Ehren supplierte, dem Studium der Philologie namentlich der

¹ Gl. Stane Granda, Miklošič v revolucionarnem letu 1848/49, *Miklošičev zbornik*, Kulturni forum Maribor 1991, str. 87–97.

² Izposloval je pri njem prve slovenske čitanke za nižje in višje razrede tedanjih gimnazij. O tem se je dopisoval z Josipom Muršcem in Janezom Bleiweisom. Gl. pisma v izdaji Katja Sturm-Schnabl *Der Briefwechsel Franz Miklosich's mit den Südslaven – Korespondenca Frana Miklošiča z Južnimi Slovani*, Maribor 1991, pisma št. 11, 12, 19, 29, 30, 31, 35 in 36.

slavischen mit so viel Liebe und Erfolg obliegt, dass er von Fachkennern als einer der tüchtigsten Slavisten und als würdiger Nachfolger Kopitar's anerkannt wird, und bereits 12 grössere und kleinere Arbeiten, welche von seinem litterarischen Fleisse und vorzüglichen Bildung den Beweis liefern, der Öffentlichkeit übergeben hat. – **Da auch seine politische Haltung des Lobes würdig ist, indem er auch als Reichstagsdeputirter es zu der gemässigten Partei hielt** (podčrtala K. St.-Sch.), das Haushofmeisteramt es für zulässig erkennt dass Miklosich in seiner Anstellung als Amanuensis in der Hofbibliothek auch gedachte Lehrkanzel übernehme, so stellt der Minister die weitere Bitte den Dr Franz Miklosich, mit der Verpflichtung 5 Stunden wöchentlich unentgeltliche Vorträge über den obgenannten Gegenstand zu halten, – die gedachte Lehrkanzel mit den Titel und Range eines ausserordentlichen Professors und 800 f CMz Gehalt zu verleihen.

Nach diesem Antrage dürfte folgende a.h. Entschliessung erlassen werden:

Wien den 26. April 849 /Illegible Signatur/
Schwarzenberg

A.h. Entsch.

Ich bewillige die Errichtung einer Lehrkanzel der slavischen Philologie und Litteratur an der Wiener Universität, und verleihe solche dem Dtor Franz Miklosich mit dem Titel und Range eines ausserordentlichen Professors und dem Gehalte jährlicher acht-hundert Gulden CM, gegen Übernahme der hier angedeuteten Verpflichtung. –

Franz Josef

Olmütz den 30. April 849^{2a}

^{2a} Dekret o Miklošičevem imenovanju za izrednega profesorja in istočasno ustanovitev katedre za slovanske jezike na univerzi na Dunaju

Izvirno besedilo v slovenskem prevodu:

Ministrski svet

K. Z. 1145.849. M. R. Z. 1270

Datum: 14. april 1849

Predstavlji.: 25. aprila 1849

P o d a j a n j e

provizoričnega ministra javnega pouka

dto 14. aprila 1849

s predlogom za ustanovitev katedre za slovansko filologijo in knjinevnost na dunajski univerzi in imenovanjem doktorja Franca Miklošiča za izrednega profesorja te stroke s prejmkami 800f.

Minister šteje za potrebno, glede na najvišjo izrečeno enakopravnost narodnosti, usmeriti najvišjo pozornost na nujnost obsenne oskrbe slovanskih dialektov, njihove filologije in literature, in sicer predvsem na dunajski univerzi, in prositi Vaše Veličanstvo za ustanovitev katedre za te stroke na Dunaju.

Istočasno s tem predlogom predlaga minister amanuensisa v c.-kr. dvorni knjinnici dr.

Miklošičeva sodobna metodologija

Od poletnega semestra 1849 do leta 1886 je bil Miklošič ordinarius katedre za slovansko filologijo na Dunajski univerzi, na kateri je dvakrat opravljal dolžnost dekana filozofske fakultete,³ enkrat pa je bil rector magnificus dunajske univerze.⁴ Miklošič se uvršča nedvomno med vrhunske in najbolj priznane osebnosti evropske znanosti v 19. stoletju. In ne samo to: njegova znanstvena zanimanja in njegovo znanstveno delo ga razkrivajo kot vizionarnega raziskovalca. Že sama njegova premisa – izrečena v času, ko je po eni strani klasična filologija prevladovala nad drugimi in ko so v habsburški monarhiji ločevali med zgodovinskimi in nezgodovinskimi narodi – da ima vsak narod pravico do lastne filologije, potrjuje Miklošičevo samostojno mišljenje in prepričanje:

»... Dovolite mi torej, da usmerim Vašo pozornost na razmerje klasične filologije do modernih filologij. Izbor predmeta za to le nakazuje, nikakor pa ne izčrpano predavanje, je v zvezi s potekom mojih študij, kajti zgodaj sem se posvetil, izhajajoč iz klasične literature, jezikoslovju in slovanski filologiji.

Če filologija na splošno stremi raziskati življenje določenega naroda v zaključenem obdobju v vseh njegovih smereh, potem je toliko filologij, kolikor je različnih narodov, katerih literarni spomeniki zadoščajo za spoznanje življenja v njegovi idealni in realni smeri. Zato lahko, če se omejimo na Evropo, postavimo klasični filologiji nasproti germansko, romansko in slovansko ...«⁵

Franca Miklošiča za izrednega profesorja te stroke, ker je ta 36 let stari doktor filozofije in prava ne leta 1837 in 1838 častno supliral katedro filozofije v Gradcu, ker se s tako ljubeznijo in takim uspehom zavzema za študij filologije, posebno slovanske, da ga priznavajo strokovnjaki za enega izmed najbolj sposobnih slavistov in za vrednega naslednika Kopitarja, in ker je predlonil javnosti ne 12 večjih in manjših del, ki pričajo o njegovi znanstveni marljivosti in njegovi odlični izobrazbi. – Ker je tudi njegova politična drža hvalevredna, kajti kot poslanec državnega zbora se je držal zmerne stranke, in ker šteje dvorni urad za dopustno, da Miklošič ob svoji nastavitvi kot amanuensis dvorne knjižnice prevzame tudi zamišljeno katedro, izraža minister nadaljnjo prošnjo, da se podeli dr. Francu Miklošiču, z obveznostjo, da predava tedensko brezplačno 5 ur o zgoraj omenjenih predmetih, zamišljena katedra z nazivom in činom izrednega profesorja in 800f CM prejemkov.

Na osnovi tega predloga naj bi se izdal sledeči najvišji sklep.

Dunaj, 26. aprila 1849 /podpis nečitljiv/
Schwarzenberg

Najvišji sklep

Dovoljujem ustanovitev katedre za slovansko filologijo in literaturo na dunajski univerzi in jo podeljujem dr. Francu Miklošiču z nazivom in činom izrednega profesorja in prejemki letno osemsto guldnov CM, proti prevzemu tukaj nakazane dolžnosti. –

Franco Jožef

Olomouc, 30. aprila 1849

³ Leta 1853 in leta 1856.

⁴ Leta 1854.

⁵ Tako je Miklošič poudaril svoje stališče v slavnostnem govoru pri odprtju kongresa

Njegova primerjalna slovnica slovanskih jezikov potrjuje prav to prepričanje.⁶ Predvsem mali, politično nesvobodni narodi habsburške monarhije so črpali iz nje znanstveno utemeljitev za svoja prizadevanja glede jezikovne in nacionalne emancipacije. To se prav dobro vidi iz zahvalnih in častnih listin, ki so mu jih za časa življenja in posebej še ob njegovi sedemdesetletnici posvetili zastopniki inštitucij vseh slovanskih narodov.⁷ In prav ob primerjalni slovnici slovanskih jezikov že lahko opazimo značilne naravnosti in metodologije, katerim je sledil v vsem svojem znanstvenem delu. Označila bi jih tako: Ob skrbnem in natančnem zbiranju izvirnega jezikovnega gradiva, iz katerega je črpal vsa spoznanja in s katerim jih je tudi utemljeval in razlagal, je imel za najbolj važno in odgovorno to, da so njegovi znanstveni rezultati vsebovali tudi družbeno relevantco.

Z drugimi besedami, Miklošiču ni šlo za to, da bi ustvarjal teorije, šlo mu je za to, da bi bile le-te ob pravilni aplikaciji za družbo koristne in da bi privedle tudi do potrebnih sprememb v določeni družbi oziroma narodu. Nikoli mu ni šlo za golo teorijo, pač pa tudi za njeno uporabnost. Pri obravnavi jezikov ni gledal na številčnost in politično ali državno zmožnost njihovih govorcev (t. i. velikih zgodovinskih ali državotvornih narodov), temveč so mu bili vsi enakovredni predmet raziskovanja, če so le izpolnjevali pogoje za filološko raziskovanje, katere je naglasil v zgoraj citiranem govoru. To se pravi, da je imel globoko izdelan smisel za demokracijo in enakopravnost jezikov in s tem narodov. Temeljlil je tudi na svojih izkušnjah iz otroških let in mladosti: Kot pripadnik nezgodovinskega, nedržavotvornega naroda se je bil prisiljen socializirati v širšo družbo preko tujega jezika, tujega jezikovnega medija; ni imel izbire, ni se mogel izobraževati v materinem jeziku. Še v visoki starosti mu je bilo živo v spominu, kako usodno je doživljal šolanje v tujem jeziku, koliko mu je pomagalo že samo dejstvo, da je bil ta tuji jezik vsaj slovanski. Prav zato je razmišljal o tem, kaj so morali doživljati njegovi sošolci v Mariboru, ki so imeli od vsega začetka kot učni jezik samo nemščino in kaj je to moglo pomeniti za

nemških orientalistov 1858. Govor je natisnjen v *Verhandlungen der achtzehnten Versammlung deutscher Philologen, Schulmänner und Orientalisten in Wien vom 25. bis 28. September 1858*, Wien 1859 (Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn), str. 2: »Erlauben Sie mir daher Ihre Aufmerksamkeit auf das Verhältniss der classischen Philologie zu den modernen Philologien zu lenken. Die Wahl des Gegenstandes dieses nur andeutenden, nicht erschöpfenden Vortrags, hängt mit dem Gang meiner Studien zusammen, denn früh habe ich, von der classischen Literatur ausgehend, mich der Sprachwissenschaft und der slavischen Philologie zugewandt. Wenn die Philologie im allgemeinen das Leben eines Volkes in einem abgeschlossenem Zeitraume nach allen seinen Richtungen zu erforschen strebt, so gibt es so viele Philologien, als es verschiedene Völker gibt, denen literarische Denkmäler zur Erkenntnis des Lebens in seiner idealen und realen Richtung ausreichen. Mann daher, wenn man sich auf Europa beschränkt, der classischen Philologie die germanische, romanische und slavische entgegensetzen.«

⁶ F. Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen I–IV*, Wien 1852–1875.

⁷ Gl. objavljene listine v K. Sturm-Schnabl, Franz Miklosich im Lichte seiner Lebensdokumente aus dem Bestand der Handschriftensammlung der Österreichischen Nationalbibliothek, v: *Franz Miklosich (Miklošič): Neue Studien und Materialien anlässlich seines 100. Todestages*, Österreichische Osthefte, Jahrgang 33, Sonderheft, Wien 1991, str. 9–94.

narodno zavest in za razvoj človekove identitete. Miklošič se še v svojem 70. letu jasno spominja teh doživetij, ko pravi:

»... *no raba slavenščine v školi učila me je, da sem slavenski jezik v školi in življenju više ceniti znal, nego je to pri fantih biti moglo, ki so prihajali iz nemških škol v gimnazijo ...*«⁸

Anticipacija najnovejših dognanj

Kaj to dejansko pomeni, vemo danes, ko imamo na voljo ogromno število raziskav s področja psihoanalize, psiholingvistike in antropologije.⁹ Julia Kristeva, bolgarska psihoanalitičarka in jezikoslovka pravi, da je prehod od maternega jezika k tujemu neizmerna *usoda* »un destin exorbitant«, ki postane za človeka ali tragedija ali pa izbranost.¹⁰

Mi, Slovenci, vemo za tragedijo, tragedijo tisočerih, desetisočerih, ki so spričo asimilacije zgubili svojo identiteto in za generacije svojih potomcev izbrali stanje nižje kulturne dojemljivosti, kot to ugotavlja in priča Amin Maalouf na primeru priseljencev.¹¹ Miklošiču se je posrečilo, da je namesto žrtve postal izbravec, ki je to svoje globlje spoznanje in širšo zavestnost vključil v svoje delo kot senzibilnost za jezike v njihovi družbeni in medsebojni interferenčni funkciji. Omeniti pa moramo še neko značilno lastnost Miklošiča, namreč njegovo znanstveno skromnost, ki je izhajala iz njegove globoke vednosti o stalnem neprenehnem spreminjanju v svetu, oz. iz dojemanja stalne evolucije – *πάντα ρει* – ki je tesno povezana tudi z znanostjo

⁸ Katja Sturm-Schnabl, *Franz Miklosich's Der Briefwechsel* Br. Nr. 409 (nedatirani odgovor na vprašanje Ivana Macuna, ohranjen v konceptu).

⁹ Amin Maalouf, *Les identités meurtrières*, Grasset et Fasquelle, Paris 1998. Na primeru asimilacije arabsko govorečih avtor prikazuje, kakšne negativne psihične posledice povzroča asimilacija za posameznika in za celotno družbo.

¹⁰ Julia Kristeva, *L'avenir d'une révolte*, Paris 1998, 61 ff., v članku *L'amour de l'autre langue – L'autre langue ou trahir le sensible* je tema prav problematika prehoda od materinščine h tujemu jeziku, četudi je to zavestni intelektualni akt, kot pri njej, ki se je preselila v Francijo in postala francosko ali angleško pišoča znanstvenica. Kar na začetku pravi: »*Immédiatement, mais aussi fondamentalement, l'étranger se distingue de celui qui ne l'est pas parce qu'il parle une autre langue. À y regarder de plus près, le fait est moins banal qu'il y paraît; il révèle un destin exorbitant: tragédie tout autant qu'élection. Tragédie, parce que l'être human étant un être parlant, il parle naturellement la langue des siens: langue maternelle, langue de son groupe, langue nationale. Changer de langue équivaut à perdre cette naturalité, à la trahir, ou du moins à la traduire. L'étranger est essentiellement un traducteur ...*« (Prevod: »Ljubezen do drugega jezika – Drugi jezik ali izdaja dovetnosti/občutljivosti. Takoj, ampak tudi fundamentalno, se tujec razlikuje od tistega, ki to ni, ker govori drugi jezik. Če pogledamo bliže, je dejstvo manj banalno, kot se kaže; odkriva neizmerno usodo: tragedijo kot tudi izvoljenost. Tragedijo, ker človek kot govoreče bitje govori naravno jezik svojcev: materni jezik, jezik svoje skupine, narodni jezik. Menjati jezik pomeni zgubiti to naravnost, pomeni izdati jezik ali vsaj prevajati ga. Tujec je v bistvu prevajalec ...«

¹¹ O tej problematiki razpravlja Amin Maalouf, *Les identités meurtrières*, Paris 1998.

in njenimi rezultati. Znova in znova se najdejo mesta, kjer sam naglaša eno ali več teh svojih prefinjenih spoznanj. Tako pravi že kar v uvodu v 2. zvezek primerjalne slovnice slovanskih jezikov:

»... Da izide pričujoči zvezek moje primerjalne slovnice slovanskih jezikov pred drugim, ima svoj vzrok v tem, da sem začel obdelovati oblikoslovje že pred več leti. Moj namen je bil predstaviti ta del gramatike v popolnosti: da mi ni bilo žal truda obdelovati ga na ravni, ki odgovarja sodobnemu stanju lingvistike, bi moral biti bralec ob bližjem spoznanju moje knjige pripravljen priznati. V koliko pa sem se temu cilju približal, moram to seveda prepustiti sodbi soraziskovalcev v presojo. Brez oklevanja priznavam, da sam zelo dvomim, da sem povsod stvar pravilno zadel. Na praktične potrebe naravnana, in zato pomanjkljiva obravnava večine slovanskih jezikov, majhno število virov za več izmed njih, in nezanesljivost nekaterih besedil, so bile najbolj pereče težave s katerimi sem se moral spoprijeti. Kritika bo napake, ki so spričo tega in iz moje subjektivnosti nastale, popravila, in na ta način naravnala mojemu bolj srečnemu nasledniku pot do cilja, za katerem sem s svojimi najboljšimi močmi stremel.«¹²

Mednarodno priznanje

Če povežemo nakazane poglavitne lastnosti – les facultés maitresses – Frana Miklošiča v celotno strukturo, potem postane jasno, zakaj je njegovo gradivo še danes tako dragoceno, in zakaj sta njegova metodologija in njegov znanstveni pristop še vedno ali že spet tako sodobna. Spričo součinkovanja vseh dejavnikov – pozitivističnega zbiranja in stremljenja po družbeni pomembnosti in resnici, spoznanja o psihosocialnem pomenu materinščine kot učnem jeziku za zavest posameznika, zavest o stalni evoluciji, v katero je uvrščen prispevek posameznega

¹² Franz Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, Dritter Band, Formenlehre*, Wien 1856, V–VI, piše:

»Dass der vorliegende dritte band meiner vergleichenden grammatik der slavischen sprachen vor dem zweiten erscheint, hat darin seinen grund, dass ich die formenlehre schon vor mehreren jahren zu bearbeiten angefangen. Es war meine absicht diesen teil der grammatik vollständig darzustellen: dass ich keine mühe gescheut habe ihn auch auf eine dem gegenwärtigen stande der linguistik entsprechende weise zu bearbeiten, dürfte der leser bei näherer bekanntschaft mit dem buche einzuräumen geneigt sein. In wie fern ich mich jedoch diesem ziele genähert habe, muss ich freilich dem urteile der mitforscher zu entscheiden anheimstellen. ich nehme keinen anstand zu bekennen, dass ich selbst sehr daran zweifle, dass ich überall das richtige getroffen. die auf das praktische bedürfniss gerichtete, daher mangelhafte behandlung der meisten slavischen sprachen, die geringe anzahl der quellen. für mehrere unter ihnen, und die unzuverlässigkeit mancher texte waren die vorzüglichsten schwierigkeiten, mit denen ich zu kämpfen hatte. die kritik wird die fehler, die daraus und aus meiner subjektivität entsprungen sind, berichtigen und so einem glücklicheren nachfolger den weg zu einem ziele ebnen, das ich mit meinen besten kräften angestrebt habe ...« Ob citiranem odstavku je treba pripomniti, da si je Miklošič sam določil nemški pravopis, ki takrat še ni bil strogo normiran, in sicer je pisal, kot je razvidno, vse z malimi začetnicami.

znanstvenika le kot stopnja, na kateri gradijo nasledniki itd. – je nastala svojstvena celovita metoda, ki je zapustila tako zbrano gradivo kot tudi miselne koncepcije, ki še danes lahko služijo za analizo pri raziskavah z današnjega vidika znanosti. Bil je prodoren učenjak in človek, istočasno pa se je jasno zavedal meja, ki mu jih je postavljala potek evolucije: Tako je prehitel svoj čas, ne glede na to, kakšna je bila razvojna stopnja znanosti v danem trenutku, čeprav je deloval v svojem času in za svoj čas. To se dogaja v primeru resnično velikih ljudi, ki delujejo v svojem času z vsemi močmi in brez najmanjše osebne sebičnosti.

Miklošič in romanistika

S svojimi rumunskimi študijami je z nakazanim pristopom celo v romanistiki razvozlat neke ključne probleme,¹³ kar mu priznava v pismu ob sedemdesetletnici profesorski zbor univerze v Bonnu.¹⁴ Glasi se:

»... filozofska fakulteta renske univerze Friedrich Wilhelm si ne more kaj,

¹³ Franz Miklosich, Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte, Vokalismus I, *Sitzungsberichte WAW XCVIII*, 1881; Vokalismus II, *Sitzungsberichte WAW XCIX*, 1882, 5–74 (+ separat 1881); Vokalismus III., Consonantismus I, *Sitzungsberichte WAW C*, 1882, 229–3304 (+ separat 1882, 78 str.); Consonantismus II, *Sitzungsberichte WAW CI*, 1882, 3–94 (+ separat 1882, 94 str.); Rumunische Untersuchungen I, Istro- und macedo-rumunische Sprachdenkmäler. A. Istro-rumunische Sprachdenkmäler, *Denkschriften WAW XXXII*, 1882, str. 1–92 (+ separat 1881, 92 str.); Rumunische Untersuchungen. 1., Istro-rumunische Sprachdenkmäler. B. Macedo-rumunische Sprachdenkmäler, *Denkschriften WAW XXXII*, 1882, str. 189–280 (+ separat 1882, 94 str.).

¹⁴ Katja Sturm-Schnabl, Miklošičeva sedemdesetletnica v odbranih pismih, *Miklošičev zbornik*, Kulturni forum, Maribor 1991, str. 120–121: »Die philosophische Facultät der rheinischen Friedrich Wilhelm Universität kann es nicht versagen, an einem Tage, an welchem den Gefühlen Ihrer Verehrer ein gemeinsamer Ausdruck gegeben wird, Ihnen auch Ihre herzlichsten Glückwünsche zu der Vollendung Ihres siebzigsten Jahres darzubringen. Sie blicken auf einen langen Zeitraum unermüdeten und erfolgreichster Arbeit zurück, Sie können sich sagen, dass Sie eine grosse Lebensaufgabe, die Sie sich gestellt, die Erforschung der slavischen Sprachen, in umfassendster Weise gelöst haben. Zeuge sind Ihre vergleichende Grammatik, ein Werk von nunmehr dreissigjähriger Anstrengung, Ihr altslavisches Lexikon und die lange Reihe der sie vorbereitenden oder ergänzenden und vertiefenden Monographien. Damit ist es Ihnen gelungen, sich in die erste Reihe der Forscher auf sprachlichem Gebiete zu stellen und so lange die Namen der beiden Begründer der germanischen und der romanischen Sprachwissenschaft im Gedächtnis der Neuerdings haben Sie dem reichen Kranz Ihrer Nachwelt leben werden, wird der Ihrige als der des Dritten genannt bleiben. Was dabei zur Förderung der allgemeinen indogermanischen Sprachgeschichte gewonnen ist, haben Sie verstärkt durch das Licht, das Ihre Bemühungen um die kleineren Dialecte, namentlich auf die Räthsel der Zigeunersprache und das Albanische geworfen haben. Verdienste ein neues Blatt hinzugefügt; auch die romanische Philologie schuldet Ihnen Dank, seit durch Sie die Bildungsgesetze des Rumänischen, die bisher allen Erklärungsversuchen widerstanden, endgiltig erschlossen sind. Möge es Ihnen vergönnt sein, in gleicher ungeminderter Kraft noch lange zu wirken ...«

da ne bi na dan, ko dobivajo občutja Vaših častilcev skupni izraz, tudi sama izrazila svoje prisrčne čestitke k Vaši izpolnjeni sedemdesetletnici. Ozirate se na dolgo obdobje neumornega in najuspešnejšega dela: lahko si rečete, da ste veliko življenjsko nalogo, ki ste si jo zastavili, namreč raziskovanje slovanskih jezikov, razrešili na obsežen način. Priče so Vaša primerjalna slovnica, delo skoraj tridesetletnega napa, Vaš staroslovanski leksikon in dolga vrsta pripravljanih in poglobljenih monografij. Tako Vam je uspelo, da ste stopili v prvo vrsto raziskovalcev na jezikovnem področju; in tako dolgo, kot bosta živeli imeni obeh utemeljiteljev germanskega in romanskega jezikoslovja v spominu potomcev, bo ostalo Vaše ime imenovano kot tretje. Kar se je pri tem pridobilo za pospeševanje splošne indogermanske jezikovne zgodovine, ste Vi osvetlili z lučjo, ki so jo prinesla Vaša prizadevanja za poznavanje manjših dialektov, namreč uganko o ciganskem jeziku in albanščini. Nedavno ste dodali bogatemu vencu svojih zaslug še novi list: tudi romunska filologija Vam dolguje zahvalo, odkar ste dokončno razkrili jezikotvorne zakone romunščine, ki so se doslej upirali vsem poskusom razlage. Naj Vam bo usojeno, da bi še dolgo delovali z enako nezmanjšano močjo ...«

Balkanske jezikovne interference

Jezikovne interference med balkanskimi jeziki je Miklošič raziskoval na primerih albanskega, novogrškega, madžarskega, romunskega, turškega jezika in še ob vplivih turškega jezika na slovnico južnovzhodnih in vzhodnoevropskih jezikov (grškega, albanskega, bolgarskega, romunskega, srbskega, ukrajinskega, ruskega in poljskega) ter ob raziskavi tujk v slovanskih jezikih.¹⁵ S temi študijami je opravil temeljne raziskave za vedo prihodnosti, za balkanologijo.

¹⁵ Na tem mestu navajam in extensu vse naslove ustreznih Miklošičevih razprav, da bo razvidno, koliko je tega, predvsem pa, da bo pričujoča razprava praktična v toliko, da bo imel bralec/ka naslove takoj na voljo, kajti iz njih lahko razbere obseg in vsebino: Franz Miklosich, Die slavischen Elemente im Rumunischen. *Denkschriften WAW XII*, 1862, str. 1–70 (+ separat 1861), Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen, *Denkschriften WAW XV*, 1867, str. 73–140 (+ separat 1867, 68 str.); Die slavischen Elemente im Neugriechischen, *Sitzungsberichte WAW LXIII*, 1869, str. 529–566 (+ separat 1870, 38 str.); Albanische Forschungen I, Die slavischen Elemente im Albanischen, *Denkschriften WAW XIX*, 1870, str. 337–374 (+ separat 1870, 38 str.); Albanische Forschungen II., Die romanischen Elemente im Albanischen, *Denkschriften WAW XX*, 1871, str. 1–88 (+ separat 1871, 88 str.); Albanische Forschungen III, Die Form entlehnter Verba im Albanischen und in einigen anderen Sprachen, *Denkschriften WAW XX*, 1871, str. 315–323 (+ separat 1871, 9 str.); Le préfixe roman Dis en Albanais, *Revue linguistique et de Philologie comparée*, Paris 1871 (+ separat 1871, 7 str.); Die slavischen Elemente im Magyarischen, *Denkschriften WAW XXI*, 1872, str. 1–74 (+ separat 1872, 74 str.); *Die slavischen Elemente im Magyarischen*, Mit Zustimmung des Verfassers und der kais. Akademie der wissenschaften in Wien besorgt und eingeleitet von dr. L. Wagner, Wien – Teschen 1884, (IV) + 139 str.; Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Kleinarussisch, Grossrussisch, Polnisch), 1. Hälfte, *Denkschriften WAW XXXIV*, 1884, 1–102 str. (+ separat 1884, 102

Miklošič in Romi

Prodoren, daljnoročen antropološki in sociolingvistični znanstveni pristop Miklošiča pa predstavljajo njegove raziskave o Romih, za katere ni zbral le jezikovnega gradiva za slovnico, ki jo je potem obdelal po istih načelih kot slovnice slovanskih jezikov (fonetika, oblikoslovje, besedotvorje, sintaksa), ampak je zbral o njih vse podatke o migracijah, ki jih je opisal – in tudi ustno besedno umetnost. Izdal je namreč njihove pesmi in pravljice. Miklošič je tako kot prvi znanstvenik priznal Rome kot enakovredne vsem t. i. velikim evropskim nacijam.¹⁶ Take pozornosti so deležni šele danes, vsaj v državah Evropske unije, in to po hudi usodi holokavsta, ki so jo delili z ostalimi narodi, ki jih je nemški nacizem obsodil na

str.); Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Kleinrussisch, Grossrussisch, Polnisch), 2. Hälfte, *Denkschriften WAW XXXV*, 1885, str. 105–192 (+ separat 1884, 90 str.); Die slavischen, magyrischen und rumunischen Elemente im türkischen Sprachschätze, *Sitzungsberichte WAW CXVIII*, 1889, str. 1–26 (+ separat 1889, 26 str.); Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Kleinrussisch, Grossrussisch, Polnisch), Nachtrag 1. Hälfte, *Denkschriften WAW XXXVII*, 1889, str. 1–88 (+ separat 1889, 88 str.); Über die Einwirkung des Türkischen auf die Grammatik der südost- und osteuropäischen Sprachen, *Sitzungsberichte WAW CXX*, 1890, str. 1–11 (+ separat 1889, 12 str.); Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen (Griechisch, Albanisch, Bulgarisch, Rumunisch, Serbisch, Kleinrussisch, Grossrussisch, Polnisch), Nachtrag 2. Hälfte, *Denkschriften WAW XXXVIII*, 1890, 1–194.

¹⁶ Tudi tukaj navajam namenoma vse naslove Miklošičevih razprav na teme romskih jezikov, migracij in ustne jezikovne umetnosti, da bi bil viden vsaj obseg:

Franz Miklosich, Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas, I. Die slavischen Elemente in den Mundarten der Zigeuner, *Denkschriften WAW XXI*, 1872, str. 197–253 (+ separat 1872, 59 str.); II. Beiträge zur Grammatik und zum Lexicon der Zigeunermundarten, *Denkschriften WAW XXII*, 1873, str. 21–102 (+ separat 1872, 84 str.); III. Die Wanderungen der Zigeuner, *Denkschriften WAW XXIII*, 1874, str. 1–46 (+ separat 1873, 43 str.); IV. Märchen und Lieder der Zigeuner der Bukowina, *Denkschriften WAW XXIII*, 1874, str. 273–341 (+ separat 1874, 67 str.); V. Märchen und Lieder der Zigeuner der Bukowina, 2. Teil, *Denkschriften WAW XXV*, 1876, str. 1–68 (+ separat 1876, 70 str.); VI. Beiträge zur Kenntnis der Mundart der Zigeuner in Galizien, in Sirmien und in Serbien mit einem Anhang über den Ursprung des Namens »Zigeuner«, *Denkschriften WAW XXIV*, 1877, str. 1–66; VII. Vergleichung der Zigeunermundarten, 1. Teil, *Denkschriften WAW XXVI*, 1877, str. 161–247; VIII. Vergleichung der Zigeunermundarten, 2. Teil, *Denkschriften WAW XXVII*, 1878, str. 1–108; IX. Lautlehre der Zigeunermundarten, *Denkschriften WAW XXX*, 1880, str. 159–208 (+ separat 1879, 58 str.); X. Stammbildungslehre der Zigeunermundarten, *Denkschriften WAW XXX*, 1880, str. 391–485 (+ separat 1880, 95 str.); XI. Wortbildungslehre der Zigeunermundarten, *Denkschriften WAW XXXI*, 1881, str. 1–54 (+ separat 1880, 53 str.); XII. Syntax der Zigeunermundarten, *Denkschriften WAW XXXI*, 1881, str. 55–114 (+ separat 1880, 62 str.); Beiträge zur Kenntnis der Zigeunermundarten, 1., 2. Teil, *Sitzungsberichte WAW LXXVII*, 1874, str. 759–792 (+ separat 1874, 36 str.); 3. Teil, *Sitzungsberichte WAW LXXXIII*, 1876, str. 535–562; 4. Teil, *Sitzungsberichte WAW XC*, 1878, str. 245–296.

izničenje, kot npr. Žide in tudi Slovence. Poleg splošnega kulturološkega pomena in pomena v smislu človekovih pravic, je bila s tem seveda obogatena tudi indogermanistika, kar je naglasil tudi profesorski zbor univerze v Bonnu v citiranem pismu.¹⁷

Miklošič in bizantologija

Njegovo monumentalno bizantinološko delo, namreč izdaja Acta et diplomata graeca medii aevi, sacra et profana ...,¹⁸ ki sta jo opravila skupaj z Josefom Müllerjem, je ostalo do današnjega dne pomembno in je pod kratico/siglo MM še danes neobhoden korpus za vsakega, ki se ukvarja s to vedo. To izpričujeta dva pomembna zastopnika dunajske bizantinistične šole, Herbert Hunger in Otto Kresten, ki med drugim pišeta:

»... editio princeps Franca Miklošiča in Josefa Müllerja je treba priznati kot velik korak in dokajšen dosežek učenjaške marljivosti iz sredine 19. stoletja. V celoti točen prepis 700 listin, njihova zbirka in predstavitev v tisku, in to le v teku nekaj let, zahtevajo naše spoštovanje ...«

»... Temeljni pomen za bizantologijo lahko razberemo med drugim iz dejstva, da so Acta et diplomata ... doživela v šestdesetih letih našega stoletja kar dvakrat faksimilirana ponatisa. Ne bomo se torej obotavljali, da vključimo Franca Miklošiča in Josefa Müllerja v krog tistih osebnosti, ki so opravile za bizantologijo epohalno delo.«¹⁹

¹⁷ V citirani izdaji Der Briefwechsel Franz Mikloschiz's ... se ukvarjajo s to tematiko pisma št. 161, 177, 178 z opombami in št. 238a (Albanisch); št. 7 in opomba 7, št. 226 in opomba 2 (Roma); št. 79 in opomba 4, in št. 357 (Arumunen/Walachen).

¹⁸ Otto Kresten – Katja Sturm-Schnabl, Aktenstücke und Briefe zur Entstehung der Ausgabe der »Acta patriarchatus Constantinopolitani MCCCXV–MCCCCII«, *Beiträge zur Geschichte der Erforschung des Patriarchatsregisters von Konstantinopel*, Mit zwei Tafeln, Römische historische Mitteilungen, Hgg. von Otto Kresten und Adam Wandruszka, Wien 25 (1983), 339–402.

¹⁹ Acta et diplomata graeca medii aevi, sacra et profana collecta, ediderunt Fr. Miklosich et J. Müller, 6 zv., Wien 1860–1890. O tem delu pravi Herbert Hunger, ki je skupaj z Ottonom Krestenom po več kot sto letih na novo izdal prva dva zvezka, v raziskovalnem poročilu sledeče: »Die editio princeps durch Franz Miklosich und Josef Müller muß als großer Wurf und beachtliche Leistung des Gelehrtenfleißes um die Mitte des 19. Jahrhunderts anerkannt werden. Die im Ganzen einwandfreie Abschrift von rund 700 Urkunden, ihre Kollektion und Präsentation im gedruckten Zustand innerhalb weniger Jahre haben Anspruch auf unseren Respekt vor diesen beiden Philologen, die sich ja zur gleichen Zeit auch verschiedenen anderen Aufgaben widmeten.«

Das Register des Patriarchats von Konstantinopel, 1. Teil Edition und Übersetzung der Urkunden aus den Jahren 1315–1331, ur. Herbert Hunger in Otto Kresten, Wien 1981, 28. Prim. še Otto Kresten – Katja Sturm-Schnabl, Aktenstücke und Briefe zur Entstehung der Ausgabe der »Acta patriarchatus Constantinopolitani MCCCXV–MCCCCII«, *Beiträge zur Geschichte der Erforschung des Patriarchatsregisters von Konstantinopel*, *RMM* 25(1983) 339–402; Otto Kresten, Fünf nachgezeichnete Metropolitenerunterschriften

Miklošič in srbska medievistika

Tudi z izdajo starosrbskih listin, *Monumenta spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*,²⁰ ima Miklošič še danes pomembno mesto v srbski medievistiki in bizantologiji, saj vrsta v tej knjigi objavljenih važnih listin ni izšla nikjer drugje. Poleg svoje znanstvene dejavnosti pa je bil Miklošič kot akademski učitelj karizmatična osebnost in kot znanstvenik ter raziskovalec nesebično komunikativen. Kot Slovenec pa je bil vedno pripravljen pospeševati in podpirati kulturnopolitične težnje vseh južnih Slovanov in tudi drugih narodov, ki so to potrebovali, kot npr. Ukrajinci v Galiciji.²¹ Pri oblikovanju novih šolskih, znanstvenih in univerzitetnih

aus der ersten Amtsperiode des Patriarchen Philotheos Kokkinos im Patriarchatsregister von Konstantinopel, *Österreichische Osthefte* 33, Wien 1991, 167–199. Otto Kresten piše na str. 167: »*Zu den wahrhaft großen Leistungen, die Franz (Ritter von) Miklosich (Franc Miklosic), dessen Todestag sich am 7. März 1991 zum hundertsten Male jährte, der Wissenschaft geschenkt hat, zählt ohne Zweifel auch die sechsbändige, zwischen 1860 und 1890 von ihm gemeinsam mit dem klassischen Philologen Joseph (Giuseppe) Müller (1825–1895) besorgte Ausgabe der »Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana«.* Mag man sich auch in den Jahren unmittelbar nach dem Tode Miklosich's eher abfällig über das monumentale Editionsunternehmen geäußert haben (Karl Krumbacher etwa fällt 1903, als er seinen »Plan eines Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit« der Association Internationale des Académies vorlegte, über die »Acta et diplomata« das Verdikt, die Sammlung sei »ziemlich planlos und ohne Beachtung der für eine Urkundenedition bestehenden Regeln gearbeitet«) – das Urteil der modernen Forschung wird etwas anders lauten, nicht zuletzt auch deshalb, weil der im Jahre 1903 so groß verkündete Plan eines »Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit«, das an die Stelle der »planlosen« »Acta et diplomata« Miklosich's und Müller's treten sollte, bis heute keinen einzigen, dem an sich höchst erstrebenswerten Grundsatz des Kanzleiprinzips folgenden Band einer Urkundenedition hervorgebracht hat. Mehr noch: Die sechs volumina der »Acta et diplomata« sind noch immer nur zum kleineren Teil durch modernere Urkundenpublikationen ersetzt. Ihre grundlegende Bedeutung für die Byzantinistik läßt sich unter anderem daran erkennen, daß die »Acta et diplomata« in den sechziger Jahren unseres Jahrhunderts gleich zwei Mal photostatisch nachgedruckt wurden. Man wird daher nicht zögern, Franz Miklosich und Joseph Müller in den Kreis jener Persönlichkeiten einzuschließen, die für die byzantinistische Urkundenforschung Bahnbrechendes vollbracht haben.«

²⁰ *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, edidit Fr. Miklosich, Viennae 1858, XII + 580. O tem Igor Grdina, Miklošičeva *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, *Miklošičev zbornik*, Mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1991, *Obdobja* 13, Ljubljana 1992, 539–552.

²¹ Ta pripravljenost za pospeševanje, pomoč in učinkovito komunikacijo se odraža v vsej njegovi korespondenci. Od vsega začetka so mu kulturne in politične potrebe slovenskega naroda notranja potreba (Muršec, Bleiweis, Pogačar idr.), v Zagrebu je posebno važno sodelovanje s F. Račkim, Đ. Daničićem, J. J. Strossmajerjem, da ne govorimo o Petru II. Petroviću Njegošu itd. Vsi so se z raznimi nameni in vprašanji obračali nanj. To se lepo odraža v njegovi korespondenci, gl. K. Sturm-Schnabl, *Der Briefwechsel Franz Miklosich's ...* Tudi Ukrajinci so mu izkazali hvaležnost v številnih zahvalnih listinah ob sedemdesletnici (gl. Franz Miklosich im Lichte seiner Lebensdokumente, ...), kot med drugim piše

struktur po letu 1848 si je Miklošič pridobil trajne zasluge. Skupaj z Hermannom Bonitzom in Franzem Exnerjem so izdelali Thunovo šolsko in univerzitetno reformo (Leo Thun – Hohenstein);²² zato stojijo tudi kipi vseh teh mož (zraven je bil postavljen še Thunov naslednik minister Hasner) simbolično združeni v arkadah dunajske univerze.

Stara cerkvena slovanščina

Pri raziskovanju starocerkvenoslovanskega jezika je Miklošič bistveno prispeval, da se je kanon objavljenih virov razširil, bodisi z lastnimi izdajami,²³ bodisi da je druge vzpodbujal za izdajanje starocerkvenoslovanskih spomenikov bodisi da je pri tem delu pomagal, kot npr. Ivanu Črnčiču²⁴ ali Vatroslavu Jagiću.²⁵ Rezultat Miklošičevega tozadevnega raziskovalnega dela dosega svoj vrhunec v monumentalnem starocerkvenoslovanskem slovarju *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*²⁶ in v slovanskem etimološkem slovarju *Etymologisches*

Matija Murko v nekrologu v *Letopisu Matice slovenske* za leto 1891 na str. 263: »... Rusini so se potrudili, da je bil blagoslovljen tudi po grško-katoliškem obredu in tako smo se poslovili od njega z glasovi onega jezika, kateremu je on tudi v znanosti odkazal tako odlično mesto.« Gl. tudi izdajo Miklošičeve korespondence z Ukrajinci iz Galicije: Listuvannya ukrajskih slavistiv z Francem Miklošičem, Kiiv 1993, in Katja Sturm-Schnabl, Franz Miklosich als Wegbereiter bei der Entstehung der ukrainischen Schriftsprache, v: *Sprache und Literatur der Ukraine zwischen Ost und West – Mova ta literatura Ukraini miž shodom i zahodom*, Bern itd., Lang 2000, 195–209.

²² Gustav Strakosch-Graßmann, *Geschichte des österreichischen Unterrichtswesens*, Wien 1905.

²³ *Monumenta linguae palaeoslovenice e codicce suprasliensi*, Vindobonae 1851, (IV) + 322 str.; *Apostollus e codicce monasterii Sisatovac, Palaeo-slovenice*, Vindobonae 1853, (XXIV) + 268 str.; *Evangelium s. Mathaei palaeoslovenice e codicibus*, Vindobonae 1856, (II) + 80 str. idr.

²⁴ Assemanovo Izbornô evangjelje, Na svetlo dao Dr. Ivan Crnčić, tajni dvornik sv. otače pape Lava XIII, i kanonik slovenskoga sv. Jerolima, V Rimu, Iz mnogojezične tiskarne sv. veroplodnice 1878. Z metodiko izdaje tega glagolskega kodeksa se ukvarjata Črnčić in Miklošič v delu njune korespondence. Predvsem je zanimiv Miklošičev pristop: Miklošič zagovarja tisk v latinici, da bi spomenik lahko bralo več ljudi in bi na ta način dobil širšo družbeno funkcijo. Celo pismeno Miklošič sporoča Črnčiču predlog za transkripcijo glagolskih črk v latinico. Gl. v izdaji K. Sturm-Schnabl, *Der Briefwechsel Franz Miklosich's ... pisma št. 190, 192, 195, 196, 208, 209, 210 in 212.*

²⁵ Že ob izdaji Zografskega spomenika se je Jagić posvetoval z Miklošičem. Jagić je mislil na delno izdajo, Miklošič pa mu je svetoval, naj izda spomenik v celoti. To je razvidno iz pisem št. 233 in 237 v zgoraj citirani izdaji Miklošičeve korespondence s Slovani. Miklošič je bil soudeležan tudi pri izdaji Marjanskega evangelija. Največja zasluga Miklošiča pa je, da je Jagića leta in leta opozarjal na važnost izdaje Kijejskih listov. V ravnokar navedeni izdaji Miklošičeve korespondence je ob pismu št. 235 v opombi I historiat o Miklošičevih prizadevanjih za izdajo, iz česar je razvidno, kako Jagić dolga leta ni doumel pomembnosti spomenika.

²⁶ F. Miklosich, *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*, Wien 1862.

Wörterbuch der slavischen Sprachen.²⁷ Oba slovarja sta ostala do danes znanstveno neobhodna. Pokojni profesor František Vaclav Mareš je *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum* ocenil takole: »... Kljub vsem tem je bil kot najboljši (staro)cerkvenoslovanski slovar dobro stoletje klasično standardno delo paleoslovenistike (sic!) in za slaviste velikega pomena in enostavno nepogrešljiv. Mimo tega bo pričujoči *Opus* kot zaključeno (do konca alfabeta izpeljano) leksikografsko delo in kot edini slovar, ki upošteva vse cerkvenoslovanske redakcije, ohranil še dolgo svojo vrednost in služil v dobri meri znanosti ...«²⁸

To so neizpodbitna dejstva, ki so priznana tudi v sodobni medievistiki, bizantinistiki in slavistiki.

Dva problemsko-vsebinska sklopa Miklošičevega znanstvenega raziskovanja sta bila že za njegovega življenja postavljena pod vprašaj:

– prvi je njegova terminologija za označevanje starocerkvenoslovanskega in slovenskega jezika (altslovenisch // neuslovenisch),

– drugi pa vprašanje izvora starocerkvenoslovanskega jezika.

Že leta 1874 Miklošič piše:

»... Vprašanje zgodovine slovanskega cerkvenega jezika zaposluje jezikoslovce in zgodovinarje že vse stoletje, ne da bi dosegli zadovoljiv rezultat. Christoph von Jordan meni, da se je morebiti Ciril posluževal bolgarskega narečja, In naj bi se ga naučil v Carigradu in naj bi ga mogli Moravci zadovoljno razumeti. Lucius in Schönleben sta opozorila na kraje okoli Soluna. Mathias von Michov imenuje jezik ruskih cerkvenih knjig srbski. Tudi Dobrovský je na začetku menil, da je slavonski cerkveni jezik starosrbsko narečje, dokler se ni sam, kot pravi, pri obdelovanju slovanskih slovnice in ob marljivem primerjanju novejših izdaj z najstarejšimi rokopisi (cerkvenih knjig) vedno bolj prepričal, da je bil Cirilov jezik staro, še nepomešano srbsko-bolgarsko-makedonsko narečje. Vostokov meni, da je domovina staroslovenskega jezika lahko bila Moravska, Panonija ali Bolgarija. Šafařík, ki v nekem prejšnjem obdobju svojega prepričanja o bolgarskem poreklu slovanskega cerkvenega jezika ni mogel zadosti poudariti, se je nekaj let pred svojo smrtjo opredelil za panonsko domovino le-tega, na ta način pritrjujoč nasprotovanjem Kopitarju, ki je svoj čas menil, da je slovanski cerkveni jezik tisti jezik, quae ante mille fere annos viguit inter Slavos Pannoniae. Vse kaže, **da je Kopitar menil, da sta jezika panonskih in karantanskih slovenov identična, česar jaz zdaj ne odobravam**, čeprav sem še vedno prepričan, da sta si bila dialekta kljub razlikam

²⁷ F. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1886.

²⁸ »... Trotz all dem war es als das beste vorhandene (alt)kirchenslavische Wörterbuch ein gutes Jahrhundert lang ein klassisches Standartwerk der Paläoslovenistik (sic!) und war für die Slavisten von großer Bedeutung und einfach unentbehrlich. Darüber hinaus wird dieses *Opus* als ein abgeschlossenes (bis zum Ende des Alphabets geführtes) lexikographisches Werk und als das einzige Wörterbuch, das alle kirchenslavischen Redaktionen berücksichtigt, noch lange seinen Wert behalten und der Wissenschaft gute Dienste leisten ...« Tako piše F. W. Mareš v svojem članku *Altkirchenslavische Lexikographie*, ki je izšel v *Wörterbücher, Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*, ur. F. J. Hausmann, O. Reichmann, H. E. Wiegand, L. Zgusta, 2. Teilband, Berlin – New York 1990, str. 2256–2268.

zelo blizu, da celo veliko bliže, kot eden izmed njiju kateremukoli drugemu. Vprašanje o domovini staroslovenščine je ravno tako težavno kot vprašanje o starosti alfabeta, s katerima je zapisana. Upanju, da bi utišal vse svoje nasprotnike, se mora raziskovalec pri takih raziskovanjih odreči: Na kar sme upati, je v najboljšem primeru to, da doseže zorni kot, ki se da v vrsto dejstev boljše vstaviti kot tisti nasprotnikov ...»²⁹

Miklošič – Jagić in stara cerkvena slovanščina

Vprašanje izvora naj bi rešil V. Jagić v svojem delu Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Kot se na podlagi novih spoznanj izpostavlja v novejšem času, tudi Jagićevi rezultati niso dokončni. Vendar je v nasprotju z Miklošičem ozkosrčno mislil, da je vso problematiko razrešil ter s samovšečnostjo povzdigoval svoje rezultate s tem, da je omalovaževal rezultate drugih. V svoji Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache se (med drugim) spreneveda oziroma spreobrača Miklošičeva dognanja, izšlo pa je šele po Miklošičevi smrti.³⁰

²⁹ Problem izvora obstaja že od vsega začetka raziskovanja starocerkvenoslovenskega jezika. Miklošič je v *Altslovenische Formenlehre in Paradigmen ...*, Wien 1874, XXXI, zapisal sledeče:

»... XI. Die frage nach der heimat der slavischen kirchensprache beschäftigt die sprach- und geschichtsforscher seit einem jahrhundert, ohne dass ein befriedigendes resultat erreicht wäre. Christoph von Jordan meint, Cyrill habe sich vielleicht des bulgarischen dialektes bedient, den er in Constantinopel erlernte und den die Mährer hinlänglich hätten verstehen können. Lucius und Schönleben weisen auf die gegenden um Thessaloniki hin. Matthias von Miechov nennt die sprache der russischen kirchenbücher serbisch. Auch dobrovsky meinte anfänglich, die slavonische kirchensprache sei der altserbische dialekt, bis er sich, wie er sagt, bei der bearbeitung der slavischen grammatik und durch fleissige vergleichung der neueren auflagen mit den ältesten handschriften (der kirchenbücher) immer mehr davon überzeugt habe, Cyrill's sprache sei, der alte, noch unvermischte serbisch-bulgarisch-macedonische dialekt gewesen“. Vostokov meint, die heimat der altslovenischen sprache könne Mähren, Pannonien oder Bulgarien gewesen sein. Šafařík, der in einer früheren periode seine überzeugung von dem bulgarischen ursprunge der slavischen kirchensprache nicht kräftig genug betonen konnte, erklärte sich wenige jahre vor seinem tode für die pannonische heimat derselben, so dem oft bekämpften Kopitar beistimmend, der da meinte, die slavische kirchensprache sei die sprache, quae ante mille fere annos vigit inter Slavos Pannoniae. **Kopitar, scheint die sprache der pannonischen und der karantanischen Slovenen für identisch gehalten zu haben, was ich jetzt nicht billige**, obgleich ich noch immer der überzeugung bin, dass trotz aller verschiedenheiten beide dialekte einander sehr nahe, ja sogar noch viel näher standen, als einer von ihnen irgend einem anderen. Die frage nach der heimat des altslovenischen ist eben so schwierig wie die nach dem alter der alphabete, mit denen es geschrieben wird. Die hoffnung, alle seine gegner zum schweigen zu bringen, muss der forschler bei solchen untersuchungen aufgeben: was er zu erreichen zu hoffen darf, ist im günstigen falle eine ansicht, die sich in die reihe der tatsachen besser einfügen lässt als die der gegner.«

³⁰ V. Jagić, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, Berlin 1913. Že leta 1900

Prav način Jagičeve kritike je izzval vprašanje o vzrokih take kritike. Ob študiju Miklošičeve korespondence³¹ med drugim prihajajo do izraza – kot pri vsaki korespondenci – tudi psihogrami protagonistov. Med njimi izstopa Vatroslav Jagić,³² Miklošičev naslednik na dunajski slavistični stolici (1886–1908).³³ Njegov psihogram izpričuje predvsem dve za nas važni značilnosti: **prvič** izrazilo negativen odnos do (vseh) sodobnih predmetnih strokovnjakov, ki jih apriorno polemično pobija kot svoje konkurente, in **drugič** njegovo nerazumevanje distinktivnih prvin jezikovne zgradbe starocerkvenoslovanskih spomenikov in sočasnih razvojnih tokov v jezikoslovju. Oboje se vleče skozi korespondenco z Miklošičem. Naj to ponazorim z enim od pisem:

»... Prispevki ki jih dobivam, so zelo plehka roba, bolj kompilacije kot samostojni, četudi mali, prispevki. Razen tega je videti, da hoče tudi v to disciplino vdreti zmeda, vsak hoče vse bolje vedeti in vzvišeno kritizirati druge. **Enega teh kritikastrov, Boudouina de Courtenayja, moram od vsega začetka držati stran od sebe.** Tudi Schleicherjeva učenca tekmujeta, kdo bo boljši. V Pragi baje zmedeni Hattala pripravlja »nečeho strašnega«, očitno namerava zopet koga napasti. V Rusiji je Sreznjevski vzel vso znanost v zakup. Fragment (glagolski misal s čehizmi) je že lani v Kievu prikazoval in ob tem imel nabuhel govor, ki je pričal o njegovem totalnem neznanju in me spodbudil k repliki ...«³⁴ V istem pismu pa še imenuje

je izšla razprava v dveh delih Zur Entstehung der kirchenslavischen Sprache, Abhandlung I in Abhandlung III v enem in istem zvezku *Denkschriften* XLVII. Jagić v uvodu pojasni, da je naklada pošla, zato se je odločil za novo, razširjeno izdajo.

³¹ Sergej Krywenko, Edda Kloss, Register aller Briefe an Franz Miklosich aus dem Miklosich-Nachlaß der Österreichischen Nationalbibliothek, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 10 (1963), str. 163–195. Poleg fonda v rokopisnem oddelku avstrijske nacionalne biblioteke (Handschriftensammlung der Österreichischen Nationalbibliothek) so v izdaji K. Sturm-Schnabl, *Der Briefwechsel Franz Miklosich's mit den Südslaven – Korespondenca Frana Miklošiča z Južnimi Slovani*, Maribor 1991, zbrani tudi ustrezni avtografi iz zbirk v Ljubljani, Mariboru, Zagrebu, Beogradu, Novem Sadu, Sofiji, v Cetinju. Nekaj pisem je iz privatne posesti, nekaj pisem, katerih avtografi so izgubljeni, ki pa so bila že objavljena, je izdajo prevzetih v po publikaciji. Nekaj pisem nemških korespondentov je objavljenih v: K. Sturm-Schnabl, Miklošičeva sedemdesetletnica v odbranih pismih, *Miklošičev zbornik*, Kulturni forum, Maribor 1991. Ukrajinska akademija znanosti v Kievu pa je izdala *Listuvannya ukrainskich slavistiv z Francem Miklošičem*, Kiiv, Naukova dumka 1993.

³² Jagičeva pisma so izšla tudi v raznih drugih izdajah: I. V. Jagića pis'ma k ruskim učenyum 1865–1886, Moskva 1963; J. Skok, *Korespondencija Vatroslava Jagića I*, Zagreb 1953; J. Hamm, *Korespondencija Vatroslava Jagića II*, Zagreb 1970; H. Rösel, *Aus Vatroslav Jagićs Briefwechsel Odessa – Berlin – Petersburg 1872–1892*, München 1962; R. Maixner, I. Esih, *Pisma Vatroslava Jagića* (Građa 18), Zagreb 1950.

³³ Gl. Stanislaus Hafner, Geschichte der österreichischen Slavistik, *Beiträge zur Geschichte der Slawistik in nichtslawischen Ländern*, Wien 1985.

³⁴ Pismo št. 257 na str. 379f. v izdaji Katja Sturm-Schnabl, *Franz Miklosich's Briefwechsel mit den Südslaven*, op. cit.: »... Die mir zukommenden Beiträge sind sehr leichte Ware. Mehr Compilationen als selbstständige, wenn auch kleine, Beiträge. Überdieß es scheint auch in unserer Disciplin eine Verwirrung einreißen zu wollen, jeder will besser wissen und vom hohen Roß herab andere kritisieren. **Einen solchen Kritikaster Boudouin de**

znanega ruskega slavista Viktorja Ivanoviča Grigoroviča »... *jener närrische Kauz*« (tisti zmedeni tič).

Prav Baudouinov primer je na splošno značilen za Jagičeve dvolične odnose do kolegov sodobnikov; ponazoriti ga je mogoče z objavljenimi pismi iz raznih izdaj. Tako vabi v pismu 9. junija 1875 Jagič Baudouina k sodelovanju v AfsIPh.³⁵ Le-ta je pisмено pristal na sodelovanje.³⁶ Ko pa so mu prišle na uho Jagičeve negativne izjave o njem, je sodelovanje 8. junija 1877 pisмено preklical,³⁷ nakar mu je Jagič v pismu 8. julija 1877 pisal: »... *Videt' Vas sotrudnikom na stranicach Archiva – eto bylo vseгда moje želanije.*«³⁸

Kljub temu pa piše Jagič Miklošiču še istega leta 1. oktobra 1877 glede Baudouina:

»... *Za zdaj mi dovolite, da Vam predložim za eventualno rabo 8 odtisov Baudouina. Vi boste tisto nepomembno, kar je tu pa tam dobrega, v moji odsotnosti morebiti lahko izkoristili ...*«³⁹

Tudi druge poteze Jagiča so razvidne iz korespondence. Tako je Miklošič po prvem sporočilu Sreznjevskega o Kijevskih listih Jagiču v pismu opredelil razločevalne prvine tega spomenika:

»... *Jusovaja glagolica českago pis'ma i vmeste s tem liturgičeskago rimsko-katoličeskago soderžanja.*«⁴⁰

Kot je razvidno iz zgoraj navedenega Jagičevega besedila (kjer govori o nabuhlem govoru Sreznjevskega) kljub sporočilu o ključnih prvinah Jagič ni prepoznal važnosti spomenika; prvine Jagiču niso »spregovorile«. Zato je Miklošič ob Jagičevi neobčutljivosti za takšno informacijo podvomil, da imata v mislih isti spomenik in mu 7. oktobra 1875 piše:

Courtenay muß ich mir gleich von vornherein vom Leibe halten. Die beiden Jünger Schleichers wetteifern ebenfalls, wer es besser machen wird. In Prag soll der närrische Hattala »něco strašného« vorbereiten, offenbar will er abermals gegen jemand losziehen. In Russland hat Sreznjevski die ganze Wissenschaft in Pacht genommen. Das Fragment (glagolitisches Missal mit Cechismen) hat er bereits voriges Jahr in Kiev gezeigt und über dasselbe eine schwülstige Rede gehalten, welche von seiner totalen Unkenntnis des Glagolismus zeugte und mich auch zu einer Replik veranlaßte ...«

³⁵ Gl. I. V. Jagiča pis'ma k russkim učenyim, op. cit., št. 56, str. 97f.

³⁶ Gl. J. Hamm, *Jagičeva korespondencija II*, op. cit., št. 117, str. 156f. Baudouin je namreč o tem vabilu zvedel že od Viktorja Ivanoviča Lamanskega (1833–1914), znanega ruskega zgodovinarja, etnografa in slavista, ter takoj pisмено pristal na sodelovanje.

³⁷ Gl. J. Hamm, *Jagičeva korespondencija II*, op. cit., št. 212, str. 243f.

³⁸ Gl. I. V. Jagiča pis'ma k russkim učenyim, op. cit., št. 82, str. 123f.

³⁹ »... *Einstweilen aber erlauben sie mir Ihnen die 8 Abzüge Baudouins zum event. Gebrauch vorzulegen. Sie werden das unbedeutende Gute, was hie und da darin enthalten ist in meiner Abwesenheit vielleicht ausbeuten können ...*« Gl. pismo št. 306, str. 434, v izdaji Katja Sturm-Schnabl, *Franz Miklosich's Briefwechsel ...* Šele v letih 1884, 1885, 1886, 1887 najdemo v AfsIPh tudi Baudouinove prispevke.

⁴⁰ Gl. pismo št. 256, str. 378, v izdaji Katja Sturm-Schnabl, *Franz Miklosich's Briefwechsel ...*

»... Morebiti pa je le glag. fragment, o katerem me je obvestil Srez, različen od tistega, ki Vam je že znan.«⁴¹

Čez sedem let je Miklošič Jagića še enkrat opozoril na ta spomenik. Šele tedaj je Jagić začel o tem razmišljati in šele čez nadaljnjih osem let je pripravil izdajo Kijevskih listov, ki so mu prinesli znanstveno slavo.

V luči Jagičevega psihograma pa bo treba besedilnokritično preveriti njegovo Entstehungsgeschichte der Kirchenslavischen Sprache, saj je v njej izničil Miklošičeve zasluge, razvil pa makedonsko-bolgarsko tezo o izvoru starocerkvenoslovanskega jezika, ki jo je znanstvena slavistika po prvi svetovni vojni brez pridržkov sprejela.

Če se vrnemo k prvemu vsebinsko-problemskem sklopu, Miklošičevi terminologiji, lahko rečemo, da je Miklošič svojo terminologijo jasno definiral. Če definicije beremo pravilno, je popolnoma jasno, da Miklošič nikakor ni mislil, da bi starocerkvenoslovanščina, ki jo imenuje *altslovenisch*, bila predhodnica današnje slovenščine. Razbrati je to možno že iz uvoda v prvi zvezek primerjalne slovnice slovanskih jezikov.

»... izhodišče raziskave tvori tisti častitljivi jezik, ki je v ustih naroda že davno izumrl, sedaj pa živi naprej pri slovanskih plemenih, ki se priznavajo h grški cerkvi: Bolgarih, Srbih, Malo- in Velikorusih, seveda ne nepomembno modificiran, kot jezik liturgije. Ta jezik tvori središče slovanskega jezikoslovja, ker je, ne da bi bil ravno oče (v nemščini mati, ker je gramatičen spol besede femininski) slovanskih jezikov, le njih najstarejša oblika, in ta je ohranila v sebi za vse jezike, izvirajoče in razvejane iz le te prvotne oblike, najgloblje pravilo. **Jaz ga imenujem po narodu, ki ga je nekoč govoril, v soglasju z najstarejšimi, tako domačimi kot tujimi pričevanji, slovenski, in za razliko od tistega v ustih naroda še danes naprej živečega, ki se imenuje slovenski – staroslovenski, drugi ga imenujejo staroslovanski, in dajejo s tem pobudo za zmoto, kot da bi ta jezik bil oče (nemško mati) vseh jezikov (slovanskih). Izraz: cerkveni jezik bi raje omejeval na tisto obliko staroslovenskega jezika, čigar obliko je določal vpliv ruščine, in ki danes vlada v liturgiji vse grško-slovenske cerkve ...**«⁴²

⁴¹ »... Vielleicht ist doch das glag. Fragment von dem mir Srez. Nachricht gab verschieden von dem Ihnen bereits bekannten ...«

Gl. pismo št. 258, str. 381 v izdaji Katja Sturm-Schnabl, Franz Miklosich's Briefwechsel ... v isti zadevi gl. tudi pisma št. 441, str. 587, št. 443, str. 596, št. 444, str. 597 in št. 464, str. 625 v isti izdaji.

⁴² Fr. Miklosich, *Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen*, Wien 1852, VI–VII: »... Den ausgangspunct der untersuchung bildet jene ehrwürdige sprache, die im munde des volkes längst ausgestorben, jetzt bei den zur griechischen kirche sich bekennenden Slavenstämmen: Bulgaren, Serben, Klein- und Grossrussen, freilich nicht unbedeutend modificiert, als sprache der liturgie fortlebt. Diese sprache bildet den mittelpunct slavischer sprachforschung, weil sie, ohne gerade mutter aller slavischen sprachen zu sein, doch die älteste form derselben und in dieser für alle tochter- und schwestersprachen die tiefste regel bewahrt hat. Ich nenne sie nach dem volke, das sie einst gesprochen, in übereinstimmung mit den ältesten, einheimischen sowohl als fremden zeugnissen slovenisch, und zum unterschiede von dem noch gegenwärtig im munde des volkes fortlebenden slovenisch – altslovenisch, andere nennen sie altslavisch, und geben dadurch

In dalje razvito in utemeljeno v uvodu njegovega dela *Altslovenische Formenlehre in Paradigmen*:

»... **v virih se imenuje slovenski, jaz sem ga, da bi preprečil zmote, imenoval staroslovenski** ...«

In na drugem mestu dalje:

»... **glede imena je pripomniti, da naj bi tudi tisti, ki misli, da je našel domovino slovenskega cerkvenega jezika v Bolgariji, privolil v poimenovanje slovenski, kajti vedno so ta jezik imenovali slovenski: papež Janez VII govori 880 o litterae sclaveniscae; nikdar se ni imenoval bolgarski: imenovali so ga po narodu, ki ga je govoril: kajti tudi bolgarski Slovani pripadajo, kot tudi Slovani Dacije, katerih zadnji ostanek se je v poslednjem času izgubil med Rumuni Sedmograške, tako kot panonski in karantanski slovenskemu plemenu. Vsi so potomci tistega slovanskega naroda, katerega Jordan in Prokop poznata pod imenom Sclaveni, in katerega ime so Grki, Rimljani in končno Slovani sami prenesli na vse slovanske narode** ...«

V opombi na str. XI pa še dodaja:

»... Nekateri povezujejo ime slovenski z makedonskim *Σκλαβίνια*, K. Zeus 628.«⁴³

zu dem irrthume veranlassung, als ob diese sprache mutter aller sprachen sei. Den ausdruck: kirchensprache möchte ich auf jene durch den einfluss des russischen bestimmte form altslovenischer sprache beschränkt wissen, die heutzutage in der liturgie der ganzen griechisch-slavischen kirche herrscht.«

⁴³ F. Miklosich, *Altslovenische Formenlehre in Paradigmen mit Texten aus glagolitischen Quellen*, Wien 1874, str. I–II in str. X–XI. »... in den quellen heißt sie slovenisch, ich habe sie um missverständniss vorzubeugen altslovenisch genannt.« In na drugem mestu: »... Hinsichtlich des namens ist zu bemerken, dass auch derjenige, der die heimat der slavischen kirchensprache in bulgarien gefunden zu haben meint, der benennung slovenisch zustimmen sollte, denn immer wurde diese sprache slovenisch genannt: Papst Johannes VIII spricht 880 von litterae sclaveniscae; nie hieß sie bulgarisch: sie ward slovenisch genannt nach dem volke, das sie redete: denn auch die bulgarischen Slaven gehören, wie die dacischen, deren letzter rest sich in letzter zeit unter den Rumunen Siebenbürgens verloren hat, so wie die panonischen und karantanischen dem slovenischen stamme an. Sie sind alle nachkommen jenes slavischen volkes, das Jordanes und Prokopius unter dem namen Sclaveni und Σκλαβηνοί?? kennen und dessen namen von den Griechen und Römern und endlich von den Slaven selbst auf alle Slavenvölker übertragen worden ist. Man würde durch den gebrauch des historisch einzig berechtigten namens dem offenbaren widerspruch entgehen, der darinliegt, dass zur bezeichnung einer slavischen sprache der name der hunnischen bulgaren dienen muss: denn die bulgaren sind nach der ansicht von K. Zeus „die nach osten an den Pontus und die Macots zurückgewichenen Hunnen.“ Pridoša отъ skuthъ, rekъše отъ kozarъ rekomii bolgare, sagt Nestor. Doch man zieht es vor, einen unläugbar falschen namen zu gebrauchen, weil der rechte möglicherweise mit einer, im allerschlimmsten falle, halbahren theorie in zusammenhang gebracht werden könnte.

Wer slovenisch sagt, stellt, meint man, damit eine theorie auf. Šafarík, der in verschiedenen perioden seiner erforschung desslavischen altertums geweihten litterarischen tätigkeit hinsichtlich der heimat der kirchensprache verschiedenen ansichten huldigte und zur verbreitung der bulgarischen hypothese wesentlich beitrug, bekennt am schlusse seines lebens, er hätte jene heimat vorzüglich aus dem grunde vergeblich gesucht, weil er ein

Jagić se je glede terminologije sprenevedal, kajti še leta 1879 piše Miklošiču:
 »Prišlo je do veljave ne le pojmovanje staroslovenskega jezika, temveč tudi njegov znanstveni pomen, zahvaljujoč Vašim raziskovanjem, vedno vsebolj spoznavajo.«⁴⁴

Jagić sam je ta termin uporabljal v AfsIph in tudi svoja predavanja o starocerkvenoslovanščini je še leta 1901 najavljal kot »Altslovenisch«.⁴⁵

Ob drugem vsebinskem sklopu – vprašanju o izvoru starocerkvenoslovenskega jezika – lahko razberemo, kako je V. Jagić v svoji Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache razveljavil Miklošičeva dognanja v štirih paragrafih svoje knjige (§ 37, § 38, § 39, §40 in § 41), namreč s svojevrstno jezikovno spretnostjo, s katero bralca ne prepričuje z argumenti, temveč ga zavaja z neutemljenimi trditvami ali z izzivalnimi vprašanji itp. Jagić je namreč izdelal svojevrsten metajezik, s katerim napeljuje, ne pa dokazuje, da naj bi bila Miklošičeva teorija zgrešena – imenuje jo »nesrečno panonsko teorijo«. Jagićev tekst predstavlja široko polje za besedoslovno kritiko, s katero je moč razkriti namembnost besedila. Proti Jagićevi neizpodbitni trditvi »Glede izvora Starocerkvenoslovanščine vztraja Miklošič pri hipotezi Kopitarja ...«⁴⁶ imamo jasno Miklošičevo izjavo:

allzu grosses gewicht auf die heimatssprache der ersten grossen lehrer und ihrer aus constantinopel mitgenommenen gehilfen gelegt und sich in Macedonien wie in einer sackgasse verrannt hätte, auch beschränkterweise vorzüglich von den gekürzten einfachen aoristen weiter vordringen wollte, statt alle merkmale beisammen fest zu halten. Durch genaue prüfung des altslovenischen sprachschatzes und der form der aus der slavischen, d. i. grösstenteils aus der sprache der pannonischen slovenen in das magyarsche aufgenommenen wörter gelangt Šafarik zur überzeugung, wir seien hiebei um so mehr an Grossmähren und ganz besonders an Pannonien gewiesen, als es historisch feststehe, dass sich zuerst Cyrillus vor seiner reise nach rom hier, in dem gebiet Kocelj's aufhielt und gegen fünfzig schüler im slavischen unterrichtete, hierauf aber Methodius zu zwei verschiedenen malen hier lebte und lehrte III. Da die sprache der pannonischen Slovenen das ziel meiner forschung ist, so ist es notwendig, den wert der von einander so sehr abweichenden altslovenischen denkmäler für diesen zweck fest zustellen. Diese denkmäler zerfallen, wie oben angedeutet wurde, in zwei gruppen: die pannonischen und die nicht-pannonischen. Jene stellen die sprache der pannonischen Slovenen dar; diese bieten uns jene form dieser sprache, die ihr von jenen slavischen völkern gegeben wurde, welche die aus Pannonien stammende kirchliche litteratur annahmen ...« V opombi na str. XI pa še doda: »Manche bringen den namen slovenisch mit dem macedonischen Σκλαβία, K. Zeuss 628 in zusammenhang.«

⁴⁴ Pismo št. 353, str. 483, v izdaji Katja Sturm-Schnabl, *Franz Miklosich's Briefwechsel ...* op. cit.: »... Nicht nur die Benennung der altslovenischen Sprache ist zur Geltung gekommen, sondern auch ihre wissenschaftliche Bedeutung wird, Dank sei es Ihren Forschungen immer mehr erkannt ...«

⁴⁵ To je razvidno iz izdaje Katja Sturm-Schnabl, *Franz Miklosich's Briefwechsel ...*, kjer so v opombah pisem 249, 277, 288 navedena Jagićeva predavanja v Berlinu po Vorlesungen der deutschen Universitäten ..., *Anzeiger zur Jenaer Literaturzeitung* 11 (1875), str. 32, 28 (1875), str. 84, in 29 (1876), str. 107. Njegova predavanja na Dunaju pa so popisana v arhivu univerze na Dunaju: *Archiv der Universität Wien*.

⁴⁶ »Betreffs des Ursprungs Altkirchenslavischen verharret Miklosich bei der Hypothese Kopitars.« V: V. Jagić, *Entstehungsgeschichte*, op. cit., str. 210.

»Videti je, da je imel Kopitar panonske in karantanske Slovence za identične, česar jaz zdaj ne odobravam.«⁴⁷

Jagič vse te jasne izjave Miklošiča preide in piše:

»Medtem ko je Miklošič te nazore o prioriteti glagolske pisave zastopal, je molče pustil veljati Kopitarjevo teorijo o izvoru cerkvenega jezika tudi za svoje prepričanje ... Iz tega prikazovanja bi se dalo sklepati, da je Miklošič bolgarske in panonske Slovence, zadnje vsaj za gotove pokrajinske dele Panonije, opredelil. Temu tudi nič ne bi imeli ugovarjati, če bi pod tem bilo razumeti pokrajino Tise. Vendar Miklošič navaja iz grške Vita Clementi, ki, kot v nekaterih drugih točkah, tudi glede razlike med Moravsko in Panonijo ne navaja nobenih jasnih opredelitev, oznaka *ἐπίσκοπος της Παννονίας*, ter je hotel spričo te zmedene oznake nekega bizantinca Moravsko Rostislava in Svatopluka predstaviti v Panonijo. To bržkone ne gre.«⁴⁸

In dalje Jagič trdi nekaj, kar nima nobene znanstvene logike:

»... to stališče je zastopal Miklošič praktično tudi tako, da je navajal za staroslovenščino v vseh svojih slovničnih in leksikalnih delih najprej novoslovenščino in potem šele bolgarščino.«⁴⁹

Jagič hladnokrvno navaja neresnične in nasprotujoče si trditve, kajti Miklošič je prav tozadevno jasno povedal:

»... Če uporabljam izraz panonsko, moram pripomniti, da mora izraz, da bi stvari popolnoma ustrežal, zajeti tudi Moravsko. Jaz sem namreč sedaj mnenja, da je slovensko pleme stanovalo ne samo na desnem bregu, ampak tudi na levem bregu Donave.«⁵⁰

⁴⁷ »Kopitar scheint die sprache der pannonischen und karantanischen Slovenen für identisch gehalten zu haben, was ich jetzt nicht billige.« F. Miklosich, *Altslovenische Formenlehre ...*, op. cit., str. XXXII.

⁴⁸ »Während Miklosich diese Ansichten über die Priorität der glagolitischen Schrift vertrat, ließ er stillschweigend die Kopitarsche Theorie vom pannonischen Ursprung der Kirchensprache auch als seine Überzeugung gelten ohne sich näher in die Begründung einzulassen ... Aus dieser Darstellung könnte man schließen, daß Miklosich die bulgarischen und pannonischen Slovenen, die letzteren wenigstens für gewisse Gebietsteile Pannoniens identifiziert hat. Dagegen hätte man auch wenig einzuwenden, wenn darunter etwa das Theißgebiet zu verstehen wäre. Allein er zitiert aus der griechischen Vita Clementis, die, wie in manchen anderen Punkten, so auch betreffs des Unterschiedes zwischen Mähren und Pannonien keine klaren Anschauungen zum Ausdruck bringt, die Bezeichnung *Μορᾶβου της Παννονίας* (Kap. III), und wollte auf Grund dieser konfusen Bezeichnung eines Byzantiners das Mähren des Rostislavs und Svatopluks nach Pannonien versetzen. Das geht wohl nicht.« V. Jagič, *Entstehungsgeschichte*, op. cit., str. 210.

⁴⁹ »diesen Standpunkt vertrat Miklosich **praktisch auch dadurch**, daß er auf das Altslovenische in allen seinen grammatischen und lexikalischen Werken zuerst das Neuslovenische und dann erst das Bulgarische folgen ließ.« V. Jagič, *Entstehungsgeschichte*, op. cit., str. 211.

⁵⁰ »Wenn ich den ausdruck pannonisch gebrauche, so muss ich bemerken, dass der ausdruck, um der sache vollkommen zu entsprechen, auch Mähren in sich begreifen sollte. Ich bin nämlich jetzt der ansicht, dass der slovenische volksstamm nicht nur auf dem rechten, sondern auch auf dem linken ufer der Donau wohnte.«

F. Miklosich, *Altslovenische Formenlehre* op. cit., str. III.

Na drugem mestu Jagić zamegli pojme s tem, ko namerno napačno uporablja termine: Miklošičeva termina Altslovenisch proti Neuslovenisch prevaja v Altkirchenslavisch proti Altslovenisch, in sicer izhajajoč iz Schleicherjevega članka Ist Altkirchenslavisch Slovenisch, ki pa terminologijo korektno uporablja, Jagić pa piše:

»... je uveljavil brižinske spomenike kot glasno pričajoči dokaz za to, da sta bila že v 10. stoletju starocerkvenoslovanščina in staroslovenščina različna dialekta. Miklošič je to dokazovanje prezrl, t. p., da nanj dolgo ni odgovoril, čeprav bi proti Schleicherju lahko pobegnil iz Karantanije v Panonijo. Seveda bi istočasno moral s trditvijo, da prave domovine ni najti pri vseh Slovencih, temveč samo pri panonskih, pristati na dopustitev, katero do tedaj v njegovih delih ni bilo brati, to se pravi da Sloveni Koroške, Kranjske, potem Sloveni Panonije in Sloveni bolgarske že takrat niso govorili enotnega dialekta. Miklošič je rajši molčal in delal po že ubrani poti dalje ...«⁵¹

Tudi v tem pogledu najdemo kratko in jasno Miklošičevo izjavo:

»... Kar velja za bolgarščino, velja tudi za novoslovenščino. Tudi ta ne hodi šele od včeraj po svojih poteh, in jo je zato treba od panonske razločiti, četudi nihče, ki preverja stvar nepristransko, ne bo zanikal, da stojijo tako imenovani brižinski spomeniki panonskim tekstom bliže kot kateri koli drugi spomenik slovanskih jezikov, ki ni izšel iz panonskega teksta ... Da sta se že v tistem zgodnjem času panonska (staro-) in karantanska (novo-) slovenščina razlikovali, je treba tukaj na kratko utemeljiti ...«⁵²

Tako namembnostno stavčno in modalno spretnost nazorno izpričuje tudi naslednji odstavek:

»... Miklosich, ki je prej vse Slovene, torej tudi karantanske, panonske in macedo-bolgarske, pustil govoriti en sam jezik, je sedaj (1874) ločil ne samo bolgarske, – on pravi: »Pritrdimo stavku, da so slovanski jeziki že v prastarem času,

⁵¹ »worin er die Freisinger Denkmäler als einen laut redenden Beweis dafür .. daß schon im 10. Jahrhundert Altkirchenslavisch und Altslovenisch verschiedene Dialekte waren, geltend machte. Miklosich ignorierte diese Beweisführung, d.h. er ließ sie lange unbeantwortet, obschon er gegen Schleicher sich aus Karantanien nach Pannonien hätte flüchten können. Allerdings mußte er gleichzeitig mit der Behauptung, daß die eigentliche Heimat nicht bei allen Slovenen, sondern nur bei den pannonischen zu finden sei, auch das Zugeständnis machen, welches bis dahin in seinen Werken nicht zu lesen war, d.h. die Slovenen Kärntens, Krains, dann die Slovenen Pannoniens und die Slovenen Bulgariens schon damals keinen einheitlichen Dialekt sprachen. **Miklosich zog es vor zu schweigen** und in der einmal eingeschlagenen Richtung weiter zu arbeiten.« V. Jagić, Entstehungsgeschichte, op. cit., str. 212.

⁵² »Was vom bulgarischen gilt auch vom neuslovenischen. Auch dieses wandelt nicht erst seit gestern seine eigenen wege, ist daher vom pannonischen zu trennen, obgleich niemand, der die sache ohne voreingenommenheit prüft, läugnen wird, dass die sogenannten freisinger denkmäler den pannonischen texten näher stehen als irgend ein anderes denkmal der slavischen sprache, das nicht aus einem pannonischen texte floss ... Dass schon in jener frühen zeit pannonisch (alt-) und karantanisch (neu-)slovenisch sich unterschieden, haben wir hier kurz nachzuweisen.« V: Altslovenische Formenlehre, op. cit., str. VII –VIII.

gotovo že pred 9. stoletjem, bili različni kot danes, da sta bila potemtakem v 9. stoletju ne le bolgarščina in slovenščina različna jezika« – temveč tudi karantanska in panonska slovenščina (**zakaj poimenuje prvoimenovano Novoslovenščino, ni prav jasno**) je bil šele sedaj pripravljen razdružiti že za tisti zgodnji čas (**str. VII–X se poudarjajo razlike**). Če Miklošič pri tem reče: »Četudi nihče, ki stvar preverja nepristransko, ne bo zanikal, da so tako imenovani Brižinski spomeniki panonskim tekstom bliže kot katerikoli spomenik slovanskega jezika« – **potem je za nas to bližnje sorodstvo sedaj drugi vzrok pojasnitve, ker pojmuje jezik Brižinskih spomenikov ne za čisto slovenskega, temveč za starocerkvenoslovansko-slovenskega ...**«⁵³

V tej stavčni zgradbi menja Jagić, če smem uporabljati termin iz literarne teorije, pripovedovalca in pripovedno perspektivo kar petkrat, s čemer pri bralcu ustvari vtis, da je z Miklošičevim besedilom nekaj narobe, čeprav tega ne reče, temveč postavlja vprašanja, ki nikakor niso retorična, saj je rešitev že predvidevana prav v nagovorjenem delu.

Vmes pa uporablja Miklošičeve termine celo tudi prav v Miklošičevem smislu. V vseh poglavjih, kjer Jagić razpravlja o Miklošiču (da ne govorimo o poglavjih, v katerih je Kopitar Jagićeva tarča) in njegovih dognanjih o starocerkvenoslovanščini, uporablja svojevrstni namembnostni jezik; tako npr. meša zvrsti jezika (trdilni, sporočilni, vrednotenjski vrinki zamegljujejo bralcu rdečo nit razmišljanja), menjava osebke, menjava pošiljatelja, menjava naklon, uporablja zastranitve, postavlja vprašanja o problemih, ki jih je Miklošič že rešil itd., itd. Vse to so namembnostni prijemi, s katerimi ustvarja metajezik, ki posreduje bralcu vtis, da je z Miklošičevo teorijo nekaj narobe. Razvidno je, kako je Jagić namerno razvrednotil Miklošičeva natančna jezikoslovna dognanja, jih zožil v mladogramatične okvire in v publicistično-polemičnem slogu zabrisal Miklošičevo jasnost izražanja. Tako uveljavlja bolgarsko tezo in s tem predvsem prezre in zanika delovanje in dosežke pastorage na področju salzburške cerkvene province, ki je segala v Spodnjo Panonijo.

Prav ta, pravkar omenjeni delež salzburške cerkvene province pri nastajanju

⁵³ »Miklosich, der früher alle Slovenen, also auch die karantanischen, pannonischen und mazedo-bulgarischen, eine Sprache sprechen ließ, hat jetzt (1874) nicht nur das bulgarische getrennt, – er sagt: 'Stimmen wir dem satze bei, daß die slavischen sprachen schon in uralter zeit, gewiß schon vor dem 9. jahrhundert, geschieden waren, wie heutzutage, daß demnach schon im 9. jahrhundert bulgarisch und altslovenisch verschiedene sprachen waren' – sondern auch das karantanische und pannonische slovenisch (**warum er das erstere Neuslovenisch bezeichnet, sieht man nicht recht ein**) war er jetzt bereit, schon für jene frühe Zeit auseinanderzuhalten (**S. VII – X werden die Unterschiede hervorgehoben**). Wenn Miklosich dabei sagt: »obgleich niemand, der die Sache ohne voreingenommenheit prüft, leugnen wird, daß die sogenannten Freisinger Denkmäler den pannonischen Texten näher stehen, als irgend ein anderes Denkmal der slavischen Sprachen« – so hat für uns diese nahe Verwandtschaft jetzt einen anderen Erklärungsgrund, da wir die Sprache der Freisinger Denkmäler nicht für rein Slovenisch, sondern Altkirchenslavisch – slovenisch halten.« Gl. V. Jagić, *Entstehungsgeschichte*, op. cit., str. 219. Na str. 260 pa Jagić uporablja Miklošičev termin altslovenisch prav po Miklošičevi definiciji.

starocerkvenoslovanskega knjižnega jezika postaja v luči novejših široko zasnovanih kulturoloških raziskav vedno bolj očitiven, važen in prepričljiv. Otto Kronsteiner v svojih raziskavah⁵⁴ o učinkovitem delovanju salzburške cerkve v lastni provinci, ki je segala do spodnje Panonije, Blatnega jezera, v državo Koclja, dokazuje, da je bil slovenski jezik v pastoralni že izoblikovan v knjižni obliki. Presentljivo je pri tem Kronsteinerjevo odkritje svetopisemskih pojmov in navedkov v Brižinskih spomenikih, kar logično priča, da je bil pisni jezik že izdelan, ohranjeni Brižinski spomeniki so pač le ostanek večje celote. To potrjuje tudi dejstvo, da je v istem obdobju na nemškem jezikovnem področju iste vrste besedila ohranjenih tudi samo 10 primerkov.⁵⁵ Logično je, da se Metod ni mogel odreči takemu jezikovnemu dosežku ter ga je uporabil pri svojem prevajanju, kajti drugače se ne da razložiti, kako bi sveta brata zmogla tako ogromno delo v tako kratkem času. O. Kronsteiner piše:

»... 882 je Metod na območju Solnograške cerkvene province zaključil svoj prevod biblije. To je najpomembnejši filološki dosežek zgodnjega srednjega veka, evropskega zgodnjega srednjega veka nasploh. Prvič je bilo prevedeno, po grščini in latinščini, celotno SVETO PISMO (z izjemo knjige Makabejcev) v narodni jezik. Metod je za to delo potreboval skoraj 20 let ... Ob svojem prvem potovanju v Rim (866) je prinesel do konca preveden evangelij k papežu Nikolaju, ki ga je le-ta položil na oltar Sv. Petra ter s tem odobril ...«⁵⁶

O pomočnikih domačinih je bil prepričan že Miklošič:

»... da so slovanskima apostoloma pri njihovi stvaritvi stali ob strani pomočniki, za to ni treba dokazov, in kdor prepozna številne, v teku časa vedno bolj kopneče sledove nemščine, posebno starovisokonemščine v staroslovenski

⁵⁴ Otto Kronsteiner, Virgil als geistiger Vater der Slawenmission und der ältesten slawischen Schriftsprache, v: *Virgil von Salzburg, Missionar und Gelehrter, Beiträge des Int. Symposiums vom 21.–24. Sept. 1984*, DDS 7 (1984), str. 47–64; O. Kronsteiner, Zur Slowenizität der Freisinger Denkmäler und der alpenlawischen Orts- und Personennamen, V: *DDS 24* (1991), str. 105–114; O. Kronsteiner, Freisinger Denkmäler, Lesart und Übersetzung, v: *Die slawischen Sprachen* 53 (1997), str. 5–17; Otto Kronsteiner, Waren in der Salzburger Kirchenprovinz schon vor Method Teile der Bibel ins Alt-slowenische übersetzt?, v: *Die slawischen Sprachen* 53 (1997), str. 19–36; Otto Kronsteiner, Die Übersetzungstätigkeit des Hl. Method in der Salzburger Kirchenprovinz, v: *Die slawischen Sprachen* 53 (1997), str. 39–47.

⁵⁵ Gl. Janko Jež, *Monumenta Frisingensia – Brižinski spomeniki. La prima presentazione in Italia dei monumenti letterari sloveni di frisinga del X–XI secolo coevi alle primetracce scritte della lingua italiana con traduzione die testi cenni di storia degli Sloveni e dati sugli Sloveni in Italia*, Prefazione ed appendici storiche di Paolo Parovel (a cura di Ariella Tasso-Jasbitz, Paolo Parovel) Trieste, Mladika; Firenze, Vallecchi Editori 1994, str. 9.

⁵⁶ Otto Kronsteiner, Die Übersetzungstätigkeit, op. cit. na str. 40f. piše: »882 hatte Method auf dem Gebiet der Salzburger Kirchenprovinz seine Bibelübersetzung abgeschlossen. Es ist die bedeutsamste philologische Leistung des Frühmittelalters, des europäischen Frühmittelalters überhaupt. Zum ersten mal wurde nach Griechisch und Latein die gesamte Hl. Schrift (mit Ausnahme des Makkabäer-Buchs) in eine Volkssprache übersetzt. Method hatte dazu fast 20 Jahre gebraucht ... Bei seiner ersten Romreise (866) hat er das fertig übersetzte Evangelium zu Papst Nikolaus mitgenommen, der es auf den Altar de Hl. Petrus legte und somit approbierte.«

literaturi, bo najprej pomislil na pomočnike, ki so jih nemški oznanjalci vere spreobrnil h krščanstvu ...»⁵⁷

Kdorkoli je kritično prebral Miklošičev uvod v *Altslovenische Formenlehre* in Paradigmen iz leta 1874 in *Die christliche Terminologie in den slavischen Sprachen* iz leta 1875, se lahko prepriča, kako vsestransko temeljito je Miklošič pretresal vsa jezikoslovna dejstva tedaj znanih starocerkvenoslovanskih spomenikov⁵⁸ ter na podlagi odločilnih ključnih razlikovalnih dejstev utemeljeval panonski izvor tega jezika v širšem pomenu kot knjižnega/pisnega jezika v širšem prostoru; v svoji *Formenlehre* in *Paradigmen* piše:

»... Politische zamisel je bila tista, ki se ji ima staroslovensko pismenstvo zahvaliti za svoje obstajanje. Politische neodvisnosti velikomoravske države naj bi cerkvena ločitev utirala pot. 'Za popolno neodvisnost od vzhodno-frankovske države, za katero si je Rastislav prizadeval z vsemi močmi, ni bilo primerno, meni Dümmler, da bi bil priznan passauski škof, zvesti hlapec Ludviga Nemškega, za cerkvenega poglavarja dežele'. Ta usodna politična zamisel je nastala v glavi Rastislava, in ne v glavi kateregakoli slovenskega, še manj pa bolgarskega poglavarja v Bolgariji ...»⁵⁹

Ni izključil cirilo-metodijskega deleža ne moravskega deleža, upošteval pa je dejstvo, da je delovanje salzburške cerkvene province segalo do spodnje Panonije.

V zvezi s tem je moral nastati na tem področju nadregionalni tip obrednega jezika. Martina Orožen se pogloblja v tematiko obrednega jezika in upošteva pri tem Miklošičeve tozadevne izsledke v razpravi *Fran Miklošič – raziskovalec slovanske obredne terminologije*.⁶⁰

⁵⁷ »Dass den slavenaposteln bei ihrem Werk gehilfen beistanden, bedarf keines beweises, und wer die zahlreichen, im laufe der Zeit immer mehr schwindenden spuren des deutschen, speciell des althochdeutschen, in der altslovenischen litteratur erkennt, wird zuerst an gehilfen denken, die von deutschen glaubensboten zum christentum bekehrt waren.« F. Miklosich, *Altslovenische Formenlehre*, op. cit., str. XII.

⁵⁸ Takrat je imel na razpolago sedem glagolskih in sedem cirilskih spomenikov iz 9.–10. stoletja, ki jih imenuje pannonsche denkmäler, in ki so del danes t. i. kyrillo-methodianskih kanoničnih tekstov. Ti so za današnji Slovník jazyka staroslovenského, ki izhaja v Pragi, narasli na 83. In kar tudi dokazuje Miklošičevo jezikovno utemeljeno pravilno sodbo, je dejstvo, da je točno in pravilno razločeval med kanonskimi teksti in posameznimi redakcijami, ki jih v citirani *Altslovenisch Formenlehre* tudi posebej obravnava.

⁵⁹ F. Miklosich, *Altslovenische Foremenlehre*, op. cit., str. V, piše: »... Ein politischer gedanke war es, dem das altslovenische schrifttum sein dasein verdankt. Die politische unabhängigkeit des grossmährischen reiches sollte durch die kirchliche trennung angebahnt werden. »Zur vollständigen unabhängigkeit vom ostfränkischen reiche, nach der Rastislav mit aller anstrengung trachtete, taugte es, meint Dümmler, nicht wenn der Bischof von Passau, ein getreuer diener Ludwíg des deutschen, als kirchliches oberhaupt des landes anerkannt wird.« Dieser folgenreiche politische gedanke entstand im kopfe Rastislavs, nicht in dem irgend eines slovenischen, noch weniger eines bulgarischen häuptling in Bulgarien.«

⁶⁰ Gl. Martina Orožen, *Fran Miklošič – raziskovalec slovanske obredne terminologije, Miklošičev zbornik*, Kulturni forum, Maribor 1991, 137–163. V tem delu je M. Orožen tudi prevedla vse relevantne odlomke Miklošičevega uvoda v slovenščino.

Orožnova vzpostavlja poleg vertikalne časovne koordinate tudi še horizontalno, prostorsko ter s tem prikazuje, kako Miklošičeva znanstvena misel presega mladogramatično šolo in dosega s tem današnji interdisciplinarno naravnano znanstveni raziskovalni pristop. Orožnova piše v svoji razpravi med drugim:

»Zmota je bila v tem, da so slovanski dialektologi iskali narečje, ki naj bi bilo izvor stosl. jezika, Miklošič pa je na stari pismeni jezik gledal kot na sovplivanje jezikovnih in sociolingvističnih dejavnikov. Prekrčevito so se opirali na glasoslovne podatke. V sodobnosti vemo, da pisno znamenje fonema prekriva njegove fonetične realizacije v jezikovnem prostoru. Fonološki sestav knjižnega jezika (v danem primeru pisnega – rokopisnega) se redko sklada z govornim sestavom (sestavi) živega govora. S tem odpiramo prostrano polje za ponovno preverjanje veljavnosti Miklošičeve panonske teorije ...«

Očitno je treba gledati na Miklošiča skozi ta zorni kot, potemtakem mladogramatiki niso prehiteli Miklošiča, ampak on njih, ko pravi: »... Glavno razliko med slovanskimi jeziki ne pogojuje čas; temveč jo pogojuje pleme, ki govori določen jezik in ki svoje lastne posebnosti razvija vedno dalje in jih izoblikuje vedno jasneje; pri tej individualizaciji ga podpira mešanje z drugimi narodi ...«⁶¹

Literatura

- Stane Granda, Miklošič v revolucionarnem letu 1848/49, *Miklošičev zbornik*, Maribor, Kulturni forum, 1991, 87–97.
- Igor Grdina, Miklošičeva Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, *Miklošičev zbornik, Mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1991*, Ljubljana, 1992 (Obdobja 13), 539–552.
- Stanislaus Hafner, Geschichte der österreichischen Slawistik, v: *Beiträge zur Geschichte der Slawistik in nichtslawischen Ländern*, Wien, 1985.
- Janko Jež, *Monumenta Frisingensia – Brižinski spomeniki*, Trieste, Mladika – Firenze, Vallecchi Editori, 1994.
- Otto Kresten – Katja Sturm-Schnabl, Aktenstücke und Briefe zur Entstehung der Ausgabe der »Acta Patriarchatus Constantinopolitani MCCCXV–MCCCCII«, *Beiträge zur Geschichte der Erforschung des Patriarchatsregisters von Konstantinopel = Römische historische Mitteilungen* (Wien) 25 (1983), 339–402.
- Julia Kristeva, *L'avenir d'une révolte*, Paris, 1998.
- Otto Kronsteiner, Die Freisinger Denkmäler, Leseart und Übersetzung, *Die slawischen Sprachen* 53 (1997), 5–17.
- Otto Kronsteiner, Waren in Salzburger Kirchenprovinz schon vor Method Teile der Bibel ins Altslowenische Übersetzt?, *Die slawischen Sprachen* 53 (1997), 19–36.

⁶¹ F. Miklosich, *Altslovenische Formenlehre*, op. cit., str. XVII: »... Den hauptunterschied der slawischen sprachen begründet nicht die zeit; dieser ist vielmehr durch den die bestimmte sprache redenden volksstamm bedingt, der seine zu jeder zeit bestandene eigentümlichkeit immer weiter ausbildet, immer klarer ausprägt, und in dieser individualisierung durch die mischung mit anderen völkern unterstützt wird ...«

- Otto Kronsteiner, Die Übersetzungstätigkeit des Hl. Method in der Salzburger Kirchenprovinz, *Die slawischen Sprachen* 53 (1997), 39–47.
- Sergej Krywenko – Edda Kloss, Register aller Briefe an Franz Miklosich aus dem Miklosich-Nachlaß der Österreichischen Nationalbibliothek, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 10 (1963), 163–195.
- Listuvannya ukrajinskih slavistiv z Francem Miklošičem*, Kijiv, 1993.
- Amin Maalouf, *Les identités meurtrières*, Paris, Grasset et Fasquelle, 1998.
- Franz Wenzel Mareš, Altkirchenslavische Lexikographie, v: *Wörterbücher – Dictionaries – Dictionnaires: Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*, 2. Teilband, ur. F. J. Hausmann, O. Reichmann – H. E. Wiegand – L. Zgusta, Berlin – New York, Walter de Gruyter, 1990, 2255–2268.
- Martina Orožen, Fran Miklošič – raziskovalec slovenske obredne terminologije, *Miklošičev zbornik*, Maribor, Kulturni forum, 1991, 137–163.
- Das Register des Patriarchats von Konstantinopel 1: Edition und Übersetzung der Urkunden aus den Jahren 1315–1331*, ur. Herbert Hunger – Otto Kresten, Wien, 1981.
- Sprache und Literatur der Ukraine zwischen Ost und West – Mova ta literatura Ukrajiny miž shodom i zahodom*, ur. Juliane Besters-Dilger – Michael Moser – Stefan Simonek, Bern itd., Lang, 2000.
- Gustav Strakosch-Grassmann, *Geschichte des österreichischen Unterrichtswesens*, Wien, 1905.
- Katja Sturm-Schnabl, *Der Briefwechsel Franz Miklosich's mit den Südslaven – Korespondenca Frana Miklošiča z Južnimi Slovani*, Maribor, Obzorja, 1991.
- Katja Sturm-Schnabl, Sedemdesetletnica Miklošičevega rojstva v odbranih pismih, *Miklošičev zbornik*, Maribor, Kulturni forum, 1991, 99–126.
- Katja Sturm-Schnabl, Franz Miklosich im Lichte seiner Lebensdokumente aus dem Bestand der Handschriftensammlung der Österreichischen Nationalbibliothek, v: *Franz Miklosich (Miklošič): Neue Studien und Materialien anlässlich seines 100. Todestages = Österreichische Osthefte* (Wien) 33 (1991), Sonderheft, 9–94.
- Katja Sturm-Schnabl, Franz Miklosich als Wegbereiter bei der Entstehung der ukrainischen Schriftsprache, *Sprache und Literatur der Ukraine zwischen Ost und West – Mova ta literatura Ukrajiny miž shodom i zahodom*, ur. Juliane Besters-Dilger – Michael Moser – Stefan Simonek, Bern itd.: Lang, 2000, 195–209.

The Actuality Miklošič's Scientific Work and Thought

Summary

Fran Miklošič has created social, political and scientific foundations for the establishment of the chair of Slavic studies at the university of Vienna. This was closely connected with his nomination as the chair's first professor. As early as in 1844 he became famous for his scientific and constructive criticism of Bopp's gram-

mar and was considered a serious and innovative philologist. His direct political engagement for the Slovene nation had its peak in 1848/49 when he represented the Slovenes in the Austrian constituent assembly in Kromeriz. Besides his sound assessment of political factors and protagonists among the Slovenes, he has also managed to persuade Minister Thun on the necessity of progress in Slovene schools: when he was still in Kromeriz he started the collection of necessary materials for Slovene school books. All of the above is actually part of Fran Miklošič's typical methodology. Miklošič's scientific method can be briefly described as meticulous compilation of authentic linguistic corpora, social relevance as necessary goal, democracy as a part of scientific ethics, the awareness and evaluation of his own findings as relative achievements in the passing moment in evolution, as a proposition for scientific work of future generations. His successor at the Viennese chair Vatroslav Jagić deliberately misjudged Miklošič's scientific results and thus lessened his achievements. This can be proved by critical assessment of relevant texts.

Naglas izsamostalniških izpeljank s priponskim obrazilom *-ar(j)-* v (knjižni) slovenščini

Matej Šekli

IZVLEČEK: V članku je obravnavan naglas (knjižno)slovenskih izsamostalniških izpeljank s priponskim obrazilom *-ar(j)-* tako z diahronega kot s sinhronega gledišča. Diahroni vidik podaja odražanje praslovanskih besedotvornih naglasnih tipov izsamostalniških izpeljank na **-ař-* v (knjižni) slovenščini, izhajajoč iz teorije praslovanskih besedotvornih naglasnih tipov V. A. Dyboja, ki temelji na teoriji praslovanskih oblikotvornih naglasnih tipov Ch. S. Stanga. Sinhroni pogled prikazuje napovedljivost naglasnih značilnosti (knjižno)slovenskih (neprevzetih kot tudi prevzetih) izsamostalniških izpeljank na *-ar(j)-* na osnovi naglasnih značilnosti samostalnikov v besedotvorni podstavi.

ABSTRACT: This article discusses the accent of the (Standard) Slovene noun derivatives with the suffix *-ar(j)-*, from the diachronic as well as the synchronic point of view. The diachronic perspective presents the reflexion of Proto-Slavic word-formational stress types of the noun derivatives in **-ař-* in (Standard) Slovene, proceeding from V. A. Dybo's theory on Proto-Slavic word-formational stress types, which is based on Ch. S. Stang's theory on Proto-Slavic flexional stress types. The synchronic point of view shows the predictability of stress features of (Standard) Slovene (non-borrowed as well as borrowed) noun derivatives in *-ar(j)-* on the basis of the stress features of the nouns in the word-formational base.

0 Uvod

0.1 Praslovanski naglasni tipi

Najpomembnejše odkritje strukturalnega slovanskega zgodovinskega/genetskega primerjalnega naglasoslovja druge polovice 20. stoletja je spoznanje o vpetosti praslovanskega naglasa v naglasni tip ali akcentsko paradigmo. Praslovanski naglasni tip bi lahko opredelili kot vzorec razporeditve naglasnega mesta in različnih tonemov znotraj pregibnostnih/fleksijskih vzorcev pregibnih besednih vrst, tj.

sklanjatvenih, spregatvenih in vzorcev pregibanja po spolu. Tako razumljen naglasni tip je torej tesno povezan s pojavljanjem naglasa v oblikoslovju, znotraj katerega je vsaj za praslovansko smotno posebej razlikovati naglas v oblikotvorju od naglasa v besedotvorju ter posledično oblikotvorne in besedotvorne naglasne tipe.¹ Za celostno rekonstrukcijo prvih je zaslužen norveški jezikoslovec Ch. S. Stang, za sistematično vzpostavitev drugih pa ruski jezikoslovec V. A. Dybo.

0.1.1 Praslovanski oblikotvorni naglasni tipi

Po teoriji praslovanskih oblikotvornih naglasnih tipov Ch. S. Stanga (Stang 1957: 56–167) so praslovanski oblikotvorni naglasni tipi značilni za glagolske in netvorjene oz. z neproduktivnimi psl. priponskimi obrazili izpeljane imenske besedne vrste ter so trije in imajo naslednje značilnosti: (a) nepremično naglasno mesto na osnovi in staroakutski tonem v vseh oblikah; (b) nepremično naglasno mesto na prvem oz. edinem zlogu končnice; tonem na zadnjih zlogih ni vedno nedvoumno določljiv; v predzadnjih zlogih je tonem odvisen od pie. izhodišča naglašene samoglasnika, tako se načeloma lahko srečujemo s staroakutskim, starocirkumfleksnim ali tonemom tipa novega akuta; (c) polarizirano premično naglasno mesto, kar pomeni, da se iktus lahko nahaja ali na prvem ali na zadnjem zlogu t. i. glasoslovne besede, tj. ali na prvem zlogu osnove oz. na predslonki ali na zadnjem zlogu končnice oz. na zaslonki; tonem na prvem zlogu je vedno starocirkumfleksen, na zadnjem pa podobno kot pri tipu b ni vedno nedvoumno določljiv.²

Stangovo teorijo kasneje dopolni moskovska naglasoslovna šola V. A. Dyboja, ki poleg treh Stangovih naglasnih tipov za nekatere sklanjatvene vzorce odkrije še četrtega, naglasni tip d, ki naj bi bil različica tipa b, v večini slovanskih jezikov pa naj bi že zelo zgodaj prešel v tip c oz. b (Dybo – Zamjatina – Nikolaev 1993). Pričujoča razprava ne upošteva hipotetičnega naglasnega tipa d moskovske naglasoslovne šole. Sledi le-tega se v slovenščini v nekaterih narečjih sicer pojavljajo znotraj moške o-jevske sklanjatve, razlaga stanja v knjižnem jeziku pa je tudi z neupoštevanjem le-tega dovolj natančna.³

¹ V zgodovinskem/genetskem primerjalnem jezikoslovju je strokovni izraz oblikoslovje (nem. Formenlehre) razumljen kot nadpomenka izrazov oblikotvorje (nem. Flexionslehre), nauk o tvorjenju oblik (osnova + končnica), in besedotvorje (nem. Stammbildungslehre oz. Wortbildungslehre), nauk o tvorjenju osnov (prim. npr. Brugmann 1906).

² V slovenistični strokovni literaturi se za poimenovanje tovrstnih naglasnih tipov uporabljata termina oblikospreminjevalni (nepremični, premični, končniški, mešani, tj. imenskih pregibnih besednih vrst) in oblikotvorni (glagolskih oblik, pridevniških stopenj, določnosti) naglasni tip (Toporišič 1992: 117–118). S praslovanskega stališča bistvenih razlik med naglasnim tipom imenskih in glagolskih oblik ni (npr. tip a: *žāba žābq = sēdq sēdeš, tip b: *ženā ženq = mogq možēš, tip c: *nogā nōgq = trēsq trēseš) (naglas pridevniških stopenj in določne oblike pridevnika že sodi na področje besedotvorja, kar pomeni, da je njihov naglasni tip izpeljiv iz naglasa nedoločne oblike osnovnika; podobno velja za naglasni tip izimenskih in nekaterih izglagolskih glagolov), zato za praslovansko uporabljam termin oblikotvorni naglasni tip, za slovenščino pa naglasni tip.

³ Prim. npr. rezijansko gradivo, kjer je razlika med psl. naglasnima tipoma b in c ter hipotetičnim psl. naglasnim tipom d vidna v odražanju naglasa pri samostalnikih moške

0.1.2 Praslovanski besedotvorni naglasni tipi

Po teoriji praslovanskih besedotvornih naglasnih tipov V. A. Dyboja (Dybo 1981, 55–196 in 2000, 97–226) se praslovanski besedotvorni naglasni tipi vzpostavljajo za izimenske izpeljanke s produktivnimi psl. priponskimi obrazili ter so določljivi na podlagi oblikotvornega naglasnega tipa pregibne imenske besedne vrste, katere osnova je besedotvorna podstava izpeljanke (oblikotvorni naglasni tipi *a, *b, *c), in vrste samoglasnika priponskega obrazila: psl. polglasnik (psl. *-ь/ѣ-), psl. kratki samoglasnik (psl. *-Ū-), pbsl. akutirani psl. dolgi samoglasnik (psl. *-Ū- < pbsl. *-Ū-), pbsl. cirkumfektirani psl. dolgi samoglasnik (psl. *-Ū- < pbsl. *-Ū-) ter jih je sedem: (A) stalni staroakutski naglas na besedotvorni podstavi (Stangov tip a); (B) stalni naglas na prvem oz. edinem zlogu končnice (tip b po Stangu); (C) polarizirani premični naglas (Stangov tip c); (D) stalni naglas na polglasniku priponskega obrazila, ki v šibkem položaju slednjega z naglasnim umikom generira stalni novoakutski naglas na edinem oz. zadnjem zlogu besedotvorne podstave; (E) stalni naglas tipa novega akuta na kratkem samoglasniku priponskega obrazila; (F) stalni staroakutski naglas na dolgem samoglasniku priponskega obrazila; (G) stalni naglas tipa novega akuta na dolgem samoglasniku priponskega obrazila.⁴

Razmerje med psl. oblikotvornim naglasnim tipom pregibne imenske besedne vrste v besedotvorni podstavi (samostalnik, pridevnik, zaimek) in psl. besedotvornim naglasnim tipom izimenske izpeljanke je ob poznavanju vrste psl. samoglasnika priponskega obrazila nedvoumno napovedljivo samo v primeru, da omenjena imenska besedna vrsta pripada psl. oblikotvornima naglasnima tipoma a in b. V primeru da le-ta pripada psl. oblikotvornemu naglasnemu tipu c, obstajata namreč dve naglasni možnosti. Razmerja so naslednja: (1) Če je besedotvorna podstava psl. izimenske izpeljanke osnova psl. pregibne imenske besedne vrste oblikotvornega naglasnega tipa a, izpeljanka obdrži nepremični staroakutski naglas na besedotvorni podstavi ne glede na vrsto samoglasnika priponskega obrazila (tip a^a = A). (2) Če je besedotvorna podstava psl. izimenske izpeljanke osnova psl. pregibne imenske besedne vrste oblikotvornega naglasnega tipa b, ima izpeljanka stalni naglas na priponskem obrazilu, pri čemer je vrsta tonema naglašene samoglasnika odvisna od vrste samoglasnika priponskega obrazila (tip a^b = D, E, F₁, G). (3) Če je besedotvorna podstava psl. izimenske izpeljanke osnova psl. pregibne imenske besedne vrste oblikotvornega naglasnega tipa c, izpeljanka lahko ali izkazuje

o-jevske sklanjatve z enozložno osnovo s psl. kratkim samoglasnikom: **rez. sln. 'buk 'boga** = knj. sln. *bōg bogā*, hr./sr. *bōg bōga*, rus. *бōr бōга – бōги борōв* < psl. **bōgъ bōga* (c) ('buk 'boga, 'dul 'dōla, 'dum dōma, g'nuj g'nōja, 'nus 'nōsa, 'ruk 'rōga, 'suk 'sōka, 'wuz 'wōza, z'wun z'wōna); **rez. sln. 'bōp bo'be** = knj. sln. *bōb bōba*, hr./sr. *bōb bōba*, rus. *бōб бōбā – бōбы бōбōв* < psl. **bobě bobā* (b) ('bōp bo'be, d'wōr dwo'rē, 'gōst goz'dē, g'rōst groz'dē, 'kōl ko'le, 'kōñ ko'ñe, 'krōp kro'pē, 'pōst post'e, s'tōl sto'le, t'rōp tro'pē, 'wōl wo'le); **rez. sln. 'mōst mos'te** = knj. sln. ***mōst mōsta*, dvojnično rus. *мōст мōстā – мōсты мōстōв* < **mōstъ mōstā* (d) ~ knj. sln. *mōst mōstū*, hr./sr. *mōst mōsta*, dvojnično rus. *мōст мōста – мōсты мōстōв* < **mōstъ *mōsta* (c). Za hipotetični tip d je bil v rez. doslej najdem samo navedeni primer. Rezijski zgledi so prirejeni po Steenwijk 1992.

⁴ V slovenistiki je bil za tovrstni naglasni tip predlagan termin besednodružinski naglasni tip (Toporišič 1992: 117).

polarizirani premični naglas (tip $c^c = C$) (z izjemo primera, če priponsko obrazilo vsebuje pbsl. cirkumfektirani psl. dolgi samoglasnik) ali ne. V slednjem primeru se srečujemo: (3.1) s stalnim naglasom na prvem oz. edinem zlogu končnice (tip $b^c = B$), če je samoglasnik priponskega obrazila psl. polglasnik, psl. kratki samoglasnik, pbsl. cirkumfektirani psl. dolgi samoglasnik; (3.2) s stalnim staroakutskim naglasom na priponskem obrazilu (tip $a^c = F_2$), če je samoglasnik priponskega obrazila pbsl. akutirani psl. dolgi samoglasnik.⁵

Če upoštevamo dvojnost odsotnost/pojavljanje psl. besedotvornega naglasnega tipa C pri izimenskih izpeljankah, lahko glede na psl. oblikotvorni naglasni tip pregibne imenske besedne vrste v besedotvorni podstavi za tri od štirih tipov psl. priponskih obrazil (na psl. **-ь/ъ-*, psl. **-ŷ-*, psl. **-ŷ̄-* < pbsl. **-ŷ̄-*) določimo dva niza psl. besedotvornih naglasnih tipov, za enega (na psl. **-ŷ̄-* < pbsl. **-ŷ̄-*) pa en niz, skupaj torej sedem tipov razmerij med psl. oblikotvornimi in psl. besedotvornimi naglasnimi tipi. Sledi preglednični prikaz omenjenih tipov psl. oblikotvorno-besedotvornih naglasnih nizov z naštetimi tipičnimi psl. priponskimi obrazili za posamezni tip:

psl. oblikotvorni → psl. besedotvorni naglasni tipi	psl. priponsko obrazilo na			primeri psl. priponskih obrazil
	*a	*b	*c	
psl. <i>*-ь/ъ-</i>	*A	*D	*B	<i>*-ьс-, *-ьк-, *-ьј-, *-ьстѹо</i>
	*A	*D	*C	<i>*-ьпъ, *-ькъ, *-ьскъ</i>
psl. <i>*-ŷ-</i>	*A	*E	*B	<i>*-ота</i>
	*A	*E	*C	<i>*-остъ, *-ота, *-оуъ</i>
psl. <i>*-ŷ̄-</i> < pbsl. <i>*-ŷ̄-</i>	*A	*F ₁	*F ₂	<i>*-іѣ, *-іса, izsam. *-іна, *-атъ</i>
	*A	*F ₁	*C	<i>*-ѣт-, *-ѣпъ, *-ауъ</i>
psl. <i>*-ŷ̄-</i> < pbsl. <i>*-ŷ̄-</i>	*A	*G	*B	<i>*-аѣ, *-ікъ, izprid. *-іна, *-іпъ</i>

0.2 Besednodružinski naglasni tipi v (knjižni) slovenščini

Sistematično obdelavo naglasa v besedotvorju, t. i. besednodružinskih naglasnih tipov, je za (knjižno)slovensko neprevzeto in prevzeto besedje sistematično zastavil in pregledno podal J. Toporišič v svoji temeljni študiji o tvorbenem modelu slovenskega knjižnega naglasa (Toporišič 1988). Po tej teoriji je vsak morfem določen s 7 prozodičnimi parametri (kolikost zložnika, naglašenos, naglasno mesto, tonemskost, naglasna jakost, naglasna krepost, večnaglasnost). Iz osnovne prozodijske podobe se z 11 pretvorbami pride do površinske prozodijske podobe. Avtor sam pravi, da si pretvorbe »sledijo po čisto določenem zaporedju, v glavnem pa potekajo vzporedno z ustreznimi zgodovinskimi dogajanjmi od praslovenske kasne

⁵ Psl. besedotvorni naglasni tipi se lahko označujejo na dva načina: (1) z velikimi tiskanimi črkami (A, B, C, D, E, F, G); (2) z malimi tiskanimi črkami in nadpisanimi malimi tiskanimi črkami ($a^{a/b/c}$, b^c , c^c); male tiskane črke predstavljajo tri osnovne stangovske psl. (oblikotvorne) naglasne tipe in prinašajo podatek o osnovnem naglasnem tipu psl. izimenske izpeljanke; nadpisane male tiskane črke dajejo informacijo o psl. oblikotvornem naglasnem tipu pregibne imenske besedne vrste, katere osnova je besedotvorna podstava izimenske izpeljanke.

dobe do danes« (str. 133). Gre torej za preoblikovanje spoznanj slovanskega diahronega, zgodovinskega/genetskega primerjalnega naglasoslovja z deduktivno aplikacijo na konkretnem slovanskem jeziku, (knjižni) slovenščini torej, pri čemer globinska prozodična podoba predstavlja praslovansko prapodobo, površinska prozodična oblika sodobno (knjižno)slovensko, 11 pretvorb pa nadsegmentno-glasovne spremembe, preko katerih je iz prapodobe prišlo do nastanka sodobne podobe. Toporišičevo teorijo je že pred njegovo zgoraj citirano sistematično formulacijo na samostalniških izpeljankah s šibkimi priponskimi obrazili, tj. s psl. priponskimi obrazili na psl. polglasnik, ki v slovenščini v šibkem položaju onemi in v prednaglasnem psl. staroakutiranem zlogu povzroči nastanek popsl. novega cirkumfleksa, na gradivu iz Valjavčevega Prinosa aplicirala M. Pirnat (Pirnat 1984).

Pričujoči članek je mišljen kot droben prispevek k poznavanju (knjižno)slovenskih besednodružinskih naglasnih tipov. Njegov namen je prikazati naglas izsamostalniških izpeljank s priponskim obrazilom *-ar(j)-* v (knjižni) slovenščini na podlagi besednega korpusa elektronske verzije SSKJ, tako z diahronega kot s sinhronega gledišča.⁶ Bistvena razlika v pristopu v primerjavi s Toporišičem in Pirnatovo je torej ločevanje med diahrono argumentacijo sinhronega stanja in sinhronim opisom stanja samega. V diahronem delu tako operiram z »odkrito«

⁶ V nadaljevanju ne poudarjam več posebej, da gre za analizo slovenskega knjižnega gradiva. Kjer to ni natančneje določeno, se skrajšava sln. nanaša na knjižno slovenščino. V obravnavo zaenkrat niso bile zajete izglagolske izpeljanke na *-ar(j)-* s pomenom vršilca dejanja (npr. sln. *kúhati* → *kúhar*), ampak le izsamostalniške, za katere je s sinhronega stališča mogoče reči, da so tvorjene (tako iz osnov podedovanih kot prevzetih samostalnikov). Nadalje niso bile obravnavani prevzeti samostalniki na *-ar(j)-*, ki predstavljajo tujke, (najpogosteje preko nemščine) prevzete iz latinščine oz. tvorjene iz besedotvornih podstav klasičnih jezikov in lat. priponskima obraziloma *-ārius* (s pomočjo katerega so se izpeljevali izsamostalniški pridevniki, ki so posamostaljeni v obliki moškega spola začeli označevati poklice: lat. *argent-um* 'srebro; srebrna posoda, srebrnina; srebrn denar, denar' → lat. *argent-ārius* 'srebrn, denaren' → 'menjalec, bankir'; prim. sln. *arhivár, bibliotekár, ceremoniár, jubilar, komisár, mandatár, milijonár, notár, signatár, veterinar, ...*) in *-ārium* (s pomočjo katerega so se izpeljevali izsamostalniški samostalniki s pomenom nomen loci: lat. *sēmen sēmin-is* 'seme, sadika; prasnov; rod; potomec, otrok; vzrok, izvir, povzročitelj' → lat. *sēmin-ārium* 'sadilnica; semenišče'; prim. sln. *eksemplár, formulár, honorár, inventár, itinerár, komentár, seminár, vokabulár, ...*). Samo v primeru, da sta v sln. prevzeta tako samostalniki v besedotvorni podstavi in izpeljanka sama, bi se za izpeljanke dalo tudi s sln. sinhronega stališča reči, da so motivirane (*arhív* → *arhivár, mandát* → *mandatár, veterína* → *veterinar, bibliotēka* → *bibliotekár, komisija* → *komisár* (?), ...). Tovrstne izpeljanke so bile zazdaj iz obravnave izvzete.

Sicer je pa tudi izhodišče psl. priponskega obrazila **-ar̥* lat. *-ārius*. S kulturnimi izposojenkami je priponsko obrazilo prodrlo v germanske jezike (got. *-āreis*, stvn. *-āri* > nem. *-ār*), kjer je postalo produktivno tudi pri tvorbi izglagolskih izpeljank ter od koder je prišlo v pozno praslovanščino, čeprav vpliv balkanske ljudske latinščine ni izključen (got. *mota* 'carina' → got. *motāreis* in stvn. *mūtāri* 'carinik' → psl. **mytar̥*, got. *bōkōs* 'črke, pisava, knjiga' → got. *bōkāreis* in stvn. *buohhāri* 'pisar, učen v pisavi' → psl. **bukar̥*). Priponsko obrazilo je torej že praslovansko, produktivno pa je predvsem v slovanskih, ki so stični z nemščino in romanskimi jeziki. Iz slovanskih jezikov je bilo priponsko obrazilo prevzeto tudi v litovščino (lit. *-orius*). (Sławski 1974: 22.)

diahronijo, tj. z indukcijo psl. naglasnega stanja s prijemi slovanskega diahronega, zgodovinskega/genetskega primerjalnega naglasoslovja na podlagi naglasnih stanj v naglasoslovno relevantnih sodobnih slovanskih (knjižnih) jezikih (zgodovinskoprimerjalna metoda, metoda rekonstrukcije) ter z dedukcijo sln. podobe iz psl. prapodobe s pomočno nadsegmentnoglasovnih pravil, delovanja nalike/analogije in morebitnega prevzemanja iz (ozemljsko stičnih in nestičnih) jezikov v stiku. V sinhronem delu pa operiram s »čisto« sinhronijo, kar pomeni, da skušam naglasne lastnosti sln. izpenjake napovedati samo na podlagi naglasnih lastnosti samostalnikov v besedotvorni podstavi.⁷ V uvodnem, diahronem delu bodo tako vzpostavljeni psl. besedotvorni naglasni tipi izsamostalniških izpeljank s priponskim obrazilom **-ar-*, ter prikazano njihovo odražanje v sln. Osrednji, diahrono-sinhroni del bo namenjen določanju virov sln. naglasno različnim tipom izsamostalniških izpeljank na *-ar(j)-*, tj. naglasnih tipov samostalnikov, katerih osnove so njihove besedotvorne podstave. Zaključni, sinhroni del bo prikazal napovedljivost naglasnih značilnosti sln. izsamostalniških izpeljank s priponskim obrazilom *-ar(j)-* iz naglasnih značilnosti samostalnikov v njihovi besedotvorni podstavi.

1 Praslovanski besedotvorni naglasni tipi izsamostalniških izpeljank s priponskim obrazilom **-ar-* in njihovi odrazi v (knjižni) slovenščini

Dybo na osnovi psl. oblikotvornega naglasnega tipa samostalnika v besedotvorni podstavi za psl. izsamostalniške izpeljanke s priponskim obrazilom **-ar-* vzpostavlja psl. besedotvorne naglasne tipe A, G in B (Dybo 1980: 176–178 in 2000: 136–138). Sledi vzpostavitev besedotvornih naglasnih pravil z zgledi in komentarjem ter prikaz potencialnih možnosti pričakovanega, tj. regularnega odražanja psl. besedotvornih naglasnih tipov v sln.⁸

⁷ Tudi tu ne gre za »čisti« sinhroni pristop, saj operira s pojmom prevzeto/neprevzeto in s tem posega po prijemu zgodovinskega jezikoslovja. S »čistega« sinhronega stališča gre v primerih *arhîv* → *arhivár* in *gospôd* → *gospodár* za isti tip besedotvornega naglasnega razmerja, ki je npr. različen od tipa *golôb* → *golôbar*.

⁸ Pri prikazu potencialnih možnosti odražanja psl. besedotvornih naglasnih tipov samostalniških izpeljank na **-ar-* v sln. in kasneje pri obravnavi posameznih naglasnih tipov izpeljank v sln. navajam tudi psl. oblike. Jasno je, da vse obravnavane izpeljanke s pomenom, ki ga imajo danes, niso podedovane iz psl., ampak da so nekatere nastale mnogo kasneje. Verjetno je samo plast starejših izpeljank podedovanih iz psl., njihovi naglasni tipi pa tako dejansko predstavljajo odraze psl. besedotvornih naglasnih tipov v sln. Mlajše izpeljanke (iz osnov tako podedovanih kot nepodedovanih samostalnikov) se v podedovani model, tj. razmerju med naglasnimi značilnostmi samostalnika v besedotvorni podstavi in naglasnimi značilnostmi izsamostalniških izpeljank na *-ar(j)-*, vključujejo po inerciji (kar pomeni, da je model še tvoren) ali pa ne (kar pomeni, da model ni več tvoren). Podana dedukcija psl. naglasnega stanja na sln. naglasno stanje tako služi samo ponazoritvi tvornosti modela in vedno ne predstavlja dejanskega poteka naglasnega speminjanja. Rekonstruirane prapodobe jezika ne gre torej dobesedno razumeti kot v nekem času in na nekem prostoru dejansko obstajajoče podobe jezika, ampak kot abstrahirano skupno izhodišče jezikovnega stanja v različnih konkretnih idiomih, ki služi utemeljevanju konkretnega jezikovnega stanja.

naglas psl. samostalnika v besedotvorni podstavi					
sln.	hr./sr.	rus.	češ./slš.	psl.	a. p.
<i>kráva</i> <i>krávo</i>	<i>kráva</i> <i>krävu</i>	<i>корова</i> <i>корову</i>	<i>kráva</i> <i>krava</i>	* <i>kórya</i> * <i>kóryo</i>	(a)
<i>mléko</i> <i>mléka</i>	<i>mlijéko</i> <i>mlijéka</i>	<i>молоко</i> <i>молока</i>	<i>mléko</i> <i>mlieko</i>	* <i>melkō</i> * <i>melká</i>	(b)
<i>kōnj</i> <i>kónja</i>	<i>kōnj</i> <i>kōnja</i>	<i>кóнь</i> <i>коня</i>	<i>kūñ koně</i> <i>kōñ koña</i>	* <i>koñě</i> * <i>koñá</i>	
<i>mesō</i> <i>mesá</i>	<i>mēso</i> <i>mēsa</i>	<i>мясо</i> <i>мяса</i>	<i>maso</i> <i>māso</i>	* <i>mēso</i> * <i>mēsa</i>	(c)
<i>pěč</i> <i>pěči</i>	<i>pēc</i> <i>pěci</i>	<i>печь</i> <i>печи</i>	<i>pec pece</i> <i>pec pece</i>	* <i>pěť</i> * <i>pěti</i>	

naglas psl. izsamostalniške izpeljanke na <i>*-ar-</i>			
sln.	hr./sr.	psl.	a. p.
<i>krāvar</i> <i>krāvarja</i>	<i>krāvār</i> <i>krāvāra</i>	* <i>kóry-arě</i> * <i>kóry-ara</i>	(A)
<i>mlěkar</i> <i>mlěkarja</i>	<i>mljékār</i> <i>mljekára</i>	* <i>melk-árě</i> * <i>melk-ára</i>	(G)
<i>konjár</i> <i>konjárja</i>	<i>kōnjār</i> <i>konjára</i>	* <i>koñ-árě</i> * <i>koñ-ára</i>	
<i>mesár</i> <i>mesárja</i>	<i>mēsār</i> <i>mesára</i>	* <i>mēs-arě</i> * <i>mēs-ará</i>	(B)
<i>pečár</i> <i>pečárja</i>	<i>pěcār</i> <i>pěcára</i>	* <i>pěť-arě</i> * <i>pěť-ará</i>	

1.1 Besedotvorna podstava je osnova psl. samostalnika oblikotvornega naglasnega tipa a

Če je besedotvorna podstava psl. izsamostalniške izpeljanke s priponskim obrazilom **-ar-* osnova psl. samostalnika oblikotvornega naglasnega tipa a, izpeljanka izkazuje psl. besedotvorni naglasni tip A: **psl. **(CV)CŮ(CV)C-* (a) + **-ar-* → psl. **(CV)CŮ(CV)C-ar-* (A)**: psl. **kóry-* (a) + **-ar-* → psl. **kóryar-* (A). Staroakutski tonem naglašena samoglasnika z odrazom potrjuje hrvaščina/srbščina, ki izkazuje tudi popsl. nekrajšajočo se ponaglasno dolžino. Le-to v tem tipu včasih izkazuje tudi češčina (*cestář, mydlář, mlynář*). Slovensko gradivo v danem primeru izpričuje popsl. novi cirkumfleks na osnovi kot posledico nadomestne podaljšave naglašena samoglasnika zaradi skrajšave neposredne ponaglasne dolžine.

Psl. izsamostalniške izpeljanke na **-ar-* Dybojevega psl. besedotvornega naglasnega tipa A v sln. upoštevajoč njihove naglasne lastnosti razpadejo v tri tipe, ki so predvidljivi glede na odražanje psl. starega akuta v psl. besedotvorni podstavi in popsl. nekrajšajoče se dolžine v psl. priponskem obrazilu **-ar-* v tem jeziku. Sledi ubeseditev nadsegmentnoglasovnih pravil, ki pogojujejo njihov nastanek.

1.1.1 Če je besedotvorna podstava psl. izsamostalniške izpeljanke na **-ar-* osnova psl. samostalnika oblikotvornega naglasnega tipa a, in sicer: (1) z naglasnim mesotom na edinem oz. zadnjem zlogu osnove: **psl. **(CV)CŮC-* (a) > sln. *(CV)CŮC-***

(sln. *jáma*, *kobíla*, *besēda*), (2) z naglasnim mestom na predzadnjem zlogu osnove in s psl. ponaglasnim polglasnikom, ki v šibkem položaju v sln. povzroča nastanek popsl. novega cirkumfleksa: **psl. $*(CV)C\check{V}CV_mC-$ (a) // $+ [V_m = \text{psl. } *_{\text{L}}/*_{\text{Z}}] >$** sln. $(CV)C\check{V}CC-$ (sln. *nítka*), ima sln. izpeljanka nepremični naglas na predzadnjem zlogu cirkumfektirane osnove: **sln. $(CV)C\check{V}C-ar(j)-$** (sln. *jámar*, *nítkar*, *kobílar*, *besēdar*). Cirkumfleksni tonem v predzadnjem zlogu osnove v sln., tj. odraz popsl. novega cirkumfleksa, ima tako vir za svoj nastanek v (nad)segmentnoglasovnih lastnostih priponskega obrazila oz. že besedotvorne podstave same. V primeru (1) je rezultat nadomestne podaljšave po psln. skrajšavi popsl. nekrajšajoče se samoglasniške dolžine psl. priponskega obrazila **-ar-*, v primeru (2) pa posledica nadomestne podaljšave po popsl. onemitvi psl. ponaglasnega polglasnika v šibkem položaju v besedotvorni podstavi.

1.1.2 Če je besedotvorna podstava psl. izsamostalniške izpeljanke na **-ar-* osnova psl. samostalnika oblikotvornega naglasnega tipa a, in sicer: (1) z naglasnim mestom na predzadnjem zlogu osnove in s popsl. nekrajšajočo se ponaglasno dolžino, ki v sln. generira popsl. novi cirkumfleks: **psl. $*(CV)C\check{V}CV_mC-$ (a) // $+ [V_m = \text{psl. } *_{\check{V}} < \text{pbsl. } *_{\check{V}}] >$** sln. $(CV)C\check{V}CVC-$ (sln. *slátina*); (2) z naglasnim mestom na predpredzadnjem zlogu osnove in s psl. ponaglasnim polglasnikom, ki v šibkem položaju v sln. tudi pogojuje nastanek popsl. novega cirkumfleksa: **psl. $*C\check{V}CV_mCVC-$ (a) // $+ [V_m = \text{psl. } *_{\text{L}}/*_{\text{Z}}] >$** sln. $C\check{V}CCVC-$ (sln. *dímnik*), sln. izpeljanka pozna nepremični naglas na predpredzadnjem zlogu cirkumfektirane osnove: **sln. $C\check{V}CVC-ar(j)-$** (sln. *slátinar*, *dímnikar*). Cirkumfleksni tonem v predpredzadnjem zlogu osnove v sln., tj. odraz popsl. novega cirkumfleksa, ima torej svoj izvor v (nad)segmentnoglasovnih lastnostih besedotvorne podstave same.

1.1.3 Če je besedotvorna podstava psl. izsamostalniške izpeljanke na **-ar-* osnova psl. samostalnika oblikotvornega naglasnega tipa a, in sicer z naglasnim mestom na predzadnjem zlogu osnove in z odsotnostjo popsl. nekrajšajoče se ponaglasne dolžine in psl. ponaglasnega polglasnika: **psl. $*(CV)C\check{V}CV_mC-$ (a) // $- [V_m = \text{psl. } *_{\check{V}} < \text{pbsl. } *_{\check{V}}], - [V_m = \text{psl. } *_{\text{L}}/*_{\text{Z}}] >$** sln. $C\check{V}CVC-$ (sln. *pálica*), sln. izpeljanka izkazuje nepremični naglas na predpredzadnjem zlogu akutirane osnove **sln. $C\check{V}CVC-ar(j)-$** (sln. *páličar*). Akutski tonem v predpredzadnjem zlogu je v sln. posledično odraz psl. starega akuta, ki ni prešel v popsl. novi cirkumfleks, saj besedotvorna podstava zaradi svojih (nad)segmentnoglasovnih lastnosti tega ne omogoča, (nad)segmentnoglasovne lastnosti priponskega obrazila pa ne delujejo prekozložno.

1.2 Besedotvorna podstava je osnova psl. samostalnika oblikotvornega naglasnega tipa b

Če je besedotvorna podstava psl. izsamostalniške izpeljanke s priponskim obrazilom **-ar-* osnova psl. samostalnika oblikotvornega naglasnega tipa b, izpeljanka pripada psl. besedotvornemu naglasnemu tipu G: **psl. $*(CV)CVC-'(b) + *-ar-$ → psl. $*(CV)CVC-ár-$ (G): psl. $*melk-'(b) + *-ar-$ → psl. $*melk-ár-$ (G), psl. $*koń-'(b) + *-ar-$ → psl. $*końár-$ (G).** Psl. naglasnega vzorca neposredno in v celoti ne izpričuje noben slovanski jezik. Stanje v hrvaščini/srbščini kažejo na analogijo refleksih tipa $b^c_{(*-ar-)} = B$. V primeru, da osnova samostalnika v besedotvorni podstavi vsebuje psl. kratki samoglasnik (ali psl. polglasnik), vzorec potrjuje slovenščina,

čepprav ni mogoče izključiti analogije po tipu $b^c_{(*-ar-)} = B$. V primeru, da osnova samostalnika v besedotvorni podstavi vsebuje psl. dolgi samoglasnik, se v slovenščini pojavlja naglasni vzorec, ki je enak odrazu psl. naglasnega vzorca tipa $a^a_{(*-ar-)} = A$. Dybo cirkumfleks v sln. razlaga kot posledico naglasnega umika na prednaglasno dolžino, na kar naj bi kazala tudi dolžina samoglasnika osnove v češčini (*mlékař, mýtař, lékař*). Verjetneje pa je, da cirkumfleks v danem primeru v slovenščini ni nastal po nadsegmentnoglasovni spremembi, ampak da je rezultat delovanja analogije. Sovpad odrazov psl. oblikotvornega naglasnega tipa b pri samostalnikih s psl. dolgim samoglasnikom v edinem oz. zadnjem zlogu osnove z odrazi psl. oblikotvornega naglasnega tipa a v sln., do katerega je pri samostalnikih *a*-jevske in srednje *o*-jevske sklanjatve prišlo v vseh oblikah sklanjatvenonaglasnega vzorca (*jáma = glísta, síto = mléko*), pri samostalnikih moške *o*-jevske sklanjatve pa v večini od njih, tj. z izjemo im. ed., dvojnično pa tudi mest. ed. in predložnega daj. ed. (*grāh grāha ... ≈ kōt kōta ...*),⁹ je lahko povzročil sovpad odrazov psl. besedotvornega naglasnega tipa $a^b_{(*-ar-)} = G$ pri izpeljankah psl. dolgim samoglasnikom v edinem oz. zadnjem zlogu besedotvorne podstave z odrazi tipa $a^a_{(*-ar-)} = A$ (*jāmar = glīstar, sītar = mlēkar, grāhar = kōtar*).

Psl. izsamostalniške izpeljanke na **-ar-* Dybojevega psl. besedotvornega naglasnega tipa $a^b_{(*-ar-)} = G$ se v sln., upoštevajoč njihove naglasne lastnosti, torej nadaljujejo v dveh tipih, ki so določljivi glede na kolikost psl. samoglasnika v edinem oz. zadnjem zlogu osnove samostalnika v besedotvorni podstavi. Sledi ubeseditev nadsegmentnoglasovnih oz. nalikovnih pravil, ki pogojujejo njihov nastanek.

1.2.1 Če je besedotvorna podstava psl. izsamostalniške izpeljanke na **-ar-* osnova psl. samostalnika oblikotvornega naglasnega tipa b s psl. dolgim samoglasnikom v edinem oz. zadnjem zlogu osnove: **psl. $*(CV)CV_m C^{-1}(b) // +[V_m = \text{psl. } *V] > \text{sln. } (CV)C\acute{V}C-$** (sln. *mléko*), ima sln. izpeljanka nepremični naglas na predzadnjem zlogu cirkumfektirane osnove: **sln. $(CV)C\acute{V}C-ar(j)-$** (sln. *mlēkar*).

1.2.2 Če je besedotvorna podstava psl. izsamostalniške izpeljanke na **-ar-* osnova psl. samostalnika oblikotvornega naglasnega tipa b: (1) s psl. kratkim samoglasnikom v edinem oz. zadnjem zlogu osnove: **psl. $*(CV)CV_m C^{-1}(b) // +[V_m = \text{psl. } *V] > \text{sln. } (CV)C\acute{e}/\acute{o}C-$** (sln. *kōnj kōnja*), (2) s psl. polglasnikom v vseh zlogih osnove: **psl. $*(CV_m)CV_m C^{-1}(b) // +[V_m = \text{psl. } *V/*\text{ɛ}] > \text{sln. } C(\acute{e})C-$** (sln. *pās psā, mǝzǝg mǝzgā*), sln. izpeljanka pozna nepremični naglas na zadnjem zlogu akutirane osnove: **sln. $(CV)C(V)C-\acute{ar}(j)-$** (sln. *konjār, psār, mǝzgār*).

1.3 Besedotvorna podstava je osnova psl. samostalnika oblikotvornega naglasnega tipa c

Če je besedotvorna podstava psl. izsamostalniške izpeljanke s priponskim obrazilom **-ar-* osnova psl. samostalnika oblikotvornega naglasnega tipa c,

⁹ Primerjalno gradivo: sln. *jáma*, hr./sr. *jāma*, rus. *яма*, češ. *jáma*, slš. *jama* < psl. **jām(a)*; sln. *glísta*, hr./sr. *glísta*, rus. *глиста́*, češ. *hlísta*, slš. *hlísta* < psl. **glistā* (b); sln. *síto*, hr./sr. *síto*, rus. *сѣто*, češ. *síto*, slš. *síto* < psl. **sīto* (a); sln. *mléko*, hr. *mlijéko*/sr. *mlēko*, rus. *молоко́* češ. *mléko*, slš. *mlieko* < psl. **melkō* (b); sln. *grāh grāha*, hr./sr. *grāh grāha*, rus. *горѡх горѡха* < psl. **gōrħъ *gōrħa* (a); sln. *kōt kōta*, hr./sr. *kūt kúta*, nar. rus. *кѡт кѡтá* češ. *kout kouta*, slš. *kút kúta* < psl. **kōtǝ *kōtá* (b).

izpeljanka kaže na psl. besedotvorni naglasni tip B: **psl. *CŪ/Ū(CV)C-(c) + *-af-** → **psl. *CV(CV)C-af-'(B)**: psl. *mēs-(c) + *-af- → psl. *mešar-'(B), psl. *pěť-(c) + *-af- → psl. *pešar-'(B). Naglasno podobo tvorjenke potrjujeta zahodna južnoslovenska jezika. Novoakutski tonem na dolgem samoglasniku v oblikah z glasovno neizraženo končnico neposredno potrjuje slovenščina, posredno z umikom naglasa s cirkumflektiranega dolgega samoglasnika kot odraza za psl. novi akut na dolžini pa tudi hrvaščina/srbščina. V oblikah z glasovno izraženo končnico oba jezika izkazujeta akut na dolžini, ki je nastal po naglasnem umiku s popsl. zaprtega kratkega končnega zloga na prednaglasno dolžino.

1.3.1 Psl. izsamostalniške izpeljanke na **-af-* Dybojevega psl. besedotvornega naglasnega tipa B imajo v sln. samo en pričakovan tip refleksa, ki je določljiv z naslednjim nadsegmentnoglasovnim pravilom: Če je besedotvorna podstava psl. izsamostalniške izpeljanke na **-af-* psl. samostalniki oblikotvornega naglasnega tipa c: **psl. *CŪ/Ū(CV)C-(c)** (sln. *mesô, pěč pečŭ*), sln. izpeljanka nadsegmentnoglasovno pričakovano izkazuje nepremični naglas na zadnjem zlogu akutirane osnove: **sln. (CV)CVC-ár(j)-** (sln. *mesár, pečár*).

2 Naglas (knjižno)slovenskih izsamostalniških izpeljank s priponskim obrazilom *-ar(j)-*

S pomočjo v razdelkih pod točko 1 prikazane dedukcije Dybojeve teorije psl. besedotvornih naglasnih tipov na sln. gradivo je za sln. izsamostalniške izpeljanke s priponskim obrazilom *-ar(j)-* (iz osnov tako podedovanih kot nepodedovanih samostalnikov) mogoče postaviti tri sinhrona naglasna pravila ter upoštevajoč njihove naglasne lastnosti definirati štiri tipe izpeljank. (1) Če je izpeljanka na *-ar(j)-* naglašena na priponskem obrazilu, je akutirana: **(CV)CVC-ár(j)-**. (2) Če je izpeljanka na *-ar(j)-* naglašena na zlogu neposredno pred priponskim obrazilom, je cirkumflektirana: **(CV)CŪC-ár(j)-**. (3) Če izpeljanka na *-ar(j)-* ni naglašena na priponskem obrazilu ali na zlogu neposredno pred priponskim obrazilom, je ali akutirana ali cirkumflektirana: **CŪCVC-ár(j)-** ali **CŪCVC-ár(j)-**, kar je napovedljivo iz naglasnih lastnosti samostalnika v besedotvorni podstavi tvorjenke.¹⁰ V nadaljevanju bodo omenjeni štirje tipi izpeljank predstavljeni podrobneje, pri čemer bodo vsakemu izmed njih določeni viri besedotvorne podstave, tj. naglasni tip samostalnika v njej.

V preglednici je podano relativno in absolutno razmerje med različnimi naglasnimi tipi sln. izsamostalniških izpeljank s priponskim obrazilom *-ar(j)-*.¹¹

¹⁰ Naglasne lastnosti, značilne za trizložne osnove, veljajo tudi za večzložne osnove, česar v nadaljevanju posebej ne poudarjam. Kar velja za strukturo *CŪCVC-ár(j)-* oz. *CŪCVC-ár(j)-*, velja tudi za strukture *(CV)CŪ(CV)CVC-ár(j)-* oz. *(CV)CŪ(CV)CVC-ár(j)-*, pri čemer *(CV)* vselej simbolizira poljubno število zlogov.

¹¹ Legenda v preglednici uporabljenih simbolov: naglasni tip: nepremični na osnovi (I), premični na osnovi (II), končniški (III), mešani (IV); osnova: akutirana (1), cirkumflektirana (2); naglasno mesto: na edinem oz. zadnjem zlogu osnove (x), na predzadnjem zlogu osnove (x-1), na predpredzadnjem zlogu osnove (x-2), ...; vrsta

naglas izsamostalniške izpeljanke na <i>-ar</i>			število primerov	
x	I/1	<i>(CV)C(V)C-ár</i>	17	139
x-1	I/2	<i>(CV)CVC-ar</i>	72	570
x-2	I/1	<i>CVCVC-ar</i>	2	18
x-2	I/2	<i>CVCVC-ar</i>	9	71

2.1 Izpeljanke na *-ar(j)-* z nepremičnim naglasom na zadnjem zlogu akutirane osnove: *(CV)CVC-ár(j)-*

Kot je bilo prikazano v razdelkih 1.3.1 in 1.2.2, naglasne značilnosti sln. neprevzetih izsamostalniških izpeljank na *-ar(j)-* z nepremičnim naglasom na zadnjem zlogu akutirane osnove, tj. z akutskim naglasom na priponskem obrazilu *-ár(j)-*, po nadsegmentnoglasonvi spremembi pričakovano odražajo Dybojev psl. besedotvorni naglasni tip $b^c_{(*-af-)} = B$ in delno tip $a^b_{(*-af-)} = G$. Besedotvorne podstave imenovanih sln. izpeljank so tako osnove psl. samostalnikov oblikotvornega naglasnega tipa c ter psl. samostalnikov oblikotvornega naglasnega tipa b s psl. kratkim samoglasnikom v edinem oz. zadnjem zlogu osnove in s psl. polglasnikom v vseh zlogih osnove.

Upoštevaajoč odražanje omenjenih psl. oblikotvornih naglasnih tipov v sln., se s sinhronega gledišča besedotvorne podstave sln. neprevzetih izsamostalniških izpeljank na *-ar(j)-* z nepremičnim naglasom na zadnjem zlogu akutirane osnove tako delijo v štiri skupine. To so osnove samostalnikov: (1) z nepremičnim naglasom na edinem oz. zadnjem zlogu akutirane osnove ter s širokim sredinskim naglašanim samoglasnikom (pričakovani odraz psl. samostalnikov oblikotvornega naglasnega tipa b s psl. kratkim samoglasnikom v edinem oz. zadnjem zlogu osnove); (2) redko z nepremičnim naglasom na edinem oz. zadnjem zlogu cirkumflektirane osnove (nepričakovani refleks psl. samostalnikov oblikotvornega naglasnega tipa c z enozložno osnovo, pričakovani odraz psl. samostalnikov oblikotvornega naglasnega tipa c z dvožložno osnovo); (3) s končniškim naglasom (pričakovani odraz psl. samostalnikov oblikotvornega naglasnega tipa b s psl. polglasnikom v vseh zlogih osnove); (4) z mešanim naglasom (pričakovani refleks psl. samostalnikov oblikotvornega naglasnega tipa c z enozložno osnovo).

2.1.1 Besedotvorna podstava je osnova samostalnika z nepremičnim naglasom na edinem oz. zadnjem zlogu akutirane osnove ter s širokimsredinskim naglašanim samoglasnikom: *(CV)Cé/óC-*

Zgledi: (1) moška o-jevska sklanjatev: *kõnj kónja* → *konjár* (*čepár, gozdár* (*näd-*), *grobár, konjár, košár, nožár, stolár, volár*), *kótál kótla* → *kotlár* (*kotlár, lončár, zvončár, sejmár, ognjár, oslár*); (2) a-jevska sklanjatev: *métla métlo* → *metlár* (*kopár, krošnjár, metlár, smolár*), *samóta samóto* → *samotár*; (3) srednja o-jevska sklanjatev: *sédlo sédla* → *sedlár* (*drožjár, jedrár, sedlár, steklár*), *rešéto rešéta* → *rešetár/rešetár/rešētár*. Primerov za samostalnike *i*-jevske sklanjatve ni najti.

Nekaj izpeljank na *-ar(j)-* iz osnov samostalnikov z nepremičnim naglasom na edinem oz. zadnjem zlogu akutirane osnove ter s širokim sredinskim naglašanim

naglašene samoglasnika v osnovi: široki sredinski (x_1), polglasnik (x_2), ne široki sredinski in ne polglasnik (x).

samoglasnikom izkazuje tudi dvojnični naglas na predzadnjem zlogu cirkumfektirane osnove: *(CV)Cē/ōC-ar(j)-*, pri čemer je razlika v primerjavi tipom 2.2.2 v tem, da se kot naglašeni samoglasnik večinoma pojavlja široki sredinski samoglasnik, čeprav se najdejo tudi dvojnice z ozkim *e*-jevskim samoglasnikom (*mēčar/mečár, slōnar/slonár, rešetár/rešetár/rešetár*). Obstajajo tudi tvorbe, ki poznajo samo naglas na osnovi (*čēpar/čēpar*, dvojnično *čōpar, črēslar/črēslar, hrōščar, hudōbar, kōšar, mēčar, smōlar, snōpar, stōlčkar, studēnčar, šōtar, vōjskar, vretēnčar/vretēnčar (brez-, nē-), vretēnar*). Verjetno gre za mlajše tvorbe, ki so naglasno mesto posplošile po naglasu samostalnika v besedotvorni podstavi. Na poznejše tvorjenje bi v večini primerov kazal tudi pomen (starejši pomen 'obrnik, ki se ukvarja z' proti mlajšemu 'ki je podoben', 'ki ima zvezo z'). V nekaterih primerih naglasno mesto razločuje pomen (*čēpár* 'izdelovalec čepov' ~ *čēpar/čēpar* 'sveder za vrtanje čepnih lukenj', *košár* 'izdelovalec košev' ~ *kōšar* 'rak z valjastim ali dorziventralno sploščenim trupom in močnim oklepom', *mēčar/mečár* 'izdelovalec mečev' ~ *mēčar* 'fižol, katerega strok je podoben meču', *smolár* 'nabiralec smole' ~ *smōlar* 'kdor ima smolo').

Podobno naglasno podobo izkazujejo tudi izpeljanke iz prevzetih samostalnikov (iz izposojenk in tujk) z nepremičnim naglasom na edinem oz. zadnjem zlogu akutirane osnove ter s širokim sredinskim naglašnim samoglasnikom: *jeklár, žveplár* (iz izposojenk); *cementár/cemēntar, špehár/špēhar* (iz izposojenk); *bandērar, cvēkar, morōstar, tēmpljar, žēpar* (iz izposojenk), dvojnično *bōksar*, dvojnično *džēzar, sōbar* (iz tujk).

2.1.2 Besedotvorna podstava je osnova samostalnika z nepremičnim naglasom na edinem oz. zadnjem zlogu cirkumfektirane osnove: *(CV)CŮC-*

Izjemoma se najde nekaj primerov samostalnikov moške *o*-jevske sklanjatve: *čōln čōlna* → *čolnár (čolnár, lekár), čēvālj čēvlja* → *čevljár, gospōd gospōda* → *gospodár (gospodár, pepelár)*. Te izpeljanke predstavljajo starejšo plast tvorjenk, saj njihov naglas pričakovano odraža psl. besedotvorni naglasni tipi $b^c_{(*-ar-)} = B$. Nastale so najverjetneje še v dobi, ko so izpeljanke iz samostalnikov s cirkumfektirano osnovo (če je bila enozložna, so verjetno imeli še mešani naglas, saj je nepremični na edinem zlogu cirkumfektirane osnove v navedenih primerih drugoten) bile naglašene na priponskem obrazilu po tedaj še tvornem besedotvornem naglasnem vzorcu *(CV)CŮC-* ($<*CVC\bar{\cdot}$) + *-ar(j)-* → *(CV)CVC-ár(j)-*. Pogostejši so mlajši primeri izpeljank z nepremičnim naglasom na predzadnjem zlogu cirkumfektirane osnove iz časa, ko pravkar opisano besedotvorno naglasno pravilo ni bilo več tvorno (prim. 2.2.2). Primera *orodjár* in *orožár* ima naglas na priponskem obrazilu najverjetneje zaradih tvorb *orodjárna* in *orožárna* (prim. 2.2.1).

2.1.3 Besedotvorna podstava je osnova samostalnika s končniškim naglasom: *(CV)C(ə)C-*

Zgledi: (1) moška *o*-jevska sklanjatve: *pēs psā* → *psár, mæzəg mæzgā* → *mæzgár (bædnjár, mæzgár, sæmnjár, žæbljár)*; (2) *a*-jevska sklanjatve: *pæčkā pæčkō* → *pæčkár*.¹² Znanih je torej le šest primerov.

¹² Samostalniki s končniškim naglasom dvojnično poznajo nepremični naglas na edinem

2.1.4 Besedotvorna podstava je osnova samostalnika z mešanim naglasom: CVC-[˘]

Zgledi: (1) moška o-jevska sklanjatev: *zvōn zvōnā – zvōnōvi* → *zvonár* (*brodár, gnojár, ledár, logár* (nãd-), *medár, redár, sladár, sodár, zvonár*); (2) ženska a-jevska sklanjatev: *vōda vodō* → *vodár* (*glavár, kosár, kozár, ovčár, tožbár, vodár*); (3) srednja o-jevska sklanjatev: *mesō mesā* → *mesár* (*drevár, đarvár, kolár, mesár, senár, srebrár, zlatár* (po-)); (4) i-jevska sklanjatev: *peč pečf* → *pečár* (*kletár, pečár, smetár, solár, vǎrvár*).

Pri tovrstnih izpeljankah se redko pojavljajo naglasne dvojnice z nepremičnim naglasom na predzadnjem zlogu cirkumfektirane osnove (*hlōdar/hlodár, kolesár/kolēsar, zobár/zōbar*). Obstajajo pa tudi manj številni zgledi izpeljank samo s slednjim naglasom (*lēsar, mēhar, pāsar, perēsar, rōgar*). Podobno kot pri delu primerov v tipu 2.2.2 gre najverjetnje za mlajše tvorbe iz časa, ko podedovano naglasno pravilo ni delovalo več in so izpeljanke svoj naglas dobile po naglasu samostalnika v besedotvorni podstavi.

2.2 Izpeljanke na *-ar(j)-* z nepremičnim naglasom na predzadnjem zlogu cirkumfektirane osnove: (CV)C[˘]V[˘]C-*ar(j)-*

Kot je razvidno iz razdelkov 1.1.1 in 1.2.1, naglasna podoba sln. neprevzetih izsamostalniških izpeljank na *-ar(j)-* z nepremičnim naglasom na predzadnjem zlogu cirkumfektirane osnove, tj. s cirkumfleksnim naglasom na zlogu neposredno pred priponskim obrazilom, po nadsegmentnoglasovni spremembi pričakovano delno zrcalijo Dybojev psl. besedotvorni naglasni tipa $a^{a (*-ar-)} = A$, po nadsegmentnoglasovni spremembi nepričakovano, a po predvidljivi nalikovni spremembi pričakovano delno tudi Dybojev psl. besedotvorni naglasni tipa $a^{b (*-ar-)} = G$. Besedotvorne podstave omenjenih sln. izpeljank so torej osnove psl. samostalnikov oblikotvornega naglasnega tipa *a* z naglasnim mestom na edinem oz. zadnjem zlogu osnove kot tudi z naglasnim mestom na predzadnjem zlogu osnove in s psl. ponaglasnim

oz. zadnjem kratkem, tj. polglasnik vsebujočem zlogu akutirane osnove. Kot je razvidno iz kodifikacijskih priročnikov slovenskega knjižnega jezika (SSKJ, SP 2001), večja oz. manjša pogostnost enega oz. drugega naglasnega tipa pri samostalnikih s polglasnikom v edinem oz. zadnjem zlogu osnove ni sistemsko določljiva, ampak je leksikalizirana. Več nadaljnih zgledov bi lahko potrdilo ali ovrglo domnevo, da je za določitev naglasa izsamostalniške izpeljanke na *-ar(j)-* odločilen pogostnejši naglas samostalnika v besedotvorni podstavi, torej: (1) Če je besedotvorna podstava izsamostalniške izpeljanke s priponskim obrazilom *-ar(j)-* osnova samostalnika s polglasnikom v edinem oz. zadnjem zlogu osnove ter s pogostnejšim končniškim naglasom, ima izpeljanke nepremični akustski naglas na priponskem obrazilu: *CəC-[˘] + -ar(j)-* → *CəC-ár(j)-*: *məzəg məzgəl/məzəg məzga* → *məzgár* in ne ***məzgar, səmənǰ səmnǰəl/səmənǰ səmnǰa* → *səmnjár* in ne ***səmnjar, pəčkā/pəčka* → *pəčkár* in ne ***pəčkar*; (2) Če je besedotvorna podstava izsamostalniške izpeljanke s priponskim obrazilom *-ar(j)-* osnova samostalnika s polglasnikom v edinem oz. zadnjem zlogu osnove ter s pogostnejšim nepremičnim naglasom na akutirani osnovi, ima izpeljanke nepremični cirkumfleksni naglas na zlogu neposredno pred priponskim obrazilom: *CəC- + -ar(j)-* → *CəC-ar(j)-*: *dəska/dəskā* → *dəskar* in ne ***dəskár*. Prim. tudi opombo št. 16.

polglasnikom, ki v šibkem položaju v sln. povzroča nastanek popsl. novega cirkumfleksa, ter osnove psl. samostalnikov oblikotvornega naglasnega tipa b s psl. dolgim samoglasnikom v edinem oz. zadnjem zlogu osnove.

Če upoštevamo zrcaljenje omenjenih psl. oblikotvornih naglasnih tipov v sln., se s sinhronega vidika besedotvorne podstave sln. neprevzetih izsamostalniških izpeljank na *-ar(j)-* z nepremičnim naglasom na predzadnjem zlogu cirkumfektirane osnove glede svojih naglasnih značilnosti delijo v tri skupine. Gre za osnove samostalnikov: (1) z nepremičnim naglasom na edinem oz. zadnjem zlogu akutirane osnove ter brez širokega sredinskega naglašene samoglasnika in brez polglasnika kot naglašene samoglasnika, pri čemer se samostalniki moške *o*-jevske in *i*-jevske sklanjatve teoretično lahko delijo še na tiste (1.1) brez kolikostno-tonemske premene in brez vrinjenega polglasnika v im. ed. (pričakovani odraz psl. samostalnikov oblikotvornega naglasnega tipa b s psl. dolgim samoglasnikom v edinem oz. zadnjem zlogu osnove in brez ponaglasnega soglasniškega sklopa (ne)zvočnik + zvočnik), (1.2) s kolikostno-tonemsko premeno in brez vrinjenega polglasnika v im. ed. (pričakovani odraz psl. samostalnikov oblikotvornega naglasnega tipa a z naglasnim mestom na edinem oz. zadnjem zlogu osnove in brez ponaglasnega soglasniškega sklopa (ne)zvočnik + zvočnik), (1.3) z vrinjenim polglasnikom in brez kolikostno-tonemske premene v im. ed. (pričakovani odraz psl. samostalnikov oblikotvornega naglasnega tipa b s psl. dolgim samoglasnikom v edinem oz. zadnjem zlogu osnove in s ponaglasnim soglasniškim sklopom (ne)zvočnik + zvočnik); (2) z nepremičnim naglasom na edinem oz. zadnjem zlogu cirkumfektirane osnove (pričakovani odraz psl. samostalnikov oblikotvornega naglasnega tipa a z naglasnim mestom na predzadnjem zlogu osnove in s psl. ponaglasnim polglasnikom, nepričakovani refleksi psl. samostalnikov oblikotvornega naglasnega tipa c z enozložno osnovo, včasih nepričakovani odraz psl. samostalnikov *a*-jevske sklanjatve oblikotvornega naglasnega tipa a z naglasnim mestom zadnjem zlogu dvozložne osnove); (3) s premičnim naglasom na akutirani osnovi (pričakovani odraz psl. samostalnikov oblikotvornega naglasnega tipa a z naglasnim mestom na zadnjem zlogu večzložne osnove, ki niso izpeljani iz sestavljenih glagolov).

2.2.1 Besedotvorna podstava je osnova samostalnika z nepremičnim naglasom na edinem oz. zadnjem zlogu akutirane osnove ter brez širokega sredinskega naglašene samoglasnika in polglasnika kot naglašene samoglasnika: (CV)CVC-

Zgledi: (1) moška *o*-jevska sklanjatev (nekateri samostalniki dvojnično pripadajo tudi tipu z nepremičnim naglasom na edinem oz. zadnjem zlogu cirkumfektirane osnove): *kōt kōta* → *kōtar* (*hrāstar, kōtar, krīžar, plāščar, pōlhar, pōlžar, ščītar, vrāčar*), *glavnīk glavnīka* → *glavnīkar* (*debelūhar, metūljar, -īk* → *-īkar/-īčar, -āk* → *-ākar*),¹³ *grāh grāha* → *grāhar* (*bīčar, bīkar, bōrlōgar, člēnar*

¹³ Izsamostalniške izpeljanke tipa *-īk* → *-īkar/-īčar*: *dōžnikar, glavnīkar/glavnīčar, jetnīčar, slanīkar, spomenīčar, zvonīkar*, tipa *-āk* → *-ākar*: *besednjākar, čudākar, drobnjākar, možākar, mōrlākar, naprednjākar, narodnjākar, nazadnjākar, pametnjākar, pobožnjākar, ponočnjākar, poštenjākar, spretnjākar, strokovnjākar, svobodnjākar, tovornjākar, učenjākar, umetnjākar, vijākar, vodnjākar, vōrtljākar*.

(malo-, mnogo-, nê-), dvojnično čôpar, grâhar, lahkokrûhar, lâzar, lûkar, mlînar, râkar), **obrêd obrêda** → obrêdar (obrêdar, podplâtar, sêršênar, žerjâvar, -iĉ -iĉa → -iĉar),¹⁴ **pêsak pêska** → pêskar (dâvkar (nâd-), glêžnjar, pârklijar, pêskar, škêrjânĉar, trôbĉar, vîtlar); (2) a-jevska sklanjatev: **jâma jâmo** → jâmar (brâzdar, cêstar, ĉipar, ĉârkar (novo-), dlâkar, dôgar, glîstar, gôbar, gôšĉar (po-), grîvar, hîšar, jâmar, jûhar, kâĉar, klêšĉar, kôĉar, krâvar, kârpar (trô-), kûnar, lûskar, mâšar, mlâkar, môkar, mrêžar, mûhar, ôstvar, pîpar, prâĉar/frâĉar, prôgar, rânar, rêpar, skâlar, slînar, slîvar, strûjar (novo-), strûnar, trâvar, trôbar, vídrar, vílar, vrâžar, vrêĉar, zdrâhar, žâbar, žênskar, žiĉar), **kobila kobilo** → kobîlar (gorjâĉar, igrâĉar, igrâĉkar, klobâsar, kobîlar, koprîvar, lasûljar, lopâtar, peĉênkár, rogovîkar, verîgar, vlačûgar, -iĉa → -iĉar, -(n)îna → -(n)înar, -îka → -iĉar),¹⁵ **dâska dâsko** → dâskar,¹⁶ (3) srednja o-jevska sklanjatev: **sîto sîta** → sîtar (dûplar, jâjĉar, mâslar, mlêkar, plâtnar, pljûĉar, sîtar, šîlar, zêljár, žgânjar, žîtar), **koríto koríta** → korîtar (govêdar, kopîtar, korîtar, -išĉe → -išĉar, -îlo → -îlar, -álo → -âlar),¹⁷ (4) i-jevske sklanjatev: **mîš mîši** → mîšar.

Pri izpeljankah tega tipa se pojavljajo tudi naglasne dvojnice z nepremičnim naglasom na zadnjem zlogu akutirane osnove (*hlêvar/hlevár, sirár/sîrar, cvetliĉár/cvetlîĉar, kobilár/kobîlar, kôžar/kožár, slašĉiĉár/slašĉîĉar, strêhar/strehár, sveĉár/svêĉar, âpnar/apnár, jadrár/jâdrar, maslár/mâslar, žgânjar/žganjár, goslár/gôslar*), ki včasih lahko razločujejo pomen (*mlêkar* 'raznašalec mleka' ~ *mlekár* 'delavec v proizvodnji mlečnih izdelkov', *žiĉar* 'ličinka hrošĉa pokalice' ~ *žičár* 'delavec v žičarni'). Nekatere izpeljanke imajo naglas samo na priponskem obrazilu (*draguljár, hmeljár, kamnár, kljuĉár, klobuĉár, prašĉár, svinĉár, jeĉár, knjigár, kôrĉmár, ladjár, ribár, rudár, svinjár, volnár, zvezdár, žiĉár, kârznár, mlekár, pismár, sadjár, suknár, usnjár, vratár, železár*). Malo verjetno je, da gre celo v primerih, ko je besedotvorna podstava izpeljanke psl. samostalnik naglasnega tipa b s psl. dolgim samoglasnikom v edinem oz. zadnjem zlogu osnove (sln. *kljûĉ, zvêzda, súkno, sâdje*), za pričakovane odraze prvotnega psl. besedotvornega naglasnega tipa a^b (*-ar-) = G. Verjetneje se zdi, da je v navedenih primer naglas izpeljanke na -ar(j)- drugoten. Nekatere izpeljanke so očitno zelo mlade, na kar bi kazal njihov pomen (*mlekár*), naglas pa je lahko

¹⁴ Izsamostalniške izpeljanke tipa -iĉ -iĉa → -iĉar: *gormîĉar, kærtiĉar, ognjîĉar, rogljîĉar, stêbrîĉar*.

¹⁵ Izsamostalniške izpeljanke tipa -iĉa → -iĉar: *beliĉar, batiĉar, borovniĉar, bradvîĉar, daniĉar, deviĉar, desniĉar, glavîĉar, gorĉiĉar, goriĉar, jerebiĉar, košĉiĉar, leviĉar, lisîĉar, mediĉar, nogaviĉar, noviĉar, plameniĉar, poloviĉar, prepeliĉar, pušĉiĉar, ptîĉar, rokaviĉar, straniĉar, testiĉar, vestiĉar, vodeniĉar, vôrstîĉar, žlîĉar*; tipa -îna → -înar: *daljînar, desetînar, dnînar, dolînar, drobtînar, jestvînar, kocînar, kolînar, kovînar, krajînar, loĉînar, lupînar, luskînar, novînar, pokrajînar, sedmînar, slanînar, solînar, starînar, šĉetînar, polovînar, zgodovînar, spolovînar, dragotînar, košenînar, mrhovînar, testenînar, -nîna → -nînar: cestnînar, drobnînar, mitnînar, mostnînar, perutnînar, srebrnînar, železnînar*; tipa -îka → -iĉar: *gomoljîĉar*.

¹⁶ Primer *dâskar* je zazdaj osamljen, tako da besedotvorni naglasni vzorec CâC- + -ar(j)- → CâC-ar(j)- ni zanesljiv. Prim. tudi opombo št. 12.

¹⁷ Izsamostalniške izpeljanke tipa -išĉe → -išĉar: *gradîšĉar, kolîšĉar, letovišĉar, mostîšĉar, zelišĉar*; tipa -îlo → -îlar: *glasbîlar, mamîlar, zdravîlar, živîlar*; tipa -álo → -âlar: *zrcâlar*.

posplošitev po naglasu zelo verjetno iz češčine prevzetega zloženega priponskega obrazila -*âr-na*, v katerem je sestavina -*ar*- vedno naglašena (*bakrârna*, *cvetličârna*, *draguljârna*, *hmeljârna*, *kobilârna*, *maslârna*, *mavčârna*, *mizârna*, *mlekârna*, *sirârna*, *slaščičârna*, *suknârna*, *svečârna*, *svinčârna*, *svinjârna*, *urârna*, *usnjârna*, *vratârna*, *zvezdârna*, *železârna*, *žičârna*, *žganjârna*), prim. tudi formalne manjšalnice na -*âr-n-ica* (*ribârница*, *sirârница*, *vratârница*).¹⁸ Na -*ar*- so pogosto naglašene npr. tudi domače vsaj drugostopenjske izsamostalniške izpeljanke na -*âr-stvo* in -*ârski* ter izsamostalniški glagoli na -*âriti/-ârim*.¹⁹

Pravkar prikazano razmerje med posameznimi naglasnimi tipi izpeljank na -*ar(j)*- iz podedovanih samostalnikov z nepremičnim naglasom na edinem oz. zadnjem zlogu akutirane osnove ter brez širokega sredinskega naglašene samoglasnika in polglasnika kot naglašene samoglasnika bistveno ne spremenijo izpeljanke iz prevzetih samostalnikov z istimi prozodičnimi lastnostmi: (1) moška o-jevska sklanjatev: *gîpsar*, *lĕctar*, *kontrabântar*, *grûntar* (*pôl-*), *krâmpar*, *muzikântar*, *škâfâr*, *štântar*, *kostânjar*, *jârkar*, *kosîtrar*, *vâtlar* (iz izposojenk), *filmar*, *gâmsar* (iz tujk); a-jevska sklanjatev: *bâlar*, *brĕntar*, *cûnjar*, *drĕtar*, *fîgar*, *frĕtar*, *frûlar*, *gôlšar*, *grâpar*, *hlâçar* (*rdeče-*), *hûbar*, *kâpar*, *kâščar*, *kûtar*, *mârhar*, *mûlar*, *pîkar*, *prĕstar*, *prĕščar*, *pûtar*, *suhorôbar*, *bisâgar*, *čĕbûlar*, *čelâdar*, *kĕrtâçar*, *mustâçar*, *ostrîgar*, *podgânar*, *pogâçar*, *solâtar* (iz izposojenk), *kârstar*, *lûtnjar*, *-škĕrgar* (*četvero-*, *črevo-*, *dvô-*, *prĕd-*, *za-*), *râkvar*, *lepĕnkar*, *šablônar* (iz tujk); srednja o-jevska sklanjatev *mîlar*, *kofĕtar* (iz izposojenk); (2) *mavčâr/māvčar*, *štacûnar/štacunâr* (iz izposojenk); (3) *bakrâr*, *mizâr*, *polentâr*, *urâr*, *oljâr* (iz izposojenk).

2.2.2 Besedotvorna podstava je osnova samostalnika z nepremičnim naglasom na edinem oz. zadnjem zlogu cirkumfektirane osnove: (CV)CVC-

Zgledi: (1) moška o-jevska sklanjatev: ***pûst pûsta*** → *pûstar* (*brûsar*, *čĕrvar*, *dômar*, *klĕjar*, *pečâtar*, *pûstar*, *slâkar*, *strûpar*, *tlâkar*, *trâkar*, *zmâjar*), ***golôb golôba*** → *golôbar* (*čĕrnûhar*, *golôbar*, *grebĕnar*, *jerĕbar*, *lenûhar*, *pĕsjânar*, *razûmar*, *rodoljûbar*, *stĕržĕnar*), ***bîčĕk bîčĕka*** → *bîčkar* (*bîčkar*, *časopisar*, *dobîčkar*, *izostânkar*, *jâzbĕçar*, *komôlçar*, *kozôlçar*, *krôžkar*, *lîstar*, *lîstkar* (*pod-*), *obrôčkar*, *opânkar*,

¹⁸ Stalno naglasno mesto na -*ârna* v sln. je po vsej verjetnosti nadomestilo za češ. dolžino, priponsko obrazilo -*ârna* v češ. namreč izkazuje stalno dolžino na prvem zlogu. Priponsko obrazilo -*arna* je v sln. znano vsaj od Pohlinove *Kraynske grammatike* (1768), za katero je znano, da sta nanjo vplivali češki slovnici Vacláva Pohla (1756) in Vacláva Rose (1762) (ZSS I 1956: 356). Pohlin za nomina loci na -*na* navaja naslednje zglede: *Parna* 'senik', *Vodarna* 'vodni stolp, iz katerega je napeljana voda po mestu', *Refgledarna*, *Buklovarna* 'računovodstvo', *Naučirna* 'študijska soba', *Shtirna* (Pohlin 2003: 123 in 269).

¹⁹ Zgledi: izpeljanke na -*âr-stvo* (*cvetličârstvo*, *hmeljârstvo*, *kĕrnârstvo*, *ladjârstvo*, *mlekârstvo*, *ribârstvo*, *rudârstvo*, *sadjârstvo*, *sirârstvo*, *suknârstvo*, *svečârstvo*, *usnjârstvo*, *volnârstvo*, *železârstvo*, *žganjârstvo*), izpeljanske na -*ârski* (*cvetličârski*, *hmeljârski*, *ječârski*, *ključârski*, *kĕrčmârski*, *kĕrnârski*, *ladjârski*, *ribârski*, *rudârski*, *sadjârski*, *sirârski*, *suknârski*, *usnjârski*, *volnârski*, *vratârski*, *zvezdârski*, *železârski* ~ *mĕčkarški*), glagoli na -*âriti/-ârim* (*goslâriti*, *hlevâriti*, *kĕrčmâriti*, *ladjâriti*, *rudâriti*, *ribâr*, *rudâr*, *sadjâriti*, *sirâriti*, *suknâriti*, *vratâriti*).

orêškar, podmlâdkar, pravopisar, prekârškar, rilčkar, spomînkar, târnkar, vòškar, zâjčkar, hlêbčkar, kûpčkar, mravljiničkar, ponedêljkar, pôpčkar, pôpkar, popoldâncar, rilčkar, užitkar (pre-), prispêvkar, sêstânkcar, sùlčkar, vînčkar, vzôrčkar, zaostânkcar, zapêčkar, zaslûžkar, zobotrêbčkar, **-ičak -ička → -ičkar**);²⁰ (2) a-jevski sklanjatev: **nîtkca nîtko → nîtkar** (bâjkar, čarnobûkvar, cêvkar, drážbar, družbar, dûdar, dûdlar, hôstar, îglar, klêtcar, kôčkar, kûčmar, deseterolôvkar, mâčkar, nîtkar, plûnkcar, prêklar, rdêčkar, -sûknjar (čarno-, dolgo-, rdeče-), ščêtcar, števîlkar, ugânkar, zvêzar, zgâgar, zgôdbar), **besêda besêdo → besêdar** (abecêdar, besêdar, čebêlar, čestîtkar, čerpâlkar, dvôjkar, dvoživkar, govorâncar, izgûbar, košârkar, migetâlkar, odbôjkar, opêkar, osêmîlêtkar, ožigâlkar, piščâlkar, podôbar, popêvkar, posôdar, preprôgar, skodêlar, svetîlkar, šivânkar, uslûgar, zadrêgar, zdrážbar, žužêlkar, **-ârna → -ârnar, -âva → -âvar**);²¹ (3) srednja o-jevski sklanjatev: **ôglje ôglja → ôglar/oglar**; (4) i-jevski sklanjatev: **pêšam pêsmi → pêsmar, kokôš kokôši → kokôšar** (čeljûstkar, kokôšar, zelenjâdar).

Izpeljanke z dvojničnim naglasom na priponskem obrazilu (*iglar/îglar, ôglar/oglar, stavbâr/stâvbar*) in izpeljanke z naglasom na priponskem obrazilu (*bukvâr, čebelâr, kipâr, pesmâr, voglar*) se pojavljajo redko, prav tako primeri, v katerih je različen naglas pomenskorazločevalen (*pêsmar* 'kolednik' ~ *pesmâr* 'kdor piše (slabe) pesmi'). Prav tako so redko iz samostalnikov moške o-jevske sklanjatve izpeljani samostalniki na -ar(j)- z nepremičnim naglasom na zadnjem zlogu cirkumflektirane osnove (prim. 2.1.2).

Naglasno stanje izpeljank na -ar(j)- iz prevzetih samostalnikov z nepremičnim naglasom na edinem oz. zadnjem zlogu cirkumflektirane osnove je zelo podobno naglasnemu stanju izpeljank iz neprevzetih samostalnikov: (1) *gûmbar, plâvžar, šîhtar, šnôpsar, šôlar, špitâkar, balônar, kmetâvzar, komâtar, kôrar, pøršûtar, fižôlar, makarônar* (iz izposojenk), *blôkar*, dvojnično *bôksar*, dvojnično *džêzar, fičkar, parfûmar, parkêtar, pedâlar, plakâtar, profîtar, rânčar, salônar, sifônar, vlâkar, betônar, dinamîtar, jezuîtar, kacêtar, kalûpar, kasônar, kolorâdar, kombâjnar, kompromîsar, konsûmar, paragrâfar*, dvojnično *tramvâjar, velblôdar, člânkar* (iz tujk); *bâjtar, câjnar, cîtrar, côklar, čîžmar, gmâjnar, gûmar, kâjžar, krâmar, lâjnar, limonâdar, lûtcar, mâlhar, mâlta, pôštar, pripovêdcar, rôvtar, sêktar, skôdlar, šmînkcar, špêglar, štîftar, tôrbar, vížar, žâgar, copâtar, kamêlar, očâlar, pištôlar, polêntar* (iz izposojenk), *bânkar, čîpkar, fârmar, fôrmar, frôntar, gûslar, nâftar, rikšar, sâdrar, strânkar* (nê-), *škôljkar, znâčkar, znâmkar, tapêtar, ankêtar, apotêkar, balâdar, balalâjkar, cigârar, finâncar, harpûnar, parcêlar, rakêtar, reklâmar, rolêtar*, dvojnično *zadrûgar* (iz tujk); (2) *gûmar/gumâr, orglar/ôrglar, puškâr/pûškar, sâbljar/sabljar, torbâr/tôrbar* (iz izposojenk), *prebêndar/prebendâr, prosvêtar/prosvetâr* (iz tujk); (3) *svilâr* (iz izposojenke), *komunâr* (iz tujke).

²⁰ Izsamostalniške izpeljanke tipa *-ičak -ička → -ičkar*: *cvîčkar, konjîčkar, kotlîčkar, mešîčkar, vèrtîčkar*.

²¹ Izsamostalniške izpeljanke tipa *-ârna → -ârnar*: *cukrârnar, kvârnar, knjigârmar, lekârmar, opekârmar, tiskârmar, tovârmar, vêletovârmar, -âva → -âvar*: *dišâvar, goličâvar, narâvar, nastâvar, zelenjâvar*.

2.2.3 Besedotvorna podstava je osnova samostalnika s premičnim naglasom na akutirani osnovi: *CVCVC-*

Zgledi: (1) moška o-jevska sklanjatev: *kóžuh kožúha* → *kožúhar* (*gramôžar, jermênar, kožúhar, medvêdar, premôgar, trebúhar, zavôdar*); (2) srednja o-jevska sklanjatev: *vréme vreména* → *vremênar*.

Primerov samostalnikov brez širokega sredinskega naglašene samoglasnika in brez naglašene polglasnika v edinem oz. zadnjem zlogu osnove je torej kar nekaj, tako da je zgoraj predstavljeno besedotvorno naglasno pravilo precej zanesljivo, saj pozna samo en primer dvojničnega naglasa na priponskem obrazilu *-ar(j)-* (*semênar/semênár*, prim. *semenârna*). Za samostalnike s širokim sredinskim naglašenim samoglasnikom v edinem oz. zadnjem zlogu osnove se najde le en primer: *sókol sokóla* → *sokôlar/sokôlar*. Če naglasno razmerje *kóžuh kožúha* → *kožúhar* spominja na tip *grâh gráha* → *grâhar*, je primer *sókol sokóla* → *sokôlar/sokôlar* spominja vzporeden s tipom *čêp čêpa* → *čêpar/čêpar*.

2.3 Izpeljanke na *-ar(j)-* z nepremičnim naglasom na predpredzadnjem zlogu akutirane osnove: *CVCVC-ar(j)-*

V razdelku 1.1.3 je bilo pokazano, da naglasne značilnosti sln. neprevzetih izsamostalniških izpeljank na *-ar(j)-* z nepremičnim naglasom na predpredzadnjem zlogu akutirane osnove, tj. z akutskim naglasom neneposredno pred priponskim obrazilom *-ar(j)-*, po nadsegmentnoglasovni spremembi pričakovano nadaljujejo Dybojev psl. besedotvorni naglasni tip $a^a_{(*-ar-)} = A$ v primeru, da je njihova besedotvorna podstava osnova samostalnika oblikotvornega naglasnega tipa a z naglasnim mestom na predzadnjem zlogu osnove ter brez popsl. nekrajšajoče se ponaglasne dolžine in brez psl. ponaglasnega polglasnika.

V sinhronem pogledu je **besedotvorna podstava** sln. neprevzetih izsamostalniških izpeljank na *-ar(j)-* z nepremičnim naglasom na predpredzadnjem zlogu cirkumfektirane osnove **osnova samostalnika z nepremičnim naglasom na nezadnjem zlogu akutirane osnove: *CVCVC-***

Zgledi: (1) moška o-jevska sklanjatev: *lêšnik lêšnika* → *lêšnikar* (*lêšnikar, pórstaničar*); (2) a-jevska sklanjatev: *pálica pálico* → *páličar* (*brátovščinar, čórtičar, klobásičar/klobasičar, kobíličar, lástovičar/lastovičar, metélčičar, páličar, písaničar, právljičar, sklédíčar, večêrničar*, dvojnično *zádrugar* (iz tujke)); (3) srednja o-jevska sklanjatev: *kládivo kládíva/kladívo kladíva* → *klādivar/kladívar*.

Poleg izpeljank z nepremičnim naglasom na predpredzadnjem zlogu akutirane osnove se dvojnično pojavljajo tudi izpeljanke z dvojničnim naglasom na predzadnjem zlogu cirkumfektirane osnove: *CVCVC-ar(j)-*: *jāgodar, jāmičkar, vīličar, klādivar, jêsihar* (iz izposojenke). Cirkumfleksni tonem pri podedovanem besedju po nadsegmentnoglasovni spremembi ne more biti odraz popsl. novega cirkumfleksa (prim. utemeljitev v 1.1.3), zato ga je potrebno razlagati z analogijo po tipu 2.2.1 po modelu: Če (*CV*)*CVC-* + *-ar(j)-* → (*CV*)*CVC-ar(j)-*, potem *CVCVC-* + *-ar(j)-* → *CVCVC-ar(j)-*.

2.4 Izpeljanke na *-ar(j)-* z nepremičnim naglasom na predpredzadnjem zlogu cirkumfleksirane osnove: *C \hat{V} CVC-ar(j)-*

Iz izvajanja v razdelku 1.1.2 sledi, da naglasne značilnosti sln. neprevzetih izsamostalniških izpeljank na *-ar(j)-* z nepremičnim naglasom na predpredzadnjem zlogu cirkumfleksirane osnove, tj. s cirkumfleksnim naglasom neneposredno pred priponskim obrazilom *-ar(j)-*, po nadsegmentnoglasovni spremembi pričakovano odražajo Dybojev psl. besedotvorni naglasni tip $a^{a}_{(*-ar-)} = A$ v primeru, da je njihova besedotvorna podstava osnova samostalnika oblikotvornega naglasnega tipa a z naglasnim mestom na predzadnjem zlogu osnove in s popsl. nekrajšajočo se ponaglasno dolžino ter z naglasnim mestom na predpredzadnjem zlogu osnove in s psl. ponaglasnim polglasnikom.

Sinhrono gledano je **besedotvorna podstava** sln. neprevzetih izsamostalniških izpeljank na *-ar(j)-* z nepremičnim naglasom na predpredzadnjem zlogu cirkumfleksirane osnove **osnova samostalnika z nepremičnim naglasom na nezadnjem zlogu cirkumfleksirane osnove: *C \hat{V} CVC-***

Zgledi: (1) moška o-jevska sklanjatev: *dĭmnik dĭmnika* → *dĭmnikar* (*bĭvolar, jĭzbačar, - \hat{V} -nik* → *- \hat{V} -nikar/- \hat{V} -ničar, kĭfĕljčar, tĭfusar, dvojnično trĕmvdjar* (iz tujk));²² (2) a-jevska sklanjatev: *slĕtina slĕtino* → *slĕtinar* (*čĭtĕnkar, krĭžĕnkar, perjĕničar, slĕtinar, - \hat{V} -(n)ica* → *- \hat{V} -(n)ičar, -ilnica* → *-ilničar, -ĕlnica* → *-ĕlničar*).²³

V preglednici so za vsak naglasni tip sln. izsamostalniških izpeljank s priponskim obrazilom *-ar(j)-* podane vrste njihove besedotvorne podstave v naglasnem smislu, tj. naglasni tip samostalnikov v njej.

naglas izsamostalniške izpeljanke na <i>-ar</i>			naglas samostalnika v besedotvorni podstavi	
x	I/1	<i>(CV)C(V)C-ár</i>	I/1 _x I/1 _{x1} I/2 _x II/1 III IV	<i>(CV)C\hat{V}C-</i> <i>(CV)Cĕ/óC-</i> <i>(CV)C\hat{V}C-</i> <i>C\hat{V}C\hat{V}C-</i> <i>C(ə)C-[~]</i> <i>CVC-[~]</i>
x-1	I/2	<i>(CV)C\hat{V}C-ar</i>	I/1 _x I/1 _{x1} I/2 _x II/1 IV	<i>(CV)C\hat{V}C-</i> <i>(CV)Cĕ/óC-</i> <i>(CV)C\hat{V}C-</i> <i>C\hat{V}C\hat{V}C-</i> <i>CVC-[~]</i>
x-2	I/1	<i>C\hat{V}CVC-ar</i>	I/1 _{x-1}	<i>C\hat{V}CVC-</i>
x-2	I/2	<i>C\hat{V}CVC-ar</i>	I/2 _{x-1} I/1 _{x-1}	<i>C\hat{V}CVC-</i> <i>C\hat{V}CVC-</i>

²² Izsamostalniške izpeljanke tipa *- \hat{V} -nik* → *- \hat{V} -nikar*: *čĕsĕnikar, dĭmnikar, načĕčĕnikar, pečĕtnĕnikar, računĕlnĕnikar, rĭbnĕnikar, slĕmĕnikar, uvĕdnĕnikar, zapĭsnĕnikar*; tipa *- \hat{V} -nik* → *- \hat{V} -ničar*: *blagĕjĕničar, strokĕvĕničar, uvĕdnĕničar, svetĭlnĕničar*.

²³ Izsamostalniške izpeljanke tipa *- \hat{V} -(n)ica* → *- \hat{V} -(n)ičar*: *čbĕlĕičar, mĕrzdĭličar, sĕlĕičar, zakĕvĕičar, apĕnĕičar, bĕlnĕičar, dĕlnĕičar, dnĕvĕničar, drevĕsĕničar, gosĕnĕičar, grĕznĕičar, klĕvnĕičar, ključĕvĕničar, knjĕžnĕičar, kĕvĕničar, krĕtnĕičar, ladjedĕlnĕičar, mĭtnĕičar, napĭtnĕičar, počĭtnĕičar/počĭtnĕnikar, podmĕrĕničar, podĕknĕičar/podĕknĕičar, povĕstĕničar, prigĕdnĕičar*.

3 Napovedljivost naglasa izsamostalniških izpeljank na *-ar(j)-* na osnovi naglasa samostalnika v besedotvorni podstavi v (knjižni) slovenščini

Sledi povzemalni pregledni prikaz razmerij med naglasnimi značilnostmi (podedovanega ali nepodedovanega) samostalnika v besedotvorni podstavi in naglasnimi značilnostmi izsamostalniških izpeljank s priponskim obrazilom *-ar(j)-* v (knjižni) slovenščini ter verjetnosti napovedljivosti naglasa izpeljanke ob poznavanju naglasa samostalnika v besedotvorni podstavi. Izhodišče obravnave je v tem delu naglasni tip besedotvornopodstavnega samostalnika, pri čemer izhajam iz prikazov le-teh v sinhronih opisih slovenskega (knjižnega) jezika (Rigler v SSKJ 1970, LI–LIV in 1994, XXXIX–XLI, Toporišič v SS 1976, 213–236 in 2000, 278–301, Toporišič v SP 2001, 217–220). Že uveljavljenim merilom delitve naglasnih tipov znotraj nepremičnega naglasnega tipa dodajam še nekaj natančnejših določitev vrste osnove, ki so se izkazale za relevantne pri obravnavi naglasa v besedotvorju, in sicer posebej ločim še naglasno mesto (na edinem oz. zadnjem zlogu osnove, na nezadnjem zlogu osnove), vrsto naglašene samoglasnika v osnovi (ne široki sredinski in ne polglasnik, široki sredinski, polglasnik) ter v okviru moške o-jevske in i-jevske sklanjatve še odsotnost oz. prisotnost (kolikostno-)tonemske premene in vrinjenega polglasnika v im. ed.

3.1 Nepremični naglas na osnovi

3.1.1 Nepremični naglas na akutirani osnovi

Samostalniki z nepremičnim naglasom na akutirani osnovi se podobno kot samostalniki z nepremičnim naglasom na cirkumfektirani osnovi glede na naglasno mesto delijo na samostalnike: (1) z naglasnim mestom na edinem oz. zadnjem zlogu osnove, (2) z naglasnim mestom na nezadnjem zlogu osnove.

3.1.1.1 Nepremični naglas na edinem oz. zadnjem zlogu akutirane osnove

Samostalniki z nepremičnim naglasom na edinem oz. zadnjem zlogu akutirane osnove se glede na vrsto naglašene samoglasnika delijo na samostalnike: (1) brez širokega sredinskega naglašene samoglasnika in brez polglasnika kot naglašene samoglasnika, (2) s širokim sredinskim naglašenim samoglasnikom, (3) s poglasnikom kot naglašenim samoglasnikom.

3.1.1.1.1 Odsotnost širokega sredinskega naglašene samoglasnika in polglasnika kot naglašene samoglasnika

Če je besedotvorna podstava izsamostalniške izpeljanke s priponskim obrazilom *-ar(j)-* osnova samostalnika z nepremičnim naglasom na edinem oz. zadnjem zlogu akutirane osnove ter brez širokega sredinskega naglašene

samokôlničar, slôvničar, stôlpničar, têhtničar, tôrsničar, zaklâdničar, zapôrničar, želêzničar, žičničar, žimničar, žitničar; tipa *-ilnica* → *-ilničar*: *gostilničar, mlatilničar, nosilničar, predilničar, sušilničar, topilničar*; *-álnica* → *-álničar*: *čitálničar, prodajálničar, stiskálničar*.

samoglasnika in polglasnika kot naglašene samoglasnika (v okviru moške *o*-jevske in *i*-jevske sklanjatve je potrebno posebej razlikovati samostalnike: (1) brez kolikostno-tonemske premene in brez vrinjenega polglasnika v im. ed., (2) s kolikostno-tonemsko premeno in brez vrinjenega polglasnika v im. ed., (3) z vrinjenim polglasnikom in brez kolikostno-tonemske premene v im. ed.; nekateri samostalniki iz skupin (1) in (2) dvojnično pripadajo tudi tipu z nepremičnim naglasom na edinem oz. zadnjem zlogu cirkumfektirane osnove), izpeljanka v večini primerov pozna nepremični naglas na predzadnjem zlogu cirkumfektirane osnove: *(CV)CVC- + -ar(j)-* → *(CV)CVC-ár(j)-*: *kôt kôta* → **kôtar**, *glavník glavníka* → **glavníkar**, *gràh gráha* → **gráhar**, *obrèd obrèda* → **obrèdar**, *pěsək pěska* → **pěskar**, *jáma jámo* → **jámar**, *kobíla kobílo* → **kobílar**, *síto síta* → **sítar**, *koríto koríta* → **korítar**, *míš míši* → **míšar**, v manjšini primerov pa nepremični naglas na zadnjem zlogu akutirane osnove: → *(CV)CVC-ár(j)-*: *kljúč kljúča* → **kljúčár**, *ribo ríbo* → **ribár**, *kórzno kórzna* → **kórznár**, *želézo želéza* → **železár** ter dvojnični naglas. Razmerje v 310 primerih: *(CV)CVC-ár*: dvojnično : *(CV)CVC-ár* = 85 : 5 : 10 (265 : 15 : 30), *(CV)CVC-ár*: *(CV)CVC-ár* = 86 : 14 (280 : 45).

3.1.1.1.2 Prisotnost širokega sredinskega naglašene samoglasnika

Če je besedotvorna podstava izsamostalniške izpeljanke s priponskim obrazilom *-ar(j)-* osnova samostalnika z nepremičnim naglasom na edinem oz. zadnjem zlogu akutirane osnove ter s širokim sredinskim naglašenim samoglasnikom (samostalniki moške *o*-jevske *i*-jevske sklanjatve se dodatno delijo na samostalnike: (1) s kolikostno-tonemsko premeno in brez vrinjenega polglasnika v im. ed. (nekateri dvojnično pripadajo tudi tipu z nepremičnim naglasom na edinem oz. zadnjem zlogu cirkumfektirane osnove), (2) brez kolikostno-tonemske premene in z vrinjenim polglasnikom v im. ed.; zanesljivih primerov za samostalnike *i*-jevske sklanjatve ni najti), izpeljanka izkazuje nepremični naglas na zadnjem zlogu akutirane osnove: *(CV)Cĕ/ôC- + -ar(j)-* → *(CV)CVC-ár(j)-*: *kônj kónja* → **konjár**, *kótəl kótla* → **kotlár**, *métla métlo* → **metlár**, *samóta samóto* → **samotár**, *sédlo sédla* → **sedlár**, *rešéto rešéta* → **rešetár**, ali nepremični naglas na predzadnjem zlogu cirkumfektirane osnove: → *(CV)Cĕ/ôC-ár(j)-*: *snôp snópa* → **snôpar**, *stólčək stólčka* → **stólčkar**, *studénəc studénca* → **studénčar**, *šóta šóto* → **šôtar**, *hudóba hudóbo* → **hudóbar**, *čréslo črésla* → **črēslar**, *vreténo vreténa* → **vretēnar**. Razmerje v 53 zgledih: *(CV)CVC-ár*: dvojnično : *(CV)Cĕ/ôC-ár* = 47 : 10 : 43 (25 : 5 : 23), *(CV)CVC-ár*: *(CV)Cĕ/ôC-ár* = 51 : 49 (35 : 33).

3.1.1.1.3 Prisotnost naglašene polglasnika

Če je besedotvorna podstava izsamostalniške izpeljanke s priponskim obrazilom *-ar(j)-* osnova samostalnika z nepremičnim naglasom na akutirani osnovi ter z naglašenim polglasnikom na edinem oz. zadnjem zlogu osnove (samostalniki moške *o*-jevske in *i*-jevske sklanjatve poznajo samostalnike: (1) z vrinjenim polglasnikom in brez tonemske premene v im. ed. in (2) brez vrinjenega polglasnika in s tonemsko premeno v im. ed.), ima edini zazdaj znani primer izpeljanke nepremični naglas na predzadnjem zlogu cirkumfektirane osnove: *(CV)CăC- +*

-ar(j)- → (CV)CǃC-*ar(j)-*: *dǃska dǃsko* → **dǃskar**. Zaradi pomanjkanja zgledov ima pravkar predstavljena formalacija samo hipotetično vrednost.

3.1.1.2 Nepremični naglas na nezadnjem zlogu akutirane osnove

Če je besedotvorna podstava izsamostalniške izpeljanke s priponskim obrazilom *-ar(j)-* osnova samostalnika z nepremičnim naglasom na nezadnjem zlogu akutirane osnove, izpeljanka pozna nepremični naglas na predpredzadnjem zlogu akutirane osnove: *CǃVCVC- + -ar(j)-* → *CǃVCVC-ar(j)-*: *pǃlica pǃlico* → **pǃlicar**. Pojavljajo se dvojnice z nepremičnim naglasom na predpredzadnjem zlogu cirkumfleksirane osnove: → *CǃVCVC-ar(j)-*: *jǃgoda jǃgodo* → **jǃgodar**. Znan je en primer tvorjenke s cirkumfleksnim naglasom na predpredzadnjem zlogu. Razmerje v 19 primerih: *CǃVCVC-ar*: dvojnično : *CǃVCVC-ar* = 74 : 21 : 5 (14 : 4 : 1), *CǃVCVC-ar* : *CǃVCVC-ar* = 78 : 22 (18 : 5).

3.1.2 Nepremični naglas na cirkumfleksirani osnovi

Samostalniki z nepremičnim naglasom na cirkumfleksirani osnovi se podobno kot samostalniki z nepremičnim naglasom na akutirani osnovi glede na naglasno mesto delijo na samostalnike: (1) z naglasnim mestom na edinem oz. zadnjem zlogu osnove, (2) z naglasnim mestom na nezadnjem zlogu osnove.

3.1.2.1 Nepremični naglas na edinem oz. zadnjem zlogu cirkumfleksirane osnove

Če je besedotvorna podstava izsamostalniške izpeljanke s priponskim obrazilom *-ar(j)-* osnova samostalnika z nepremičnim naglasom na edinem oz. zadnjem zlogu cirkumfleksirane osnove (tovrstni samostalniki ne poznajo širokega sredinskega naglašene samoglasnika ali polglasnika kot naglašene samoglasnika; v okviru moške *o*-jevske in *i*-jevske sklanjatve se ločijo samostalniki: (1) brez kolikostno-tonemske premene in brez vrinjenega polglasnika v im. ed., (2) s kolikostno-tonemsko premeno in brez vrinjenega polglasnika v im. ed., (3) z vrinjenim polglasnikom in brez kolikostno-tonemske premene v im. ed.), ima izpeljanka povečini nepremični naglas na predzadnjem zlogu cirkumfleksirane osnove: (CV)*CǃVC- + -ar(j)-* → (CV)*CǃVC-ar(j)-*: *pǃst pǃsta* → **pǃstar**, *golǃb golǃba* → **golǃbar**, *bǃčǃk bǃčǃka* → **bǃčǃkar**, *nǃtka nǃtko* → **nǃtkar**, *besǃda besǃdo* → **besǃdar**. Izpeljanke iz samostalnikov moške *o*-jevske sklanjatve imajo zelo redko nepremični naglas na zadnjem zlogu akutirane osnove: → (CV)*CVC-ǃr(j)-*: *čǃln čǃln* → **čǃlnǃr**, *gospǃd gospǃda* → **gospǃdǃr**. Razmerje v 252 primerih: (CV)*CǃVC-ar*: dvojnično : (CV)*CVC-ǃr* = 91 : 4 : 5 (230 : 10 : 12), (CV)*CǃVC-ar*: (CV)*CVC-ǃr* = 92 : 8 (240 : 22).

3.1.2.2 Nepremični naglas na nezadnjem zlogu cirkumfleksirane osnove

Če je besedotvorna podstava izsamostalniške izpeljanke s priponskim obrazilom *-ar(j)-* osnova samostalnika z nepremičnim naglasom na nezadnjem zlogu cirkumfleksirane osnove, ima izpeljanka v vseh 66 analiziranih primerih nepremični naglas na predpredzadnjem zlogu cirkumfleksirane osnove: *CǃVCVC- + -ar(j)-* → *CǃVCVC-ar(j)-*: *dǃmnik dǃmnika* → **dǃmnikar**, *slǃtina slǃtino* → **slǃtinar**.

3.2 Premični naglas na osnovi

3.2.1 Premični naglas na akutirani osnovi

Med samostalniki s premičnim naglasom na akutirani osnovi je mogoče razlikovati samostalnike: (1) brez širokega sredinskega naglašene samoglasnika in brez polglasnika kot naglašene samoglasnika v edinem oz. zadnjem zlogu osnove, (2) s širokim sredinskim naglašenim samoglasnikom v edinem oz. zadnjem zlogu osnove (iz tega tipa samostalnikov je zazdaj izpeljana samo ena znana izpeljanka).

Če je besedotvorna podstava izsamostalniške izpeljanke s priponskim obrazilom *-ar(j)-* osnova samostalnika s premičnim naglasom na akutirani osnovi ter brez širokega sredinskega naglašene samoglasnika in brez naglašene polglasnika v edinem oz. zadnjem zlogu osnove, izpeljanka v 8 doslej znanih primerih izkazuje nepremični naglas na predzadnjem zlogu cirkumfektirane osnove: *CVCVC- + -ar(j)-* → *CVCVC-ár(j)-*: *kóžuħ kóžuħa* → *kožúħar*, *vréme vreména* → *vremênar*, v enem primeru pa dvojnično tudi nepremični naglas na zadnjem zlogu akutirane osnove: → *CVCVC-ár(j)-*: *séme seména* → *semênar/semênár*. Razmerje v 9 primerih: *CVCVC-ar*: dvojnično : *CVCVC-ár* = 89 : 11 : 0 (8 : 1 : 0), *CVCVC-ar*: *CVCVC-ár* = 90 : 10 (9 : 1).

3.2.2 Premični naglas na cirkumfektirani osnovi

Zanesljivih primerov samostalnikov s premičnim naglasom na cirkumfektirani osnovi, katerih osnove bi bile besedotvorna podstava izsamostalniških izpeljank na *-ar(j)-*, zaenkrat ni najti.

3.3 Končniški naglas

Če je besedotvorna podstava izsamostalniške izpeljanke s priponskim obrazilom *-ar(j)-* osnova samostalnika s končniškim naglasom (samostalniki moške o-jevske sklanjatve se dodatno delijo na samostalnike: (1) z vrinjenim polglasnikom v im. ed., (2) brez vrinjenega polglasnika v im. ed.), izpeljanka v vseh šestih doslej znanih primerih izkazuje nepremični naglas na zadnjem zlogu akutirane osnove: *C(ə)C- + -ar(j)-* → *C(ə)C-ár(j)-*: *pàs psà* → *psár*, *mazəg məzgä* → *məzgár*, *pəčkä pəčkö* → *pəčkár*. Pravilo sicer nima izjeme, a je formulirano na osnovi zelo majhnega števila primerov.

3.4 Mešani naglas

Če je besedotvorna podstava izsamostalniške izpeljanke s priponskim obrazilom *-ar(j)-* osnova samostalnika z mešanim naglasom, izpeljanka večinoma pozna nepremični naglas na zadnjem zlogu akutirane osnove: *CVC- + -ar(j)-* → *CVC-ár(j)-*: *zvôn zvonâ – zvonôvi* → *zvónár*, *vóda vodô* → *vodár*, *mesô mesâ* → *mesár*, *pěč pečī* → *pečár*. Primeri z napremičnim naglasom na predzadnjem zlogu cirkumfektirane osnove in primeri z dvojničnim naglasom so manj pogostni: → *CVC-ár(j)-*: *lēs lesâ* → *lēsár*. Razmerje v 35 primerih: *CVC-ár*: dvojnično : *CVC-ar* = 77 : 9 : 14 (27 : 3 : 5), *CVC-ár*: *CVC-ar* = 79 : 21 (30 : 8).

V preglednici so prikazana razmerja med naglasnimi značilnostmi samostalnika v besedotvorni podstavi in naglasnimi značilnostmi (knjižno)slovenskih (neprevzetih kot tudi prevzetih) izsamostalniških izpeljank s priponskim obrazilom -ar(j)-, pri čemer je razmerje pogostnosti med različnimi naglasnimi tipi izpeljank podano v odstotkih.

naglas samostalnika v besedotvorni podstavi		naglas neprevzete izsamostalniške izpeljanke na -ar			število primerov
I/1 _x	(CV)CVC-	I/2 _{x-2}	(CV)CVC-ar	86	325
		I/1 _x	(CV)CVC-ár	14	
I/1 _{x1}	(CV)CǎóC-	I/1 _x	(CV)CVC-ár	51	68
		I/2 _{x1-1}	(CV)CǎóC-	49	
I/1 _{x-1}	CVCVC-	I/1 _{x-2}	CVCVC-ar	78	23
			CVCVC-ar	22	
I/2 _x	(CV)CVC-	I/2 _{x-1}	(CV)CVC-ar	92	262
		I/1 _x	(CV)CVC-ár	8	
I/2 _{x-1}	CVCVC-	I/2 _{x-2}	CVCVC-ar	100	66
II/1	CVCVC-	I/2 _{x-1}	(CV)CVC-ar	90	10
		I/1 _x	/CVCVC-ár	10	
II/2	CVCVC-	ni zanesljivih primerov			
III	C(ə)C-	I/1 _x	C(ə)C-ár	100	6
IV	CVC-	I/1 _x	CVC-ár	79	38
		I/2 _{x-1}	CVC-ar	21	

Literatura

- Brugmann, Karl, 1906, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* II/1, Strassburg.
- Bezlaj, France, 1976, 1982, 1995, *Etimološki slovar slovenskega jezika I–III*, Ljubljana.
- Dybo, V. A., 1981, *Slavjanskaja akcentologija*, Moskva.
- Dybo, V. A., 2000, *Morfonologizovannye paradigmatičeskie akcentnye sistemy*, Moskva.
- Dybo, V. A., Zamjatina, G. I., Nikolaev, S. L., 1993, *Osnovy slavjanskoj akcentologii: Slovar'*, Moskva.
- Jurančič, Janko, 1986, *Srbskohrvatsko-slovenski slovar*, Ljubljana.
- Kopriva, Silvo, 1989, *Latinska slovnica*, Ljubljana.
- Kratký slovník slovenského jazyka*, Bratislava, 1997.
- Pirnat, Marta, 1984, Tvorbena naglasoslovna tonemska teorija ob samostalniških izpeljankah s šibkimi priponskimi obrazili, *Slavistična revija* 32/3, Ljubljana, 258–275.
- Snoj, Marko, 2003², *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana.
- Ožegov, S. I., Švedova, N. Ju., 1995, *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka*, Moskva.
- Pohlin, Marko, 2003, *Kraynska grammatika*, *Biblioteca Carniolae: znanstveno kritična izdaja*, Ljubljana.

- Sławski, Franciszek, 1974, Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego, *Słownik prasłowiański*, Warszawa.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Praga, 1994.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis*, Ljubljana.
- SSKJ, 1970 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika I*, Ljubljana.
- SSKJ, 1994 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana.
- Stang, Christian S., 1957, *Slavonic Accentuation*, Oslo.
- Steenwijk, Han, 1992, *The Slovene Dialect of Resia, San Giorgio*, Amsterdam.
- Toporišič, Jože, 1976¹, *Slovenska slovnica*, Maribor.
- Toporišič, Jože, 1988, Tvorbeni model slovenskega knjižnega naglasa, *Slavistična revija* 36/2, Ljubljana, 133–180.
- Toporišič, Jože, 1992, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana.
- Toporišič, Jože, 2000⁴, *Slovenska slovnica*, Maribor.
- ZSS I, 1956 = *Zgodovina slovenskega slovstva I: Od začetkov do romantike*, Ljubljana.

Stress of Noun Derivatives with the Suffix -ar(j)- in (Standard) Slovene (Summary)

Non-borrowed as well as borrowed noun derivatives with the suffix -ar(j)- in (Standard) Slovene consist of four stress types, determined by three stress rules: (1) If the derivative is stressed on the suffix, it has an acute toneme: (CV)CVC-ár (17 per cent of the cases); (2) If the derivative is stressed on the syllable immediately preceding the suffix, it has a circumflex toneme: (CV)CŨC-ar (72 per cent of the cases); (3) If the derivative is not stressed on the suffix nor on the syllable immediately preceding the suffix, it has either an acute or a circumflex toneme: CŨCVC-ar (2 per cent of the cases) or CŨCVC-ar (9 per cent of the cases).

The stress features of the derivatives in -ar(j)- are more or less predictable from the stress features of the word-formational base noun. If the word-formational base of the derivative is the root of a noun with:

(1) fixed stress on the sole or final syllable of an acute stem and a stressed vowel other than an open-mid vowel or a schwa ((CV)CŨC-), the derivative possesses fixed stress on the penultimate syllable of a circumflex stem in 86 per cent of the cases ((CV)CŨC-ar) and fixed stress on the final syllable of an acute stem in 14 per cent of the cases ((CV)CVC-ár).

(2) fixed stress on the sole or final syllable of an acute stem and an open-mid stressed vowel ((CV)Cê/ôC-), there is a possibility of 51 per cent that the derivative has the acute stress on the suffix ((CV)CVC-ár) and a possibility of 49 per cent that it has the circumflex stress on the syllable immediately preceding the suffix ((CV)Cê/ôC-ar).

(3) fixed stress on a non-final syllable of an acute stem (CŨCVC-), the derivative has fixed stress on the antepenultimate syllable of the acute stem (CŨCVC-

ar) 78 per cent of the time and also variant fixed stress on the antepenultimate syllable of the circumflex stem ($C\bar{V}CVC$ -ar) 22 per cent of the time.

(4) fixed stress on the sole or final syllable of a circumflex stem ($((CV)C\hat{V}C-$), the derivative reflects fixed stress on the penultimate syllable of a circumflex stem in 92 per cent of the cases ($((CV)C\hat{V}C$ -ar) and fixed stress on the final syllable of an acute stem in 8 per cent of the cases ($((CV)CVC$ -ár).

(5) fixed stress on a non-final syllable of a circumflex stem ($C\hat{V}CVC-$), the derivative always possesses fixed stress on the penultimate syllable of the circumflex stem ($C\hat{V}CVC$ -ar).

(6) mobile stress on an acute stem and a stressed vowel other than an open-mid vowel in the sole or final stem syllable ($C\acute{V}C\acute{V}C-$), there is a possibility of 90 per cent that the derivative has the circumflex stress on the syllable immediately preceding the suffix ($((CV)C\hat{V}C$ -ar) and a possibility of 10 per cent that the derivative has also variant acute stress on the suffix ($((CV)CVC$ -ár).

(7) final stress ($C(\text{ə})C-$), the derivative reflects the acute stress on the suffix in all identified cases ($C(\text{ə})C$ -ár).

(8) mobile stress ($CVC-\acute{\ }$), the derivative has fixed stress on the final syllable of an acute stem ($((CV)CVC$ -ár) 79 per cent of the time and fixed stress on the penultimate syllable of a circumflex stem ($C\hat{V}C$ -ar) 21 per cent of time.

Instrumentalno-slušna analiza pogostnosti in trajanja glasov na primeru štajerskega zabukovškega govora

Melita Zemljak

IZVLEČEK: V prispevku je predstavljen nov način raziskovanja narečnega govornega gradiva. Uporabljena računalniška orodja ter izsledki instrumentalne fonetike so omogočili razvoj instrumentalno-slušne metode analiziranja spontanega slovenskega narečnega glasovja in prozodije s stališča pogostnosti in trajanja glasov. Dobljeni izsledki klasične slušne analize štajerskega krajevnega govora Zabukovje nad Sevnico so primerjani z izsledki instrumentalne (digitalne) analize narečnega gradiva, pa tudi z osnovnimi izsledki za slovenski knjižni jezik in za eno od koroških slovenskih narečij.

ABSTRACT: The article presents a new method in the research of spoken dialectal corpora. The computer applications and the findings of instrumental phonetics have enabled the development of an instrumental-aural method for the analysis of spontaneous Slovene dialectal phonemes and prosodic features in terms of frequency and duration of phonemes. The results of the traditional aural analysis of the local speech of Zabukovje nad Sevnico in Štajerska have been compared with the results of the instrumental (digital) analysis of dialectal corpora, as well as with the basic results for standard Slovene and with those for one of the Slovene dialects from Koroška.

1 Uvod

Prispevek¹ je predstavitev novega načina raziskovanja narečnega govornega gradiva. Njegov namen je bil uporabiti in prirediti orodja in izsledke instrumentalne fonetike ter tako razviti metodo analiziranja slovenskega narečnega glasovja in prozodije s stališča pogostnosti in trajanja glasov. Drugi namen raziskave je bil primerjati dobljene izsledke klasične slušne analize z izsledki instrumentalne (digitalne) analize narečnega gradiva, pa tudi z osnovnimi izsledki za slovenski knjižni jezik in za eno od koroških slovenskih narečij. Raziskava je bila opravljena s pomočjo že razvitih programskih orodij na narečnem gradivu štajerskega (posavskega) zabukovškega govora. Zanimalo me je, ali bo instrumentalna analiza

¹ Prispevek je nastal kot povzetek raziskovalnega dela za doktorsko disertacijo (M. Zemljak (2002b)).

pripomogla k natančnejši pojasnitvi vzrokov nekaterim kolikostnim narečnim spremembam, katerih posledica je spreminjanje fonološkega sestava posameznih delnih sestavov zabukovškega govora.

1.1 Krajevni govor Zabukovja nad Sevnico

Krajevni govor Zabukovja nad Sevnico je del sevniško-krškega govora štajerskega prehodnega posavskega narečja s prepletanjem starejših dolenjskih in mlajših štajerskih značilnosti. Zaradi nepredvidljivih dvojnic za istovrstne jezikovne pojave, predvsem kot posledica trenutnega mešanja prebivalstva sosednjih narečnih območij, ga je moč opredeliti kot mešan govor. Govor zaenkrat še ohranja kvantitetno opozicijo, ki pa se pod vplivom štajerskih narečij in zaradi njihovega daljšanja kratkih naglašanih samoglasnikov vse bolj izgublja. Pod štajerskim vplivom se je pred tem izgubilo tudi tonemsko nasprotje.

Zabukovškemu govoru je zaradi statusa mešanega govora razmeroma težko določiti enoten glasovni sistem, vendar ravno prisotnost fonemskih različic na celotnem področju označuje njegovo enotnost nasproti sosednjim govorom. Manjša odstopanja se kažejo predvsem na severu in severovzhodu obravnavanega področja, ki so pod večjim vplivom kozjansko-bizeljskega in srednještajerskega narečja. Na jugu govor ni ostro zamejen, saj se sevniško-krški govor razteza še čez Savo proti vzhodnodolenjskemu govoru. Vseeno pa je Sava tista meja, ki je že v preteklosti področje razmejevala politično in s tem pogojevala tudi govorne značilnosti. Govori na desnem bregu Save proti jugu namreč vse bolj pridobivajo značilnosti vzhodnodolenjskih govorov.

Dolgi samoglasniški sistem je zaradi številnih položajnih in prostih različic precej zapleten. *i* in *u* sta razvila pogosti prosti dvoglasniški različici /i:i/: 'xi:ša/ 'xi:i:ša in /u:u/: *u* 'ku:xp/*u* 'ku:uxp, ki pod srednještajerskim vplivom na severu in severovzhodu obravnavanega področja posamezno prehajata v /e:i/: pər 'xe:iš in /o:u/: x'ro:u 'hruł'. Različice [ü:], [ü:u:], za zobnikom in mehkonebnikom pri nekaterih informatorjih še [iu:] ali [iü:] ter [iu:u] in [iü:u] lahko razlagamo kot vpliv sosednjega kozjansko-bizeljskega narečja z refleskom /ü:/ za dolgi *u*: d'rü:gəm/d'rü:ugəm; 'kju:pt/ 'kju:upt; pəs'kiü:s/pəs'kiü:us. – Za dolgi cirkumflektirani in novoakutirani *e* v nezadnjem besednem zlogu ter za stalno dolgi in staroakutirani *e* v nezadnjem besednem zlogu je značilen dolenjski razvoj v /i:ɛ/: 'li:ɛt; 'ži:ɛnska, ki je v položaju ne pred *r* posamično poenoglašen v /i:/: 'mi:čem, 'pi:č 'peč'. /i:ɛ/ za dolgi cirkumflektirani in novoakutirani *e* v nezadnjem besednem zlogu ter za *ě* se v položaju pred *r* vedno poenoglasil v /i:/: ve'či:r; 'pi:rje; 'vi:ra. – Dolgi cirkumflektirani *o* je dal poleg refleksov /u:ɔ/ in redkejšega /o:/ najpogostejši in tipični dolenjski refleks /u:/ oz. dvoglasniški /u:u/: 'bu:k/'bu:uk/'bu:ɔk/'bo:k, ki je obvezen na besednem izglasju: me'su:u. Novoakutirani *o* in nosni *ɔ* sta dala najpogostejši refleks /u:ɔ/: 'du:ɔta; gu'lu:ɔp, v severnem delu področja še redkejši /u:/: 'u:ta; k'ru:k, nosnik redko tudi štajerski /o:u/: 'mo:uš. – Dolgi *ě* je razvil tipični jugovzhodnoslovenski dvoglasnik /e:i/: be'se:iða, ki se je v položaju pred /j/ in [u] poenoglasil v /e:/: nap're:j; 'be:u, v položaju pred [ɫ] pa dal zelo širok samoglasnik [ä:], ki je *e*-jevske barve z zamolklostjo, proti koncu z izgovorno oslabitvijo in vtisom rahlega krajšanja: 'dä:tała 'delala'. Mestoma je zaslediti še poenoglašeno prosto različico [ä:], tipično za

vzhodnodolenjske govore pa tudi za nekatere štajerske govore severno od črte Lisca–Bohor: *sə'vä:de*. – Dolgi *a* je ostal večinoma nespremenjen, predvsem v položaju pred [u] pa se pod štajerskim vplivom rad zaokroži v [â:] ali popolnoma v [o:]: *p'râ:ujjo*, *sp'ro:ujəl*. – Umično naglašena *e* in *o* sta dala refleksa /je:/ in /yo:/: *'mjē:glā*, *'žje:na*, *'vūo:da*. – Dolgi cirkumflektirani, zgodaj podaljšani (v R mn.) in novoakutirani *ə* v nezadnjem besednem zlogu so dali /a:/: *'va:s*; *ut 'ta:u*; *'ma:ša*, ki se na severu obravnavanega področja že meša s sosednjima štajerskima /ie:/ ali /e:/: *pre'me:kne*, *'vje:ški*. – *f* je razpadel na /o:/ in [u]: *'bo:uxa*, za *f* pa je poleg /ər/ in /e:r/ slišati še tipično štajerska *a*-jevška refleksa [a:r] in [ər], ki sta v govoru prosti različici: *u'mərta/u'me:rta/u'ma:rta/u'mərta*.

Od kratkih naglašanih samoglasnikov je edini ohranjeni /ə/, ostali so se zaradi štajerske težnje po podaljševanju kratkih zadnjih ali edinih besednih zlogov podaljšali in se nadalje razvijali skupaj z izvorno dolgimi samoglasniki. Kratki naglašeni samoglasniki [a, ə, â, (i)e, i, o, u, ü], ki se v govoru sicer pojavljajo, so večinoma redke fonetične različice dolgih samoglasnikov v zadnjem ali edinem besednem zlogu: *'ja*, *'jə*, *'nâ*, *'enja*, *'biu*, *'no 'eno*, *'tut/tüt*. Kratka naglašena *i* in *u* sta pod štajerskim vplivom daljšanja in spremenjeni kvaliteti samoglasnika posamezno prešla v /e:/ oz. /ie:/: *'me:š*, *'nje:č*. Razvoj istih refleksov je povzročil tudi umik naglasa na prvotno prednaglasni /ə/: *s'tje:bər* – tudi tu je čutiti štajerski vpliv.

Nenaglašeni samoglasniki v veliki meri prehajajo v /ə/, popolnoma onemevajo pa predvsem *i*, *ē*, *ə* in *o* v položaju ob zvočnikih in v izglasju. V govoru se prepletata vzhodnodolenjsko položajno akanje in ukanje ter štajersko ukanje: *ab'le:ikla*; *gud'va:je*, *u'či:eta*. Ikanje je redko: *zi'lie:n*. Nenaglašeni *e* se je v posameznih primerih, predvsem v položaju za /k/, razvil v dvoglasnik /ie/: *z 'ūo:jskīe*, kar je posebej značilno za vzhodnodolenjski šentruperski govor. Nekoč končno naglašeni *ə* je ob zvočnikih onemel: *'kūo:nc*, ob nezvočnikih pa je lahko ohranjen: *'pi:etək/pi:etek*. Za funkcijsko mehkiimi soglasniki *j* ← *j*, *n*, *l* ← *l* ter *č*, *š*, *ž* je prišlo v ponaglasnem in izglasnem položaju do preglasa *a* → *ā* → *ə*: *ət'ru:očjə*, *'kūo:jə*, *'pje:lət*; *s've:jčə*, *'me:išət*, *ku'ra:jžə*.

Palatalni /j/ je večinoma otrdel v *l*: *'vu:qla*. *n* se je razvil v *j*: *'kūo:šja*, predvsem ob soglasniku je lahko tudi otrdel v *n*: *'lu:kna*, lahko pa se je razvil v *jn*: *'ku:ojnski*. Palatalni /r/ je v medsamoglasniškem položaju večinoma razpadel na *r* in *j*: *guspu'da:rja*, pred soglasnikom in na besednem izglasju pa je otrdel: *zə'da:rsk*, *'du:oxtar*. *t* # (→ *č*) je v govoru otrdel v *č*: *p'la:čət*. – Za ustničnozobni *v* se pred sprednjimi in zadnjimi samoglasniki sliši tudi ustničnoustnični zaokroženi [u]: *pu'ue:īdat*, le redko pa pred nezvenečim soglasnikom preide v *f*: *fsi*: [ɸ] se izgovarja pred vsemi nesprednjimi samoglasniki: *'ūo:xk*, obrobne vasi in zaselki govora pa ga posamično poznajo tudi pred sprednjimi samoglasniki: *bu'le:īzq*. V govoru se kaže izgubljanje občutka za razvrstitev tistega končnega [ɸ], ki je prišel v tak položaj po redukciji končnih zadnjih samoglasnikov, proti končnemu /l/, ki je prišel v tak položaj po redukciji končnih sprednjih samoglasnikov. [ɸ] se namreč pojavlja v obeh položajih, torej tudi *prə'ka:jał* 'prekajali, prekajalo'. – Skupina *črě-*, *žrě-* je večinoma ohranjena: *č're:īšja*, *ž're'bi:ə*. – Primarni skupini *tl*, *dl* sta se asimilirali v *t*, *d*: *k'ri:l*, *'vi:lce*, sekundarni skupini *tl*, *dl* pa sta večinoma ohranjeni ali pa sta prešli v *kl*: *d'la:n*, *'mjē:tla*; *k'la:ču*. – Skupina *šč* se je asimilirala v *š*: *k'le:īše*, *s* se je asimiliriral v *š* v skupinah *sk*, *st* in pred šumevcem: *š'kje:dq*; *št'ru:ok*; *puš'ši:ī*, posamezno pa se

je tudi š asimilirala v *s: s'ti:ĩmal*; ž in š sta se pred *c* lahko asimilirala v *s: ɥ B're:ĩscax*; 'xi:sca. – Posebnost govora je pridobivanje zvonečnosti nezvonečih nezvočnikov *p*, *t*, *k*, *s*, *š*, *č* celo pred prekozložnimi zvonečimi nezvočniki: *di'go: 'tako*'.

Poleg splošnoslovenskih naglasnih premikov sta v govoru izvedena še umik na prednaglasna *e* in *o*: *'kɥo:sa*, *'sje:stra* in na prednaglasni polglasnik: *'čje:bər*, zaradi česar je govor izgubil končniški naglasni tip, naglašeni so tudi vsi samoglasniki pred prvotno naglašeni kratkimi zlogi: *'dĩe:kľe*. Govor je izvedel še umik dolgega cirkumfleksa za zlog proti začetku besede zaradi predloga ali predpone: *met 'sa:bi*; *na'tri:ɛdľ*, nekatere prvotno premično naglašene besede pa so podlegle morfoložizaciji naglasa: *'žje:lut*.

2 Gradivo in programska orodja

Izsledki raziskave izhajajo iz gradiva in ugotovitev magistrskega dela Govor Zabukovja nad Sevnico. Glasoslovje in naglas², v katerem je bilo zbrano narečno gradivo spontanega govora obdelano na podlagi zakonitosti slušne fonetike s klasično dialektološko metodo.

Izredno velika zastopanost prostih in položajnih različic glasov onemogoča enostavno določitev enotnega glasovnega sistema krajevne govora Zabukovja nad Sevnico, zaradi česar so se že v raziskavi za magistrsko delo porajala vprašanja o fonemskosti posameznih glasov ter o samoglasniški kolikosti in kolikostnih razmerjih, saj govor pod vplivom novejših štajerskih narečij teži k izgubljanju kolikostnega nasprotja.

Iz dvajseturnega gradiva devetnajstih informatorjev v magistrskem delu je bil za nadaljnjo analizo izbran tehnično in pripovedovalsko boljši del, ki izključuje hkraten govor več informatorjev in čim več motenj (šume, pike v okolici, pihe v mikrofon, vdihe in vzdihne informatorjev med govorjenjem ipd). Izbranih je bilo sedem informatorjev različnih vasi zabukovške fare, 5 ženskega in 2 moškega spola. Tematika govora vseh informatorjev je podobna in vključuje predvsem delo na kmetiji. Za enostavnejšo primerljivost količine obdelanega gradiva med informatorji je bilo zaradi spremenljivosti tempa in hitrosti govora izbranih po posameznih informatorjih 30 vrstic že zapisanega gradiva magistrskega dela v skupnem trajanju 28 minut in 22 sekund.

Za obdelavo in analizo govornega gradiva so bila uporabljena štiri programska orodja: Cool Edit 96 (Syntrillium Software Corporation), PitchWorks (Scicon, A Reearch&Development Company), Microsoft Excel 2000 (Microsoft Corporation) in StatView (SAS Institute Inc.). Z orodjem Cool Edit 96 je bilo govorno gradivo, posneto na (analognih) zvočnih kasetah, preneseno v digitalno obliko, razdeljeno po informatorjih, znotraj njih še na manjše enote (povedi) in normirano. Tako pripravljeno zvočno gradivo je bilo s poslušanjem in opazovanjem valovanja govornega signala z računalniškim orodjem PitchWorks ročno labelirano, na samem govornem signalu so bile torej določene meje glasov in njihovih različic, glasovi in

njihove različice so bili zapisani ter označeni s fonetičnimi in prozodičnimi simboli, iz katerih so razvidni vrsta in mesto naglasa ter kolikost glasov. Orodje PitchWorks zapiše podatke o glasovih in njihovih trajanjih v navadne tekstovne datoteke, ki jih je bilo potrebno za statistično obdelavo še urediti z računalniškim orodjem Microsoft Excel 2000. Tako urejeni podatki so s pomočjo orodja StatView služili za izvedbo statistične analize pogostnosti in trajanja glasov.

3 Postopek raziskave

Raziskava se opira na dosedanje tuje in domače večinoma instrumentalne analize pretežno knjižnega nespontanega, vnaprej pripravljenega govora ter na instrumentalno-slušne analize enega izmed koroških slovenskih narečij, objavljene v literaturi.³ Analize spontanega, sploh narečnega govora so še vedno redkost.⁴

(a) Instrumentalni del analize zahteva pripravo narečnega zvočnega gradiva za nadaljnjo obdelavo. Posnetke, ki niso zabeleženi v digitalni obliki, je potrebno najprej preoblikovati, tako da jih je z računalniškimi orodji sploh mogoče brati in obdelovati. Ta proces se imenuje *vzorčenje*, pri čemer je potrebno upoštevati tako frekvenco vzorčenja kot velikost vzorca, da se s presnemavanjem ne pridobi neželenega dodatnega šuma, ki bi otežkočal instrumentalno in slušno analizo. Frekvenco vzorčenja in velikost vzorca je potrebno nastaviti ročno.⁵ (b) Zaradi lažje nadaljnje obdelave je govorni signal potrebno razdeliti na manjše dele, na začetkih in koncih razmejene s premori, in zaradi nestudijskega snemanja *normirati*, to je govorni signal vsakega posameznega dela povečati glede na možnost povečanja njegove najvišje amplitude. (c) Šele takšno gradivo je pripravljeno za instrumentalno-slušno analizo, to je za ročno razmejevanje posameznih glasov na zvočnem signalu in njihovo označevanje s fonetičnimi in prozodičnimi simboli, iz katerih so razvidni vrsta in mesto naglasa ter kolikost in tudi kakovost glasov. Ta proces se imenuje *labeliranje*. Pri tem je bilo potrebno v računalniškem orodju posebej določiti vrstici za vnos podatkov (oznake glasov in njihovih različic s fonetičnimi in prozodičnimi simboli, opombe) in način razmejevanja glasov (črta, ki razmejuje dva glasova, opredeljuje konec prvega glasu). (č) Iz slednjega je računalniško orodje namreč pridobilo podatke o trajanju glasov, ki so se zapisali v posebni tekstovni datoteki. Za čim bolj natančno razmejevanje glasov se je glede na namen raziskave potrebno odločiti za uporabo natančnih kriterijev, ki omogočajo čim večjo nedvoumnost in glasovno primerljivost.⁶ (d) Temu postopku sledi *statistična računalniška obdelava* pridobljenih rezultatov meritev trajanj posameznih glasov z računalniškim orodjem, kar delo sicer močno olajša, a je rezultate potrebno še ročno dopolniti z nekaterimi podatki, ki omogočajo hkratu spremljanje več dejavnikov vplivanja na trajanje

³ Natančnejši popis instrumentalnih analiz govora glej v M. Zemljak (2002a; 2002b).

⁴ S tovrstnimi analizami se v zadnjem času ukvarjajo tudi raziskovalci na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

⁵ Vzorce je podrobneje predstavljeno v M. Zemljak (2002a, 62–70).

⁶ Kriteriji segmentacije posameznih narečnih glasov so predstavljeni v M. Zemljak (2002a; 2002b).

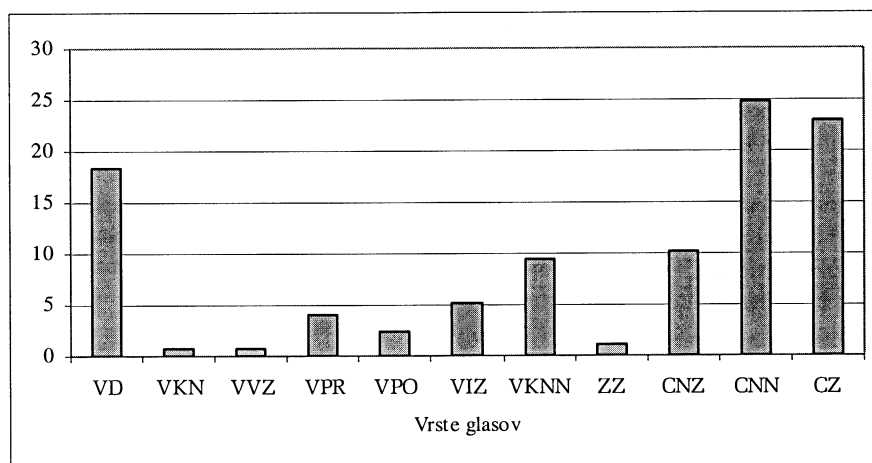
glasov (vrste glasov, oznake zlitih, predhodnih in sledečih glasov oz. skupin glasov, premori, vrste in delnosti zlogov, jakostna izrazitost posameznih besed, kriteriji zlogovanja ipd.). Računalniškemu orodju je potrebno še določiti kriterije za opazovanje pogostnosti in trajanj posameznih glasov in skupin glasov.

4 Pogostnost glasov v zabukovškem govoru

4.1 Pogostnost glede na vrste glasov in položaj v besedi

Med vsemi glasovi krajevnega govora Zabukovja nad Sevnico je soglasnikov več kot samoglasnikov za slabih 16 %. Med samoglasniki so najpogosteje zastopani dolgi samoglasniki (1870 pojavitev oz. 18,3 %), najmanj pogosto pa se pojavljajo nenaglašeni vzglasni (70 pojavitev oz. 0,7 %) in kratki naglašeni samoglasniki (82 pojavitev oz. 0,8 %). Kratki naglašeni samoglasniki so izjemno redki zaradi štajerske težnje po podaljševanju kratkih zadnjih ali edinih besednih zlogov in sovpada razvoja z izvorno dolgimi samoglasniki. Zaradi številnosti naslonk v govornem gradivu je nenaglašeni samoglasnikov največ prav v naslonkah (969 pojavitev oz. 9,5 %), sledijo pa jim nenaglašeni samoglasniki v izglasni (535 pojavitev oz. 5,2 %), prednaglasni (408 pojavitev oz. 3,9 %) in ponaglasni legi (242 pojavitev oz. 2,4 %). Precejšnja pogostnost izglasnih samoglasnikov je posledica njihove pojavitve v obeh položajih, besednem in govornem končnem položaju, ter manjše redukcije glasov, ki so tudi oblikoslovni morfemi. Izredno majhna pogostnost zlogotvornih zvočnikov (123 pojavitev oz. 1,2 %) je posledica relativno redke onemitve nenaglašeni samoglasnikov ob zvočnikih.

Histogram 4.1-1: Pogostnostna porazdelitev dolgih samoglasnikov (odstotki)⁷

⁷ V prispevku so uporabljene naslednje oznake: VD = samoglasnik, dolgi, naglašeni; VKN = samoglasnik, kratki, naglašeni; VKNN = samoglasnik, kratki, nenaglašeni, v naslonki;

Pri dolgih samoglasniških fonemih so enoglasniki pogostejši od dvoglasnikov, pripadajoče proste ali položajne fonemske različice pa veliko redkejše od fonemov.

Med soglasniki so najpogostejši nezveneči nezvočniki (2542 pojavitev oz. 24,9 %), sledijo jim zvočniki (2344 pojavitev oz. 22,9 %), daleč najmanj pa je zvenceh nezvočnikov (1044 pojavitev oz. 10,2 %). Majhna pogostnost zvenceh nezvočnikov je predvsem posledica prilikovanja po zvencečnosti pred nezvenečimi nezvočniki in pred premorom.

4.2 Pogostnost glede na zgradbo zlogov

Vsi glasovi spontanega govora vseh sedmih informatorjev se pojavljajo najpogosteje v dvo- in trodelnih zlogih. Vse vrste glasov se sicer v majhnem številu pojavljajo še v štiridelnih zlogih, v petdelnih maloštevilno le dolgi samoglasniki in zvenceh nezvočniki, v šestdelnih zlogih pa samo v petih primerih le dolgi samoglasniki. Zaradi maloštevilnosti več kot petdelnih zlogov v gradivu ti rezultati niso povsem relevantni.

Izmed dolgih in nenaglašanih samoglasnikov ter zvenceh in nezvenečih nezvočnikov prevladujejo glasovi v dvodelnih, izmed kratkih naglašanih samoglasnikov in zvočnikov pa v trodelnih zlogih. Večina glasov je v dvodelnih zlogih zastopana okrog 45-odstotno, izjema so le nenaglašani samoglasniki, ki jih je v dvodelnih zlogih kar 74,8 %, kar je predvsem posledica velikega števila naslonk, ki so večinoma enozložne besede z dvodelnim zlogom.

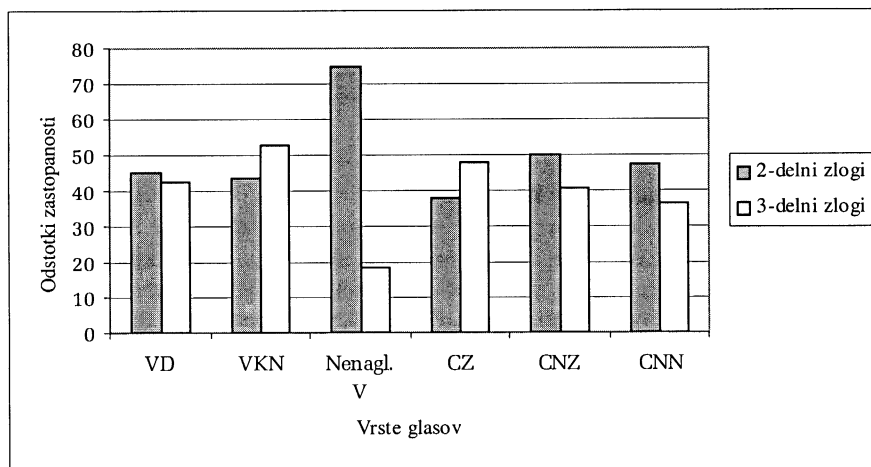
Med dvodelnimi zlogovnimi tipi se pojavljata dva: tip CV in tip VC; prvi je pri vseh vrstah glasov pogostejši. Vse vrste glasov se pojavljajo le v dveh trodelnih zlogih tipov CCV in CVC, pogosteje v slednjem. V štiridelnih zlogovnih tipih CCCV, CCVC in CVCC se pojavljajo dolgi samoglasniki, zvočniki, zvenceh in nezveneči nezvočniki; v zlogovnem tipu CCVC je namesto dolgih samoglasnikov kot jedro zloga zaslediti tudi kratke naglašene samoglasnike, v tipu CCVV, ki se pojavlja enkrat samkrat (*u'ma:ru*), pa sta poleg naglašane samoglasnika [a:r] še nenaglašeni /u/ in zvočnika [u] in /m/. V petdelnih zlogovnih tipih CCCVC, CCVCC in CVCCC se kot jedro zloga – izjema je prvi zlogovni tip, kjer je mogoč tudi kratki naglašeni samoglasnik – vedno pojavljajo dolgi samoglasniki. V soglasniških delih zlogov je zaslediti vse vrste soglasnikov. Šestdelni zlogovni tip je en sam, in sicer CCCVCC.

5 Trajanje glasov

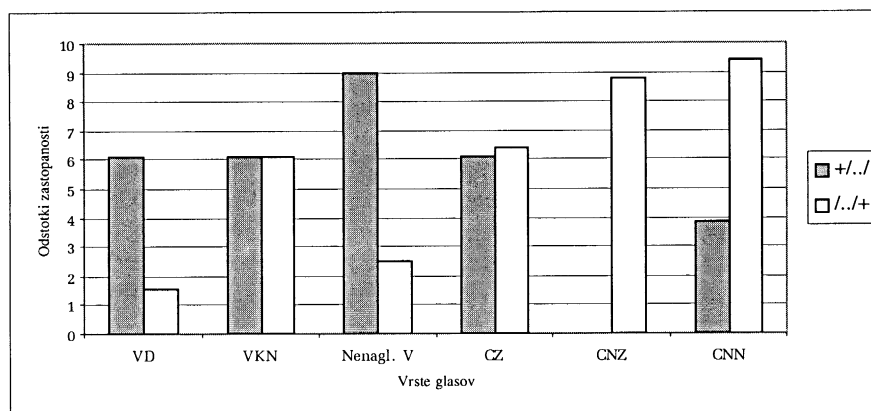
Izrazitost po trajanju je ena izmed prozodičnih (nadsegmentnih) lastnosti govora, ki se imenuje kolicost (kvantiteta). Proučevanje trajanja glasov spontanega govora kot jezikoslovni in akustični problem oz. kot predmet raziskovanja zahteva

VVZ = samoglasnik, kratki, nenaglašeni, vzglasni; VPR = samoglasnik, kratki, nenaglašeni, prednaglasni; VPO = samoglasnik, kratki, nenaglašeni, ponaglasni; VIZ = samoglasnik, kratki, nenaglašeni, izglasni; ZZ = zvočnik, zlogotvorni; CZ = soglasnik, zvočnik; CNZ = soglasnik, nezvočnik, zvenceh; CNN = soglasnik, nezvočnik, nezveneči; O = odprti zlog; Z = zaprti zlog; t = trajanje; N = število pojavitev; /./ = premor.

Histogram 4.2-1: Deleži dvo- in trodelnih zlogov glede na skupno število različnodelnih zlogov po posameznih vrstah glasov

Histogram 4.2-2: Deleži glasov pred premorom in za njim glede na skupno število glasov po posameznih vrstah glasov spontanega govora vseh informatorjev skupaj

celovit pristop, saj je pogojeno z nizom medsebojno odvisnih dejavnikov, jezikovnih in nejezikovnih.

Zaradi obsežnosti problematike je v tej raziskavi analizirano samo trajanje samoglasnikov zabukovškega govora.

5.1 Trajanje glede na višino jezične lege

Primerjava povprečnih trajanj pri vseh skupinah samoglasnikov glede na odprtost oz. višino jezične lege tudi v zabukovškem govoru potrjuje daljšanje traja-

nja z nižanjem jezične lege.⁸ Samoglasniki z najkrajšim povprečnim trajanjem trajajo od najmanj 55,8 % do največ 78,3 % trajanja samoglasnikov z najdaljšim povprečnim trajanjem, v povprečju 65,4 % oz. skoraj dve tretjini trajanja samoglasnikov z najdaljšim povprečnim trajanjem. Najpogosteje so najkrajši visoka *i* in *u* ter sredinski *ə*, najdaljša pa nizki *a* in sredinski *o*.

Tabela 5.1-1: Trajanje glede na višino jezične lege.

		Najkrajši samoglasniki (t_1)	Najdaljši samoglasniki (t_2)	Povprečno razmerje t_1/t_2 (%)
VD	enoglasniki	/i:, u:/	/a:/	70,8
	dvoglasniki	visoki dvoglasniki, predvsem s poudarjenim <i>ĭ</i> -jevski delom	/əɪ/	67,0
VKN		glasovne različice (<i>i-</i> , <i>u-</i> , <i>e-</i> , <i>o-</i> , <i>a</i> -jevske)	/ə/	78,3 ⁹
VVZ		/u, ə/	/a/	60,2
VPR		/i, u, ə/	/a/	65,7
VPO		/ə, e, i/	/a, o/	61,8
VIZ		/ə/, (/e, o/)	/a/	63,3
VKNN		/ə/, /u/	/a/	55,8

5.2 Trajanje glede na mesto v besedi

Za slovenski knjižni jezik ugotovljena značilnost, da so samoglasniki v prednaglasnih zlogih krajši od tistih v ponaglasnih,¹⁰ je ugotovljena tudi za zabukovski govor. S tem bi lahko razlagali opuščanje prednaglasnega položajnega akanja in prevladovanje prednaglasnega ukanja ter obenem večjo prisotnost ponaglasnega akanja.¹¹

V primerjavi z dolgimi samoglasniki trajajo povprečno najdlje nenaglašeni samoglasniki v izglasnem položaju, relativno visoka vrednost trajanja vzglasnih samoglasnikov je zaradi redkosti tega položaja lahko nerelevantna. Njihova trajanja znašajo dobri dve tretjini trajanj dolgih samoglasnikov. Samoglasniki v

⁸ Za slovenski knjižni jezik so omenjeno dejstvo potrdili že F. Bezljaj (1939, 73–97), Z. Omerza (1970, 105–108), T. Srebot - Rejec (1988, 23–32), F. Mihelič in B. Lozej (1993a, 442–446; 1993b, 267–270) ter J. Gros (1997, 86–88; 2000, 64–66), za narečja pa G. Neweklowsky (1973, 92–94; 143–145; 183–184).

⁹ Zaradi enega samega kratkega naglašene fonema je le nakazana primerjava z glasovnimi različicami.

¹⁰ F. Bezljaj (1939, 96), J. Gros (1997, 88).

¹¹ V govoru Zabukovja nad Sevnico se prepletata vzhodnodolenjsko položajno akanje in ukanje ter štajersko ukanje. V vzglasju, pred naglasom ne za *k*, *g*, *x*, *b*, *p*, *v*, *f*, v ponaglasnih zaprtih zlogih in v izglasju pozna govor položajno akanje, v prednaglasnih in ponaglasnih odprtih zlogih pa pozna položajno ukanje. To položajno akanje in ukanje izpodriva štajersko ukanje ne glede na soglasniško sosesčino. Posamično je *o* v vzglasni, prednaglasni, ponaglasni in izglasni legi še ohranjen ali verjetneje – ponovno vzpostavljen pod vplivom knjižnega jezika.

prednaglasnem položaju so za polovico krajši od dolgih, v ponaglasnem položaju pa je njihovo trajanje krajše od dolgih le za dobro tretjino. Trajanje kratkih naglašanih samoglasnikov oz. fonema /ə/ še kaže na kolikostno nasprotje z dolgimi samoglasniki, saj znaša njihovo trajanje dobrih 60 % trajanja dolgih samoglasnikov. Trajanje kratkih naglašanih samoglasnikov je krajše od nenaglašanih izglasnih in daljše od prednaglasnih in ponaglasnih samoglasnikov. Primerljivost povprečnih trajanj prednaglasnih ter ponaglasnih in izglasnih samoglasnikov je posledica daljšega trajanja izglasnih samoglasnikov, ki jim je težko določiti konec artikulacije, saj samoglasnik ni omejen z artikulacijo sledečega soglasnika. Daljše trajanje vzglasnih samoglasnikov je lahko posledica težnje po čistem in natančnem izgovoru glasov ob začetku govorjenja.

Tabela 5.2-1: Trajanje vrst samoglasnikov glede na mesto v besedi.¹²

	Razmerje	Odstotki
t_{VD}/t_{VKN}	1,7	60,5
t_{VD}/t_{VVZ}	1,6	68,2
t_{VD}/t_{VPR}	2,0	50,0
t_{VD}/t_{VPO}	1,8	57,4
t_{VD}/t_{VIZ}	1,4	69,5
t_{VD}/t_{VKNN}	1,6	64,5

5.3 Trajanje glede na sestavo samoglasnika

Rezultati meritev trajanj glasov in njihovih različic razkrivajo zanimiva razmerja povprečnih trajanj dvoglasnikov v primerjavi z enoglasniki. Enoglasniški /i:/ traja dobre tri četrtine trajanja dvoglasniškega /i:i/, /u:/ dve tretjini trajanja /u:u/ , tudi enoglasniška različica [ä:] traja dobri dve tretjini dvoglasniškega /e:i/. Primerjava enoglasniško-dvoglasniških u-jevskih različic [ü:] in [ü:u], enoglasniških [ü:] in /u:/ ter [iu:] oz. [iü:] in /u:/ kaže na skoraj enako trajanje vseh primerjanih parov, ne glede na njihovo eno- ali dvoglasniškost. Primerjava /i:/, /e:i/ in njihovih položajnih različic [i:] ter [ä:] pokaže na napačen slušni vtis krajšega izgovora položajnih različic, saj je njuno trajanje praktično enako trajanjema /i:/ oz. /e:i/. Primerjane povprečne vrednosti trajanj enofonemskega dvoglasnika /ər/ z neobveznima prostima različicama [a:r] in [ər] ne kažejo večjih razlik.

5.4 Trajanje glede na mesto premora

Trajanja samoglasnikov neposredno pred premorom so daljša od tistih ne neposredno pred njim za skoraj 23 %. Istozložni položaj dolgih samoglasnikov z eno-, dvo- in trodelnim soglasniškim sklopom kaže pred premorom prav tako težnjo po daljšanju trajanja, vendar manj izrazito.¹⁵ Predvsem majhno število takšnih

¹² Natančnejše podatke po informatorjih glej v M. Zemljak (2002b: 484, 485).

¹⁵ Tabele podpoglavij 5.4 in 5.5 zajemajo izbrano govorno gradivo enega informatorja, ki v svojem govoru zajema večino tipičnih značilnosti zabukovškega krajevnega govora. Rezultati so zato vzorčni.

pojavitve pogojuje tudi (ponekod) krajše trajanje od dolgih samoglasnikov v položaju ne neposredno pred premorom (v tabelah 5.4-1 in 5.4-1a označeno v oklepaju).

Tabela 5.3-1: Primerjava *i*-jevskih, *u*-jevskih glasovnih različic ter glasovnih različic dvoglasnika /e:i/ (odstotki).¹³

Glasovne različice						
<i>i</i> -jevske	/i:/ : /i:i/			/i:/ : /i:/		
	79,4			99,6 ¹⁴		
<i>u</i> -jevske	/u:/ : /u:u/	[ü:] : [ü:u]	[ju:] : /u:/	[jü:] : /u:/	[ü:] : /u:/	/ü:u/ : /u:u/
	66,00	98,0	86,0	99,8	99,6	72,4
/e:i/	[ä:] : /e:i/			[ä:] : /e:i/		
	69,9			96,0		

Tabela 5.4-1: Primerjava trajanj dolgih samoglasnikov v različnih besednih položajih pred premorom (ms).

	VD	VD+./..	VD+C+./..	VD+C+C+./..	VD+C+C+C+./..	VD ne +./..
	t ^N	t ^N	t ^N	t ^N	t ^N	t ^N
/i:/	142,5 ²⁴	/	142,8 ²	/	/	142,5 ²⁴
/i:i/	184,1 ¹⁷	202,3 ¹	192,8 ³	/	/	183,0 ¹⁶
/u:/	86,9 ²⁹	147,3 ¹	/	/	/	84,8 ²⁸
/u:u/	268,0 ⁸	314,0 ³	/	/	/	240,4 ⁵
/i:ɛ/	170,5 ⁸	/	/	/	/	170,5 ⁸
/u:ɔ/	160,2 ⁹	/	177,1 ¹	/	/	160,2 ⁹
/e:/	141,4 ⁴³	/	(120,4) ⁵	172,0 ¹	202,6 ¹	141,4 ⁴³
/o:/	126,1 ¹⁵	/	(97,1) ¹	/	/	126,1 ¹⁵
/jɛ:/	153,3 ¹¹	180,4 ²	/	/	/	147,2 ⁹
/ju:ɔ/	235,1 ³	/	/	248,8 ¹	/	235,1 ³
/e:i/	178,4 ¹¹	/	278,7 ²	/	/	178,4 ¹¹
/a:/	160,4 ⁵⁸	193,5 ⁷	174,9 ⁵	(117,1) ¹	/	155,9 ⁵¹
/əɪ/	/	/	/	/	/	/

5.5 Trajanje glede na zlogovni tip

Primerjava trajanj dolgih samoglasnikov v različnih zlogovnih tipih kaže težnjo krajšanja trajanj z večanjem delnosti zlogov, v katerih se dolgi samoglasniki nahajajo. Primerjava povprečnih trajanj vseh dvodelnih in povprečnih trajanj vseh trodelnih zlogov kaže tako na krajše trajanje samoglasnikov v slednjih za približno 17 %.

¹³ Natančnejše podatke po informatorjih glej v M. Zemljak (2002b, 504, 505).

¹⁴ Vrednosti v tabeli 5.3-1 so navedene v odstotkih in označujejo delež trajanja prvega zapisanega glasu glede na trajanje drugega.

Tabela 5.4-1a: Primerjava trajanj dolgih samoglasnikov v različnih besednih položajih pred premorom (odstotki glede na povprečno trajanje ne pred premorom (zadnji desni stolpec)).

VD	VD+././	VD+C+././	VD+C+C+././	VD+C+C+C+././	VD ne +././
t ^N	% ^N	% ^N	% ^N	% ^N	t ^N
/i:/ 142,5 ²⁴	/	0,2 ²	/	/	142,5 ²⁴
/i:i/ 184,1 ¹⁷	10,0 ¹	5,1 ³	/	/	183,0 ¹⁶
/u:/ 86,9 ²⁹	42,5 ¹	/	/	/	84,8 ²⁸
/u:u/ 268,0 ⁸	23,4 ³	/	/	/	240,4 ⁵
/i:ɛ/ 170,5 ⁸	/	/	/	/	170,5 ⁸
/u:ɔ/ 160,2 ⁹	/	9,6 ¹	/	/	160,2 ⁹
/e:/ 141,4 ⁴³	/	(17,4) ⁵	17,8 ¹	30,2 ¹	141,4 ⁴³
/o:/ 126,1 ¹⁵	/	(29,9) ¹	/	/	126,1 ¹⁵
/je:/ 153,3 ¹¹	18,4 ²	/	/	/	147,2 ⁹
/uo:/ 235,1 ³	/	/	5,5 ¹	/	235,1 ³
/e:i/ 178,4 ¹¹	/	36,0 ²	/	/	178,4 ¹¹
/a:/ 160,4 ⁵⁸	19,4 ⁷	10,6 ⁵	(33,1) ¹	/	155,9 ⁵¹
/ər/ /	/	/	/	/	/

Tabela 5.5-1: Primerjava trajanj dolgih samoglasnikov v različnih zlogovnih tipih (ms).

	1	2	3	4			5				
	V	CV	VC	CCV	CVC	CCCV	CCVC	CVCC	CCCVC	CCVCC	CVCCC
	t ^N	t ^N	t ^N	t ^N	t ^N	t ^N	t ^N	t ^N	t ^N	t ^N	t ^N
/i:/	223,8 ¹	154,9 ⁸	141,0 ¹	108,6 ²	134,8 ¹¹	/	115,3 ¹	/	/	/	/
/i:i/	/	201,9 ⁷	/	169,5 ¹	159,6 ⁶	/	197,7 ²	194,3 ¹	/	/	/
/u:/	54,0 ¹	88,6 ¹²	/	91,0 ¹¹	80,6 ⁵	/	/	/	/	/	/
/u:u/	/	277,7 ⁷	/	/	/	/	200,5 ¹	/	/	/	/
/i:ɛ/	/	213,2 ³	/	156,6 ⁴	97,6 ¹	/	/	/	/	/	/
/u:ɔ/	/	184,1 ⁴	/	134,6 ¹	126,6 ²	/	195,6 ¹	122,0 ¹	/	/	/
/e:/	/	151,3 ¹¹	/	154,8 ¹³	105,9 ⁸	/	108,8 ⁶	172,0 ¹	153,8 ²	/	212,6 ²
/o:/	/	170,6 ³	/	140,6 ²	102,5 ⁴	139,4 ³	90,6 ²	/	89,5 ¹	/	/
/je:/	/	154,6 ⁸	/	/	146,3 ²	/	157,1 ¹	/	/	/	/
/uo:/	/	189,9 ¹	/	/	266,6 ¹	/	/	248,8 ¹	/	/	/
/e:i/	/	160,9 ²	/	119,0 ²	214,0 ⁵	/	118,6 ¹	/	/	/	/
/a:/	176,0 ²	179,4 ²⁰	/	147,3 ⁹	156,3 ¹⁵	180,1 ¹	159,2 ³	/	156,4 ³	141,7 ²	/
/ər/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/

Trajanje v različnodelnih zlogih je v veliki meri odvisno tudi od pojavitve glasov v odprtih ali zaprtih zlogih. Ugotovitev za knjižni jezik, da so dolgi samoglasniki v odprtih zlogih daljši od dolgih samoglasnikov v zaprtih zlogih, so rezultati meritev potrdili tudi za zabukovski govor. Daljši so povprečno slabih 10 %.

Tabela 5.5-2: Primerjava trajanj dolgih samoglasnikov glede na delnost zlogov (ms).

	1		2		3		4			5		
	V	CV	VC	CCV	CVC	CCC	CCVC	CVCC	CCCVC	CCVCC	CVCCC	
	t _N	t _N	t _N	t _N	t _N	t _N	t _N	t _N	t _N	t _N	t _N	
/i:/	223,8 ¹	147,9 ⁹	121,7 ¹³				115,3 ¹			/		
/i:i/	/	201,9 ⁷	164,5 ⁷				196,0 ³			/		
/u:/	54,0 ¹	88,6 ¹²	85,8 ¹⁶				/			/		
/u:u/	/	277,7 ⁷	/				200,5 ¹			/		
/i:ɛ/	/	213,2 ³	127,1 ⁵				/			/		
/u:ɔ/	/	184,1 ⁴	130,5 ³				158,8 ²			/		
/e:/	/	151,3 ¹¹	130,3 ²¹				140,4 ⁷			183,2 ⁴		
/o:/	/	170,6 ³	121,6 ⁶				115,0 ⁷			89,5 ¹		
/i:ɛ:/	/	154,6 ⁸	146,3 ²				157,1 ¹			/		
/uo:/	/	189,9 ¹	266,6 ¹				248,8 ¹			/		
/e:i/	/	160,9 ²	166,5 ⁸				118,6 ¹			/		
/a:/	176,0 ²	179,4 ²⁰	151,8 ²⁴				169,6 ⁴			149,0 ⁵		
/əɾ/	/	/	/				/			/		

Tabela 5.5-3: Primerjava trajanj dolgih samoglasnikov glede na odprtost zloga (ms).

	Skupaj	O	Z	t _o /t _z	t _o /t _z (%)
	t _N	t _o _N	t _z _N		
/i:/	142,5 ²⁴	152,7 ¹¹	133,8 ¹³	1,1	87,6
/i:i/	184,1 ¹⁷	197,9 ⁸	171,9 ⁹	1,2	86,9
/u:/	86,9 ²⁹	88,3 ²⁴	80,6 ⁵	1,1	91,3
/u:u/	268,0 ⁸	277,7 ⁷	200,5 ¹	1,4	72,2
/i:ɛ/	170,5 ⁸	180,9 ⁷	97,6 ¹	1,9	54,0
/u:ɔ/	160,2 ⁹	174,2 ⁵	142,6 ⁴	1,2	81,9
/e:/	141,4 ⁴³	153,2 ²⁴	126,6 ¹⁹	1,2	82,6
/o:/	126,1 ¹⁵	151,4 ⁸	97,2 ⁷	1,6	64,2
/i:ɛ:/	153,3 ¹¹	154,6 ⁸	149,9 ³	1,0	97,0
/uo:/	235,1 ³	189,9 ¹	257,7 ²	0,7	135,7
/e:i/	178,4 ¹¹	139,9 ⁴	200,3 ⁷	0,7	143,2
/a:/	160,4 ⁵⁸	170,6 ³¹	148,8 ²⁷	1,2	87,2
/əɾ/	/	/	/	/	/
			Skupaj	1,2	90,3

5.6 Primerjava rezultatov klasične slušne analize z rezultati instrumentalne analize

Instrumentalno-slušni pristop k analizi narečnega gradiva omogoča v primerjavi s klasično slušno dialektološko metodo bolj natančno razmejitev glasov in meritve njihovih trajanj. Nekatero ugotovitve, pridobljene s pomočjo instrumentalno-slušne analize, potrjujejo pravilnost ugotovitev slušne analize, druge pa opozarjajo na pomanjkljivosti slušnega pristopa k analizi.

Tako je z instrumentalno-slušno analizo potrjena manjša zastopanost predvsem položajnih fonemskih različic v primerjavi s fonemi, kar je pogojeno z njihovo omejenostjo na določeno mesto.

Samo slušna analiza ponekod ne potrjuje z gotovostjo enofonemskosti oz. dvofonemskosti glasov. Tako primerjava trajanj dvoglasnika /e:i/ in enoglasniških fonemov /e:/ in /j/ ter dvoglasnika /je:/ in enoglasniških fonemov /j/ in /e:/ razkrije, da je vrednost vsote povprečnih trajanj enoglasnikov v obeh primerjavah slabih 25 % daljša od skupnega trajanja dvoglasnikov, zato je delitev na dvoglasniška /e:i/ in /je:/ ter zvezi enoglasnikov /e:/ in /j/ ter /j/ in /e:/ upravičena.

Instrumentalno-slušna analiza je opozorila tudi na nekatere pomanjkljivosti slušne analize. Tako primerjava povprečnih trajanj /i:/ in nenapete položajne različice [i:] ter /e:i/ in nenapete položajne različice [ä:] presenetljivo pokaže, da je trajanje položajnih različic fonemoma praktično enako. V tem primeru se namreč slušni vtis nenapetosti, ki daje občutek krajšega izgovora, izkaže za nenatančnega.

Pri vseh nenaglašanih samoglasnikih je zelo pogosto zastopan /ə/, pogosto tudi na tistih mestih, kjer je bila na podlagi le slušne analize samoglasniška barva glasov vendarle prepoznavna. Tako se ob splošno znanem dejstvu, da se govorila na izgovorjavo določenega glasu pripravljajo tudi že po nekaj glasov pred dejansko izgovorjavo, izpostavlja vprašanje vpliva subjektivnosti na slušno prepoznavanje glasov.

Viri in literatura

- Bezlaj, F. (1939), *Oris slovenskega knjižnega izgovora*, Ljubljana, Učiteljska tiskarna v Ljubljani, 73–97.
- Gros, J. (1997), *Samodejno tvorjenje govora iz besedil*, *Doktorska disertacija*, Ljubljana, Fakulteta za elektrotehniko, 86–88.
- Gros, J. (2000), *Samodejno tvorjenje govora iz besedil*, Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 62, 64–66.
- Mihelič, F., Lozej, B. (1993a), Dolžine trajanja in glasnost izgovorjave slovenskih fonemov, Ljubljana, *Jezik tako in drugače (Zbornik)*, Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, Inštitut za družbene vede, 442–446.
- Mihelič, F., Lozej, B. (1993b), Trajanje in glasnost izgovorjave slovenskih fonemov. Portorož, *ERK* '93, 267–270.
- Neweklowky, G. (1973), *Slowenische Akzentstudien, Akustische und Linguistische Untersuchungen am Material slowenischer Mundarten aus Kärnten mit 46 Abbildungen und 76 Figuren im Text*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 92–94, 143–145, 183–184.
- Omerza, Z. (1970), *Uporabna fonetika*, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 105–108.
- Srebot - Rejec, T. (1988), *Word Accent and Vowel Duration in Standard Slovene, An Acoustic and Linguistic Investigation*, München, Verlag Otto Sagner, 23–32.

- Zemljak, M. (2000), *Govor Zabukovja nad Sevnico, Glasoslovje in naglas*, Magistrsko delo, Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- Zemljak, M. (2001), Fonološki opis posavskega govora v Stržišču, Ljubljana, *Jezikoslovni zapiski* 7, št. 1–2, 349–363.
- Zemljak, M. (2002a), Problematika meritev trajanj narečnih glasov, *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika, Ob življenjskem in strokovnem jubileju prof. dr. Martine Orožen*, Maribor, Slavistično društvo Maribor (Zora 18), 62–70.
- Zemljak, M. (2002b), *Trajanje glasov štajerskega zabukovškega govora. Instrumentalno-slušna analiza*, Doktorska disertacija, Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 484–485, 504–505.

Instrumental-Aural Analysis of Frequency and Duration of Phonemes on the Basis of the Zabukovje Speech in Štajerska

Summary

The article presents a new method in the research of spoken dialectal corpora. The author's use of various computer applications and findings of instrumental phonetics have enabled the development of a method for analyzing Slovene dialectal phonemes and prosodic features in terms of frequency and duration of phonemes. The results of the traditional aural analysis have been compared with the results of the instrumental (digital) analysis of dialectal corpora, as well as with the basic results for standard Slovene and with those for one of the Slovene dialects from Koroška. In the research process the available computer applications have been used for the corpus material from the local speech of Zabukovje nad Sevnico in Štajerska (Posavje). Analog recordings of spontaneous dialectal speech have been digitalized and prepared for further (statistical) analysis (with sampling, norming, segmenting, labelling).

The frequency of dialectal phonemes has been determined with regard to their type, their position within the given word and the syllabic structure, whereas the study of duration has been narrowed down to vowels due to the exhaustiveness of the study. The study analyzes the duration of vowels with regard to the position of the tongue and the position within the given word, the structure of the vowel (monophthongs vs. diphthongs), the position of the accompanying pause and with regard to the syllabic type in which the vowels occur.

In comparison with the traditional aural dialectal method the instrumental-aural approach to the analysis of dialectal corpora enables a more accurate determination of phonemes and their duration. Some findings of the instrumental-aural analysis correspond to those of aural analysis (e.g. phonemic variants are less frequent than phonemes), whereas others draw attention to the shortcomings of the aural approach to analysis (e.g. the comparison in the duration of the diphthongs

/e:i/ and /ie:/ with the monophthongal phonemes /e:/ and /j/ or /j/ and /e:/; but the supposed shorter duration of the lax variant [ɛ:] as compared to /e:i/ has turned out to be inaccurate.).

Fonologija v slovarju novejšega besedja

Peter Jurgec

IZVLEČEK: Slovar novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika (prim. Bokal idr. 2003) bo v primerjavi z dosedanjimi splošnimi leksikalnimi viri (SSKJ, SP 2001) drugače obravnaval fonološka vprašanja. Temeljni razliki sta način anketiranja in prikaz izgovora v slovarju.

Ključne besede: neologizmi, fonologija, leksikografija, slovarji, Slovar slovenskega knjižnega jezika, Slovenski pravopis 2001, tonematika, transkripcija.

ABSTRACT: The phonology in the dictionary of newer standard Slovene words (cf. Bokal et al. 2003) will be treated in a way differing from that in the existing lexical reference books (SSKJ, SP). The basic differences will be in the way of interviewing and in the lexicographic treatment of the pronunciation.

Key words: neologisms, phonology, lexicography, dictionaries, Dictionary of Standard Slovene, Slovene Orthographic Code 2001, tone, transcription.

Članek je delovna faza v nastajanju *Slovarja novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika* (predstavljen je bil v Bokal idr. 2003, tu dalje kar *slovar novejšega besedja*, SNB), pri katerem je moj avtorski delež fonološki prikaz, posebej še prozodija.

1 Uvod

Fonološka slovaropisna načela so se na Slovenskem v 20. stoletju oblikovala na izkušnji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (1970–1991). Praktično in teoretično jih je uveljavil zlasti J. Rigler, ki je vodil komisijo za pravopis, pravorečje, oblikoslovje in intonacijo do vključno četrtega zvezka, nanje pa je ključno vplival še J. Toporišič, neposredno kot vodja začetnih del v komisiji, posredno pa s kritičnimi ocenami slovarja (prim. Toporišič 1969a, 1971, gl. tudi Rigler 1971b).¹ Nasploh je

¹ Od pete knjige SSKJ naprej je otonemljjal V. Nartnik (enako velja za nekatere dopolnitve in spremembe v enozvezkovnem SSKJ, 1997).

mogoče reči, da se je slovenska sinhrona strukturalna fonološka teorija razvijala na podlagi gradiva iz SSKJ, ki je spodbujalo raznovrstne raziskave že med izhajanjem ali kasneje (npr. Pirnat 1979, Rigler 1980, Srebot Rejec 1975, 1992, Jurgec 2004a). Slovaropisna načela SSKJ pa so nasprotno zahtevala, da se kljub sočasnemu napredku na področju ohranja koncept prve knjige SSKJ tudi v vseh naslednjih. Ravno dejstvo, da je tak koncept v precejšnji meri ohranjen v SP 2001, dokazuje kakovost prvotne zasnove SSKJ. V nadaljevanju bom o konceptu SSKJ razpravljaj v dveh smereh (in se pri tem navezoval še na druge primerljive priročnike): (1) način določevanja segmentnih in nadsegmentnih značilnosti iztočnic in (2) njihov prikaz v slovarju.

2 Slovarski prikaz izgovora

V najnovejšem slovarju slovenskega knjižnega jezika je smiselno izhajati iz tradicije slovenskega slovaropisja 20. stoletja, hkrati pa fonološki prikaz prilagoditi posebnostim besedja in upoštevati napredek v fonologiji, fonetiki in slovaropisju.

2.1 Dosedanje izkušnje

SSKJ je v slovenskem prostoru uveljavil t. i. globinskopodstavni tip zapisovanja izgovora. Ta je v rabi tudi v slovenščini podobnih homografijah (npr. slovanski jeziki nasploh, italijanščina, nizozemščina, švedščina), medtem ko v jezikih, kjer je pisava sorazmerno oddaljena od fonemske strukture besede (tipična primera sta francoščina ali angleščina), prevladuje fonemski zapis, kar pa se povezuje tudi z morfonološkimi in oblikoslovnimi značilnostmi teh jezikov (prim. Booij 2003). V težnji po informativni zgoščenosti oz. gospodarnosti (prim. Jakopin 1964: 165–167) je petzvezkovni SSKJ odpravil način zapisovanja izgovora v poskusnem snopiču (SSKJ 1964), kjer so bile osnovne oblike iztočnic zapisane v celoti skupaj s tonemom v oglatih oklepajih, in ohranil samo najnujnejše fonološke informacije: naglasno mesto je označil na iztočnici (kombinirano s segmentno opredelitvijo nesrednjih sredinskih samoglasnikov), iz pisave nepredvidljiv izgovor (sem spada tudi t. i. izgovor črke <l>, tj. morebitna prisotnost premene $l \rightarrow v / V_{\{C, \#\}}$) pa omejil na najmanjše okolje; tak način dopušča, da je izgovor nekaterih mlajših prevzetih besed zapisan v celoti ali z razširjenim okoljem. Večina iztočnic je bila tako izgovorno predvidljivih iz uvodnega dela.²

T. i. tonemski naglas (tj. kombinacija naglasnega mesta, kvantitete in tona) je označen posebej s transkripcijo, ki je bila v navadi že iz Pleteršnikovega slovarja (1894–1895), to pa vključuje tudi naglasno znamenje na <r> (ř in ř̂), kar izhaja iz ugotovitev diahronnega jezikoslovja. V Pleteršnikovem slovarju je bil tonemski naglas del pisne podobe iztočnice (v SSSH 1950 pa v navadnih oklepajih v zaglavju), zato

² Prim. SSKJ, § 175: »Izgovor besed se ravna po pisavi, le da je treba upoštevati osnovna pravila o izgovoru v zvočnikov in izglasnih zvenceh sloglasnikov ter o asimilacijah sloglasnikov po zvencečnosti. Prav tako je treba upoštevati, da se izgovarja e kot polglasnik v tistih primerih, kadar v drugi osnovni obliki izpada [...] ter da se -l izgovarja kot l v ednini moškega spola deležnika na -l [...]. Na vse to slovar ne opozarja.« (Podčr. P. J.)

bi ga morali avtorji SSKJ slovarsko prikazati drugače (v SSKJ 1964 ni nobenega relevantnega primera).

SP 2001 je vpeljal nekatere novosti: očiten je prehod k fonemsko-fonetičnemu zapisu izgovora, ki pa ni ne fonemski ne fonetičen, temveč kombinacija obeh, kar se vidi pri izgovoru črke <l> (na to sem že opozoril, gl. Jurgec 2003: 49–50, vendar v zvezi s tem ni bilo jasnega odgovora, gl. Toporišič 2004). Upoštevana je premena po zvonečnosti, tudi v izglasju. Zapisovanje tonemov je razvezano, kar se v praksi pokaže kot precej nepraktično (pomišljaj ima tako več pomenov: variantnost ali odvisno obliko, npr. primernik pri pridevnikih). Precej teoretičnih pomanjkljivosti iz SSKJ je bilo v SP 2001 odpravljenih ali izboljšanih, ostaja pa zapisovanje naglasnega mesta in tonema na <r> za /ɛr/. V SP 2001 se pokaže še dvojni pomen naglasnih znamenj na iztočnici, ki ne označujejo le naglasno mesto in kvantiteto, ampak so lahko tudi del pisne podobe iztočnice, npr. v tipu *abbé* (ki ga ima že SSKJ).³ – Ostali priročniki so glede izgovora manj pomembni, saj se ponavadi navezujejo na klasični SSKJ-jevski model z nekaterimi dopolnitvami.

2.2 Posebnosti novejšega slovenskega besedja in novosti v teoriji

Neologizmi v slovenščini so bodisi taki s spremenjenimi (a) pomenskimi ali (b) kategorialnimi lastnostmi bodisi na novo (c) tvorjeni ali (č) prevzeti (prim. Bokal 2003). Fonološko so relevantne vse skupine razen prve, glavna deleža pa sestavljata prevzeto besedje, katerega izgovor največkrat ni predvidljiv iz zapisa na segmentni ravni, in tvorjeno besedje, ki je posebno s stališča naglasnosti. Zato je utemeljeno pričakovati, da bo velik del iztočnic SNB že po načelih SSKJ zapisan v celoti ali deloma, tako kot je bilo to v SP 2001. Predhodna raziskava novejšega slovenskega besedja (Jurgec 2004b) je to potrdila.

V leksikalno-fonološko posebnem SNB bi bilo zato smiselno zapisovati izgovor besed tudi, kadar je ta »načeloma predvidljiv iz pisne podobe«, in se tako obenem izogniti obsežnejšemu uvodnemu delu. V skladu s teoretičnimi fonološkimi ugotovitvami pa globinskopodstavni ali mešani fonemsko-fonetični zapis ni sprejemljiv; fonetični je zaradi razvejene alofonije (posebej fonemi /v/, /n/, /e/) manj primeren in do uporabnika zaradi podrobnosti neprijazen. Fonemski zapis sicer onemogoča posebno označevanje variante [ɥ] fonema /v/, vendar je ta predvidljiva s pravili komplementarne distribucije.

2.3 Prikaz izgovora v SNB

Zaradi **fonemskega zapisa** bo izgovor iztočnic zapisan v poševnih oklepajih (tako tudi VST 2002, vendar je tam izgovor še vedno globinskopodstaven), v zaglavju bo postavljen za oblikoslovnimi končaji in pred slovničnimi označevalniki. Iztočnica sama bo zapisana brez diakritičnih znamenj s fonološko vsebino, kar bo izločilo tiste iztočnice, kjer so ta že del pisne podobe.⁴ Premena po zvonečnosti bo razvezana,

³ Na to pomanjkljivost je opozoril že Dular (2002: 217).

⁴ S tem bo prekinjena uveljavljena tradicija naglasnih znamenj, na katere naj bi bili uporabniki že navajeni. Vendar praksa največkrat pokaže, da povprečen govorec slovenščine naglasna znamenja slabo ločuje med seboj (podatki iz Nove besede: *meġlá*

odvisna oblika ponovljena: **biocid** -a /bijo'ci:t bijo'ci:da/; presledek bo v izgovornem delu vedno zaznamoval samo premor, tj. najvišjo fonološko mejo (#). Zlogovna meja (.) bo označena samo tam, kjer je nepričakovana (pri tvojenkah tipa **biovreme** -na /,bi:jo'vré:me ,bi:jo.vre'mé:na/).

Primer	SSKJ (SP 2001)	IPA	SNB (predlog)
l <u>i</u> st	i	i	i
p <u>e</u> st	é	e	e
t <u>e</u> ta k <u>e</u> met	ê è	ɛ	ɛ
ek <u>r</u> an	e	ɛ	e
gr <u>a</u> d	a	a	a
me <u>g</u> la za <u>j</u> ec	ə	ə	ə
so <u>b</u> a gr <u>o</u> m	ô ò	ɔ	ɔ
o <u>b</u> ed	o	ɔ	o
to <u>o</u> nik	ó	o	o
s <u>u</u> h	u	u	u
v <u>u</u> ino sol	v u	ʊ u	v
ja <u>s</u> no za <u>k</u> aj	j	j i	j
re <u>č</u> i	r	r	r
me <u>tr</u> ski	r	ər	ər
l <u>l</u> ina	l	l	l
mo <u>u</u> st	m	m	m
no <u>u</u> r	n	n	n
pi <u>u</u> sati	p	p	p
bi <u>u</u> k	b	b	b
ti <u>u</u> r	t	t	t
da <u>u</u> r	d	d	d
ka <u>u</u> pa	k	k	k
go <u>u</u> ba	g	g	g
fi <u>u</u> ga <u>A</u> fganistan	f	f v	f
hi <u>u</u> ša	h	x	h
si <u>u</u> to	s	s	s
zo <u>u</u> b	z	z	z
ši <u>u</u> pa	š	ʃ	š
že <u>u</u> p	ž	ʒ	ž
ce <u>u</u> na	c	ts	c
Ko <u>u</u> gbek <u>d</u> zeta	dz	dz	dz
ča <u>u</u> s	č	tʃ	č
d <u>u</u> žip	dž	dʒ	dž

Prikaz 1: Nabor segmentnih oznak v SNB v primerjavi s SSKJ (dopolnitve po SP 2001) in IPA (po Šuštaršič idr. 1995, 1999)

12, Francé 10). Na to še dodatno vplivajo nekatere manj domišljene transkripcijske novosti (najbolj tip +snóv, +muzéj).

Nabor znakov. V sinhroni strukturalni slovenistiki druge polovice 20. stoletja je prevladoval zapis, ki ni ločeval med pari nesrednjih sredinskih samoglasnikov: /e/ je tako zaznamoval nenapeti sprednji samoglasnik srednje odprtostne stopnje, tako da je bilo diakritično znamenje v vlogi fonemskega razlikovalnika za knjižni jezik obvezno. Po zakonitostih sodobnih transkripcijskih načel je treba fonemske razlike – posebej še za kardinalne samoglasnike – v čim večjem obsegu zajeti na znakovni ravni, medtem ko diakritična znamenja zaznamujejo druge kontraste (prim. Vierrege 1989). Za označevanje tonemskih govorov je bilo do sedaj v rabi razlikovalno znamenje za [± ožino] oz. [± napetost] – tako [e] proti [e]. Še najbolj izdelan je transkripcijski sistem mednarodne fonetične abecede (IPA 1999), ki so ga za slovenščino naredili Šuštaršič idr. 1995, 1999, vendar pa zaradi nerazširjenosti v slovenistični stroki in med uporabniki slovarjev nasploh v celoti ni primeren. Na Slovenskem je bila IPA (čeprav nekoliko spremenjena, imenovana kar »mednarodna transkripcija«) uporabljena npr. za fonetični prepis Brižinskih spomenikov (Logar idr. 1992)⁵ ali v Toporišič 1961. Razen tega naj omenim še transkripcijo OLA (FO 1981) in t. i. dialektološko novo nacionalno transkripcijo (Logar 1975: 85–87, prim. Kenda Jež 1996: VIII–XV).

Kljub izdelanosti sistema IPA, ki prilagojen za največje šrevilo jezikov, predlagam kompromisno rešitev, ki bo slovenskemu uporabniku še dovolj znana in čim bolj približana grafemom (tako označbe za /r/, /š/, /ž/, /č/, /dž/, /h/, /g/ namesto IPI-nih /r/, /ʃ/, /ʒ/, /tʃ/, /dʒ/, /x/, /g/).

Celotni inventar segmentnih označb glede na klasično sinhrono netonemsko transkripcijo (SSKJ in SP 2001) in mednarodno fonetično abecedo je v prikazu 1 (30 fonemov, od tega sta 2 fonemska samo v prevzetih besedah; prim. Jurgec 1999, nav. po Tivadar in Jurgec 2003: 214–216).

Pomanjkljivosti SSKJ (in SP 2001), ki izhajajo iz navezovanja fonetične oblike na pisno obliko iztočnice (<e>, <o>), bodo v SNB odpravljene. <r> za t. i. obstojno zvezo (po Toporišič 2000: 72) /ər/bo razvezan v zaporedje dveh fonemov /ə/ + /r/.

Prozodične oznake. SNB bo v fonološkem razdelku prikazoval vse tri nadsegmentne lastnosti knjižne slovenščine: naglasno mesto, kvantiteto in tonem (v knjižnem jeziku variantno). Slednjega je SSKJ (in po njem SP 2001) predstavljal posebej v navadnih oklepajih na koncu zaglavja, kjer je bil zapisan samo fonem v posebni tonemski transkripciji (oz. grafem <r>) in ustrezno diakritično znamenje – vse to izhaja že iz prakse Pleteršnikovega slovarja (prim. tudi podobno označevanje v SSSH 1950). Oznaka tonema je namenjena predvsem strokovnjakom, za splošnega uporabnika realno nima uporabne vrednosti. Vendar pa se tako v istem priročniku vzpostavljata dve vzporedni transkripciji; isti znak pomeni dve različni realiji (npr. oznaka <é> zaznamuje dolgi naglašeni /e/ ali akutirani dolgi naglašeni /e/) – tako stanje je izšlo iz dvojnosti slovenske transkripcijske tradicije.

⁵ Toporišič (1994: 26) v svojem članku o omenjeni publikaciji piše izrazito kritično o transkripciji: »Avtorji uporabljajo nerodni mednarodni način zaznamovanja glasov in naglasa namesto praktičnejšega slovanskega, kar velja pa zlasti za pisanje šumevcev, pa tudi sicer. Nestrokovnemu bralcu (pa tudi v izročilu izvedenemu šolanemu) se tako odtujuje zvočna podoba tega jezika[.]« Nikakor pa se ne morem strinjati s Toporišičem, da uveljavljeno oz. slovensko zapisovanje »ravno tako natančno kot mednarodno, je pa zlasti čitljivo tudi za navadnega bralca v veliko večji meri kot t. i. mednarodno« (n., d., 26–27, op. 6), kar je razvidno tudi iz pričujočega besedila v celoti.

V SNB bo ta problem sistematiziran. Nadsegmentne lastnosti bodo znakovno ločene: naglasno mesto (tj. primarni naglas na besedni oz. besednozvezni ravni) kot <^> (stavljeno pred naglašenim zlogom), kvantiteta z <:;>, tonem pa z diakritičnim akutom <'> ali gravisom <>`> (za cirkumfleks). Označevanje izgovora ne bo podvojeno za obe različici knjižnega jezika, temveč bo netonemska predvidljiva iz tonemske. Tonemi ne bodo označeni na kratkih samoglasnikih, ki naj bi bili po prevladujoči teoriji cirkumfektirani (= nezaznamovani), in kadar bo tonem dvojničen, tj. cirkumfektirano-akutiran. Nadsegmentne lastnosti so v prikazu 2 primerjane z drugimi transkripcijskimi sistemi.

Fonem	Primer	SSKJ (SP 2001)	IPA	SNB (predlog)
/i/	l <u>i</u> pa	í (i)	'i:	'i:
	l <u>i</u> st	í (î)	'i:	'i:
	m <u>i</u> š	i (î)	'i:	'i
	spat <u>i</u>	i	i	i
/e/	v <u>e</u> da	é (ê)	'è:	'è:
	p <u>e</u> st	é (ê̂)	'é:	'è:
/ɛ/	t <u>e</u> ta	ê (é)	'è:	'é:
	af <u>e</u> ra	ê (ê̂)	'é:	'è:
	km <u>e</u> t	è (è̂)	'é:	'ɛ
	ek <u>r</u> an	e	ɛ	e
/a/	kr <u>a</u> va	á (á)	'à:	'á:
	gr <u>a</u> d	á (â)	'á:	'à:
	kr <u>a</u> p	à (â)	'á:	'a
	az <u>i</u> l	a	a	a
/ə/	b <u>e</u> zeg	è (â)	'â	'á
	bez <u>e</u> g	è (â)	'á	'â
	del <u>a</u> vec	ə	ə	ə
	kr <u>p</u> a	í (ř)	'âr	'âr
	pr <u>t</u>	í (ř̂)	'âr	'âr
	r <u>d</u> eč	—	ər	ər
/ɔ/	ko <u>z</u> a	ô (ó)	'ò:	'ó:
	o <u>č</u> ka	ô (ô)	'ó:	'ò:
	kr <u>o</u> p	ò (ö)	'ó:	'ɔ
	o <u>b</u> ed	o	ɔ	o
/o/	to <u>č</u> a	ó (ô)	'ò:	'ó:
	po <u>p</u> ek	ó (ô̂)	'ó:	'ò:
/u/	gu <u>u</u> a	ú (ú)	'ù:	'ú:
	su <u>u</u> h	ú (û)	'ú:	'ù:
	ku <u>u</u> p	ù (ü)	'ù:	'u
	č <u>u</u> den	u	u	u

Prikaz 2: Nabor nadsegmentnih oznak po samoglasniških fonemih v SNB v primerjavi s SSKJ (dopolnitve po SP 2001) in IPA (po Šuštaršič idr. 1995, 1999)

Primerjalno izstopa za slovensko tradicijo nenavadna razporeditev oznak za toneme po IPI (izhaja iz splošnega pomena oznak akut 'visok ton' in gravis 'nizek ton' v sistemu tonskih oznak), ki se označujejo na dveh zlogih: *lipa* /'li:pá/, *beseda* /be'sé:dà/ (prim. Šuštaršič idr. 1995, 1999). Sprejemljivejši je na Slovenskem (tudi v dialektologiji) bolj uveljavljen način, kjer oznaka akut na naglašenem samostalniku označuje akustski tonski potek (prim. FO 1981, Kenda Jež 1996). – O neprimarnem naglasu in njegovi oznaki gl. še dalje.

3 Določevanje fonoloških značilnosti iztočnic

Kot fonološko (in posledično pravorečno) najbolj problematično se za slovenščino kaže določevanje premene $l \rightarrow v / V_{\{C, \#\}}$ na segmentni ravni in nadsegmentne lastnosti v celoti, s čimer imajo rojeni govorniki slovenščine največ težav (v rabi se to izraža kot očitna variabilnost).

3.1 Dosedanje izkušnje

SSKJ je izgovor iztočnic in njihovih odvisnih oblik določeval v prvi fazi teoretično (predvsem diahrono), deloma pa tudi na podlagi anket (prim. Toporišič 1969a). Sočasne objave (Rigler 1970, 1971a) in interno gradivo leksikološke sekcije (rezultati anket po alfabetariju, skupno 21 zvezkov) dokazujejo, da je bilo anketiranje obsežneje narejeno za prvo knjigo slovarja, kasneje pa tonematika temelji zlasti na Riglerjevi in Logarjevi idiolektalni tonemskosti (deloma še U. Snedic in V. Nartnik za peto knjigo, vendar so bile narejene tudi ankete).

Otonemljanje v SSKJ je bilo v prvi fazi teoretično (kar velja zlasti za nekatere nedvoumne primere iz jedrnega besedja), kasneje pa preverjano tudi z anketami. Izgovor prevzetih besed je bil določen na podlagi anket.

V SP 2001 so bile dopolnjene nekatere odvisne oblike, ki so v SSKJ manjkale, dodatno je bilo otonemljeno lastnoimensko besedje. Toneme je določeval V. Nartnik z anketami in na podlagi svojega govora (anketirani so bili zlasti jezikoslovci tonemci, $N < 10$; interno gradivo leksikološke sekcije), dodatno pa sta jih popravljala J. Dular in J. Toporišič (prim. zapisnike pravopisne komisije, interno gradivo, in Dular 2003).

3.2 Posebnosti novejšega slovenskega besedja in novosti v teoriji

S stališča sodobne fonetike in fonologije dosednji način anketiranja ni optimalen, saj ni reprezentativen ne po številu in vrsti informatorjev ne po načinu anketiranja in dokumentiranja. Vprašanje standardizacije puščam tu ob strani, saj za mlajše prevzete besede in tvorjenke ni tako odločilno kot pri enojezičnem slovarju srednjega do velikega obsega.

Pilotna raziskava (Jurgec 2004b) je potrdila visoko verjetnost, da se bo velika večina iztočnic SNB razporejala v najbolj tipične morfonološke vzorce: po naglasnem mestu nepremične, po kvantiteti dolge (in brez premene) in po tonemu cirkumflektrane ($> 80\%$). Ker teorija do sedaj še ne more z gotovostjo izločiti manjšinskih (= necirkumflektranih) primerov, kot sta akutirano-cirkumflektrirani **nokia** -e /'no:kija/, **print** -a /'pri:nt/ ali akutirani **diler** -ja /'di:ler/, **duty** -ja /'djú:ti/,

niti predvideti njihove pokrajinske razporeditve, ostane le možnost dovolj obsežnega in relevantnega anketiranja.

3.3 Določevanje fonoloških značilnosti iztočnic v SNB

V pripravljalnem delu bo nadsegmentna in segmentna fonologija iztočnic določena teoretično. Iztočnice in njihove odvisne oblike bodo v drugem, najboljšežnejšem koraku preverjene z anketami, ki bodo temeljile na realnem sobesedilu iz redakcij. Treba bo pridobiti dovolj veliko število narečno razpršenih informatorjev in prostorske pogoje za študijski zajem govora.⁶ Posnetki bodo analizirani slušno in inštrumentalno, zbrani bodo podatki o segmentnih in nadsegmentnih lastnostih, na podlagi katerih bo iztočnica prikazana v slovarju. Podatki bodo služili tudi kot vir sočasnih fonetičnih raziskav. To bo priložnost za ponovno ovrednotenje različnih slovarskih rešitev (npr. samostalniki na *-/i:zəm/* v SP 2001 v primerjavi s SSKJ) oz. opazovanje sprememb v rabi in pojav variantnosti.

Posebna skupina novejših besed so tvorjenke. Dosedanja obravnava večnaglasnosti v slovenščini je izrazito pomanjkljiva (prim. Toporišič 1969b). Novejša teoretična dognanja (npr. Hayes 1995) zahtevajo rangiranje leksikalnega naglasa in v tem smislu uvedbo sekundarnega naglasa tudi v slovenščini (v slovarju bo označen kot <̂>, ni pa še končne rešitve o označevanju drugih nadsegmentnih lastnosti takih samoglasnikov). Ta tipologija bo izoblikovana šele ob nastajanju slovarja.

4 Primeri iz poskusnih redakcij

Sledi nekaj primerov fonoloških prikazov za iztočnice SNB. Za vsako iztočnico so navedeni deli glave in zaglavje do vključno izgovora. Gradivo so poskusne redakcije za SNB po Bokal idr. 2003. Distribucija sekundarnega naglasa še ni teoretično izdelana in bo v končnih redakcijah imela drugačno podobo.

babi -- /'bà:bi/
bageta -e /ba'gè:ta/
balirati -am /ba'li:rati/
balonarstvo -a /ba'lò:narstvo/
barbika -e /'bà:rbika/
bedž -a /'bè:č 'bè:dža/ tudi /'bè:č 'bè:dža/
bejba -e /'bè:jba/
bejbibif -a /'bè:jbi|bi:f/
besedilnik -a /bese'di:lnik/
biatlonec -nca /'bi:ja,tlonɛc/
binkoštnik -a /'bí:nkoštnik/
biocid -a /bijo'ci:t bijo'ci:da/

⁶ Zaenkrat studia za strogo jezikoslovne namene na Slovenskem še ni, kar onemogoča nadaljnji napredek fonetične znanosti, prim. Omerza 1970: 4–5, Toporišič 1975: 154.

biodiverziteta -e /bi:jodiverzi'tè:ta/
biokibernetika -e /bi:jokiber'né:tika/
bioterapija -e /bi:jotera'pi:ja/
biovreme -ena /bi:jo'vré:me ,bi:jo.vre'mé:na/
bivalnik -a /bi'vá:lnik/
blejzer -ja /'blè:jzer/
bliskovka -e /'bli:skovka/
blizuzvočnica -e /'blí:zu'zvò:čnica/
bodi -ja /'bò:di/ tudi /'bò:di/
boksarice -ic /'bò:ksarice 'bò:ksaric/
bolšjak -a /bov'šjâ:k/
bordati -am /'bo:rdati 'bò:rdam/
borelija -e /bo'rè:lija/
borelioza -e /boreli'jò:za/
borzni -a -o /'bò:rzni/
borznik -a /'bò:rznik/
borzništvo -a /'bò:rzništvo/
borznoposredniški -a -o /'bò:rznopo'srè:dniški/
bošnjaški -a -o /bo'šnjâ:ški/
božično-novoletni -a -o /bo'žičnonovo,lè:tni/
brezčrtni -a -o /breš'čârtni/
brezserifni -a -o /bres:e'rì:fni/
bridž -a /'bri:č 'bri:dža/
brisalka -e /bri'sâ:vka/
broker -ja /'brò:ker/
brokoli -ja /'brò:koli/
buler -ja /'bu:ler/
bulimija -e /buli'mì:ja/
bušido -a /bu'šì:do/

5 Sklep

Predstavil sem izhodišča za fonološki prikaz iztočnic v načrtovanem SNB. Zasnovan je na izboljšavah dosedanjih modelov ob upoštevanju novejših fonoloških teorij ter njihove uporabe v slovarjih, oba dela (zbiranje gradiva za določevanje izgovora in slovarski prikaz) pa bosta posebej prilagojena besedju, ki je predvsem tvorjeno ali prevzeto. Teoretično določevanje fonoloških spremenljivk je zato ovirano, posebno težavno pa bo določevanje t. i. večnaglasnic, kar bo zahtevalo oblikovanje nove teorije o naglasu pri tvorjenkah v slovenščini. Vzporedno z nastajanjem redakcij bodo nujne dodatne fonološke in fonetične raziskave.⁷

Se bo nadaljevalo.

⁷ Na predloge, predstavljene v tem članku, pričakujem kritične odzive.

Krajšave

V – samoglasnik

C – soglasnik

a → b / c_d – splošna oblika fonološkega pravila v generativni fonologiji (prim. Chomsky in Halle 1968)

(višaj) – najvišja fonološko relevantna meja (premor)

Navedenke, viri in literatura

- Бунимович idr. 2000 – Н. Т. Бунимович idr., *Словарь современных понятий и терминов*, Москва, Республика, 2000.
- Bokal 2003 – Ljudmila Bokal, 2003, Jezikovne spremembe s stališča novih besed, *Slovenski jezik – Slovene language studies* 4, 13–24.
- Bokal idr. 2003 – Ljudmila Bokal, Alenka Gložančev, Nataša Jakop, Polona Kostanjevec in Nastja Vojnovič, 2003, O načrtovanem slovarju novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika, *Jezikoslovni zapiski* IX/1, 7–47.
- Booij 2003 – Geert Booij, 2003, The codification of phonological, morphological, and syntactic information, *A practical guide to lexicography*, ur. Piet van Sterkenburg, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins publishing company (Terminology and lexicography research and practice, 6), 251–259.
- Chomsky in Halle 1968 – Noam Chomsky in Morris Halle, 1968, *The sound pattern of English*, New York [...], Harper & Row.
- Dular 2002 – Janez Dular, 2002, Pravopisni kompromis ali kompromisni pravopis, *38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana, Univerza v Ljubljani [...], 215–218.
- Dular 2003 – Janez Dular, 2003, Dopolnilo k odgovoru akademika Jožeta Toporišiča, *Slavistična revija* LI/2, 183–184.
- FO 1981 – *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenim Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Ur. Pavle Ivić idr. Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (Posebna izdanja, LV), 1981.
- Hayes 1995 – Bruce Hayes, 1995, *Metrical stress theory: Principles and case studies*, Chicago, London, The university of Chicago press.
- IPA 1999 – *Handbook of the International phonetic association: A guide to the use of the international phonetic alphabet*, Cambridge, Cambridge university press, 1999, <http://www2.arts.gla.ac.uk/IPA/ipa.html>.
- Jakopin 1964 – Franc Jakopin, 1964, Slovar slovenskega knjižnega jezika: Ob izidu poskusnega snopiča, *Jezik in slovstvo* IX/6, 161–170.
- Jurjec 2003 – Peter Jurjec, 2003, Nekatera fonološka vprašanja v novem slovenskem pravopisu, *Slava* XIV/1–2 (2000–2001), 45–59.
- Jurjec 2004a – Peter Jurjec, 2004, Fonologija samoglasniških nizov v slovenščini, *Slavistična revija* LII/2, 119–140.
- Jurjec 2004b – Peter Jurjec, 2004, Fonološke značilnosti novejšega slovenskega

- besedja, 40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, Univerza v Ljubljani [...], 179–181.
- Kenda Jež 1996 – Karmen Kenda - Jež, Uvodna pojasnila, Tine Logar, *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*, Ljubljana, ZRC SAZU, 1996, VII–XVIII.
- Knowles in Elliott 1997 – *The Oxford dictionary of new words*, ur. Elizabeth Knowles, Julia Elliott, Oxford, New York, Oxford university press, 1997.
- Logar 1975 – Tine Logar, 1975. *Slovenska narečja: Besedila*. Ljubljana, Mladinska knjiga (Kondor, 154).
- Logar idr. 1992 – Tine Logar, Franc Jakopin in Janez Zor, 1992, Fonetični prepis, *Brižinski spomeniki/Monumenta Frisingensia: Znanstvenokritična izdaja*, Ljubljana, Slovenska knjiga (Monumenta Slovenica, 3), 65–81.
- Martincová idr. 1998 – *Nová slova v češtině: Slovník neologizmů*, ur. Olga Martincová idr., Praha, Academia, 1998.
- Martincová idr. 2004 – *Nová slova v češtině: Slovník neologizmů*, 2, ur. Olga Martincová idr., Praha, Academia, 2004.
- NB – *Nova beseda*, http://www.bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html, 20. 10. 2004.
- Omerza 1970 – Zdravko Omerza, 1970, *Uporabna fonetika*, Ljubljana, DZS.
- Pirnat 1979 – Marta Pirnat, 1979, Izgovor črke *l* (u, wali v) kot *ɥ*, *Slavistična revija* XXVII/2, 215–229.
- Pleteršnik 1894–1895 – Maks Pleteršnik, 1894–1895, *Slovensko-nemški slovar: Prvi del A–O, Drugi del P–Ž*, Ljubljana.
- Rigler 1970 – Jakob Rigler, 1970, Akcentske variante I, *Slavistična revija* XVIII/1–2, 5–15.
- Rigler 1971a – Jakob Rigler, 1971, Akcentske variante II, *Slavistična revija* XIX/1, 1–12.
- Rigler 1971b – Jakob Rigler, 1971, H kritikam pravopisa, pravorečja in oblikoslovja v SSKJ, *Slavistična revija* XIX/4, 433–462, XX/2, 244–251.
- Rigler 1980 – Jakob Rigler, 1980, O izgovoru črke *l* v SSKJ, *Slavistična revija* XXVIII/1, 114–120.
- Snoj 1997 – Marko Snoj, 1997, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana, MK (Cicero).
- Snoj 2003 – Marko Snoj, 2003, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana, Modrijan.
- SP 2001 – *Slovenski pravopis*, Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU, 2001.
- SSHS 1950 – *Slovensko-srbohrvatski slovar: 1. zvezek (1.–31. pola)*, A–O, Ljubljana, DZS, 1950.
- SSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika: 1. knjiga A–H; 2. knjiga I–Na; 3. knjiga Ne–Pren; 4. knjiga Preo–Š; 5. knjiga T–Ž*, Ljubljana, DZS, 1991.
- SSKJ 1964 – *Slovar slovenskega knjižnega jezika: Poskusni snopič*, ur. Anton Bajec, Mile Klopčič, France Tomšič, idr., Ljubljana, SAZU, Inštitut za slovenski jezik, 1964.
- Srebot Rejec 1975 – Tatjana Srebot Rejec, 1975, *Soglasniški sklopi v slovenščini in kontrastivna analiza angleških in slovenskih soglasniških sklopov, Magistrska naloga*, Ljubljana.
- Srebot Rejec 1992 – Tatjana Srebot Rejec, 1992, Initial and final sonorant clusters in Slovene, *Linguistica* XXXII, 227–230.
- Šuštaršič idr. 1995 – Rastislav Šuštaršič, Smiljana Komar in Bojan Petek, 1995,

- Slovene: Illustrations of the IPA, *Journal of the International phonetic association* XXV/2, 86–90.
- Šuštaršič idr. 1999 – Rastislav Šuštaršič, Smiljana Komar in Bojan Petek, 1999, Slovene, *Handbook of the International phonetic association*, Cambridge, Cambridge university press, 135–139.
- Tivadar in Jurgec 2003 – Hotimir Tivadar in Peter Jurgec, 2003, Podoba govornega slovenskega knjižnega jezika v Slovenskem pravopisu 2001, *Slavistična revija* LI/2, 203–220.
- Toporišič 1961 – Toporišič, Jože, 1961, *Slovenski jezik na pločama: Izgovor i intonacija s recitacijama*, Zagreb, Jugoton (Acta Instituti phonetici, 9).
- Toporišič 1969a – Jože Toporišič, 1969, Ankete za določitev naglasnega mesta ter kakovosti in količinski naglasnega samoglasnika, *Jezik in slovstvo* XIV/8, 249–260.
- Toporišič 1969b – Jože Toporišič, 1969, O eno- in večglasnosti nekaterih besednih kategorij, *Jezik in slovstvo* XIV/2, 51–59.
- Toporišič 1971 – Jože Toporišič, 1971, Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika I, *Slavistična revija* XIX/1, 55–75, XIX/2, 222–229.
- Toporišič 1975 – Jože Toporišič, 1975, Formanti slovenskega knjižnega jezika, *Slavistična revija* XXIII/2, 153–196.
- Toporišič 1994 – Jože Toporišič, 1994, Izdaja *Brižinskih spomenikov* iz leta 1992, *Slavistična revija* XLII/1, 25–38.
- Toporišič 2000 – Jože Toporišič, 2000, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja.
- Toporišič 2004 – Jože Toporišič, 2004, K študentovski kritiki Slovenskega pravopisa 2001 v *Slavi, Slava* XVI/1–2 (2002–2003), 65–78.
- Vieregge 1989 – Wilhelm H. Vieregge, 1989, *Phonetische Transkription: Theorie und Praxis der Symbolphonetik*, Stuttgart, Franz Steiner (Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik, 60).
- VST 2002 – *Veliki slovar tujk*, Ljubljana, CZ, 2002.
- Zemljak idr. 2002 – Melita Zemljak, Zdravko Kačič, Simon Dobrišek, Jerneja Gros in Peter Weiss, 2002, Računalniški simbolni fonetični zapis slovenskega govora, *Slavistična revija* L/2, 159–169.

Phonology in the Dictionary of Newer Standard Slovene Words

Summary

The traditional model in the lexicographic treatment of phonology has been established mainly in the Dictionary of Standard Slovene (Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1970–1991) and has been only slightly modified in the Slovene Orthographic Code (Slovenski pravopis, 2001). There will be a different approach to the lexicographic treatment of phonological issues in the planned Dictionary of Newer Standard Slovene Words (Slovar novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika) resulting from specific features of the new lexis and recent theoretical findings in the fields of phonology and phonetics.

The first step will be a theoretical determination of suprasegmental features and selected segmental issues, which will be followed by extensive interviewing of speakers of tonemic and non-tonemic variants of Standard Slovene. The transcription will no longer be morphologically based, as is still the case for languages similar or related to Slovene, but will focus on the phoneme itself, which will also be the case for [ɥ]. The transcription will be a combination of the established synchronous transcription and that of the international IPA-standards. All entries will be given full pronunciation.

Another issue in discussing newer Slovene words is the secondary stress (or, in Slovene phonological tradition, the presence of two stressed syllables) which calls for further research on the basis of the collected corpus material.

Fonološki opis govora Juršincev v Slovenskih goricah (SLA 378)

Jožica Škofic

IZVLEČEK: V članku je v obliki fonološkega opisa predstavljeno glasoslovje srednjeprleškega govora Juršincev v Slovenskih goricah (Slovenski lingvistični atlas, točka št. 378), tako da je v prvem delu predstavljen inventar fonemov in prozodemov tega govora, sledi predstavitev distribucijskih omejitev fonemov in njihovih položajnih različic ter prozodemov, v tretjem delu pa je prikazan njihov izvor. Govor v zadnjih letih odpravlja kvantitetno opozicijo na naglašeni samoglasnikih, saj je zaradi razvoja različnih kvalitet dolgih in kratkih samoglasnikov kvantitetna opozicija postala nepotrebna.

ABSTRACT: In the article the phonological description of the central Prleško local speech of Juršinci in Slovenske gorice (SLA 378) is presented. Thus Part I contains an inventory of phonemes and prosodemes of this prleško dialect/speech, Part II describes their distribution, and Part III is about their origin. During the past few years there is a tendency to eliminate the quantitative opposition for stressed vowels. Because of the different development in the quality of long and short vowels the quantitative opposition has become redundant in this speech.

1 UVOD

Juršinci so razloženo središčno naselje v osrčju Slovenskih goric z gručastim jedrom okoli poznogotske farne cerkve sv. Lovrenca, ki jo navaja že zapisnik župnij ob času nadškofa Bernarda (1468–1487) kot »Ecclesia Sancti Laurentij prope Pettaw. Collator plebanus in Pettaw« (Ljubša 1925, 1), U. Horvat pa navaja, da »je bila /cerkev/ župnijska že leta 1322, ko se prvič omenja« (Horvat 1997, 139). Fara zajema kraje Juršinci (okrog 310 prebivalcev), Gabrnik, Gradiščak, Kukava, Grlinci, Dragovič, Sakušak, Bodkovci, Senčak, Zagorci, Rotman in Mostje. Iz teh krajev so bili doma npr. dr. Anton Slodnjak, dr. Ludvik Toplak, Janez Puh (Puch). Krajevno jedro Juršincev leži v dolinici levega pritoka potoka Krke vzhodno od ceste Ptuj–Videm ob Ščavnici. Na okoliških pobočjih in temenih slemenih so zaselki Juršinski Vrh, Trepošek in Vodol. V široki dolini Krke so večinoma njive in travniki,

na prisojnih pobočjih vinogradi in na osojah gozdovi. V Juršincih, ki so od leta 1994 sedež občine z okrog 2370 prebivalci (prej KS v občini Ptuj), so poleg cerkve tudi osnovna šola z vrtcem, pošta, zdravstveni dom, kulturni dom in prosvetno društvo (oboje imenovano po domačinu dr. Antonu Slodnjaku), trgovine, gostinski lokali, muzej kmečke dediščine, sedež kmetijske zadruga in trsničarska zadruga, ustanovljena leta 1906 (sedaj Skupnost trsničarjev in drevesničarjev Juršinci), aktivna so gasilsko in športno društvo, društvo za ohranjanje kulturne dediščine, turistično društvo, društvo gospodinjin in gospodinjcev, ribiško društvo in lovska družina, skozi občino vodi vinsko-turistična cesta itd. Kraj je v drugi polovici 20. stoletja močno gospodarsko napredoval in deluje kot skorajda urbano središče za okoliško izrazito ruralno podeželje, o čemer pričajo tudi narečni izreki, npr. *'tɔ:ti ba je s 'pü:rge, 'mi pa smo 'vencarij bi'li 'ta je bil (doma) iz središča Juršincev/okoli cerkve, mi pa smo bili viničarji'*. Sedanje občinske meje se ujemajo s starimi farnimi, oboje pa hkrati pomeni tudi meje krajevnega govora, saj domačini dobro slišijo razlike med svojim in sosednjimi govori. Tako pravijo npr. za Vitomarce v sosednji fari sv. Andraža (ki je kot samostojna župnija, ločena od lovrenške, navedena že l. 1782 (Ljubša 1925, 2)), da *'tan 'ma:čke z'va:ro 'je:jɔ, p'ri nas pa 'mɔ:čke z'vɔ:ro 'pi:jejo 'tam mačke mleko jejo, pri nas pa mačke mleko pijejo'* in da *'tan se majo 'žɛ:nske za 'jega, da torej govorijo »na moškega« oz. kot bi bile moški.*

Gradivo za analizo in fonološki opis prleškega govora Juršincev je bilo zbrano v letih 2001–2004 s pomočjo narečnih govorcev, ki so doma v Juršincih, Sakušaku in Gabrniku, uporabljeni pa so tudi starejši posnetki na kasetah.¹

1 INVENTAR

1.1 Samoglasniki

1.1.1 Dolgi naglašeni samoglasniki

i:	ü:	u:
è:		ò:
ɛ:	(ä:)	ø:
	a:	ɤ:

¹ Informanti v letih 2001–2004 so bili: Klara Horvat (1937), Marija Osterc (1936), Irena Horvat (1972), Alojz Šoštarič (1932), Lovrenc Herga (1935), Alojz Herga (1963), Ida Berlak (1963), Marica Herga (1968), vsi doma v Gabrniku, Stanko Zelenko (1914) iz Sakušaka. Informant in informator za juršinski govor je bila tudi Olga Guzej, ki je do svojega 18. leta živela v Gabrniku, odtlej pa na Gorenjskem (občina Radovljica), svoje domače narečje (v podobi izpred 40–60 let) pa je ohranjala v pogostih stikih s sorodniki, predvsem mamo Julijano Plohl (1904–1994) – o tem v diplomski nalogi J. Guzej *Vpliv migracij na jezik in govor posameznika (v okviru enojezičnosti)*, Ljubljana, 1987 (mentorica B. Pogorelec), in članku *Vpliv migracij na jezik in govor posameznika*, objavljenem v *Jeziku in slovstvu* l. 1989. Kot gradivo so bili uporabljeni tudi posnetki Julijane Plohl iz Gabrnika na kasetah iz let okrog 1990.

1.1.1.2 Dolgi naglašeni /i:/ je nekoliko bolj napeto izgovorjen kot kratki naglašeni /i/ – prav ta kvalitetna niansa v izgovoru pa sploh omogoča slušno razlikovanje med njima.

1.1.2 Kratki naglašeni samoglasniki

<i>i</i>		<i>ü</i>		<i>u</i>
	<i>ɛ</i>		<i>o</i>	
	<i>e</i>			
		<i>a</i>		<i>ɚ</i>

1.1.3 Kratki nenaglašeni samoglasniki

<i>i</i>				<i>u</i>
			<i>o</i>	
	<i>e</i>			
		<i>a</i>		<i>ɚ p !</i>

1.2 *Soglasniki*

1.2.1 Zvočniki

<i>v</i>			<i>m</i>
	<i>l</i>	<i>r</i>	<i>n</i>
<i>j</i>			<i>ŋ</i>

1.2.2 Nezvočniki

<i>p</i>	<i>b</i>	<i>f</i>	
<i>t</i>	<i>d</i>		
<i>c</i>		<i>s</i>	<i>z</i>
<i>č</i>		<i>š</i>	<i>ž</i>
<i>k</i>	<i>g</i>	<i>x</i>	

1.3 *Naglas*

1.3.1 Naglas ni vezan na določeno mesto v besedah – naglasno mesto je svobodno.

1.3.2 Govor pozna kvantitetno opozicijo (dolge naglašene, kratke naglašene in kratke nenaglašene zloge).

1.3.2.1 Kvantitetna razlika med dolgimi in kratkimi naglašeni samoglasniki postopoma izginja, in sicer se kratki naglašeni samoglasniki daljšajo. Različno dolžino naglašanih samoglasnikov je slušno mogoče določiti (tudi) s pomočjo kvalitetne razlike med dolgimi in kratkimi samoglasniki (kar pa je najtežje pri visokih samoglasnikih *u/ur*, *ü/ür*: in *ɚ/ɚr*).² Dolgi in

² Tako npr. tudi Kolarič opozarja na postopno daljšanje vseh naglašanih samoglasnikov, npr. za stari akut, ki »se je tudi tukaj skrajšal, prešel v kratko padajoči akcent in ostal kratek ne samo v zadnjem zlogu, ampak tudi v nezadnjem /.../, t/oda nekatere besede

kratki naglašeni samoglasniki so se v prejšnjih obdobjih namreč različno razvijali, z različno kvaliteto pa je kvantitetno nasprotje, kot kaže, postalo nepotrebno.³

- 1.3.3 Govor ne pozna tonemske opozicije.
 1.3.4 Inventar prozodemov torej zajema dva naglasa ('V:, 'V) in nenaglašeno kračino (V).

2 DISTRIBUCIJA

2.1 Samoglasniki

2.1.1 Dolgi naglašeni samoglasniki

2.1.1.1 Dolgi samoglasniki so mogoči le pod naglasom.

2.1.1.2 /ü:/ v vzglasju ni mogoč, ker ima protetični /v/ ('vü:na 'ujna', 'vü:sta 'usta', 'vü:š 'uš', 'vü:zda 'uzda').

2.1.1.3 /a:/ nastopa le v novejših besedah, prevzetih iz slovenskega knjižnega jezika (*gospo'dar* – star. 'vi:rt, 'fa:nt star. 'pubec, martino'va:nje) in v besedah z istozložnim /j/, kjer ima položajno različico [ä:] ('jä:jca 'jajca', 'gä:j 'gaj', m'lä:j 'mlaj'), tako tudi v prevzetih besedah ('žä:jfa 'milo', 'šä:jba 'šipa').

2.1.1.4 /o:/ v položaju pred /n/ in /m/ ni mogoč, saj je prešel v /u:/ (z'vu:n 'zvon', 'ru:mar 'romar').

2.1.1.5 /r:/ ne nastopa ob samoglasniku (s'mr:t 'smrt', 'pr:vi 'prvi', 'kr:f 'kri').

2.1.2 Kratki naglašeni samoglasniki

2.1.2.1 Kratki naglašeni samoglasniki se postopoma daljšajo in le kvalitetna

imajo drugačne kvantitete /.../ Daljšanje se širi od severozahoda proti jugovzhodu in nastopa močnejše v zadnjih šestdesetih letih; jaz imam iz otroških let ohranjene še kračine /.../, vsaj za Spodnjo Prlekijo.« (Kolarič 1968, 631) ali za kratko poudarjeni *r*, za katerega da se ponekod »slišijo tudi že dolžine« (Kolarič 1968, 635) ali za naglasni tip *ženā* > *žēna*, za katerega piše, da »t/udi v teh primerih nastopa v zadnjih petdesetih letih podaljšanje, ki se širi od severozahoda proti jugovzhodu. Analogije so spreminjale akcente v vse smeri, tako da je na osnovi sicer že dokaj obsežnega gradiva še vedno nemogoče dati natančno razvojno sliko prleškega akcenta.« (Kolarič 1968, 632.) To daljšanje kratkih naglašanih samoglasnikov je mogoče opaziti npr. ob primerjanju govorov mlajših narečnih govorcev s starejšimi oz. tistih, ki so ohranili narečje izpred petdesetih let (ker ga zaradi preselitve v drugo jezikovno/narečno okolje niso razvijali dalje), s tistimi, ki so v domačem narečnem okolju ves čas živeli s svojim narečjem in ga razvijali dalje.

³ Natančna analiza dolžin naglašanih samoglasnikov v juršinskem govoru je mogoča z uporabo programskih orodij (npr. CoolEdit, Praat in SFSWin) in zajema primerjavo besed, kjer je predvidena različna dolžina samoglasnikov v istem glasovnem okolju (tip *je delala* – *sta delala*, *sita je* – *sita sta* ipd.). Analiza bo skupaj s spremembami na drugih jezikovnih ravneh (npr. oblikoslovni, besedni, skladenjski) predstavljena v posebnem članku, kjer bodo prikazani tudi sociolingvistični dejavniki za spremembe v juršinskem govoru v zadnjih desetletjih.

- razlika med dolgimi in kratkimi naglašeni samoglasniki omogoča razlikovanje med njimi. Predvsem /ü/, /u/ in /ʏ/ se večinoma ne razlikujejo od /ü:/, /u:/ in /ʏ:/.
- 2.1.2.2 Kratki naglašeni /a/ ima v položaju pred istozložnim /j/, ki se izgovarja zelo oslabiljeno, položajno različico [ã] ('kãi 'kaj', 'dãi 'daj', 'mãister 'mojster', 'na'zãi 'nazaj', 'sãi 'saj').
- 2.1.2.3 Kratki naglašeni /a/ se (predvsem ob labialih) lahko izgovarja rahlo labializirano ('mãma 'mama').
- 2.1.2.4 Kratki naglašeni /o/ v položaju pred /n/ ter /j/ in /j/ (iz /ń/) ni mogoč, ampak je prešel v /u/ ('kunec 'konec', 'kuj 'konj', 'kuja 'konja').
- 2.1.3 Kratki nenaglašeni samoglasniki
- 2.1.3.1 /i/ ima v izglasju nekoliko reducirano različico [j] ('vünj 'zunaj', ži'vetj 'živetj', 'menj 'meni').
- 2.1.3.2 /i/ iz ě (s'pó:vit 'spoved', č'lóvik 'človek') ima tako v prednaglasnih kot v ponaglasnih zlogih lahko različici [ē] oz. [e] (orĕx 'oreh', veđ'rica 'vedro').
- 2.1.3.3 /o/ je mogoč tako v prenaglasnih kot ponaglasnih zlogih (pó'leno 'poleno', 'želót 'želod') in v izglasju ('vínō 'vino', 'dōbrō 'dobro', 'jē:mō 'jemo', 'lĕpō 'lepo').
- 2.1.3.4 /a/ ima v položaju pred istozložnim /j/, ki se izgovarja zelo oslabiljeno, položajno različico [ã] ('dĕlãi 'delaj').
- 2.1.3.5 /ʏ/ ne nastopa ob samoglasniku in v izglasju ('čĕtʏtek 'četrtek', žʏ'bĕ: 'žrebe').
- 2.1.3.5.1 /ʏ/ ima v vzglasju novejšo položajno različico [ər-] (ər'javj 'rjav', rĕde'či:ca /ərde'či:ca 'rdečica', əʏ'jüxa' /rüxa 'rjuha')
- 2.1.3.6 /j/ nastopa le v ponaglasnem položaju, ne ob samoglasniku, mogoč pa je tudi v izglasju (opj 'oplen', p'rikjt 'veža z vhodom v klet').
- 2.1.3.7 /p/ nastopa le v ponaglasnem položaju, ne ob samoglasniku in ne v izglasju (s'večĕnca 'svečnica').
- 2.1.3.7.1 /p/ ima pred mehkonebniki alofon [p̥] ('cãitpge 'časopis').
- 2.2 Soglasniki
- 2.2.1 Zvočniki
- 2.2.1.1 /m/ ne nastopa v izglasju, ker se v tem položaju premenjuje z /n/ (z 'dōbrin 'z dobrim', 'nesen 'nesem', 'nan 'nam').
- 2.2.1.2 /n/ ima pred mehkonebniki alofon [ŋ] ('fašĕŋk 'pust').
- 2.2.1.3 /j/ je mogoč le v medsamoglasniškem položaju (ko'rĕje 'korenje', ka'meje 'kamenje', zna'meje 'znamenje', 'seje 'sanje', b'laja 'deska na vozu') in v izglasju (kōstaj 'kostanj, 'lū:kej 'lukenj'), ne pa tudi v vzglasju in položaju za soglasnikom.
- 2.2.1.4 /j/ ni izrazito spirantiziran ('vija 'vidva', 'vüjec 'ujec', z 'jō:j 'z njo', 'jo:ren 'jarem'), v položaju za kratkim naglašeni in nenaglašeni [ã], ki je alofon /a/, pa ima oslabiljeno izgovorno različico [i], ki se lahko z njim asimilira v /ã/ (na'zã/na'zãi 'nazaj', 'dĕlãi /'dĕlã 'delaj', 'dã'ta /'dãta 'dajta').

- 2.2.1.5 /v/ ne nastopa v izglasju in pred nezvenečimi nezvočniki, ker se v tem položaju premenjuje s /f/ (*p'raf* 'prav', *č'f* 'črv', *o'fca* 'ovca', *'ži:fčen* 'živčen', *f'pi:skrj* 'v piskru', *pé:fka* 'pevka').
- 2.2.1.5.1 /v/ se izgovarja kot [v] le v položaju pred samoglasnikom, zvočnikom in zvenečim nezvočnikom (*k'rava* 'krava', *v'ré:men* 'vreme', *v'zemen* 'vzamem', *v'denj* 'vdeni').
- 2.2.1.5.2 /v/ se izgovarja kot [ʋ] le pred soglasnikom v redkih novejših besedah (v *'a:ʋtj* 'v avtu').
- 2.2.1.6 /vzd-/ v vzglasju ne nastopa, ampak se asimilira v /zd-/ (*z'do:vaje* 'vzdavanje, poroka', *z'di:gnutj* 'vzdigniti').
- 2.2.2 Nezvočniki
- 2.2.2.1 V izglasju so možni le nezveneči nezvočniki – zveneči nezvočniki imajo tam svoje nezveneče pare (*'jük* 'jug', *k'ri:š* 'križ', *'želót* 'želod', *'vò:s* 'voz', *g'röp* 'grob').
- 2.2.2.1.1 Nezvočniki se prilikujejo zvenečnosti nezvočnikov za seboj (pred zvenečimi nezvočniki nezveneči nezvočniki postanejo zveneči (*g'dó:* 'kdo'), pred nezvenečimi nezvočniki pa zveneči nezvočniki postanejo nezveneči (*o'p'xa'jilø* 'obhajilo', *'po'plat* 'podplat', *'retkef* 'redkev', *'ro'pček* 'robček').
- 2.2.2.2 /pt-/ v vzglasju ne nastopa, ampak se premenjuje s /ft-/ (*ftič* 'ptič').
- 2.2.2.3 /xč/ se lahko premenjuje s /šč/ ali se celo asimilira v /č/ (*šče'ramj g'ren* 's hčerkami grem', *x'či:jati/š'či:jati* 'grobo ločiti ječmenovo ali ajdovo zrnje od slame').
- 2.2.2.4 V soglasniškem sklopu /dn/ se lahko v nekaterih besedah (verjetno že leksikalizirano) namesto /d/ pred /n/ pojavlja /g/ (*'pø:dno* 'podenj' – *g'neš* 'danes').
- 2.2.2.5 V soglasniškem sklopu /dl/ se lahko v nekaterih besedah (verjetno že leksikalizirano) namesto /d/ pred /l/ pojavlja /g/ (*d'lan*, *d'laka* – *g'lé:tvo* 'dleto').
- 2.2.2.6 V soglasniškem sklopu /tl/ se lahko v nekaterih besedah (verjetno že leksikalizirano) namesto /t/ pred /l/ pojavlja /k/ (*zak'lačtj* 'zatlačiti' – toda *na t'lē:x* 'na tleh').
- 2.2.2.7 /x/ med dvema samoglasnikoma se lahko izgovori bolj oslABLJENO (*'bu'xal* 'buxa 'bolha').
- 2.3 *Naglas*
- 2.3.1 Dolgi in kratki naglašeni samoglasniki so možni v katerem koli besednem zlogu.
- 2.3.2 Nenaglašeni dolgi samoglasnikov govor ne pozna.
- 2.3.3 Govor ima dolgi nedoločnik (*xo'ditj* 'hoditi').
- 2.3.4 Možne so naglasne dvojnice tipa *b'rø:jē/bra'jē:* 'branje, trgatev', *g'nò:ja/ gnø'jø:* 'gnoja – R. ed.', *zø'bø:/'zò:ba* 'zoba – R. ed.', *glo'datj/g'lødatj* 'glodati'.

2.3.5 Predpona sestavljenih besed lahko potegne naglas za zlog proti začetku besede (*x'teja je* 'hotel je' – 'nexta je' 'ni hotel').

3 IZVOR

3.1 Samoglasniki

3.1.1 Dolgi naglašeni samoglasniki

- i:*
- < stalno dolgi *i:* (*'zi:ma, s'vi:ja* 'svinja', *'li:st, 'zi:t* 'zid', *'pi:šen* 'pišem')
 - < pretežno kratki naglašeni *i* po mlajšem podaljšanju (*'ni:t, 'mi:š, 'ni:č*)
 - < v prevzetih besedah (*'ci:mprati* 'graditi iz lesa', *ma'š:i:n* 'stroj', *ap'ri:l, g'li:x* 'ravno', *ž'ni:dar* 'krojač', *'ci:gel* 'opeka')
 - < redko po mlajšem naglasnem umiku na prednaglasni *i* (*p'ri: nas, š'i:røkj* – toda tudi *š'i'røkj*)
- ü:*
- < stalno dolgi *u:* (*'lü:č* 'luč', *'lü:pin* 'lupim')
 - < v prevzetih besedah (*b'rü:tif* 'pokopališče', *'fü:nkištj* 'binkošti')
 - < novejši kratki naglašeni *u* po mlajšem podaljšanju (*k'rü:x* 'kruh', *'kü:p* 'kup', *f'kü:p* 'vkup', *'tü:* 'tu' – toda starejše *k'rüx* 'kruh', *'küp* 'kup', *f'küp* 'vkup', *'tü* 'tu')
 - < novejši staroakutirani *u* v nezadnjem besednem zlogu po mlajšem podaljšanju (*'kü:pa* 'kupa', *k'rü:xa* 'kruha', *'bü:kef/bü:kva* 'bukev', *'kü:ra* 'kokoš' – toda starejše *'küpa* 'kupa', *k'rüxa* 'kruha' itd.)
 - < v imenih (*'Jü:ršincj*)
- u:*
- < stalno dolgi *ɥ:* (*'vu:k* 'volk', *'du:gj* 'dolg', *'ču:n* 'čoln', *'pu:nin* 'polnim', *'tu:čen* 'tolčem')
 - < novejši *-o:l-* po mlajšem podaljšanju (*u'pu:dne* 'opoldne' – toda starejše *u'pudne* 'opoldne')
 - < kratki naglašeni *u* iz *ɥ* po mlajšem podaljšanju (*'pu:x* 'polh', *'du:ga* 'dolga')
 - < stalno dolgi *u:* pred *j* (*'mu:jcek* 'mucek', *'mu:jcika* 'mucka')
 - < v skupinah *bu:j-*, *mu:j-*, nastalih po metatezi iz *umi:-*, *ubi:-* (*'mu:jvatj* 'umivati', *'bu:jtj* 'ubiti')
 - < *o:* pred *n*, *m* (*'z'vu:n* 'zvon', *'ru:mar* 'romar', *pat'ru:n* 'patron') ali pred *ɣ* iz *ń* (*'zaps'tu:ɣ* 'zastonj')
 - < v prevzetih besedah (*'bu:nda, 'cu:ker* 'sladkor')
 - < v besedah, prevzetih iz knjižnega jezika (*'žu:pnik*)
- é:*
- < stalno dolgi *é:* (*'z'vé:zda, s'vé:ča, g'ré:x, 'b'é:lj, 'l'é:s, 'm'é:x, s'm'é:x, 'l'é:ta, 'm'é:sta, be's'é:da*)
 - < dolgi cirkumfleksirani *ə* iz *ɤ* in *ɛ* (*'l'é:n* 'lan', *'vé:s* 'vas', *'d'é:n* 'dan')
 - < v prevzetih besedah (*'k'é:ks*)
- ó:*
- < dolgi cirkumfleksirani *o* (*'nó:č, 'mó:č, 'bó:k* 'bog', *g'nó:j, 'lò:j, me'só:, 'nó:s*)
 - < stalno dolgi *o* (*'k'ló:p, d'ró:k* 'drog', *k'ró:k* 'krog', *'ró:p* 'rob', *'só:t* 'sod', *g'o'ló:p* 'golob', *'gó:bec, 'pó:t, 'mó:š* 'mož', *o'tró:bj, 'zó:p* 'zob')

- e:
- < zgodaj podaljšani novoakutirani o (*kó:s*, *’ò:s* – oboje R mn.)
 - < v prevzetih besedah (*’šó:štar* ‘čevljar’, *mó:rka* ‘kumara’)
 - < stalno dolgi e (*’pɛ:t*, *’pɛ:tek*, *i’mɛ:*, *’vɛ:žen* ‘vežem’, *p’lɛ:šen* ‘plešem’, *p’rɛ:de* ‘prede’, *’zɛ:be*, *g’lɛ:dan* ‘gledam’, *un k’lɛ:ca* ‘on kleca’, *’rɛ:p* ‘rep’)
 - < dolgi cirkumfektirani e (*’lɛ:t* ‘led’, *’mɛ:t* ‘med’, *’pɛ:č*, *ve’čɛ:r*)
 - < redko novoakutirani ə (*’pɛ:sjɨ* ‘pasji’)
 - < redko dolgi cirkumfektirani e (*sɽ’ɛ:*)
 - < zgodaj podaljšani novoakutirani e (*’žɛ:n* ‘žen – R mn.’)
 - < *i:* pred *r* (*vo’ðɛ:r* ‘vodir, oselnik’)
- o:
- < v prevzetih besedah (*’fɛ:xtalj sɔ* ‘prosili so’)
 - < stalno dolgi a (*g’rɔ:t* ‘grad’, *p’rɔ:x* ‘prah’, *d’vɔ:* ‘dva’, *k’rɔ:l* ‘kralj’, *x’rɔ:st* ‘hrast’, *kɔ’vɔč* ‘kovač’, *t’rɔ:va* ‘trava’, *g’lɔ:va* ‘glava’, *b’rɔ:da* ‘brada’, *’vɔ:pno* ‘apno’, *’pò:s* ‘pas’, *’pò:st* ‘past, namenilnik’, *k’rɔ:f* ‘krav – R mn.’)
 - < redko dolgi cirkumfektirani ə iz ɚ in ɚ (*’lɔ:š* ‘laž’, *’čɔ:st* ‘čast’)
 - < novejšje po mlajšem umiku naglasa s končnega kratkega zaprtega zloga na prednaglasni o in njegovem podaljšanju (*’bɔ:gat* ‘bogat’, *’ɔ:trɔk* ‘otrok’, *’pɔ:tplat* ‘podplat’ – toda starejšje *’ɔgon* ‘ogon’, *bɔgat* ‘bogat’, *’ɔtrɔk* ‘otrok’, *’pɔtplat* ‘podplat’)
 - < novejšje sekundarno naglašeni o po mlajšem podaljšanju (*’kɔ:za*, *’ɔ:sa* – toda starejšje *’kɔta* ‘kotel’, *’kɔza*, *’ɔsa*, *’dɔbra*)
 - < v prevzetih besedah (*’zɔ:s* ‘omaka’), tudi iz *’a:* (*’fɔ:rba* ‘barva’, *’vɔ:ga* ‘vaga, tehcnica’, *ž’lɔ:xta* ‘žlahta, sorodstvo’)
- ä:
- < novejšje novoakutirani e v nezadnjem besednem zlogu po mlajšem podaljšanju (*’zä:lje* ‘zelje’, *’žä:nška* ‘ženska’, *k’mä:ta* ‘kmeta – R ed.’, *’sä:den* ‘sedem 7’ – toda starejšje *’ženin* ‘ženin’, *’mečen* ‘mečem’, *’nesa je* ‘nesel je’, *’reka je* ‘rekel je’, *’peka je* ‘pekel je’)
 - < novejšje staroakutirani e v nezadnjem besednem zlogu po mlajšem podaljšanju (*’dä:telca* ‘deteljica’ – toda starejšje *s’reča*, *detelca* ‘deteljica’)
 - < novejšje sekundarno naglašeni e po mlajšem podaljšanju (*’žä:na* ‘žena’, *’rä:brɔ* ‘rebro’ – toda starejšje *’žena*, *’teta*, *’čelo*, *’nesen* ‘nesem’, *’rečen* ‘rečem’, *’rekla je*, *s’pekla je*)
 - < novejšje novoakutirani polglasnik v nezadnjem besednem zlogu po mlajšem podaljšanju (*’mä:ša* ‘maša’, *’sä:je* ‘sanje’, *’fsä:xne* ‘vsahne’ – toda starejšje *s’nexa* ‘snaha’, *’meša* ‘maša’, *’seje* ‘sanje’, *’fsexne* ‘vsahne’)
 - < novejšje sekundarno naglašeni polglasnik po mlajšem podaljšanju (*s’tä:ber* ‘steber’, *’čä:ber* ‘čeber’, *’mä:gla* ‘megla’, *’pä:kel* ‘pekel’ – toda starejšje *s’teber* ‘steber’, *’čeber* ‘čeber’, *’megla* ‘megla’, *’pekell/peka* ‘pekel’)
 - < novejšje kratki naglašeni polglasnik v zadnjem besednem zlogu po mlajšem podaljšanju (*’pä:s* ‘pes’, *’vä:s* ‘ves’ – toda starejšje *’pes* ‘pes’, *’ves* ‘ves’)

- < novejšje staroakutirani *ę* v zadnjem besednem zlogu po mlajšem podaljšanju (*'zä:t* 'zet' – toda starejšje *zet* 'zet')
- < novejšje *ę* po zapoznelem umiku naglasa s končnega kratkega zloga (*'jä:čmen*, *'jä:zik* – toda starejšje *ječmen*, *'jezik*)
- a:* < novejšje dolgo naglašeni *a:* in podaljšani kratki naglašeni *a* v besedah, prevzetih iz knjižnega jezika (*gospo'da:r*, *'fa:nt*, *žu'pa:n*)
- < *a:* pred *j* kot [*ä:*] (*m'lä:j* 'mlaj', *'jä:jca* 'jajca', *'gä:j* 'gaj', *p'lä:jš* 'plašč')
- < v prevzetih besedah *a:* pred *j* kot [*ä:*] (*'žä:jfa* 'milo', *'šä:jba* 'šipa', *ž'lä:jf* 'zavora', *'xä:zlj* 'suho stranišče')
- ɾ:* < stalno dolgi *ɾ:* (*'kɾ:f*, *s'mɾ:t*)
- < novejšje staroakutirani *ɾ* po mlajšem podaljšanju (*'pɾ:st*, *'sɾ:na* – toda starejšje *'pɾst*, *'sɾna*)
- 3.1.2 Kratki naglašeni samoglasniki
- i* < staroakutirani *i* v nezadnjem besednem zlogu (*'lipa*, *'riba*, *'xiša*, *'žila*, *f'tičj* – I mn.)
- < v prevzetih besedah (*'cimper* 'ostrešje', *ma'sinlj* 'delali smo z mašino, strojem za otepanje pšenice')
- ü* < staroakutirani *u* v nezadnjem besednem zlogu (*'küpa* 'kupa', *k'rüxa* 'kruha')
- < v prevzetih besedah (*g'rünt* 'posestvo, kmetija', *'püngrat* 'sadovnjak', *'fürtox* 'predpasnik')
- u* < prednaglasni *ɸ* po umiku naglasa s končnega kratkega zloga (*'buxa* 'bolha')
- < redko sekundarno naglašeni *o* v položaju pred *n*, *m* (*'kunec* 'konec') ali *o* pred *ɸ* iz *n* (*'kuɸ* 'konj')
- < v prevzetih besedah (*ka'ruza* 'koruza', *'nidɾ'suxj* 'nizki čevlji', *'luster* 'lestenc')
- ę* < staroakutirani *ę* v nezadnjem besednem zlogu (*b'reža*, *ne'vešta*, *st'ręxa*, *'lęto*, *'męsto*, *'ręzati*, *po'vedatj*)
- < kratki naglašeni *ę* v zadnjem zaprtem besednem zlogu (*'dęt* 'ded')
- < v prevzetih besedah (*'lęder* 'usnje')
- o* < staroakutirani *o* v nezadnjem besednem zlogu (*'doga*, *'goba*, *'kocęa*, *'točęa*)
- < novoakutirani *o* v nezadnjem besednem zlogu (*'vola* 'volja', *'xoja* 'hoja', *'noša*, *š'koda*, *'nošin* 'nosim', *p'rošin* 'prosim')
- < kratki naglašeni *o* v zadnjem zaprtem besednem zlogu (*'poɸ* 'pod', *š'koɸ*, *'koš*, *st'rok*, *k'roɸ*)
- < sekundarno naglašeni *o* (*'kota* 'kotel', *'koza*, *'osa*, *'dobra*)
- < po mlajšem naglasnem umiku naglašeni *o* (*'ogon* 'ogon', *'bogati* 'bogati', *'otrok* 'otrok', *'poɸplat* 'podplat')
- < v prevzetih besedah (*'oɸ'cerlinga* 'jetika', *'toɸkɸ:mra* 'mrtvašnica', mrliška vežica', *'zoɸnj* 'nogavice')
- e* < *ę* v nezadnjem besednem zlogu (*s'reča*, *'detelca* 'deteljica')

- < novoakutirani *e* v nezadnjem besednem zlogu ('ženin 'ženin', 'mečen 'mečem', 'nesa je 'nesel je', 'reka je 'rekel je', 'peka je 'pekel je')
 - < kratki naglašeni *e* v zadnjem zaprtem besednem zlogu (*k'met*)
 - < sekundarno naglašeni *e* ('žena, 'teta, 'čelo, 'nesen 'nesem', 'rečen 'rečem', 'rekla je, 'spekla je)
 - < novoakutirani polglasnik v nezadnjem besednem zlogu (*s'hexa* 'snaha', 'meša 'maša')
 - < staroakutirani *ě* pred *n, m* (*x'ren, ko'leno, 'semen* 'seme', *po'leno* 'poleno')
 - < *e* po mlajšem naglasnem umiku ('četrték 'četrték')
 - a* < staroakutirani *a* v nezadnjem besednem zlogu (*k'rava, 'mati, s'lama, b'rata* – R ed.)
 - < kratki naglašeni *a* v zadnjem zaprtem besednem zlogu (*b'rat, 'gat 'gad', p'raf 'prav', zd'raf 'zdrav'*)
 - < prednaglasni *a*, naglašen po mlajšem naglasnem umiku (*'napne jo*)
 - < v prevzetih besedah (*'mantl 'plašč, 'fašerjk 'pust, 'tacna 'pladenj'*)
 - < v prevzetih besedah pred *j* kot [ä] (*'fläjšter* 'oblíž', *š'päjza* 'shramba za živila', *'cäjtqge* 'časopis')
 - < -äi (< -aj) v izglasju po asimilaciji kot [ä] (*'dä 'daj, 'kä 'kaj, na'zä 'nazaj, 'zä 'zdaj'*)
 - ř* < redko staroakutirani *ř* (*'přst, 'řna*)
- 3.1.3 Nenaglašeni samoglasniki
- i* < pred- in ponaglasni *i* (*ti'si: 'tišči, zi'do:r 'zidar, 'xođin* 'hodim', *c'vi:lila je, ži'vetj, 'jezik* 'jezik')
 - < pred- in ponaglasni *ě* (*spó:vit 'spoved, č'lovik* 'človek', *só:sit 'sosed, 'orix* 'oreh', *vid'rica ved'rica* 'vedro')
 - < prednaglasni *o*, verjetno že leksikalizirano (*ni'beden* 'nobeden, nihče', *ni'cór* 'nocoj')
 - < pretežno pred- in ponaglasni *u* (*ki'püvlen* 'kupujem', *vi'si: 'uši* – I mn.', *'kožix* 'kožuh', *pot 'po:zdixj* 'pod pazduho', *li'pi:je* 'lupinje', *li'si:je* 'luščinje')
 - < v prevzetih besedah (*cim'rača* 'tesarska sekira')
 - < nenaglašeni *i* v izglasju kot [j] (*na 'mizj* 'na mizi', *xođj* 'hodi', *'vünj* 'zunaj', *ži'vetj* 'živeti', *'menj* 'meni')
 - u* < redko prednaglasni *u* (*ču'do:k* 'čudak', *muj'vača* 'umivača, krpa za umivanje')
 - < pred- in ponaglasni *ǰ* (*gu'či:mó* 'govorimo', *'jabuka* 'jablana', *'jabušŋca* 'jabolčnik')
 - < v glagolski priponi *-nu-* namesto *-ni-* (*'zdi:gnutj* 'vzdigniti')
 - < v onomatopejskih besedah (*'kukufca* 'kukavica')
 - o* < pred- in ponaglasni *o* (*'jagoda/Jo:gođe* 'jagoda/-e', *o'kó: 'oko, po'leno* 'poleno')
 - < pred- in ponaglasni *o* (*'sestro, z zo'b'ni:, lo'vi:jo*)
 - < v prevzetih besedah (*'fürtøx* 'predpasnik')

- e* < pred- in ponaglasni *e* ('zelje 'zelje', po'lé:tje, 'pó:le 'polje', 'niše 'nihče', ve'seła, be'sé:da, 'nesen 'nesem')
 < pred- in ponaglasni *ę* ('tele, 'sestre, me'só:, 'pamet)
 < redko nenaglašeni *ę* po umiku naglasa na prednaglasni zlog (p'riklet 'veža z vhomom v klet')
 < nenaglašeni polglasnik ('dóber 'dober'), zlasti v ponaglasni priponi -ek, -ec (b'ratec, 'dędek) – ohranja se tudi v odvisnih sklonih, če izraža pomanjševalnost ('dędeka)
 < v prevzetih besedah ('lęder 'usnje', 'fašęnk 'pust')
 < nedosledno *a* za *r* ('reca/'raca 'raca')
- a* < pred- in ponaglasni *a* (k'rava, 'dęlatj 'delati', 'zi:ma, ka'zq:lec 'kazalec')
 < *l* neposredno za naglasom pred soglasnikom ('tejacj 'telci, teleta')
 < izglasni -*l* (skupaj z *j* kot zapolnitvijo zeva) neposredno za naglasom (vq'geja 'vogel' – toda 'vó:gel; zam'lęja je 'zmlle je', 'zųja se je 'sezul se je'; 'dįja 'drl', 'mįja 'umrl', 'żįja 'żrl')
 < v del. -*l* iz -*al* ('dęla je 'delal je'), -*il* ('nqsa je 'nosil je', ba je 'bil je'), -*ęl* ('veda je 'vedel je'), -*ęl* ('nesa je 'nesel je')
 < v prevzetih besedah ('fą'ló:t 'kos, npr. kruha', 'pųngrat 'sadovnjak')
- r* < nenaglašeni *r* (żr'di: – R ed., pr'dętj, smr'dętj, mr'li:č, stęgó:c 'oluščen koruzni storż')
 < po umiku naglasa na prednaglasni zlog ('čętrtek 'četrtek')
 < po onemitvi samoglasnika ob *r* (żr'bę: 'żrebe')
 < v prevzetih besedah ('nidr'şuxj 'nizki čevlji'), tudi po onemitvi samoglasnika ob *r* ('lędįnj co'pat 'usnjeni copat', 'mujdęlec 'modrc')
- ņ* < po onemitvi samoglasnika ob *n* ('riteşņca 'ritnica, polovica zadnjice', s'večņca 'svečnica', ko'pi:şņca 'robidnica', 'jabuşņca 'jabolčnik', 'pumoşņca 'polnočnica')
 < v prevzetih besedah ('tqtņ'kq:mra 'mrtvašnica, mrliška vežica', k'lq:jcņp'rqt 'poprtnjak, kruh s suhim sadjem', 'xqzpt'roęe 'naramnice za hlače', 'cąjtņęe 'časopis')
- l* < nenaglašeni *l* ('oplj 'oplen')
 < v prevzetih besedah ('mantl 'plašč')

3.2 Soglasniki

Soglasniki so nastali iz ustreznih soglasnikov v izhodiščnem splošno-slovenskem sistemu.⁴ Razen tega:

3.2.1 Zvočniki

- v* < *w* pred samoglasniki, zvočniki in zvenečimi nezvočniki ('vi:no, 'vqda, v'ra:k 'vrag', v'zemen 'vzamem', v'denj 'vdeni')
 < kot proteza pred *ü* ('vųjec 'ujec', 'vų:na 'ujna', 'vųsta 'usta', 'vų:ş 'uš', 'vų:zda 'uzda')

⁴ V besedi t'je:den 'teden' je *j* v nasprotju s knjižnim jezikom ostal iz *tęje dęny 'ta dan'.

- < v prevzetih besedah ('vi:nta 'dvigalka'), pred soglasniki kot alofon [u] (a:uto 'avto')
- n**
- < redko *n* v izglasju ('ogen 'ogenj', g'lè:žen/gli'žè:n 'gleženj' – toda 'kuĵ 'konj', 'køstaj 'kostanj', 'lū:keĵ 'lukenj')
- < -m v izglasju ('čè:n 'hočem', 'øsen 'osem', li'dè:n 'ljudem', 'tan 'tam', z 'døbrin 'z dobrim', 'nesen 'nesem')
- l**
- < v prevzetih besedah ('mantĵ 'plašč')
- < *l* (p'lū:ča 'pljuča', ki'pū:vlen 'kupujem', 'nø:stel 'stelja', k'rø:l 'kralj', 'zemla 'zemlja', k'lū:č 'ključ', 'vøla 'volja') – sekundarni *lj* iz *lɔj*- pa je ostal ('zelje 'zelje')
- < *tl, dl* v del. -l ('jè:la je 'jedla je', 'pø:la je 'padla je', sp'rè:la je 'spredla je', c'vela je 'cvetela je') in iz primarne skupine *tl, dl* ('šilo')
- < v prevzetih besedah (p'løxec 'podkvica', 'løder 'usnje'), redko iz v ('lamp 'vamp, trebuh')
- r**
- < v prislovni priponi -že (ni'cø:r 'nocoj')
- < *r* ('rūxa 'rjuha', v me'xø:rj 'v mehurju', me'sø:ra 'mesarja – R ed.' – toda me'sø:ra je 'mesaril je')
- < v skupini -črè- in -žrè- (č'rè:vlj 'škornji', č'rè:šja 'češnja', ž'rbø: 'žrebe')
- j**
- < v prevzetih besedah (pūngrat 'sadovnjak', krømp'i:r)
- < *n* v položaju za soglasnikom ali v vzglasju in pred samoglasnikom (og'jiše 'ognjišče', 'sūkja 'suknja', 'jega 'njega', 'lū:kja 'luknja', 'jiva 'njiva', 'ogja 'ognja')
- < kot zapolnitev zeva med samoglasnikom in *a* iz *l* ('tejacj 'telci, teleta', x'teja je 'hotel je')
- < redko kot prehodni glas med *u* in zobnimi/zadlesničnimi soglasniki ('mu:jcek 'mucek', 'gu:jdek 'pujsek', 'pu:jček 'pujsek', 'xu:jdj 'hudi'), tudi v prevzetih besedah (k'lø:jcøp'røt 'poprtnjak, kruh s suhim sadjem', 'mujdølec 'modrc')
- < v skupini -mu:j-, -bu:j-, nastali po metatezi iz *umi:-, ubi:-* ('mu:jvatj 'umivati', 'bu:jtj 'ubiti')
- < redko -li- oz. -l ('hejbøj 'vejki 'najbolj velik')
- ĵ**
- < *n* in *nĵ* v položaju med dvema samoglasnikoma (ko'rèje 'korenje', ka'meje 'kamenje', zna'meje 'znamenje', 'seje 'sanje' in 'semenj', b'laja 'deska na vozu', s'vi:ĵa 'svinja', 'cø:ĵa 'canja/cajna', 'kuĵa 'konja', 'meje 'manj')
- < večinoma *n* v izglasju ('kuĵ 'konj', 'køstaj 'kostanj', 'lū:keĵ 'lukenj' – toda tudi 'ogen 'ogenj', g'lè:žen/gli'žè:n 'gleženj')

3.2.2 Nezvočniki

- f**
- < v pred nezvenečimi nezvočniki in v izglasju (p'raf 'prav', f'sakj 'vsak')
- < vzglasni *p* v položaju pred *t* (f'tič 'ptič')
- < v mlajših prevzetih besedah ('fø:rba 'barva', b'rū:tjif 'pokopališče', 'fašeŋk 'pust', 'žā:jfa 'milo', 'fū:nkištj 'binkošti', 'fūrtoχ 'predpasnik', k'nøf 'gumb', 'fø:xtalj ø 'prosili so')

- š < šč ('kūšar 'kuščar', 'išen 'iščem', og'ljiše 'ognjišče', na 'teše 'na tešče', k'lé:šj 'kleščé')
 < šč < xč ('niše 'nihče')
- g < redko d pred l (morda leksikalizirano g'lé:tvo 'dleto' – toda d'lan, d'laka)
 < redko d pred n (morda leksikalizirano g'nēs 'danes' – toda 'pɔ:dnɔ 'podenj')
 < kj- v besedi kje in sestavljenkah ('gè: 'kje', 'nègi 'nekje', 'nigi 'nikjer')
- k < redko t pred l (morda leksikalizirano zak'lačtj 'zatlačiti' – toda na t'lè:x 'na tleh')
- x < k, g pred k ('mexkj 'mehki', 'lexkj 'lahki')

3.2.2.1 Nezveneči nezvočniki so nastali tudi iz zvenceh v izglasju in po asimilaciji na sledeče nezvočnike, zvencehi nezvočniki pa iz nezvencih prav tako po asimilaciji na sledeče nezvočnike.

3.2.2.2 Vsi nezvočniki se pojavljajo tudi v prevzetih besedah.

3.3 Naglas

3.3.1 Naglasno mesto v besedi je kot v izhodiščnem sistemu, le s to razliko, da so naglašeni tudi refleksi za e in o in polglasnik, ki so bili prej pred naglašeni kratkimi zadnjimi zlogi: 'sestra, 'koza 'koza', 'megla.

3.3.2 Kvantiteta je kot v izhodiščnem sistemu, le da so se nekateri kratki samoglasniki v novejšem času že podaljšali ('bi:k, 'pɛ:st/'pɛ:st, k'rüxa/ k'rü:xa 'kruha'), enako velja za sekundarno naglašene samoglasnike ('koza/ 'kɔ:za, 'teta/'tä:ta).

3.3.3 Tonematiko je prleško narečje izgubilo.

- 3.3.4 'V: < dolgi naglašeni 'V:
 < v novejšem času podaljšani 'V
 'V < kratki naglašeni 'V
 < po umiku naglasa s končnega kratkega naglašene samoglasnika
 V < nenaglašeni V v izglasju, vzglasju ali srede besede
 < po umiku naglasa na prednaglasni V

4 IZGUBA GLASOV

4.1 Samoglasniki

- i – v nenaglašenem zlogu ob zvočniku ('mɔ:n 'imam', pɽ'nesla je 'prinesla je', pɽ V'rɔ:blovix 'pri Vroblvih' – toda p'ri:vas 'pri vas')
 – v nenaglašeni glagolski priponi -i- v del. -l, lahko tudi po analogiji, ('nɔsla je 'nosila je – del. -l, ž. sp. ed.)
 – v nenaglašeni glagolski priponi -i- v velelniku za 2. os. dv. in mn. ('nɔste 'nosite', 'lɔfta 'lovita')
 – v nenaglašeni priponi -nica ('ritešgca 'ritnica, polovica zadnjice',

- s'vęčņca* 'svečnica', *ko'pi:šņca* 'robidnica', *'jabušņca* 'jabolčnik', *'pumošņca* 'polnočnica')
- v nenaglašeni priponi *-inja* (*'kūxja* 'kuhinja')
 - v nenaglašeni glagolski priponi *-ě-* v del. -l (*npr. 'vędlj smo* 'vedeli smo – del. -l, m. sp. mn.')
 - redko v prednaglasnih zlogih ob zvočniku (*žř'bę:* 'žrebe', *z'lọ* 'zelo', *čř'pi:je/č're:pje* 'črepinje')
 - redko v ponaglasnih zlogih (*'pó:lna* 'polena', *'kó:lna* 'kolena')
- o – redko po izgubi naglasa (npr. zaradi umika naglasa na prednaglasni zlog) (*'kak* 'kako', *'tak* 'tako', *'nemren* 'ne morem')
- 4.2 Soglasniki
- v – v vzglasju pred *zd* (*z'dọ:vaje* 'vzdavanje, poroka', *z'di:gnutj* 'vzdigniti')
 - t – včasih v položaju pred *t* (*m'lacj/m'latcj* 'mlatiči')
 - s – redko v vzglasju v položaju pred *pr* (*p'rė:djj* 'sprednji', *p'ró:tj* 'sproti')
 - toda tudi *sp'rę:la je* 'spredla je')

5 METATEZA

- 5.1 V vzglasni skupini *umi:-, ubi:-*, ki preideta v *mu:j-, bu:j-* (*'mu:jvatj* 'umivati', *'bu:jjtj* 'ubiti', tudi *muj'vača* 'umivača').
- 5.2. V nenaglašenem osebnem zaimku *jih*, ki se govori *xj* (*'nemamọ xj* 'nimamo jih').

6 BESEDILO

Klara: *'Nęda g'dọ: sọ se 'naša 'måtj vže'nilj, 'te še 'duma př V'rọ:blovix, 'te je blọ 'tan 'dọstj f'sega, o'ni: so blj 'přecj bọ'gatj za 'tiste 'cäjte. 'Te pa sta se 'måtj pa 'naš 'atek pa sta se sp'ravla 'tan 'pó:lek v enọ 'xišọ, v enọ vincer'lijọ. 'Tisti lid'je: pa sọ blj 'nęgј v 'Marpřųj du'mọ:.' Te pa sta 'naša d'vọ: si 'tan 'te na'rędla 'vü:n pa sta 'męla enọ 'xišicọ 'tọ:kọ 'målo. 'Bila je ... p'ri:kjt, 'te pa bla je 'kūxja pa 'xiša pa 'xi:ška. Na'vọ:dņọ se je f'se 'dęlalo f'kūxjj, 'jelj pa smo f'xiši. Pa spa'li: so 'måma pa 'atek sta f'xiši spa'la, 'midvj z 'Mi:ckj pa sma f'xi:škj spa'le:, sta bla d'vọ: š'tåmpeta 'ņotrj. 'Olga pa še bla je 'te 'måla. Una še je 'te 'pó:lek 'måme pa 'pó:lek 'ateka f'xišj s'pọ:la, 'põtļj pa je 'te žę 'tüdј f'xi:škj s'pọ:la, g'da bla je žę 'målo 'vę:čja. 'Kūxalọ pa se je f'pę:čj. F'krü:šņj 'pę:či f'se. F'se z 'bü:rkļųj f'pę:č pa z 'bü:rkļųj 'vün, pa za s'vi:je se je 'kūxalọ, z'vọ:ra se je 'kūxala v enj 'tọ:kj 'rä:jņgļj na 'tri: nó'gę:'. Pa k'tåpe smo p'ražļj 'tak 'vünj 'bọj na 'ku:menj, 'tüdј f'tistj 'rä:jņgļj na 'tri: nó'gę:'. F'se 'kåⁱ se je s'kūxalọ, f'se je bi'ló: 'pač f'pę:čj.*

/.../

Pa vọ'dó: smọ f'se nó'silj z V'rọ:blove g'rabe pa z V'rọ:blovega s'tüdenca. 'Så je 'nę blọ 'ni:č vọ'dę: du'mọ:.' Čę si xj na 'vọ:gax pa d've: vid'ri:cj pa 'enọ še 'pó:lek

pa si 'tri: vid'rice 'neša. Pa 'tistö 'keko je bi'ló: 'teko si pa za k'rave na'pø:jatj pa fše. Smo 'møglj p'nestj vø'dó:, 'nič 'ni blø dø'må.

Marija: 'Ja, 'te pa si p'riša na s'rød b'røga pa si raz'leja pa si ša na'zäj v g'rabø, ka se tj je pospe'lalo pa si 'pådna.

Klara: 'Ja, 'tø: je 'tak bi'ló: po'zi:mj. Pa za 'mu:jvati pa če sj x'teja vø'dò: 'pi:tj pa ... 'mu:jvatj smo 'meļj en la'vò:r 'vejkj. 'Tistj la'vò:r se je post'ava k 'pe:čj f 'xišø na k'ló:p ...

Olga: Na vo'geja.

Klara: 'Tån pa smo se fsi s 'tistoga 'mujlj. G'nešj 'dè:n pa bj se 'radj fšø:kj ... še fšø:kj s'vò:j ob'fšø:č 'møre 'meťj, 'ne: ke še bj ... 'Te pa smo se fsi v 'enega b'risalj.

Olga: 'Nej'p'vø 'gørij, 'te pa 'dølj. So 'reklj 'måma ve'čø:r: »'Døca s'çø:t, 'te pa s'pø:t, ste 'žø 'mujtj?»

Marija: 'Ja, 'te pa še smo m'litj 'møglj.

Olga: 'Je:zus, pa 'kak ne'radj!

Klara: Mo'litj. 'Te pa smø 'gørij na 'pe:či si'delj ali pa økø:lik pe'çi:, 'enj 'gørij na 'pe:či 'enj pa økø:lik pe'çi:, 'te pa smo m'litj. 'Røžik'ranc smø m'litj fšø:kj t'jedem fšø:kø ne'deļø pa 'tak, fšø:kø ve'čø:r pa 'ä:jngjskø či'šøje. Pa 'tò: se je 'ne: s'meļø ve'čø:r, ke bi se š'li s'pø:t, ke bi se 'ne bi m'litj, p'røt kak se je š'lo s'pø:t.

Olga: Še 'pu:nj 'kera 'tistö m'li:tøf, »'pøjmø s'pø:t, 'bø:ga z'vø:t, na 'ønj k'räj, na s'vø:tj 'räj, 'ge: Ma'rija 'døte 'pirta, ali s'pi:š al be'di:š. 'Jas ne s'pi:n, 'jaz be'di:n pa za 'verne 'dü:šice sk'bi:n«. 'Tø sen bla 'žø 'tak z'vüčena, g'dø: sen 'tø 'vedla zm'litj.

(Pripovedovale in pogovarjale so se Klara Horvat, Marija Osterc in Olga Guzej novembra 2004.)

Literatura

- Benedik, F., *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas*, Ljubljana, Založba ZRC, 1999.
- Benedik, F., Vprašalnice za zbiranje narečnega gradiva, *Traditiones* 23, Ljubljana, Inštitut za slovensko narodopisje, 1994, str. 87–142.
- Horvat, U., Juršinci, *Priročni krajevni leksikon Slovenije*, Ljubljana, DZS, 1997, str. 139.
- Hrček, A., Juršinci, *Enciklopedija Slovenije* 4, Ljubljana, Mladinska knjiga 1990, str. 360.
- Kolarič, R., Prleško narečje, *Svet med Muro in Dravo*, Maribor, Obzorja, 1968, str. 630–650.
- Kolarič, R., Izveštaj o ispitivanju slovenačkog prleškog govora severno od Ptuja u letu 1960. godine, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Knjiga V*, Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu, 1960, str. 458–460.
- Kolarič, R., Središka govorica in spodnjeprleški govor, *SR*, Ljubljana, 1956, str. 162–170.
- Koletnik, M., Fonološki opis govora v Radencih, *Jezikoslovni zapiski* 6, Ljubljana, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2000, str. 155–165.

- Koletnik, M., Vinogradniška terminologija na Gomili pri Kogu, *Borkov zbornik*, Maribor, Slavistično društvo Maribor, 1996, str. 91–104.
- Ljubša, M., Zemljepisni razvoj župnij v pražupnijah Ptuj, Velika Nedelja in Radgona, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Maribor, Zgodovinsko društvo v Mariboru, 1925, str. 1–21.
- Ljubša, M., Preureditev župnijskih mej in ustanovitev novih na levem bregu Drave ob času Jožefa II., *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Maribor, Zgodovinsko društvo v Mariboru, 1925, str. 21–52.
- Ljubša, M., Razvoj lavantinskih župnij na levem bregu Drave od Jožefa II. do danes, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Maribor, Zgodovinsko društvo v Mariboru, 1925, str. 120–144.
- Logar, T., Izhodiščni splošnoslovenski fonološki sistem, *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora, obuhvačenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1981, str. 29–33.
- Logar, T., *Slovenska narečja*, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1993, str. 141–142.
- Rajh, B., Nekatero naglasne premene v oblikoslovju severozahodnega prleškega govora, *Logarjev zbornik*, Maribor, Slavistično društvo, 1999, Zora 8, str. 137–147.
- Rajh, B., Besedno prevzemanje iz nemščine v severozahodnoprleški govor, *Annales*, 14, Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, 2004, str. 195–202.
- Ramovš, F., *Historična gramatika slovenskega jezika, VII, Dialekti*, Ljubljana, Učiteljska tiskarna, 1935, str. 177–182.
- Rigler, J., Videm ob Ščavnici, *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora, obuhvačenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1981, str. 173–177.
- Slodnjak, R., *Občina Juršinci*. Projektna naloga na Turistici – Visoki šoli za turizem v Portorožu, Bodkovci, 2000, 26 str. (Tipkopis.)
- Snoj, M., *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana, Modrijan, 2003.
- Škofic, J., *Zapis govora kraja Juršinci po vprašalnici za SLA*. Rokopis iz leta 2001–2004, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana.
- Unuk, D., *Zahodni prleški govori*, Magistrsko delo, Ljubljana, 1995. (Tipkopis.)
- Zorko, Z., Daljšanje akuta v severovzhodnih slovenskih narečjih, *SR 41*, Ljubljana, Slavistično društvo Slovenije, 1993, št. 1, str. 193–207.
- Zorko, Z., Samoglasniški sestavi v slovenskih narečnih bazah (ob izbranih narečnih besedilih), *XXX. SSJLK. Zbornik predavanj*, Ljubljana, SSJLK pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani, 1994, str. 325–343 (posebno str. 330–333).
- Zorko, Z., Panonska narečja, *Enciklopedija Slovenije 8 (Nos–Pli)*, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1994, str. 232–233.
- Zorko, Z., Govor Biša, *Haloško narečje in druge dialektološke študije*, Zora 6, Maribor, Slavistično društvo Maribor, 1998, str. 74–86.
- Zorko, Z., Prleško narečje v Radomerščaku, rojstnem kraju F. Miklošiča, *Haloško*

narečje in druge dialektološke študije, Zora 6, Maribor, Slavistično društvo Maribor, 1998, str. 50–63.

Zorko, Z., *Govor Gomile pri Kogu, rojstnega kraja Božidarja Borka*, *Borkov zbornik*, Maribor, Slavistično društvo Maribor, 1996, str. 78–90.

Phonological Description of the Local Speech of Juršinci (SLA 378)

Summary

The article presents the local speech of Juršinci in Slovenske gorice (SLA 378) which is one of the speeches from central Prlekija.

The speech has a monophthongal vowel system. The quantitative opposition (long stressed, short stressed and short unstressed vowels) is preserved but the tendency to lengthen all short stressed syllables can be observed. There are no tonemic oppositions in this speech. Either long or short stressed vowels can occur in any syllable. All Slovene stress-shifts have occurred in this speech. The old short circumflex vowels lengthened and the stress was shifted to the next syllable. The old acute has been shortened and has remained like that even in non-final syllables. Similarly, the new acute still remains short in non-final syllables and the reflexes of secondarily stressed vowels of the type ženă, koză, meglă are short, too. But in the local speech of Juršinci the lengthening of these short vowels can already be observed, the reason for this being the different development in the quality of long and short vowels and thus the quantitative opposition has become redundant.

The vowel system of the Juršinci speech consists of the following vowels: long stressed 'i:, 'è:, 'e:, 'ä:, 'a: (in newer words taken from the standard language), 'o:, 'ò:, 'u:, 'ü:, ɾ; short stressed 'i, 'e, 'e, 'a, 'o, 'u, 'ü, ɾ; unstressed i [-j], e, a, o, u, ɾ, ɿ, ʉ.

The modern reduction of unstressed vowels is not frequent and occurs only in instances with unstressed i and è, rarely o, in combination with the sonorants.

The consonant system (of voiced and voiceless consonants) is similar to that of the standard language, except for the distribution of consonants, special is phoneme ȷ. The voiceless consonants adapt to the following consonant, in word-final position only voiceless consonants can occur. Also typical is the hardening of ʃ into ɬ and denasalization of ŋ into j/ȷ; the pronunciation of v in word-final position and before voiceless consonants as f; the groups čř- and -žř- are preserved; in word-final position -m changes into -n. Various consonant changes also occur (assimilation, dissimilation, differentiation), e.g. the group -šč- has changed into -š- and pt- into ft-.

Začetniki oziroma sredstva za vzpostavljanje in ohranjanje stika v komunikaciji¹

Mira Krajnc

IZVLEČEK: V govorjenih besedilih najdemo številna sredstva za vzpostavljanje in ohranjanje stika, ki jih imenujemo začetniki. To so eksplicitne zaznambe za začetek dvogovora, nove teme ali dvogovorne replike (sekvence), torej so signali za začetek sporočanja, s katerimi tvorec opozori nase, vzpostavi stik z naslovnikom ter usmeri naslovnikovo pozornost na začetek komuniciranja ali dvogovorne replike, kar pomeni, da opravljajo fatično in konativno funkcijo. Glede na ostale funkcije, ki jih opravljajo, delimo začetnike na prave, napovedovalne, navezovalne, zvezne, izvajalniške in začetnike mašila. Njihova uporaba izjavi praviloma spremeni ilokucijsko moč.

ABSTRACT: Spoken language employs several means of establishing and maintaining contact which may be called introductory elements. They explicitly mark the beginning of a conversation, a new topic or conversational replies (sequences). They signal the beginning of communication and in this way the initiator draws the respondents attention to the beginning of communication or to the conversational reply, which means that these signals perform the phatic and the conative functions. According to other functions they perform the introductory elements can be divided into genuine, announcing, relating, connective, performative and semantically void elements. As a rule, their usage changes the illocutionary force of the statement.

Uvod

Članek je razdeljen na poglavja o jezikovnem sporočanju, besedilu, dvogovoru kot osnovni obliki jezikovnega sporočanja s predstavitvijo zgradbe dvogovora ter na poglavje o začetnikih, ki so glede na svoje značilnosti in funkcije razvrščeni v šest skupin: pravi, navezovalni, zvezni, napovedovalni, izvajalniški začetniki in začetniki mašila.

¹ Članek je nastal v okviru podiplomskega študija pri predmetu pragmatično besediloslovje pri prof. dr. Tomu Korošču.

Jezikovno sporočanje

Pomembna oblika interakcije je sporočanje,² ki je utemeljeno na dejstvu, da je individuuum socialno bitje. Tako je sporočanje v osnovi mogoče zato, ker obstaja delna korespondenca med subjektivno realnostjo dveh individuov, in je hkrati nujno potrebna, ker obstaja delna diskrepanca med njunima realnostma. Sporočanje je vedno prostorsko in časovno umeščeno v nekatere fizikalne, kulturne in socialno-specifične situacije (okoliščine) in je od njih odvisno (Nutys 1992, 48).

Sporočanje je

... torej izmenjava informacij med sistemi, deli sistema, elementi sistema, ki so sposobni ustvariti, prenesti, posneti, obdelati, shraniti informacijo (Breuer 1974, 44).

... interakcijsko delovanje, ko usmeri delujoči A dejanje H na neko drugo osebo B in predvideva, da bo B njegovo dejanje vzel zares in dejanje interpretiral po pričakovanih oz. konvencionalnih kriterijih oz. da B ovrednoti A-jevo vedenje kot dejanje, ki se nanaša nanj. Dejanja sporočanja so interakcijska dejanja z vsebino. Cilj vsakega sporočanja je razumevanje (Nuyts 1992, 46).

... je hotena in usmerjena človekova dejavnost (Beaugrande-Dressler 1992, 167).

Sporočanje vsebuje dva različna procesa: en je tvorčev – sporočanje, tvorjenje, drugi je naslovnikov – interpretacija, razumevanje. Sicer je tvorec³ vedno tisti, ki usmerja sporočanje, vendar je pri analizi sporočanja vedno potrebno posvetiti enako veliko količino pozornosti tvorjenju kot tudi razumevanju, saj sta enakovredna in nepogrešljiva vidika sporočanja. Jezik, ki je pokazatelj obstoja znanja,⁴ je eden izmed različnih orodij sporočanja (Nuyts 1992, 35), tako razlikujemo med jezikovnim in nejezikovnim sporočanjem. Moja pozornost je bila usmerjena v jezikovno sporočanje, ki je po mnenju Beaugrandea in Dresslerja (1992, 185) najbolj izbrušen in najbolj diferenciran sistem človekovega simbolnega obnašanja, še zlasti v osnovni obliki jezikovnega sporočanja, to je dvogovoru (Van Dijk 1980, 241).⁵ Kot je znano, se jezikovno sporočanje – tako tudi Dressler (1994, 6) – pojavlja v obliki besedil.

² V slovenski strokovni literaturi se poleg termina komunikacija uporabljajo še sporočanje, ssporočanje (Toporišič, Korošec) in sporazumevanje (Bešter, Križaj-Ortar, Kunst-Gnamuš), ki sporočanje razume kot aktivnost tvorca, torej le kot del sporazumevanja.

³ Kot je znano, je tvorec lahko ali pisec ali govorec/govoreči, naslovnik pa bralec ali ogovorjeni/poslušalec. Ker se članek večinoma ukvarja z dvogovorom, tj. govorno komunikacijo, se za tvorca praviloma uporablja termin *govorec*, za naslovnika pa *ogovorjeni/poslušalec*.

⁴ »Nikoli ne smemo pozabiti, da lahko jezikovni uporabniki podajo informacije samo o svoji notranje subjektivni predstavi o zunanje subjektivni realnosti« (Nuyts 1992, 38).

⁵ V angleški študijski literaturi se pojavlja izraz *discourse*. V slovenskem prevodu Beaugrande-Dressler *Uvoda v besediloslovje* se ravno tako uporablja izraz *diskurz*, ki ga SSKJ razloži kot pogovor, zlasti o kaki pomembnejši stvari. Zato po mojem mnenju izraz *diskurz* v prvi vrsti ne zajema vsakdanjega pogovora in je kot tak manj primeren za temo, ki jo obdelujem. Tudi v nemški študijski literaturi se ne uporablja *der Diskurs*, ampak das *Gespräch*.

Besedilo

Različni jezikoslovci besedilo različno pojmujejo, in sicer je besedilo:

... *s pragmatičnega vidika definirano kot urejeno zaporedje izjav* (Van Dijk 1980, 245).

... *rezultat t. i. govorne dejavnosti tj. smiselne uporabe jezikovnih prvin za prenos določene količine obvestila* (Toporišič 1984: 616).

... *komunikacijska pojavitev, ki izpolnjuje sedem kriterijev besedilnosti, in sicer koherenco,⁶ kohezijo, namernost, sprejemljivost, situacijskost, informativnost in medbesedilnost* (Beaugrande-Dressler 1992, 12).

... *rezultat tvorjenja in predmet sprejemanja. Po širšem pojmovanju je besedilo vsako sporočilo, ki je izraženo z jezikovnimi (besednimi) sredstvi; besedilo je torej vsako jezikovno (besedno) sporočilo. Po ožjem pojmovanju pa je besedilo le tisto jezikovno sporočilo, ki je razumljivo, tj. 1) smiselno, 2) pomensko in slovnično sovisno (koherentno) in 3) popolnjeno. Smiselnost, sovisnost in popolnjenost so t. i. merila besedilnosti* (Bešter 1994, 11).

... *zaokrožena celota z različnimi besedilnimi lastnostmi, tj. besedilnostjo oz. besedilno soveznostjo* (Korošec 1998: 51).

Besedilo je potrebno analizirati v okviru vsakokratnega sporočanja procesa in pri tem upoštevati močno interferiranje.

»Vsako besedilo ima tudi svojo tipično zgradbo, najbolj običajno začetek,⁷ jedro in konec.« (Toporišič 1984: 619). Pri tem »...uvod pojmuje kot enoto v vodoravni členitvi besedila /.../, začetek⁸ besedila pa ohranimo v splošnem pomenu kot »prvi kos besedila desno od točke nič« in sem štejemo relativno zaključeno sporočilo, tj. eno- ali večstavčno in tudi nestavčno poved« (Korošec 1998, 226).

Marja Bešter (1994, 13–17) ločuje med površinsko ali mikrostrukturo (nadalje deli na slovnično, slovarsko in izrazno) in globinsko ali makrostrukturo (nadalje deli na namensko, okoliščinsko in tematsko, v okviru slednje obravnava vrednotenje motivov, ki jih glede na vrednost razporedimo v uvod, jedro ali zaključek).

Mikro (lokalno) in makro (globalno) zgradbo ločuje tudi Van Dijk (1980, 245). Pri tem se analiza na lokalni ravni nanaša na posamezne izjave in njihove odnose, na globalni ravni pa na zgradbo kot celoto. Pri globalni zgradbi razlikuje med semantičnimi globalnimi (makrozgradbami) in shematičnimi (superzgradbami).

Zanimivo prepletanje besedil in uporaba različnih začetnikov se najbolj pokažeta v dvogovoru.

Dvogovor

Dvogovor je »prvinska oblika človekove jezikovne dejavnosti« (Korošec 1998, 251) oz. osnovna oblika jezikovnega sporočanja (Dressler 1994, 6). Dressler (p. t.) ga definira kot niz vzajemno nanašajočih se besedil, pri čemer obseg besedila

⁶ Koherenca je pomembnejši kriterij kot kohezija (Dressler 1994, 7).

⁷ Toporišič enači termina *uvod* in *začetek*.

⁸ »Začetek je prva besedilna (eno-, dvo-, večstavčna) poved; je »tekstem«, tj. najmanjši, na začetku besedila stoječi del besedila, ki je tudi sam lahko besedilo. Imenujem ga besedilni nastop.« (Korošec 1998, 226)

kot kriterij ni pomemben, saj besedilo lahko obsega le eno besedo, raztegnjeno izjavo ali celotno knjigo.

Dvogovor je primer interakcijskega načrtovanja, ko različni udeleženci dvogovora ponujajo svoja besedila kot govorno dejanje, ki dvogovor ali usmerja ali spremlja ali navidezno spremlja (Beaugrande-Dressler 1992, 116). Pri Korošču (1998, 253) in Van Dijk (1980, 240) določen govorec v dvogovoru lahko prevzema vlogo spodbujevalca oz. le en udeleženelec ali ena skupina udeležencev lahko odloča/odločajo, kdaj lahko kdo kaj reče; tak dvogovor imenujemo *enosmeren*, lahko pa je vloga spodbujevalca izmenična, tako je dvogovor *obojesmeren*. T. Korošec (p. t.) pri tem upošteva še sobesedilno vezanost oz. prostost dvogovornih sekvenc.

Pri poteku dvogovora je za Nuytsa (1992, 265–266) pomembna stopnja vnosa dano/novo, saj je zanj dvogovor osnovan na spreminjanju informacij o isti temi, ki je del resničnosti in je vzajemno znan ali naj bi bil predstavljen med G/P⁹ in P/G. Tema je tisti del resničnosti, ki je prepoznan kot centralen za konkretno sporočanje situacijo in se lahko v dvogovoru vede na različne načine, tj.:

- ostane lahko implicitna,
- vnesena je lahko enkrat ali večkrat v posameznih izjavah,
- G/P jo lahko eksplicitno omenja tudi v ločenih zgradbah na začetku dvogovorne replike.

Najpomembnejši dejavnik pri dvogovoru so udeleženci (angl. participants). Kot je znano, sodelujeta pri dvogovoru vsaj dva udeleženca sporočanja. Če jih sodeluje več, govorimo o pogovoru, če manj, pa o samogovoru. Vendar tako pogovor kot samogovor izpeljemo iz dvogovora kot osnovne oblike jezikovnega sporočanja (glej zgoraj).¹⁰

Pri pogovoru lahko G/P razume vse P/G kot eno entiteto (skupino). Tako diadni vzorec ostane nespremenjen, G/P pa lahko razlikuje med različnimi prisotnimi P/G. To pomeni, da se nekateri dejavniki osnovnega komunikacijskega vzorca pomnožijo s številom prisotnih P/G, pri tem pa ne gre za preprosto multiplikacijo, saj G/P verjetno želi drugače komunicirati z različnimi P/G (Nuyts 1992, 55). G/P lahko tudi izpostavi določenega ogovorjenega. Termin dvogovor je torej širši, saj je vsak pogovor v osnovi dvogovor.

Van Dijk (1980, 242) razlikuje med različnimi vrstami dvogovorov, in sicer: vsakdanji dvogovor; dvogovor pred sprejemom na delovno mesto; dvogovor v

⁹ G – govorec/govoreči, P – poslušalec/ogovorjeni. Ker se sicer pri sporočanju udeleženci praviloma spontano izmenjujejo v vlogi govorca oz. poslušalca/ogovorjenega, uporabljam oznako G/P za prvega govorca/govorečega, ki kasneje prevzame vlogo ogovorjenega, ter P/G za prvega ogovorjenega.

¹⁰ Pri monologu (samogovoru), kot pravi Nuyts (1992, 62), en sam udeleženelec prevzame vlogi tvorca in naslovnika hkrati. T. Korošec (1998, 251) se tu nasloni na Mukafovskéga, ki dokazuje tezo o potencialni dvogovornosti jezikovnih sporočil. »Samogovornost in dvogovornost šteje za hkratni in nedeljivi kategoriji že v sami duševni dejavnosti, /.../ domneva, da dialogizacija latentno tiči v samogovorni obliki in da sanje to potencialno dvogovornost odkrivajo. Našel je mesta, kjer se v monološkem govoru od njega cepi dialoški govor, in pokazal, da so to mesta pomenskih obratov, v zgradbi dvogovora so to meje med dvogovornimi replikami.« (p. t.)

prodajalni; dvogovor pri pouku; dvogovor pri izpitu; radijski, televizijski dvogovor; upravni – institucionalni dvogovor (npr. pri uslužbencu upravne enote); iatrični dvogovor (npr. pri zdravniku); terapevtski dvogovor; T. Korošec¹¹ dodaja še cerkveno spoved, zasliševanje (pri preiskavi in v sodnem procesu), strokovno debato, polemiko, politični dvogovor. Razen za vsakdanji dvogovor je za ostale vrste dvogovorov značilno, da imajo specifično naravo (praviloma so programirani¹² in/ali planirani) in zato omejitve glede udeležencev, vsebine, stila in razpoložljivih govornih dejanj, npr.: iatrični dvogovor lahko poteka le med zdravnikom in pacientom, profesor pa študentu naj ne bi ukazoval pri izpitu.

Postavlja se dvojje vprašanj: kam sodita telefonski in medmrežni¹³ dvogovor in zakaj tvori radijski, televizijski dvogovor svojo vrsto. Vsem tem dvogovorom je skupno, da zanje potrebujejo udeleženci tehnična sredstva. Nadalje je pomemben dejavnik identiteta, saj je pri telefonskem in radijskem dvogovoru delno zakrita, sogovornika poznamo le po glasu, pri medmrežnem pa je celo povsem zakrita. Vendar radijski in televizijski dvogovori le tvorijo svojo vrsto, saj so določeni z udeleženci (delavci na radiu, televiziji, poslušalci, gledalci, gostje) in s temami, medtem ko to za telefonski in medmrežni dvogovor ne velja; z zdravnikom se lahko o zdravstvenih težavah pogovorimo tudi po telefonu.

Značilnosti vsakdanjega dvogovora

Vsakdanji dvogovori potekajo v stereotipnih okoliščinah, npr.: pri zajtrku, pred televizijskim sprejemnikom. Zanj je značilna neprisiljenost, spontanost. Ne obstajajo nobene splošne omejitve, ni načrtovan, ni enostransko programiran (glej dalje o prošnji za denar in o klepetu). Vse to se odraža v koheziji, ki včasih manjka, pa tudi v koherenci (Dressler 1994, 7). Zgodi se, da G/P na sredini stavka želi spremeniti skladenjski vzorec, tako mora ali ponovno začeti z izjavo ali oblikovati strukturno drugačno izjavo ali izjavo, ki nenatančno izraža njegove misli (Nuyts 1992, 253), pri tem si lahko pomaga z začetniki, zlasti z zveznimi začetniki, za katere pa se zdi, da v takih primerih delujejo kot mašilo.

Tema dvogovora ni a priori določena. Pojavljajo se namreč lahko zelo različne teme, celo take, ki morda enega od komunikacijskih partnerjev sploh ne zanimajo. V nasprotju z ostalimi tipi besedil je vsekakor mogoče, da morajo biti samo določeni fragmenti globalno koherentni; za različne teme pa ni nujno potrebno, da imajo kaj skupnega ali da bi bile del ene same globalne teme.

Vsakdanji dvogovor mora vendarle zadostiti 4 pogojem, in sicer:

- občim pogojem socialne interakcije,

¹¹ Na eni izmed konzultacij.

¹² Programiranje se nanaša na dejansko izvedbo dejanja, planiranje na določitev kraja, časa, lahko tudi teme dvogovora (Van Dijk 1980, 240). Nuyts (1992, 255) trdi, da je tvorjenje v domačem – družinskem okolju veliko bolj rutinirano, tj. avtomatsko, medtem ko je v uradnem – nedružinskem okolju potrebno več pozornosti posvetiti istim govornim dejanjem, zato je tvorjenje bolj zavestno.

¹³ Na medmrežju se nahaja veliko spletnih strani, ki so namenjene komuniciranju (chat), poleg tega pa so prisotni tudi računalniški programi, ki to omogočajo.

- določene omejitve se ne smejo pojavljati, npr. en sam govorec ne sme določiti, kdaj lahko kdo kaj reče,
- imeti mora normirano »interno« zgradbo,
- vsak specifični dvogovor naj bo omejen glede na specifično situacijo in specifične okoliščine: med dvogovorom med zakoncema, sosedi in potniki v sredstvu javnega prevoza obstajajo sistemske razlike (Van Dijk 1980, 243).

Zgradba dvogovora

Zgradbo dvogovora¹⁴ lahko opazujemo najmanj z dveh vidikov, in sicer najprej izpostavimo trditev, da je dejanje enega predpostavka za dejanje ali niz dejanj drugega (Van Dijk 1980, 225). Ta trditev se nanaša na t. i. lokalno (mikro) zgradbo dvogovora (isto, 245). Van Dijk (isto, 246) v skladu z angleško jezikoslovno literaturo uvede pojem *turn* ali dvogovorna replika, tj. strukturna enota, ki definira, kaj G/P dela ali reče v času neprekinjenega prispevka k interakciji. Nuytsu (1992, 262) dvogovorna replika pomeni čas v dvogovoru, med katerim G/P govori, ne da bi ga P/G prekinil, oddaja le t. i. poslušalčeve signale,¹⁵ npr. *Ah, Ja, No ja ...* in ne da bi spremenil temo. Dvogovorna replika traja relativno kratek čas. Pri monoloških govorih imamo eno samo dvogovorno repliko. Dvogovorne replike po mnenju Nuytsa (isto, 263) nastopijo tudi, če G/P v določenem trenutku spremeni temo in ga P/G ni prekinil. Tako se izkaže, da je v resnici pri sporočanju težko določiti meje dvogovornih replik.

Dvogovorna replika je lahko spodbuda za reagiranje ali odgovor nanjo (Korošec 1998, 252). »Ko je izrečena A-jeva spodbuda (nagovorna replika N) in B-jev odgovor nanjo (odgovorna replika O), je besedilno zaključena ena dvogovorna sekvenca,¹⁶ ki ima komplementarno nagovorno in odgovorno repliko. Spodbuda ima različne jezikovne uresničitve. Pri informativnem dvogovoru npr. ima obliko vprašalne povedi /.../. Ker spodbuda (nagovor N) v dvogovoru predpostavlja odgovor (je usmerjena k odgovoru), je nagovor že po svojem sporočanjsem smislu napoveden (kataforičen). To se najjasneje vidi v taki dvogovorni sekvenci, kjer je nagovor vprašalna poved, a ne samo pri njej. /.../ enako je z odgovorom, ki je po svoji sporočanski funkciji navezovalec (anaforičen).« (isto: 253). Iz tega sledi, da ima dvogovorno besedilo visoko stopnjo soveznosti (p. t.).¹⁷

Drug vidik se nanaša na t. i. makrozgradbo dvogovora, in sicer na semantično in shematično (Van Dijk 1980, 258). Dvogovora,¹⁸ tako Van Dijk (p. t.), ne moremo

¹⁴ »V dvogovornem položaju nastaja dvogovorno besedilo, katerega tvorca sta osebi A in B.« (Korošec 1998, 252).

¹⁵ Rath 1979, 37, 116–132.

¹⁶ V tuji (angleški in nemški) jezikoslovni literaturi, zlasti tisti, ki se nanaša na teorijo govornih dejanj, se za tipične dvogovorne sekvence uporablja izraz *adjacency pairs* oz. *aneinandergrenzende Paare*. Taki pari so npr. vprašanje – odgovor, obdolžitev – obramba, čestitka – zahvala, pozdravljanje – odzdravljanje. Glej še opombo 19.

¹⁷ Glej o enosmernem in obojesmernem dvogovoru.

¹⁸ Bistvena razlika med vsakdanjim dvogovorom in ostalimi vrstami dvogovorov je, po mojem mnenju, v tem, da se ostale vrste dvogovorov zaključijo, ko končamo s določeno temo. Ostale značilnosti v zvezi z zgradbo dvogovora pa so enake, zato razlike izpostavim z uporabo vrstnega pridevnika vsakdanji.

voditi, če nimamo obdelanih makrozgradb na ravni načrtovanja (nem. Planung) in strateškega usmerjanja (nem. strategischer Steuerung): govorec mora ne le vedeti, kaj je bilo pravkar rečeno, ampak tudi predvidevati, kaj bo v celotnem poteku dvogovora povedal sam ali njegov komunikacijski partner. Zelo tipičen primer tega pri vsakdanjem dvogovoru je, kako koga prosimo, da nam posodi denar. Povsem drugačna je situacija pri kramljanju in klepetu, kjer ni pomembna vnaprej načrtovana tema, ampak so pogoste stereotipne teme: vreme, zdravje, družina, počitnice, kariera itd.

Semantična zgradba je tista, ki razlaga, kateri govorni prispevki še sodijo k določeni temi in kateri že začenjajo novo temo. Praviloma obstajajo namigi na površinski zgradbi dvogovora, ki v obdelavi dvogovora odločitvi o spremembi teme omogočijo učinkovitejši potek: v mnogih primerih bo govorec novo temo nakazal z izrazi, t. i. navezovalnimi ali zveznimi začetniki, kot *Sicer, Drugače pa, Ampak da malo menjam temo, Ker smo že ravno pri tem ..., Kar pa se tega tiče ..., Glede tega pa ...*

Shematične zgradbe¹⁹ pa tvorijo tako rekoč globalno ogrodje, na katerega se »namesti« dvogovor, približno se določi, kaj je treba najprej povedati, kako si naj kaj sledi, kaj mora takoj nato slediti in kako je to potrebno narediti. Tako hkrati funkcionira kot kognitivna shema, ki olajšuje tvorjenje, razumevanje, spoznavanje, obdelovanje, shranjevanje itd., in tudi kot socialna shema, saj s tem daje navodila konvencionalnemu tipu besedila o komunikacijski interakciji: tako vemo, da nekdo želi klepetati, in ne morda nekaj vprašati ali kaj ukazati.

Shematična zgradba, kot jo navaja Van Dijk (1980, 261–264), vsebuje naslednje kategorije: odpiranje (nem. Eröffnung), usmeritev (nem. Orientierung), predmet dvogovora (nem. Gesprächsgegenstand), sklep (nem. Schlussfolgerung) ter zaključek (nem. Abschluss).

Odpiranje²⁰

Tipične oblike odpiranja so naprej pozdravne oblike (*Zdravo, Pozdravljen, Dobro jutro, Halo*). Nadalje imamo kategorijo priprava (nem. Vorbereitung), to so izrazi (začetniki), ki želijo vzbuditi pozornost, začeti s sporočanjem (*Ej, Poslušaj, Poglej ...*).

Zgradba odpiranja je odvisna od številnih dejavnikov. Formalnost dvogovora, ki je odvisno od kulture okolja, v katerem živimo, lahko terja dolgo odpiranje. Vsekakor pa je pri vsakdanjih dvogovorih nevljudno, če neposredno pridemo z besedo na plan, kar kaže najmanj na to, da smo pri pojavljajočem odpiranju vezani

¹⁹ Osnovne sheme se pojavljajo tudi na mikroravni in so le iz nekaj dvogovornih replik. T. i. *adjacency pairs* lahko imajo zelo pogosto shematični karakter. Posamezne dvogovorne replike nimajo le enega pomena in ene pragmatične funkcije, ampak hkrati izražajo tudi nekaj, kar lahko imenujemo strukturalna funkcija, npr. odgovor *da*.

²⁰ Van Dijk (1980, 261) odpiranje (nem. Eröffnung) opredeli s pomočjo primerjave med zgodbo, za katero pravi, da se praviloma začenja s predstavitvami kraja, časa in oseb, ter dvogovorom, ki se večinoma začenja z dvogovornimi replikami, ki skupaj učinkujejo kot odpiranje. Pri odpiranju gre torej za dvogovorne replike, s katerimi udeleženci dvogovora izmenjajo zlasti pozdrave.

na določena pravila. Pomembna dejavnika sta tudi zaupljivost (zaupnost) med udeleženci govornega dejanja in obdobje, v katerem med konkretnima udeležencema ni bilo komunikacije, saj ne potrebujemo (obširnega) dolgega odpiranja, da bi začeli dvogovor z nekom, s katerim smo veliko skupaj. Pozdravne oblike so v takih primerih večinoma nepotrebne.

Usmeritev

S to kategorijo označujemo zaporedje dvogovornih replik, katerih funkcija je, da pripravljajo temo dvogovora. Z usmeritvijo želimo predvsem vzbuditi zanimanje pri komunikacijskem partnerju. Obenem pa moramo preverjati, če smo interes resnično vzbudili. Na začetku usmeritve se pojavljajo tipični začetniki, pogosto v obliki besedne zveze, npr.: *Že veš ...*, *Si lahko predstavljaš ...*, *To pa je dolga zgodba ...*, *Si moreš misliti ...*

Predmet dvogovora

Osrednjo kategorijo imenujemo preprosto predmet dvogovora. To je tista kategorija, ki predstavlja osnovo za pragmatično funkcijo dvogovora: kaj želim od komunikacijskega partnerja, kaj mu želim ponazoriti?

Številni dvogovori nimajo le ene same teme. Iz tega izhaja, da mora biti shematična kategorija predmet dvogovora rekurzivna ali da mora nuditi prostor za zaporedje tem. Prehod iz ene teme na drugo označujejo posebni signali, med njimi tudi navezovalni začetniki.

Sklep

Gre za vrsto dvogovornih replik, katerih funkcija je zaključiti temo. Ta zaključek lahko spremljajo zložene povedi tipa *Kaj takega pa še nisem nikoli doživel*. Po sklepu ni potrebno zaključiti »vsebinskega« delu dvogovora, saj si lahko eden od udeležencev govornega dejanja zaželi še nekaj reči o temi ali pa začeti novo temo. Takrat bo morda potrebna nova usmeritev. Zato domnevamo, da je celotna skupina USMERITEV – PREDMET DVOGOVORA – SKLEP rekurzivna.

Zaključek

Dvogovori se začenjajo na značilne načine, prav tako se shematično zaključujejo. Tudi tu so ponovno pomembne pozdravne oblike (*Adijo, Na svidenje ...*), ki nastopijo šele povsem na koncu, so zadnje dvogovorne replike zaključka. Pri tem lahko razpoznamo jasno notranjo zgradbo zaključka. Naprej je lahko začel sam zaključek (Schegloff-Sacks, 1973, 303–315).²¹ Obstajajo tipične otvoritvene

²¹ Schegloff in Sacks v svojem članku predstavita različne načine začenja (odpiranja) zaključkov, in sicer verjeten pred-zaključek, npr. začetniki: *Dobro...; OK ...; Torej...; zaključek teme dvogovora, z navajanjem fraz, npr.: A: Ah, kaj bi se jezil. B: Ja, saj se stvari vedno iztečejo tako, da je prav. A: Ja, seveda. B: OK. A: Adijo. B: Dijo. Pri telefonskih dvogovorih imata klicalec in klicani na razpolago različne načine, s katerimi nakažeta, da želita preiti k zaključku dvogovora, npr.: *No, zaj ti bom pa dal mir, nočem ti čisto zased telefona.; Nočem ti nardit prev'lkega računa. Željo po zaključku dvogovora lahko nakažemo tudi z uporabo enega izmed podatkov, pridobljenega v dvogovoru, npr.:**

oblike, ki so začetniki, ali pa te oblike vsebujejo začetnike, npr.: *No, dobro, (potem se jutri oglasim); No, (mislim, da moram oditi)* itd.

Lahko se zgodi, da se komunikacijski partner nenadoma spomni, da mora povedati še nekaj vsebinsko pomembnega, npr. *Ej, čisto sem ti pozabil povedati ...*

Osrednja vsebina zaključka ima lahko dve funkciji: dvogovor v celoti komentira (*Bilo je lepo, da sva po dolgem času spet katero rekla.*) in naredi načrt za prihodnjo interakcijo (*OK, potem jutri ob dveh. Zmenjeno, čakam te ob treh na postaji?*). Zaključek izraža evalvacijo srečanja, naredi dvogovor pomemben in načrtuje naslednje srečanje.

V končni fazi zaključka uporabljamo »prave« zaključne fraze, kot pozdravne oblike, členke itd., npr.: *Adijo!, Na svidenje!, Drži se!, Se vidimo!, Imej se!, Pobjoljšaj se!* itd.

Tudi to zaporedje dvogovornih replik je lahko na lokalni ravni razdeljeno. Minimum je vsaj en pozdrav vsakega udeleženca govornega dejanja, pogosto pa se zgodi, da prvemu zaključnemu pozdravu sledi še drugi, npr.: A: OK, drži se! – B: Ja, drži se! – A: Adijo! – (B: Adijo!)

Potrebno je omeniti tudi, da prav zaključek spremljajo številna druga nejezikovna dejanja in kretnje, npr. pogled na uro, priprave na odhod, stisk rok itd.

Začetniki

Značilnosti in funkcije začetnikov

Začetniki so eksplicitne zaznambe za začetek²² dvogovora, nove teme ali dvogovorne replike, torej so signali za začetek sporočanja, s katerimi vzpostavimo stik s komunikacijskim partnerjem oz. pritegnemo naslovnika v komunikacijo, kar pomeni, da opravljajo fatično in konativno funkcijo. Fatična funkcija omogoča vzpostavljanje in ohranjanje komunikacije, tj. stika²³ med udeleženci govornega dejanja, (Jakobson 1996, 156–157), taka besedila Beštrova (1999, 69) imenuje govornostikovna. Konativna funkcija pa pomeni usmerjenost k naslovniku in ima svoj najčistejši gramatični izraz v zvalniku in velelniku (Jakobson 1996, 155).

Začetniki usmerjajo človekova pričakovanja, saj je, kot navaja Nuyts (1992, 250), po delni zgradbeni in semantični analizi izjave pogosto mogoče oblikovati

A: Sem te zmotil pri kosilu? B: Pravzaprav ja. /.../ A: Prav, zdaj pa le idi nazaj jest. Pri tem je potrebno poudariti, da vsi omenjeni primeri ne vsebujejo začetnikov, saj ne vzpostavljajo stika, kar je ena izmed osnovnih značilnosti začetnikov.

²² »Začetek kot prvina bivanjskega je časovno-prostorska kategorija, in če bi ga kot nastop tvarinske veličine omejili na sporočanje z znaki (ne samo jezikovnimi), bi bil začetek pri vidnem sporočanju v točki nastopa česa predmetnega v prostoru, pri jezikovnem pisnem pa predmetnega v tistem, kar se kot prostor predstavlja. Za razliko od tega, kar predstavlja slikarski prostor in prvina v prostoru, je nastop vidnega jezikovnega znaka (vsaj v zahodnem kulturno-civilizacijskem svetu) omejen na določeno točko vidnega polja, namenjenega za pisno-vidno sporočanje, tj. »zgornji«, »levi« del prostora, točka za »praznim« prostorom ... Pri slušnem sporočanju je začetek vezan na nastop slišane zvočnega valovanja, pogosto, a ne izključno po prenehanju odsotnosti zvočnega valovanja, po koncu »tišine.« (Korošec 1998, 225)

²³ Začetniki so besedila, ki preverjajo, ali kanal deluje.

hipotezo, kaj bo sledilo, kajti vsaka izjava ima oz. dobi določeno ilokucijsko moč, ki jo G/P lahko stopnjuje, npr.: z začetniki kot *Ti, poslušaj, kdaj pa si prišel včeraj domov?*; ilokucijska moč je tu večja v primerjavi s *Kdaj pa si prišel včeraj domov?*.

Menim, da je eden od vzrokov, zakaj uporabljamo začetnike, v tendenci, da v skladu z naravnim skupinjanjem in razvrščanjem informacij v SN²⁴ določimo ureditev SSA-ja,²⁵ kajti tudi pri opisu stanovanja sledimo redu, ki ga, če ni dovolj jasen, eksplicitno izpostavimo in s tem naslovnikovo pozornost usmerimo tja, kamor želimo, npr. *Na levi strani, ko prideš skozi vrata, so ...*

S skladijskega vidika vlada med začetnikom in ostalim delom povedi soredni odnos. S fonetičnega vidika ima začetnik nizko tonsko lego.

Nadalje sta za začetnike značilni dolžina, količina uporabljenih jezikovnih znakov je majhna, in nizka stopnja informativnosti,²⁶ zato se jim ne posveča velika pozornost, kljub vsemu pa omogočajo njeno usmerjanje.

Potrebno je poudariti, da začetniki niso retorične figure,²⁷ torej izrazi, s katerimi bi G/P pridobival čas za oblikovanje besedila, in praviloma niso mašila. Nekatera mašila so lahko pogosto rabljeni začetniki, npr.: *a veš, v redu, viš lej* itd.; marsikatero mašilo pa je odraz vpliva javnih osebnost in njihovega stila izražanja, ki ni nujno vedno ustrezen.

Besedne vrste in začetniki

Različne besedne vrste lahko opravljajo primarno ali sekundarno vlogo začetnikov. Primarno to vlogo opravljajo medmeti, zvalniki²⁸ in nekateri členki.

Zvalniki – »medmetni samostalniški stavki«, ki imajo »pri nas obliko imenovalnika«; s sopomenko jih imenujemo vokativi (Toporišič 1992, 380) oz. »oblike, s kater/imi/ ločimo in s tem izpostavimo predmetnostno referenco glede na skladijsko funkcijo njenega nosilca« (Vidovič Muha 1996, 232) – vzpostavljajo stik, ga ohranjajo in hkrati označijo (tj. izraziti siceršnji in trenutni odnos med udeleženci, povečati ilokucijsko moč in hkrati opraviti vlogo začetnika) sogovornika v komunikaciji. Enako funkcijo opravljajo zvalniško rabljeni velelniki, vendar v manjši meri kot zvalniki. Razlika je, če rečemo *Poslušajte* ali *Poslušaj*, saj s tem pokažemo samo na odnos med nami in komunikacijskim partnerjem, medtem ko ga z zvalnikom, še zlasti, če gre za osebno lastno ime, skorajda v celoti označimo. Tako so se izoblikovale različne stopnje označitve komunikacijskega partnerja s pomočjo uporabe začetnikov:

1. stopnja, tj. najvišja stopnja označitve, je dosežena z uporabo zvalnika, tj.

²⁴ SN (situational network), tj. situacijska mreža, tj. zgradba, ki vsebuje pomembne informacije o SoA, o kateri G/P želi komunicirati z P/G (Nuyts 1992, 261).

²⁵ SSA, tj. posamezna SoA ((State of Affairs), tj. dejansko stanje, tj. del realnosti, o kateri želi G/P komunicirati (Nuyts 1992, 51)).

²⁶ Zaradi nizke stopnje informativnosti so nekateri začetniki lahko izpuščeni, vendar pa se s tem spremeni ilokucijska moč izjave.

²⁷ Npr. *Kaj pa si ti delal včeraj zvečer? – A včeraj zvečer (kaj sem delal)?*

²⁸ Zvalniki seveda niso samostojna besedna vrsta, ampak so »medmetni samostalniški stavki«, ki imajo »pri nas obliko imenovalnika«; s sopomenko jih imenujemo vokativi (Toporišič 1992, 380). Tako zgolj zaradi jasnosti uporabljam termin zvalnik.

- osebnega lastnega imena, lahko skupaj izrazom spoštovanja ali nazivom: *Miha, ...; Gospa Krajncan, ...;*
2. stopnja z uporabo zvalnika – izraza spoštovanja in/ali naziv: *Gospod, ...; Gospa profesorica, ...;*
 3. stopnja z uporabo zvalnika – občnega imena: *Fante, ...;*
 4. stopnja z zvalniško rabljenim velelnikom in/ali osebnim zaimkom: *Poslušaj, ...; Ti, poslušaj, ...; Ti, ...;*
 5. stopnja, tj. najnižjo stopnjo označitve, je izražena z medmeti, ki le pozivajo: *Ej, ...*

Drugotno vlogo začetnikov opravljajo tisti velelniki, ki jih lahko rabimo zvalniško, npr.: *slišiš, čuješ, poslušaj, poglej,*²⁹ *vidiš.* To so velelniki za 2. os. ed., redko 2. os. mn. glagolov za izražanje (ne)hotenega, (ne)zavednega zaznavanja s čutili, ki jih uporabljamo pri sporočanju, in nekateri časovni, krajevni ter načinovni prislovi pa tudi vezniki.

Začetnike pogosto združujemo v zveze, zlasti v zveze medmeta ali členka in zvalnika in/ali velelnika (*No, torej ...; Eh, seveda ...; Ti, poslušaj ...; Poslušaj ti ...; Ampak, Žiga, ...; A(li) že veš, Matija, (za tisto štorijo z morja) ...; No, Matija, poslušaj ...*), besedni red pri tem izraža različne odtenke ilokucijske moči.

Tehnični začetniki

Tehnični začetniki so začetniki, ki se primarno pojavljajo pri sporočanju preko tehničnih komunikacijskih sredstev, npr. preko telefona *halo*, pri žepnem baterijskem sprejemniku in oddajniku funkcijo začetnikov opravljajo t. i. kodna imena, npr.: *Kobra 1.* Poleg njih najdemo še signale za zaključek govora, ki so izključno tehnično pogojeni, saj je kanal enosmeren. Ti signali izražajo svoj obvezni antecedens, lahko bi se jim reklo odjavniki, npr.: *over.*

Napovedovalci preko radijskega sprejemnika nagovarjajo poslušalce npr. z *Dragi poslušalci in drage poslušalke; Poslušate Val 202; Ste na valovih radia Morje* itd.

Začetniki v zapisanem besedilu

Zapisano besedilo je rezultat drugotne sporočanjeve situacije, to pomeni, da tvorjenje in razumevanje zapisanega besedila ne potekata hkrati in da ni neposrednega stika med tvorcem – piscem in naslovnikom – bralcem, saj sta prostorsko ter časovno oddaljena drug od drugega. Tako bralec ne more aktivno poseči v oblikovanje besedila, pisec pa ne more preverjati razumevanja besedila ter ohranjanja stika. Vendar pisec v skladu s sporočanjevskim namenom ter izbrano funkcijsko zvrstjo

²⁹ SSKJ med drugim navaja: »v medmetni rabi izraža a) podkrepitev trditve: poglej, koliko težav nam delaš; poglej (no), saj te imamo radi b) začudenje, presenečenje: poglej (ga), kako zna, če hoče/poglejte, pogledite, še ugovarjal bi rad c) nejevoljo, nezadovoljstvo: poglej ga, bedaka, vse nam bo pokvaril č) prošnjo za razumevanje, upoštevanje: pogledite, kako naj vrnem, če nimam; poglej, prijatelj, tako se ne dela z ljudmi«. Iz tega bi lahko sklepali, da besedne vrste, ki jih ali primarno ali sekundarno lahko uporabljamo kot medmete, opravljajo tudi vloge začetnikov.

besedila lahko uporabi začetnike, in sicer prave začetnike, zlasti zvalnike (*Spoštovana gospa ...; Draga mama ...; Joško ...*) in pozdrave (*Živijo!; Ojla!*), da vzpostavi stik z bralcem, in zvezne (*Ko že ravno pišem o tem, bi ...; Naj za konec ...; Kot prvo/ drugo želim ...; Najprej naj ...*) ter napovedovalne začetnike (*In še nekaj bi rad dodal ...; To bi še ...*), da usmerja bralčevo pozornost.

Razvrstitev začetnikov

Kriteriji razvrščanja začetnikov

Prvi kriterij razvrstitve začetnikov so funkcije, ki jih začetniki lahko opravljajo: pravi, navezovalni, zvezni, napovedovalni in izvajalniški začetniki ter začetniki mašila. Drugi kriterij razvrstitve so kategorije v shematični zgradbi besedila, v katerih se pojavljajo začetniki. Tretji kriterij razvrstitve začetnikov pa so vrste dvogovorov.

Razvrstitev glede na funkcije

Pravi začetniki

Pravi začetniki lahko vzpostavljajo, ohranjajo ali preverjajo stik med udeleženci dvogovora. Praviloma so pravi začetniki:

- velelni medmeti: *Prosim ...; Hvala ...; Hej ...; O, lej ga/jo!;*
- razpoloženski medmeti: *Eeh ...; Oj ...; Au ...; O madonca ...; Jezus Marija ...; Ježešna ...; Kurba ...; Bemti ...; Bog ne daj ...; Za božjo voljo ...; Kaj si ti smešen?!; Živjo!; Oj!; Dan!;*
- zvalniki:
- spoštljivi izrazi: *Gospod/Gospa ...; Spoštovani ...;*
- spoštljiv izraz in osebno lastno ime: *Gospod/Gospa + (priimek) ...; Gospod/Gospa + (ime) ...;*
- osebno lastno ime;
- osebni zaimек za 2. os. praviloma v ednini: *Ti ...;*
- obče ime: *Poba ...; Fante ...; Deklina ...;*
- zvalniško rabljeni velelniki, npr.: *Čuj, kaj ti kaj veš ...; Povej po pravici ...; Poslušaj me zdaj ...; Daj ...; Čujte, ...; Čuj, Janez ...; Janez, čuj ...; ali zvalniško rabljena 2. os. ed. sed. glagolov, ki izražajo slušno zaznavanje, npr.: Slišiš ti ...;*
- nekateri členki, npr.: *Seveda (lahko) ...*

Navezovalni začetniki

Navezovalni začetniki so tisti začetniki, ki lahko vzpostavljajo, ohranjajo ali preverjajo stik med udeleženci dvogovora in hkrati navezujejo na že omenjeno v enem izmed prejšnjih prevzemov besede ali dvogovorov ter izražajo:

- povzemanje, izraženo: v zvezi *iti za*: *Gre za tole ...; Preprosto gre za to ...; z glagolom praviti*: *Torej, vi pravite ...; Se pravi ...; v zvezi glede na*: *In glede na vse ...; Glede na to pa ...; Glede na navedeno ...; No, glede na to ...;*
- vzročnost ali posledičnost: *Zato bom nekaj zadev povedal ...; To govorim*

zato ...; Iz preprostega razloga ...; Sicer pa ...; Gre torej za to ...; In to pomeni seveda ...;

- *protivnost: Pa kljub temu bom povedal ...; Ampak ...; Na žalost.*

Zvezni začetniki

Zvezni začetniki so tisti začetniki, ki lahko vzpostavljajo, ohranjajo ali preverjajo stik med udeleženci dvogovora in hkrati vežejo prevzeme besede ali različne dvogovore in praviloma izražajo:

- časovnost: *Zdaj bom vam (Bom jaz zdaj), kako ...; In zdaj bom jaz to povezal ...; Vem, da je enkrat ...; Joj, enkrat je bilo ...; In jaz vam še enkrat ...; Preden začnem ...; Torej, v začetku ...; Ko že ravno govorim/pišem o tem ...; Naj še za konec ...; Kot prvo/drugo ...; Zopet poenostavljam ...; A/Ali si že čul/slišal ...; A/Ali že veš ...;*
- prostorskost: *Na tem mestu ...; Ob tej priložnosti ...;*
- časovnost in prostorskost: *Zdaj, med brati, ...*

Navezovalni in zvezni začetniki izražajo navezovalnost oz. zveznost za nazaj, tj. anaforičnost. Prav zaradi tega dejstva jih je včasih težje ločiti.

Napovedovalni začetniki

Napovedovalni začetniki so tisti začetniki, ki lahko vzpostavljajo, ohranjajo ali preverjajo stik med udeleženci dvogovora in hkrati napovedujejo, kaj bo v prevzemu besede ali dvogovoru sledilo oz. govorijo o izvrševanju govornega dejanja in so kataforični ter rahlo izvajalniški. Izražajo:

- stopnjevalnost, ki je najpogosteje izražena z nedoločnim zaimkom *nekaj* ali vprašalnim zaimkom *kaj* in/ali z dodajalnim členkom *še*: *Pa/In še nekaj bi/bom rekel ...; Mislim še nekaj ...; Nekaj te moram vprašati ...; Kaj te lahko (še) vprašam ...; Dodal bi le še ...; Še več!; In če nič drugega ...; Nekaj bi pripomnil ...; Nekaj bom še pripomnil ...;*
- evidentnost: *Zadeva je povsem enostavna; Zadeva je več kot jasna; Kot je znano ...;*
- spodbudo, ki je izražena z zvezo velelnega medmeta *no*, naveznega člena *pa* in velelnika: *No, pa se podajmo po poti spoznavanja.; Pa daj no ...;*
- način, ki je izražen z za-prislovom *tako (takole)*, *kako* ali s primerjalnim veznikom *kot*: *Takole bom povedal ... (Povedal bom takole ...); Ja, no takole je to ...; Če tako rečem ...; Veste, tako je bilo ...; No, kako bi rekel ...; Kot bi rekli ...; No, drugače pa ...; In jaz preprosto ...;*

Vlogo napovedovalnih začetnikov lahko opravljajo tudi besedne zveze, ki tvorijo celoten odgovor, če P/G ne želi govoriti o začetni temi, npr:

- šibka napovedovalnost: *To je dolga zgodba/štorija; To je tudi zgodba zase; To je bila težka zadeva; Ja, je bilo vse sorte; Saj je očitno;*
- močnejša napovedovalnost: *Tisto, tisto je pa spet dolga zgodba; Taka je ta stvar/zadeva; Tole bo pa očitno naporno; Saj pravim.*

Izvajalniški začetniki

Izvajalniški (performativni) začetniki so tisti začetniki, ki izvršujejo govorno dejanje in ga hkrati s tem imenujejo ter vzpostavljajo, ohranjajo stik s komunikacijskim partnerjem. Izvajalniški začetniki izražajo:

- nujnost:³⁰ *To je bilo pa tako, moram povedati; To (pa) moram povedati; Opozoriti vas moram ...; Tole sem smatral za dolžnost, da vam povem ...; Povedal vam bom, ...; To ti povem, ...; Treba je povedati...; Pri tem je potrebno poudariti ...; Potrebno je povedati nekaj ...; Saj³¹ (vam) lahko povem ...;*
- verjetnost: *Verjemite mi, ...; Lahko (ti/vam) povem...;*
- hotenje, željo:
- izraženo s pogojnikom: *Rad bi opozoril na ...; izraženo v pogojnem odvisniku, vpeljanem s če: Če vzamemo primer ...; Če tako rečem ...;*
- izraženo s trdilnim spodbujevalnim členkom naj: *Naj navedem ...; Naj naštejem ...; Naj omenim ...; Naj se ti opravičim za ...;*
- prikrito željo: *Ne bom vam razlagal/našteval/govoril ...; S tem pa (te/vas) ne bi obremenjevala ...;*
- način: *Na kratko vam predstavljam ...; Na to ne bo težko odgovoriti; Odkrito (ti/vam) povem ...; O tem pa jaz tako menim/mislim/predvidevam/sodim/ugotavljam/domnevam ...;*
- *Se ti spomniš, ...; A si že čul/slišal ...; Slišiš ti, ...;*

Začetniki mašila

Začetniki mašila so praviloma tisti pravi začetniki,³² ki jih najpogosteje uporabljamo, vendar ne le zato, da bi vzpostavili, ohranili ali preverili stik med udeleženci dvogovora, npr.: *Rekel bi/rečmo ...; Moram reč(t)(i) ...; Veste/veš ...; Ja, veste kaj ...; Ne vem (kaj) ...; Pogledjte/poglej ...; (Ja,) vidite/vidiš ...; (In) mislim/menim ...; Razumeš/Razumete ...; Kapiraš ...; Zastopiš/Zastopite ...; Zgleda ...; ..., ne, Ja ...; Torej ...; Tako ...; V redu ...*

Začetniki mašila, kot npr.: *Če dovolite, bi povedal ...; Če želite, bi povedal ...; Če hočete, bi povedal ...*, izražajo relativnost povedanega, P/G pa prepuščajo, da jih razume, kot želi.

Razporeditev glede na posamezne kategorije shematične zgradbe dvogovora

Pravi začetniki se lahko pojavljajo v vseh kategorija shematične zgradbe dvogovora, le pozdravi samo v odpiranju in zaključku.³³

Navezovalni, zvezni, napovedovalni in izvajalniški začetniki se sami ali v zvezi s pravimi začetniki, razen pozdravov, pojavljajo v shemi usmeritev-predmet dvogovora-sklep.

³⁰ Primeri so razvrščeni glede na stopnjo nujnosti, od najnujnejšega k manj nujnemu.

³¹ Členek *saj* izraža zadržek.

³² Začetnike je zato treba definirati v okviru vsakokratne govorne situacije.

³³ Pozdravi tu ne vzpostavljajo stika, ampak ga prekinejo, torej niso začetniki.

Razporeditev glede na vrsto dvogovora

Pri poskusu razporeditve začetnikov glede na njihovo pojavnost v različnih vrstah dvogovorov se je izkazalo, da se različni pravi začetniki, zlasti pozdravi in zvalniki, pojavljajo v različnih vrstah dvogovora, npr.: *Hej, ...*; ne pa tudi ostali začetniki, npr.: *Še nekaj bi ...*, ki jih lahko uporabimo v vsakdanjem ali katerem drugem dvogovoru.

Nadalje se je izkazalo, da obstaja razlika v vsakdanjem dvogovoru v dvogovoru med možem in ženo, bratom in sestro, prijateljem in prijateljcem na eni strani ter med očetom in sinom, torej med starejšim in mlajšim na drugi strani. Ta razlika se pokaže v primeru, ko mlajši govorec v dvogovoru s starejšim udeležencem uporablja enake začetnike, kot jih uporablja v dvogovoru s prijateljem istih let, kar je praviloma neprimerno, saj tako rabljeni začetniki delujejo manj vpljudno.

Iz povedanega lahko sklepamo, da na uporabo začetnikov, zlasti pravih, vpliva odnos med udeleženci dvogovora, na ostale začetnike pa tudi tema, predvsem takrat, ko G/P želi nekaj od P/G, kar bi P/G-ju bilo v izgubo, G/P pa bi imel dobiček, npr.: G/P želi P/G-ja prositi za denar.

Viri in navedenke

- de Beaugrande, R. A., Dressler, W. U., Derganc, A., Miklič, T. (1992), *Uvod v besediloslovje*. Ljubljana, Park.
- Bešter, M., Križaj Ortar, M. (1994), Besedilo kot izhodišče in cilj, Bešter, M., Križaj Ortar, M., Kržišnik, E. (1994). *Pouk slovenščine malo drugače*, Trzin, Different, str. 7–22.
- Bešter, M., Križaj Ortar, M., Končina, M., Bavdek, M., Poznanovič, M., Ambrož, D., Židan, S. (1999), Na pragu besedila, *Učbenik za slovenski jezik v 1. letniku gimnazij, strokovnih in tehniških šol*, Ljubljana, Rokus, 61–95.
- Breuer, D. (1974), *Einführung in die pragmatische Texttheorie*, München, Wilhelm Fink Verlag.
- Van Dijk, T. A. (1980), *Textwissenschaft, Eine interdisziplinäre Einführung*, München, Deutscher Taschenbuch Verlag, str. 221–268.
- Dressler, W. U., Barbaresi, L. M. (1994), *Morphopragmatics, Diminutives and Intensifiers in Italian, German, and Other Languages*, Berlin, New York, Mouton de Gruyter, str. 1–36.
- Jakobson, R. (1996), *Lingvistični in drugi spisi*, 1. ponatis, Ljubljana, Studia Humanitatis, str. 148–159.
- Korošec, T. (1998), *Stilistika slovenskega poročevalstva*, Ljubljana, Kmečki glas.
- Nuyts, J. (1992), *Aspects of a Cognitive-Pragmatic Theory of Language, On Cognition, Functionalism, and Grammar*, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Rath, R. (1979), *Kommunikationspraxis, Analysen zur Textbildung und Textgliederung im gesprochenen Deutsch*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht.
- Schegloff, E. A., Sacks, H. (1973), Opening up closings, v: *Semiotica* 8, str. 289–327.

- Toporišič, J. (1992), *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Toporišič, J. (1984), *Slovenska slovnica*, Maribor, Založba Obzorja, str. 591–730.
- Vidovič Muha, A. (1996), Udeleženci govornega dejanja v I. in III. brižinskem spomeniku – njihova izrazna podoba in besedilna vloga, *Zbornik Brižinski spomeniki*, Ljubljana, SAZU, str. 229–237.
- Zadravec-Pešec, R. (1994), *Pragmatično jezikoslovje, Temeljni pojmi*, 1. natis. Ljubljana, Pedagoški inštitut, Center za diskurzivne študije.

Introductory Elements or the Means of Establishing and Maintaining Contact Summary

In order to begin with communication we must first establish a contact. For that purpose various introductory elements are used, e.g., Zdravo, ...; Ej ...; Slišiš ti, ...; Poslušaj me zdaj ...; Daj ...; Ti, ...; Čuješ, ... These elements explicitly mark or signal the beginning of a conversation, a new topic or a conversational reply. They are used to establish, control and maintain the contact among the persons involved in the conversation. These elements may also announce something, e.g. Pa še nekaj ...; In še nekaj ...; Mislim še nekaj ...; Dodal bi le še ...; Še več!; In če nič drugega ...; Zadeva je več kot jasna.; Kot je znano ...; relate to something, e.g. Gre za tole ...; Torej, vi pravite ...; Se pravi ...; In glede na vse ...; Zato bom nekaj zadev povedal ...; To govorim zato ...; Pa kljub temu ...; connect to something previously mentioned, e.g. Preden začnem, bi ...; Torej, v začetku ...; Ko že ravno ...; Naj še za konec ...; Kot prvo/drugo ...; Na tem mestu ; or a speech act is performed with their utterance, e.g. Potrebno je povedati nekaj ...; Saj (vam) lahko povem ...; Lahko (ti/vam) povem ...; Rad bi opozoril na ...; No, kako bi rekel ...; Kot bi rekli ...; if these elements are used to frequently they become semantically void, e.g. Rekel bi/rečmo ...; Moram reč(i) ...; Veste/veš ...; Vidite/vidiš ...; Ja ...; Torej ...; Tako ...; V redu ... The differences among these types of introductory elements are relatively small.

The use of introductory elements mainly depends on the relationships among the persons involved in the conversation and of its topic, and we must not forget the speech event itself.

Nekaj teoretičnih izhodišč o narečni frazeologiji in narečnih frazemih

Saša Poklač

IZVLEČEK: V članku¹ je na podlagi slovenskih, hrvaških in predvsem slovaških teoretičnih spoznanj opredeljena določitev in delitev narečnih frazeoloških enot glede na podobnosti in bistvene razlike v primerjavi s knjižnimi frazemi. Dodana so še načela razvrščanja in uvrščanja frazemov v edinem (delnem) popolnejšem slovenskem narečnem slovarju Petra Weissa.

ABSTRACT: The article presents the determination and the classification of dialectal phraseological units with regard to similarities and essential differences from the standard language phrasemes deriving from Slovene, Croatian and especially Slovak theoretical findings. Also presented are the principles of classification and presentation of phrasemes in the only existing academic Slovene dialectal dictionary of by Peter Weiss (Volume I, A–H).

1 Raziskovanje frazeologije v narečjih

Osnova narodnega jezika sta dve relativno stabilni strukturalni obliki, in sicer knjižni jezik in (prostorska, ozemeljska, teritorialna) narečja ali dialekti (Ripka 2003, 13). Dialekt ali narečje (kot splošen pojem) je govorjeni (redkeje pisani) jezik prebivalcev določenega zemljepisnega področja in ima relativno enake bistvene skupne značilnosti na vseh jezikovnih ravninah (Smole 2000, 2 in 8). Raziskuje jih narečjeslovje ali dialektologija. Slovensko narečjeslovje, ki je danes staro že več kot 160 let, je bilo v preteklosti usmerjeno predvsem na raziskovanje glasoslovne ravnine, saj je eden izmed temeljnih kriterijev umestitve nekega narečja ali govora v narečno skupino določitev splošnega slušnega vtisa.² Pa vendar je naloga

¹ Članek je nastal na podlagi seminarske naloge z naslovom *Nekaj misli o narečni frazeologiji in tem, kako jo obravnava slovar Petra Weissa*, ki je bila leta 2003 v okviru podiplomskega študija napisana pod mentorstvom izr. prof. dr. Erike Kržišnik.

² Splošni slušni vtis vključuje različne *razvojne stopnje* in *izgovorne nianse* posameznih glasov, *razporeditev* (stopnje naglasnih premikov) in *vrsto naglasa* (tonemskost – dinamičnost), kot tudi *ritem* (izguba – ohranitev kvantitetnih nasprotij, krajšanje dolgih visokih samoglasnikov, (ne)podaljšanje akutiranih samoglasnikov) in *tempo* (hitrost – počasnost) govora.

narečjeslovja, da v prihodnosti opiše narečja na vseh jezikovnih ravninah, torej na glasoslovni, oblikoslovni, besedoslovni, skladenjski in besediloslovni.

Po mnenju Ivorja Ripke³ (2002, 12) je pomen frazeologije v narečjih za poznavanje jezika, kulture in miselnosti duha naroda nesporen in očit. V frazeoloških enotah se dinamično prepletata povezanost jezika in mišljenja, smisel za podrobnost in izvirnost. Po njegovem mnenju je beseda vaškega prebivalstva bila in je polna epike, slikovitosti, neponovljivih metafor, tvori bogastvo, ki ostaja najnaravnejši vir obogatitve kultivirane knjižne izreke.

Žal pa ugotavljamo, da so v (slovenskih) narečjeslovnih delih frazeološke enote med vsemi jezikovnimi enotami najmanj raziskane, kar lahko povežemo z dejstvom, da je frazeologija mlada disciplina, ki se je s predmetom svojega preučevanja (torej s frazeološko enoto) začela intenzivneje ukvarjati v zadnjih desetletjih. Raziskovanje narečne frazeologije zapletata tudi dejstva, da so frazemi redkeje, ali vsaj v posebnih situacijah pojavljajoče se jezikovne enote in da se narečje pojavlja predvsem v govorni podobi. Zato Ferdinand Buffa⁴ (1994, 7–15) pripisuje pomembno vlogo zapisovalcu – domačinu, ki obvlada konkretno narečje, pa tudi značilnosti dotične vasi in posebnosti podeželskega življenja. Upošteva dejstvo, da sta v frazemu kot integriranem elementu jezika v zgoščeni podobi vsebovani življenjska izkušnja in modrost celih generacij, kar lahko dobro pozna in razume samo domačin.⁵ Navedene zahteve lahko po njegovem mnenju izpolni samo izkušen narečjeslovec, ki s svojim dolgoletnim sistematičnim opazovanjem domačega narečja in okolja pridobi večje količino leksikalnega in frazeološkega gradiva.

Največjo težavo predstavlja pridobitev večjega nabora narečnega frazeološkega gradiva. Poleg izkušenega narečjeslovca – domačina je potreben tudi ustrezen (-ni) informator (-ji), ugodno vzdušje za doživeto pripovedovanje, dovolj časa in (kakovostne) snemalne naprave (vsaj za avdio posnetek). Terensko delo pa je šele prva stopnja pridobivanja gradiva; sledi mu zamuden prepis govornih

³ Prof. dr. Ivor Ripka spada med vodilne slovaške narečjeslovce. Sodeluje pri pripravi in postavitvi trizvezkovnega *Slovarja slovaških narečij*, od leta 1973 je vodja avtorskega kolektiva. Svoj prispevek je dal tudi na mednarodnem področju, in sicer pri izdelavi *Karpatškega dialektološkega atlasa*. V 90. letih so izšle njegove študije o jeziku druge generacije ameriških Slovakov, s katerimi je vstopil na polje sociolingvistično usmerjenega raziskovanja stikov nesorodnih jezikov. Ukvarja se z odnosi med klasičnim narečjeslovjem in sociolingvistiko. Pomembno besedo ima pri umestitvi slovaških narečij v sodobno jezikovno situacijo in razlaga odnosa narečja do knjižnega jezika z vidika jezikovne kulture (Ferenčíková 1997, 141–143).

⁴ Ferdinand Buffa (1926) je eden najvidnejših predstavnikov slovaškega narečjeslovja in primerjalnega slovanskega jezikoslovja. Prispeval je številna dela, vezana na knjižno, narečno in primerjalno slovaško-poljsko frazeologijo in besedotvorje (Lipták 1996, 50–55).

⁵ Tu bi se lahko navezali na članek Marjete Vrbinc (1997, 127), v katerem izpostavi pomembnost frazeologije pri poučevanju leksike tujih jezikov. Pravi, da tu ne gre le za razumevanje posameznih besed, ampak tudi za razumevanje in uporabo besed kot celote, kar je za nematerne govorce zelo zahtevno.

besedil, ponavadi v veljavno fonetično transkripcijo.⁶ Šele temu sledi izpis frazemov in nadaljna obdelava.

2 Razmerja med frazeologijo v knjižnem jeziku in narečjih

Zanimivo je vprašanje, kakšno vlogo opravlja neknjižna frazeologija v okviru knjižnega, vsenarnodnega jezika, v katerih točkah sta si knjižna in frazeologija v narečjih podobni oz. se razlikujeta ter kje je meja med njima.

V članku z naslovom *Niekoľko úvah o nárečovej frazeológii* (Nekoliko opozoril v zvezi z narečno frazeologijo) je Ivor Ripka (2002) oblikoval klasifikacijske kriterije za členitev neknjižne frazeologije oz. frazeologije v narečjih. Izpostavil je tri temeljna slovaška jezikoslovna dela, ki se ukvarjajo s tem področjem.⁷

Slovar slovaških narečij (1994, 27) izpostavi osnovno binarno členitev, v okviru katere se narečna frazeologija predstavi kot vsota stalnih besednih zvez, ki po eni strani manjkajo v frazeološkem fondu knjižnega jezika, po drugi strani pa so zagotovo različica knjižne frazeologije.

Frazeologická terminológia (v nadaljevanju FT) pojmuje narečno frazeologijo kot del neknjižne frazeologije, ki pozna več tipov frazemov, in sicer:

- a) narečni frazemi, ki so glasoslovna, oblikoslovna ali skladenjska različica knjižnih frazemov,⁸
- b) narečni frazemi, ki poimenujejo isto vsebino kot knjižni frazemi, vendar imajo drugačne besedne zveze (drugačne sestavine),⁹
- c) narečni frazemi, ki nimajo ustreznice v knjižni frazeologiji, torej se ne dajo v knjižnem jeziku ali v drugih narečjih enostavno razumeti ali interpretirati.¹⁰

Ripka (2002, 14) se zaveda, da pri zgornji delitvi največ težav povzroča druga (b) skupina narečnih frazemov. Po njegovem mnenju se narečni frazem *prišou k tomu ako Ročkár k čížmám*, ki naj bi po mnenju FT ustrezal knjižnemu *prist' k niečomu ako slepé kura k zrnu*, ne da tako enostavno razložiti, saj ni nujno, da je *Ročkár* prišel *k čížmám* kot *slepé kura k zrnu* (tj. brez truda, slučajno), lahko si je *škornje* pridobil z zamenjavo, ugodnim ali neugodnim nakupom. Iz tega izhaja, da ima narečni frazem težko povsem enakoznačno ustreznico v knjižni frazeologiji.

Drugačen pristop h klasifikaciji frazeologije v narečjih je predstavil Ferdinand Buffa. Avtor monografije *Zo severnošariškej frazeológije* razdeli narečne frazeme v 4 skupine:

⁶ V našem prostoru se danes uporablja predvsem transkripcija, ki je nastala za potrebe Slovanskega lingvističnega atlasa (transkripcija OLA).

⁷ Dela, ki jih Ripka obravnava, so *Slovník slovenských nářečí* (1994), *Frazeologická terminológia* (1995) in *Zo severnošariškej frazeológije* (1994).

⁸ Primer *isc jako v l'ece na saňoch* ustreza knjižnemu *ist' ako v lete na saniach* 'počasi'. Opazimo lahko zgolj glasoslovne spremembe.

⁹ *Frazeologická terminológia* navaja: frazem *prišou k tomu ako Ročkár k čížmám*, bi ustrezal knjižnemu *prist' k niečomu ako slepé kura k zrnu* 'brez truda, slučajno'.

¹⁰ Primera *pripál si ako Labo v krčme* in *visobáž ako Šovan svoju Maru* nimata knjižne ustreznice.

- a) posebni severnošariški frazemi (Buffa 1994, 17),¹¹ ki so z vidika pomena, pa tudi glede na njihovo originalno motivacijo in način izražanja, brez ekvivalentnega knjižnega frazema;
- b) različni severnošariški in knjižni frazemi (Buffa 1994, 45),¹² so frazemi, ki imajo poleg skupnega pomena, navadno pa tudi poleg sorodne stilistične ureditve, različne leksične sestavine – to pomeni, da so v njih uporabljeni leksemi z drugačnim pomenom, kar je navadno povezano z različno motivacijo ali predstavnostjo teh frazemov;
- c) vzporedni severnošariški in knjižni frazemi (Buffa 1994, 67)¹³ so frazemi, ki imajo v narečju in knjižnem jeziku isti pomen, pogosto tudi isto ali podobno zgradbo, vendar so med njimi zagotovo manjše razlike v leksikalni sestavi – gre za rabo leksemov s sicer drugačnim, vendar ne z zelo oddaljenim pomenom;
- d) skladni severnošariški in knjižni frazemi (Buffa 1994, 79)¹⁴ so frazemi, ki imajo enak pomen, motivacijo in predstavnost v knjižnem jeziku in narečjih. Ripka (2002, 15) opozarja, da je pri členitvi na vzporedne in skladne severnošariške ter knjižne frazeme uporabno aplicirati kriterije, ki služijo za razmejitev leksične variantnosti in frazeološke sinonimije. Leksične variante izhajajo iz skladnosti oz. bližine podobe (tako npr. *vyprašit' niekomu kožuch // vyprašit' niekomu nohavice*), frazeološki sinonimi pa gradijo na drugačni predstavnosti ali transpoziciji (*vyprašit' niekomu kožuch ↔ pomastit' niekomu chrbát*).

3 Uporabnost navedenih teoretičnih izhodišč

V nadaljevanju bomo skušali zgornja spoznanja prenesti v slovenski prostor

¹¹ Tu navaja med drugim tudi primer: *dzecku tak nuž jak žeže pežeži* v pomenu 'to je zelo nevarno'. V Weissovem narečnem slovarju sta brez ustreznega knjižnega frazema npr. *iti na Bakove grebljice* 'umreti' oziroma *jesti ko pri Blekači* 'pri kosilu jesti juho za osrednjo jedjo'.

¹² Tako narečni frazem *šedi jak kura na vajcach* ustreza knjižnemu *sedí ako pät' peňazí*. Po drugi strani pa v to skupino sodijo frazemi, ki so si podobni po formalni strani, razlikujejo pa se po pomenski. Tako npr. narečni frazem *vžal sebe daco do hlavi* v pomenu 'zelo ga je ganilo' in knjižni frazem *zobral si niečo do hlavy* v pomenu 'trdno se je odločil'.

¹³ Narečni frazem *duša ho bol'i za dakim* je zelo podoben knjižnemu *duša mu pišti po niekom* 'zelo hrepeni, se mu toži po nekom, nečem'. Tako tudi *ma dluhoke ruki* ustreza knjižnemu *má dlhé prsty* 'krade'. V Weissovem slovarju se pod geslom *cofeten* nahaja frazem *tako bom zmlatil koga, da bodo cofetni leteli od njega* 'zelo te bom pretepel'. Vzporednico najdemo v knjižnem frazemu *nabili jih bomo, da bodo kar trske letale od njih* 'zelo'.

¹⁴ Narečni frazem *vidzec šicke hvizdi* ustreza *vidiet' všetky hviezdy*. Tako tudi v *lišce vodi bi ho utopil* za knjižni *v lyžičke vody by ho utopil* 'zelo ga sovraži'. Skladna narečna (zgjornjesavinjska) in knjižna frazema sta npr. Weissov *afne guncati* 'delati, govoriti kaj šaljivega' za knjižno *že spet afne gunca* 'dela, govori kaj šaljivega'. Enako tudi *glavo imam ko čeber* 'v glavi čutim pritisk, bolečino'.

in opozoriti na dejstva, ki bi jih narečjeslovec lahko upošteval pri raziskovanju frazeologije v slovenskih narečjih.

Dejstvo je, da se v pojmovanju osnovnih enot frazeologiji ne razlikujeta, saj imata obe enak predmet raziskovanja, in sicer t. i. frazeološko enoto, za katero se je danes uveljavilo pojmovanje frazem.¹⁵ Frazeme v narečjih lahko (enako kot knjižne) raziskujemo s stališča njihove zgradbe, rabe v nekem obdobju, primerjave, njihovega pomena in izvora. V okviru zgradbe frazema nas zanima stalna zgradba in besednovrstna pripadnost frazeoloških enot,¹⁶ lahko se ukvarjamo s frazemskimi različicami (glasoslovne, oblikoslovne, besedotvorne, skladenjske in sestavinske različice) ali pa raziskujemo skladenjske in pomenske odnose v frazemih (Rode 1975, 439–442 in Turk 1998, 267).

V frazeologiji knjižnega jezika se je oblikovala definicija, da so frazemi jezikovne enote, ki jih označujejo štiri osnovne lastnosti: večbesednost, stalnost, neizpeljivost pomena iz sestavin in ekspresivnost (Kržišnik 1994, 92).

Tudi literatura o frazeologiji v narečju za osnovno frazeološko enoto pojmuje ustaljeno in najmanj dvobesedno kombinacijo poljubne besedne vrste z drugo,¹⁷ ki je zaznamovana s tem, da se vsaj eden od členov v danem pomenu združi z drugimi besedami, ob tem pa se reproducira v narejeni obliki, za katero je značilna idiomatičnost, saj najmanj eden od členov te zveze dobi nov, drugačen, na zvezo vezan pomen, kar kaže na nepredvidljivost pomena, ki se ga ne da določiti iz pomenov sestavin. Gre torej za semantično pretvorbo (Turk 1998, 265).¹⁸

Ugotovimo lahko, da znotraj pojmovanja osnovnih frazeoloških enot (frazemov) in njihovih lastnosti bistvene razlike med knjižno in neknjižno frazeologijo ne obstajajo.

Zgoraj navedena slovaška teoretična spoznanja pa peljejo v smer, da je s stališča knjižnega jezika potrebno ločevati pojma *frazeologija v narečju (narečjih)* in *narečna frazeologija*.

4 Frazeologija v narečju (narečjih) in narečna frazeologija

Zaradi enakih, podobnih pa tudi povsem različnih frazemov v knjižnem in neknjižnem narečnem jeziku lahko govorimo o *narečni frazeologiji v širšem in ožjem*

¹⁵ Literatura navaja še: frazo, frazeologem, frazeologizem, idiom, idiomatsko frazo. Poimenovanje frazem je ustrežnejše, saj vsebuje pripono -em, ki jo poznajo tudi fonem, morfem, leksem, ... (Kržišnik 1988, 43–44).

¹⁶ Govorimo lahko o naslednjih besednozveznih in stavčnih frazemih: samostalniški (*mož beseda, figa mož*), pridevniški (*neumen kot noč, kot iz škaltice*), prislovni (*noč in dan*), glagolski (*skočiti si v lase, vreči puško v koruzo*), medmetni (*sveta pomagavka*), pragmatični (*dober dan*) ter stavčni frazemi (*Ta je pa bosa.*) (SKJ III 1998/99).

¹⁷ Turk (1998, 265) govori o formalni zvezi, ki je sestavljena iz najmanj dveh polnopomenskih besednih vrst.

¹⁸ Vse to je že nekaj let pred tem ugotovljeno za knjižno frazeologijo. Tako pri nas prvi o tem piše Rode leta 1975.

smislu. Prvo lahko pojmuje kot frazeologijo v narečju (narečjih), drugo pa kot narečno frazeologijo.

4.1 Frazeologija v narečju (narečjih)

Frazeologija v narečju (kot skupek vseh v narečju rabljenih frazemov) se po mnenju Buffe (1994, 12–13) ne razlikuje od frazeologije knjižnega jezika (če gre za posamezne tipe frazemov, za njihovo motivacijo), saj si pri težavnem prepoznavanju frazemov – enako kot v knjižnem jeziku – pomagamo z lastnim jezikovnim znanjem.

Ferdinand Buffa (1994, 12) s frazeologijo v narečju (narečjih) pojmuje sestav vseh frazemov, ki se v danem narečju uresničujejo, torej tudi frazemov, skladnih s frazemi knjižnega jezika. Pri tem misli na vzajemno odvisnost narečne in knjižne frazeologije, saj narečni frazemi prehajajo v knjižni jezik in obratno, knjižne frazeme prevzemajo narečja, poleg tega pa se frazemi prevzemajo tudi med posameznimi narečji, kar tvori v okviru nekega jezika zapleten soodvisni položaj. Gre torej za vse frazeološke enote, rabljene v danem narečju.

V slovenskem prostoru ni bilo izdanih ravno veliko tako celovito zasnovanih narečnih slovarjev, kot je narečni slovar Petra Weissa z naslovom *Slovar govorov Zadrecke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami (poskusni zvezek A–H)*, zato smo avtorja vprašali,¹⁹ kako razume te leksične sestavine in katere kriterije upošteva pri razvrščanju frazeoloških enot v slovar. Weiss pravi: »Slovar je najprej (rokopisno) košara, v katero nabereš vse, kar najdeš, nato pa jo urediš. Seveda ni nikogar, ki bi govoril ali pisal vse, kar je zapisano npr. v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. Sam bi pred dvajsetimi leti, če bi naletel na slovar, kot je moj, lahko z gotovostjo rekel: tole govorim, tega ne (ampak bi bil neumen, saj bi upošteval samo besede, ne pa tudi oblik, pomenov, frazemov itd.). podobno je z narečnimi frazemi: ene govorim sam in še kdo, druge sem samo slišal in jih razumem, pri tretjih moram spraševati po pomenu, ker jih (na začetku) ne razumem, potem se pa seveda naučim. Tako je narečna frazeologija, kot je predstavljena v slovarju, en čuden povpreček, zlasti ob upoštevanju dejstva, da ne zapišem vsega novega. Aktivno in pasivno znanje jezika (v tem primeru narečja) je dobra bergla za opis, s tem da narečni slovaropisec ne more biti gluha za tisto, kar ni pri njem ne aktivno in ne pasivno, ampak si želi pridobiti, če bi imel rad popoln slovar (kar pa tako nikoli ne bo).« Poleg tega nas je zanimalo, kaj si Peter Weiss razlaga pod pojmom narečna frazeologija. Avtor slovarja odgovarja: »Zame je to vse, kar je v narečju (torej prav tako kot pri besedi), le da čisto novih reči v njem (še) ni, ker nimam jasnega oprijemališča, ali se bo prijelo ali ne. Vzporednica v knjižnem jeziku je pri novejših izposojenkah, ki jih ne pišemo kar takoj že podomačenih, ampak počakamo, da vidimo, ali se prijemljejo in primejo.«

Opazimo, da se pojmovanji narečne frazeologije pri obeh avtorjih ujemata s pojmovanjem narečne frazeologije v širšem smislu, tj. frazeologije v narečju (narečjih). Toda zaradi raznovrstnosti razmerij med frazeološkimi enotami knjižnega in narečnega jezika je skoraj nujna delitev frazemov,²⁰ ki se pojavljajo v narečju, vsaj na tri skupine:

¹⁹ Odgovore na nekatera vprašanja je Peter Weiss posredoval v elektronski obliki 3. 4. 2003.

²⁰ Izoblikovala se je na podlagi slovaških teoretičnih spoznanj in pripomb k seminarski nalogi izr. prof. dr. Erike Kržišnik.

- a) *variantni narečni frazemi* so tisti frazemi v narečju, ki so glasoslovne, oblikoslovne, skladenjske različice splošno sprejetih, tj. knjižnih frazeoloških enot, ter narečni frazemi, pri katerih obstaja njihova zamenljivost znotraj istega semantičnega polja;
- b) *sopomenski narečni frazemi* so tisti frazemi v narečju, ki gradijo na drugačni predstavnosti kot v knjižnem jeziku, a imajo v njem istoznačne ustreznice ter
- c) *posebni narečni frazemi*, ki so po sestavinah, predstavnosti in pomenu povsem drugačni od tistih v knjižnem jeziku.

4.2 Narečna frazeologija

Nesporno je, da so del le-te t. i. posebni narečni frazemi, ki so brez ustreznika v knjižnem jeziku ali drugih narečjih, torej frazemi, ki jih zunaj narečja sploh ne najdemo in si s knjižnimi niso v nikakršnem odnosu.

Težava, ki nastopi pri opredelitvi pojma narečna frazeologija, je nejasna meja drugačnosti, pa vendar bi lahko sem prištel (po Buffi) tudi t. i. (od knjižnih) različne narečne frazeme oz. (po naši delitvi knjižnim) sopomenske narečne frazeme, za katere je značilno, da imajo poleg skupnega pomena, navadno pa tudi poleg sorodne stilistične ureditve, različne leksikalne sestavine. To pomeni, da so v njih rabljeni leksemi z različnim pomenom, kar je navadno povezano z različno motivacijo ali predstavnostjo teh frazemov (Buffa 1994, 17 in 45).

5 Zaključek

Prispevek povzema temeljna, predvsem slovaška ter deloma hrvaška in slovenska, teoretična spoznanja s področja raziskovanja narečne frazeologije ter možne klasifikacije, ki naj bi pomagale narečjeslovcem pri obdelavi in slovarski umestitvi narečnih frazemov. Na podlagi omenjenih teoretičnih izhodišč se je izoblikovala možnost delitve frazeologije v narečni zvrsti jezika na *frazologijo v narečju (narečjih)* in *narečno frazeologijo*.

V prvo, t. i. *frazologijo v narečju*, ki jo nekateri pojmujejo kot narečno frazeologijo v širšem smislu, spadajo tako a) frazemi, ki se od knjižnih razlikujejo samo na glasoslovni in morda še oblikoslovni in deloma skladenjski ravni (t. i. *variantni narečni frazemi*), b) frazemi, ki v narečju temeljijo na drugačni predstavnosti, a imajo knjižne ustreznice (t. i. *sopomenski narečni frazemi*) ter c) frazemi, ki so poleg različnosti v predstavnosti in sestavi tudi brez knjižnih ustreznic. Zadnji dve skupini (tj. b in c) lahko pojmujejo kot *narečno frazeologijo v ožjem smislu* in prav ta zaradi svoje edinstvenosti lahko pomembno bogati vsenarodni jezik.

V (delni) narečni slovar Petra Weissa je frazeologija zajeta v širšem smislu, kar je glede na njegov koncept, tj. težnja po popolnem narečnem slovarju, tudi razumljivo.

Viri in literatura

- Buffa, Ferdinand, 1994, *Zo severnošarišskej frazeológie*, Bratislava, Veda, 7–15.
- Ferenčíková, Adriana, 1997, Zdravica Ivorovi Ripkovi na šest'desiate narodeniny, *Jazykovedný časopis* 48/2, Bratislava, 141–143.
- Kržišnik-Kolšek, Erika, 1988, *Frazeologija v moderni*, Magistrska naloga, Ljubljana.
- Kržišnik, Erika, 1994, Frazeologija kot izražanje v »podobah«, M. Križaj-Ortar, M. Bešter, E. Kržišnik, *Pouk slovenščine malo drugače*, Trzin, Different, 91–140.
- Kržišnik, Erika, 1998/99, *Slovenski knjižni jezik III*, Zapiski s predavanj prof. Erike Kržišnik, Ljubljana.
- Lipták, Štefan, 1996, Ferdinand Buffa sedemdesiatročný, *Slovenská reč* 61/1, Bratislava, 50–55.
- Mlacek, Jozef, idr. 1995, *Frazeologická terminológia*, Bratislava.
- Ripka, Ivor, 2002, Niekoľko úvah o nárečovej frazeológii, *Slovo o slove: Zborník prác Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity*, Prešov, 12–18.
- Rode, Matej, 1975, Semantični odnosi v frazeologiji, *Slavistična revija* 23/3–4, Ljubljana, 439–442.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* 1 (A–H, 1970), 2 (I–Na, 1975), 3 (Ne–Pren, 1979), 4 (Preo–Š, 1985), 5 (T–Ž, 1991), Ljubljana, SAZU in Državna založba Slovenije.
- Slovník slovenských nářečí* 1, Bratislava, VEDA (ur. Ivor Ripka).
- Smole, Vera, 2000, *Uvod v slovensko dialektologijo: del vsebine za predmet ZSD II*, Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Turk, Marija, 1998, Frazeologija krčkih govora, *Govori otoka Krka* (Iva Lukežič, Marija Turk), 265–298.
- Vrbinc, Mateja, 1997, Frazeološke enote: definicija in razvrstitev, *Vestnik* 31, 127–161.
- Weiss, Peter, 1998, *Slovar govorov Zadrebke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami: Poskusni zvezek (A–H)*. Ljubljana, ZRC SAZU, Založba ZRC.

Some Theoretical Starting Points on Dialectal Phraseology and Dialectal Phrasemes

Summary

The article summarizes the basic, mainly Slovak, and to a limited extent also Croatian and Slovene, theoretical findings in the research of the dialectal phraseology, and possible classifications which should help the dialectologists in analyzing and lexicographic presentation of dialectal phrasemes. On the basis of the above mentioned theoretical findings a possible classification of phraseology in dialects is suggested: the phraseology of a given dialect (or dialects) and dialectal phraseology.

The category of the phraseology of a given dialect (by some authors it is considered as dialectal phraseology in broader sense) comprises: a) phrasemes which differ from that of the standard language only on the level of phonology, and maybe

also on the levels of morphology and syntax (the so-called **variant dialectal phrasemes**), b) phrasemes which employ different imagery from those used in the standard language, but still have standard-language equivalents (the so-called **synonymic dialectal phrasemes**), and c) phrasemes which employ different imagery and formation and have no standard-language equivalents. The last two groups, i.e. b) and c), may be considered as **dialectal phraseology in narrower sense**. Exactly because of its unique character this group may present an important enrichment in the national language.

The only existing academic Slovene dialectal dictionary (Volume I, A–H) by Peter Weiss comprises phraseology in broader sense which is logical because of its concept, i.e. the aim of compiling a comprehensive dialectal dictionary.

Toponomastični ocvirki (Štanjel na Krasu, Iyouca, Križ, Sətú/Svetó)

Pavle Merkù

IZVLEČEK: V prispevku avtor poskuša razložiti izvor naselbinskih imen Štanjel na Krasu, Križ, Sveto in imena gozda Iyouca zahodno od Bazovice. Pri tem izhaja zlasti iz tržaških srednjeveških virov in upošteva tudi narečne oblike imen.

Some Toponomastic Peculiarities (Štanjel na Krasu, Iyouca, Križ, Sətú/Svetó)

ABSTRACT: The author's aim is to explain the origins of the toponyms Štanjel na Krasu, Sveto and the name of a forest lying to the west of Bazovica (Iyouca). The author mainly draws from the Trieste mediaeval sources and from dialectal forms of these names.

Štanjel na Krasu *u*

Oglejmo si natančno narečna imena za to znamenito kraško vas: sam kraj je *Štánjo1*, gen. *Štánjela*, prebivalci so m. *Štánjouc*, f. *Štánjouka*, pridevnik pa *štánjouski*. Zadostuje ta pregled, da se prepričamo o izvoru imena: čeprav lahko razumemo *-ou-* v skoraj vseh imenskih oblikah kot sekundarni slovenski narečni pojav, vendar zaradi bližine jezikovne meje ne morem izključiti furlanskega vpliva (v tem primeru bi bil *-e-* v stranskih sklonih sekundaren in poznejši); a že naglas (iz hagianima *Danijel* imamo na Primorskem priimek *Danéu*) in ohranjeni *Št-* ne kažeta na hagianim *Danijel*, temveč na hagianim *Angelus*, pa ne iz latinščine, temveč iz furlanske imenske oblike *Ágnul*.

Tudi zgodovinski podatki, ki sem jih nabral v latinskih kodeksih tržaškega stolnega kapitlja, to potrjujejo: 1309 *Simon de [Sancto] Anculo*, 1368, 1395 *Gregorius de Sancto Angnolo/Angelo*, 1402 *Stephanus de S. Agnolo*, 1405 *Nicolaus de S. Ang[e]lo*; vsi drugi tržaški srednjeveški viri od 1341 poznajo lekcijo *de Sancto Angelo*. Nikjer pa ni v tržaških srednjeveških virih zabeležen kak **Sanctus Daniel*.

Drugače kaže v poznejših virih od začetka 15. stoletja dalje: v Kosovih Urbarjih slovenskega Primorja beremo nedvoumno in izključno 1402 *Sand Daniel*, 1499 *San(n)d Daniell*, 1523 *Sannd Daniel*. A že prej – in to pot v latinskem viru – 1350 *de sto Daniele* (F. Kos, Iz arhiva grofa Sig. Attemsa v Podgori, IMK XII,

1902, šte. 31). Torej ni moč misliti na interferenco ali kaj drugega. Dvojno poimenovanje potrjuje še podatek iz l. 1451 in spet v latinskem viru: *ecclesia sancti Angeli de li carsi* (C. Budinich, Spitzbogige Bauwerke in Istrien und den angrenzenden Gebieten, v. Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der K. K. Zentralkommission für Denkmalpflege X (1916), Beiblatt 6–67, str. 54, op. 25). Če je cerkev, posvečena sv. *Danijelu*, obstajala že sredi XIV. stoletja, nam tržaški srednjeveški viri le imenujejo pred tem krajevno ime *de [sancto] Anculo*. Morda po kaki prejšnji cerkvi ali kapeli? Brez zgodovinskih prič ostane to vprašanje odprto.

A današnja navedena narečna imena le govorijo o primarnosti furlanskega *Ágnul*.

Íyouca

Ime gozda zahodno od Bazovice v tržaški občini. Etimologija imena ni zagonetna: ime je izvedeno iz dendronima *íga* 'Salix caprea', ki ga najdem izključno v Pleteršniku, ki navaja vir *Medv. (Rok.)*: pri Kraticah na str. XIV piše: »J. Medved, rokopis iz l. 1857, ki obsega rastlinska imena v lat., nem. in slov. jeziku.« Zakaj pa tega imena ni v Mali flori Slovenije? Ker je v tej knjigi le ime *íva*, ki je tudi v Pleteršniku.

To je že tretji primer narečne zamenjave *v > g*, ki ga najdem v toponomastiki. Prva dva primera sta na območju kraškega narečja: tpn. *Gorjánsko*, ki je v tržaških srednjeveških kodeksih zabeleženo ponajveč v obliki **Vorjánsko*, in oron. *Ūo Iník* (pisno: *Volnik*) < **Golnik*; sicer je pojav znan tudi pri ptičjem imenu *vrábec > grábec*: vedno ob začetku besede v obeh smereh: *v > ū > g* in *g > g > ū* (pisno: *v*). Bazovica pa spada že na področje južnonotranjskega narečja, kar me ne moti, saj se območje kraškega narečja začne nekaj kilometrov proti zahodu na Proseku. Pri *Íyouci* pa nastopi zamenjava v notranjosti besede.

Križ

Že vpogled v Atlas Slovenije je zanimiv: tu berem v vsem slovenskem prostoru, ki ga Atlas pokaže, ime šestih naselij *Križ* brez svetniškega prilastka, tem pa moram dodati še *Vipavski Križ*. Nisem našel imena niti enega naselja **Sveti Križ*. Nasprotno: ime *Sveti Križ* je lastno osemindvajsetim zaselkom, **Križ* pa nobenemu. Kljub morebitnim manipulacijam, ki so lahko spremenile ali popačile krajevna imena v teku stoletij, se mi zdi razmerje *Križ* : *Sveti Križ* le upoštevanja vredno.

Svojo pozornost sem osredotočil na *Križ* v tržaški občini. Zgodovinski podatki, ki sem jih nabral iz kodeksov tržaškega stolnega kapitlja (1307–1406), so nedvoumni: latinsko ime se v latinskih tekstih glasi vedno *de Sancta Cruce* (1309–1405), dvakrat pa je naselje navedeno s slovenskim imenom brez svetniškega pridevka: 1360 *Micxe de Cris*, 1368 *Andreas de Cris*. Zadnja dva zapisa se verjetno nanašata na tržaški *Križ*, a tudi ko bi se nanašala na sežanski *Križ* ali na *Vipavski*

Križ bi se v bistvu nič ne spremenilo. Le podatek v latinščini 1316 *in sancta Cruce* (MARSICH) se gotovo nanaša na naselje pri Sežani; še prej pa gotovo okrog 1200 *Gris* (KOS 1954, 109). Če spada to krajevno ime med prvinska imena brez vsakršne sestave s pomenom 'križišče', je naselje lahko nastalo že proti koncu prvega tisočletja ali kvečjemu ob začetku drugega: za to ni zgodovinskih prič, a nagibam se k tej razlagi. Zanimiv je tudi podatek iz l. 1524 v nemškem viru: *vnnderm Kreucz bey Proseckh* (Kos, Urbarji Slovenskega Primorja, str. 212, op. 36). A najzanimivejši lat. zapis je hkrati najstarejši: 1252 *villa Crucis* (Jaksch, MDC, v SVI I, 305): tu beremo celo latinski zapis brez svetniškega pridevka!

Pri slovenskem poimenovanju naselja se svetniški pridevek pojavlja nekaj stoletij kasneje in je očitno kalk italijanskega imena *Santa Croce* oz. lat. *Sancta Crux*, v zapisih pogostoma le *S. +*.

Skušal bom še ugotoviti, kdaj se je čaščenje jeruzalemskega križa začelo razširjati po naših krajih, a to raziskovanje zahteva veliko časa in iskanja, trenutno pa temu nisem kos.

Sətú (Svetó)

Tu že dolgo iščem smer iz zagate. Začnimo pri zgodovinskem gradivu. V kodeksih tržaškega stolnega kapitlja berem: 1347–1377 *Mochor Suta/de Sucta/Suyta/Suite*; 1404 *Cancianus de Suta*; 1405 *Martinus de Suta*; v drugih tržaških srednjeveških virih: 1354 *Soubanus de Suyta*; *per Simonem filium Mochori de Suta*; 1420–1470 *vir domini presbiteri Michaelis Sutta canonici tergestini*; *Micha de Sutta*; izpuščam vsa regesta, v katerih se imena pojavljajo v poitalijančeni obliki: vendar v njih srečujemo iste latinske oblike, kakor sem jih prepisal iz latinskih virov. Zaenkrat tavam v temi.

V nemško zapisanih virih: 1269 *vnder Zönt*, 1471 *Zweto*, ca. 1487 *Sant, Sarott* (M. Kos, STL), 1485 *Nider Zawtt, Obern Zawtt*, 1494 *Szawt* (M. Kos, USP). Tema je še gostejša.

Bezljaj previdno molči.

Kaj pa krajevna raba? Če poslušam nove prebivalce kraja (*Svéto*, gen. *Svétega!*), ki jih stari krajani že oponašajo, me obide slabost. Ni lahko najti v komenski občini človeka, ki ti pove še stare domače oblike. Te oblike so: *Sətú*, gen. *Sətiéga*, loc. *u Sətién* (informator Uroš Slamič, komenski župan), prebivalci m. *Səčán*, f. *Səčánka*, pridevnik *səčánski* (informator Milko Matičetov).

Ramovš je skušal strniti ugotovitve: »... krajevno ime *Sveti Tilih* (pri Komnu na Krasu, gl. Štrekelj, Morphologie, str. 22; karta podaja to ime **Svetó*, v šematizmu stoji po Škrabcu, Cvet XI. 12: eccle,sia [sic!] S. Aegidii in *Suta*; Škrabec misli zato na razvoj *svetó* < **svetù* < **svet-it*; po njem tako tudi Pintar, Ljub. Zvon l. 1913, str. 29; po Štreklju pa se ime izgovarja *sviéti tilih, tilxa* in je zato *Svetó, Suta* treba smatrati za spačenke, kakršnih je mnogo na zemljevidih, izdelanih po tujcih ...« (Fran Ramovš, Zbrano delo 2: Razprave in članki, SAZU, Ljubljana 1997, str. 365).

Ugovarjam: 1. *Sviéti Tilih* ni ime kraja, temveč njegove enkratne cerkve.

2. Krajevno ime ženskega spola, ki izstopa kot krajevno ime v vseh latinskih

srednjeveških virih, naj bi bilo »spaćenka, kakršnih je mnogo na zemljevidih, izdelanih po tujcih?«.

Tu smo še zelo daleč od rešitve enkratnega imena.

Nam lahko priskoči v pomoč ugotovitev, da so krajevna imena od poznega srednjega veka naprej menjala spol ali/in število? Lahko spada naše ime v to skupino?

Naj navedem take primere, ki sem jih ugotovil po zgodovinskem gradivu ali/in po narečnih informatorjih. Začel bom s toponimi in končal z edinstvenim hidronimom:

tpn. *Deváč* m. sg. → *Diváča* f. sg. (o. Sežana),

Mávhinje n. sg. (v *Mávhnjem*) → *Mávhinje* f. pl. (v *Mávhinjah*) (o. Devin Nabrežina),

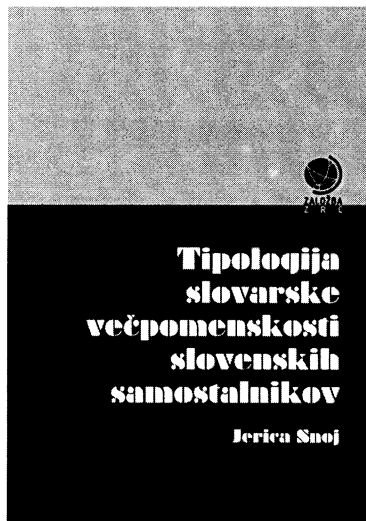
Nákla f. sg. → *Náklo* n. sg. (o. Sežana),

Ópčina f. sg. → *Ópčine* f. pl. (o. Trst),

hdn. *Timáv* m. sg. → *Timáva* f. sg. (o. Devin Nabrežina).

Podčrtani toponimi so napisani z današnjo pisavo po zapisih iz tržaških srednjeveških virov; nepodčrtani toponimi in hidronimi po današnjih narečnih informatorjih. Prvi zapis je gotovo starejši: npr. *Timáv* m. je kalk iz lat. *Timavus* in it. *Timavo* m. spola, medtem ko predstavlja žensko ime že novejšo prilagoditev slovenskim ženskim rečnim imenom.

III. GRADIVO, OCENE, POROČILA

Jerica Snoj

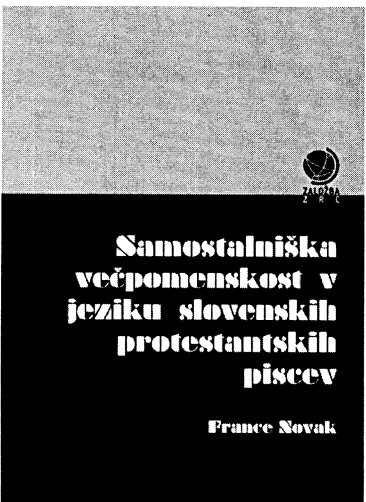
TIPOLOGIJA SLOVARSKVE VEČPOMENSKOSTI SLOVENSKIH SAMOSTALNIKOV

Delo je zasnovano kot leksikološka razprava s težiščem v predstavitvi tipov predvidljivosti znotrajleksemskih medpomenskih povezav pri slovenskih samostalnikih. Prvi del je teoretično usmerjen in podaja pregled različnih gledanj na slovarsko večpomenskost. V drugem delu so predstavljeni rezultati raziskave, opravljene na gradivu slovenskih samostalnikov, ki potrjuje večplastno tipologijo slovarske večpomenskosti, obstoječo na osnovi hkratne uresničenosti različnih tipoloških meril.

2004, 213 str., 17 × 24 cm, broširana,
ISBN 961-6500-30-9.

Cena: 2.700 SIT.

DDV in stroški pošiljanja so všeti v ceno.

France Novak

SAMOSTALNIŠKA VEČPOMENSKOST V JEZIKU SLOVENSKIH PROTESTANTSКИH PISCEV 16. STOLETJA

Večpomenskost je ena najpomembnejših pomenskih lastnosti besed. Avtor v knjigi obravnava pomenski sestav samostalnika v 16. stoletju, v obdobju protestantizma. Pri večpomenskih besedah izhaja iz izhodiščnega pomena in nato raziskuje drugotne pomene, s tem da ugotavlja, kako so pomenske skupine udeležene pri posameznem tipu pomenskega prehoda.

2004, 302 str., 17 × 24 cm, broširana,
ISBN 961-6500-62-7.

Cena: 3.200 SIT.

DDV in stroški pošiljanja so všeti v ceno.

NAROČILA SPREJEMA:

Založba ZRC, Novi trg 2, p. p. 306, 1001 Ljubljana
tel.: 01/470 64 64; faks: 01/425 77 94;
e-naslov: zalozba@zrc-sazu.si

**DDV in stroški pošiljanja
so všeti v ceno.**

**Vse izdaje naše založbe so na voljo
v Knjigarni AZIL, Novi trg 2,
Ljubljana**

Katalog izdaj Založbe ZRC si oglejte na: www.zrc-sazu.si/zalozba

Irena Sawicka, An outline of the phonetic typology of the Slavic languages (Toruń 2001)

Peter Jurgec

IZVLEČEK: Nova monografija I. Sawicke obravnava slovanske jezike fonološko in fonetično tipološko. Slovenščina je v tem okviru kljub svoji tipološki posebnosti prikazana omejeno, kar lahko pripišemo tudi pomanjkljivi slovenistični fonetični literaturi, zlasti v tujih jezikih. Ključne besede: tipologija, fonologija, fonetika, slovanski jeziki, slovenščina, glasoslovje.

Irena Sawicka, An Outline of the Phonetic Typology of the Slavic Languages (Toruń 2001)

ABSTRACT: *The new monograph by I. Sawicka presents the phonological and phonetic typology of the Slavic languages. The presentation of the Slovene language in this context is rather modest despite its highly specific typology, the most likely reason for that being the lack of literature on Slovene phonetics.*

Key words: *typology, phonology, the Slavic Languages, the Slovene language, phonetics.*

Poljska fonologinja Irena Sawicka je s svojim znanstvenim opusom, ki med drugim vključuje monografski fonološki obravnavi poljščine (1995) in makedonščine (1991) ter številne primerjalne tipološke študije (samoglasniki, zlog, palatalnost), dovolj znana tudi v slovenskem prostoru – nazadnje je leta 2003 Slovencem odmevno predstavila fonetiko v slovenščini posvečeni (3.) številki *Sprachtypologie und Universalienforschung* (ur. Janez Orešnik in Donald F. Reindl). Pričujoči prispevek pa je namenjen monografiji, ki se ukvarja s fonetično tipologijo slovanskih jezikov in je 2001. izšla pri založbi torunjske Kopernikove univerze.

Že jezik knjige, angleščina, daje slutiti, da je monografija namenjena širšemu neslavističnemu jezikoslovnemu krogu, kar nakazuje tudi sorazmerna splošnost in poudarjanje slavistu jasnih dejstev (prim. uvodno poglavje, ki predstavi posamezne slovanske jezike in njihove skupne fonološke značilnosti, vedno v navezavi na širši evropski – svetovni? – jezikovni in kulturni okvir). Tudi podrobnejše branje knjige (o čemer bom pisal v nadaljevanju) le utrjuje to prepričanje, čeprav prinaša nove primerjalne izsledke, ki pa nosijo jasen pečat poljske tipološke šole.

Študija temelji na štirih problemskih izhodiščih (samoglasniškost oz.

soglasniškost, prilagodljivost oz. neprilagodljivost izgovarjave, segmentni besedni vzorci in prozodija; vsako je obravnavano v svojem poglavju), katerih pomen in teža je vidna šele v končnih poglavjih o slovanskem prispevku k evropski jezikovni zvezi v fonetičnem smislu in sklepu.

Načrt razpravljanja avtorica predstavi v uvodnem poglavju. Čeprav je, kot poudarja, njena obravnava tipološka in zato v temelju sinhrona oz. opisujoča današnje stanje v jezikih, ga želi povezati s temeljno diahronimi spremenljivkami. Za fonetični razvoj slovanskih jezikov naj bili odločilni dve silnici: težnja po odprtih zlogih in težnja po znotrajzložni harmoniji kar se tiče palataliziranosti elementov (str. 6). Prva je povezana z vokalizacijo oz. izgubo jerov, posledično je prišlo še do izgube končnih samoglasnikov, z (de)nazalizacijo, monoftongizacijo diftongov, premetom jezičnikov, protetičnimi in sorodnimi pojavi, druga s prilagoditvijo v obliki palatalizacije in jotacije. Avtorica skuša postaviti tezo, da so vse te divergentne silnice s tipološkega stališča posledica tujejezičnih vplivov na slovanske jezike (str. 7).

Nadaljnja poglavja so zato jasno strukturirana na tipološko relevantnih merilih: prvo je delitev na samoglasniške in soglasniške jezike. Za tipologiziranje je osnovno merilo kvantitativni odnos med številom fonemov in njihovo realizacijo v besedilih (str. 11). Pri tem se avtorica navezuje na ugotovitve Milewskega, Isačenka in H. Andersena. In res, pogostnost zložnih in nezložnih elementov je v slovanskih jezikih izrazito različna: razmerje je najnižje v srbsčini in hrvaščini (1 : 2) in največje v makedonščini, ruščini in bolgarščini (1 : 6). V besedilih se pokaže, da je več, tj. okoli 45 %, samoglasnikov v južnoslovanskih jezikih, medtem ko je v severnoslovanskih (le) okoli 40 % samoglasnikov, ostalo so soglasniki (za slovenščino navaja 41,49 : 58,51 %, str. 16, po Korytowska 2001; prim. tudi podatek v Unuk 2003). Dodaten kriterij je zlogovna struktura, zlasti tako v poljščini kot srbsčini najpogostejša CV (kar pa velja tudi za slovenščino, prim. Unuk 2003).

Kot uspešno tipološko merilo so uporabljeni tudi soglasniški sklopi in samoglasniški nizi.¹ Za pogostnostno in strukturno analizo prvih avtorica navaja svojo raziskavo (Sawicka 1974), pri tem pa izstopata zgornja lužiščina in poljščina kot jezika z nekoliko večjim deležem (> 10 %) izglasnih sklopov v besedilih. Soglasniški sklopi so pogostnejši v severnoslovanskih jezikih (str. 24). Raziskava samoglasniških nizov pa v glavnem povzema ugotovitve Korytowske (2001): daleč največ nizov je besedilno v južnoslovanskih jezikih z izjemo slovenščine; sploh največ jih je v makedonščini (str. 25). – Geminata se pojavljajo le v severnoslovanskih jezikih (nekoliko manj jih je v češčini, slovaščini in lužiščinah), v južnoslovanskih pa so redke (izjema je bolgarščina), kar naj bi bila značilnost balkanske jezikovne zveze (str. 30).

Druga tipološka delitev je na dva tipa izgovarjave, t. i. prilagodljivo <accommodative> in neprilagodljivo. Tu je ključno merilo ohranjanje palatal(izira)nih elementov, torej predvsem soglasnikov. V južno-zahodnih slovanskih

¹ V slovenski fonologiji skušam uveljaviti izraza sklopi in nizi za istovrstna fonološka zaporedja soglasnikov oz. samoglasnikov (v tem zaporedju). Za nekatere druge predloge gl. Jurgec 2004, 24, in tam dalje.

jezikih naj palatalizacije pred sprednjimi samoglasniki ne bi bilo (izjema so velari), nasprotno je v severno-vzhodnih (nasploh je palatalizaciji posvečeno največ pozornosti). Pomembna je fonetična razlika med palatalnimi in palataliziranimi soglasniki, kjer za avtorico ni najbolj jasnega odgovora; precejšnja vloga igra tudi nacionalna fonološka tradicija kot taka (prim. 50). Kompleksno situacijo pri palatalizaciji v slovanskih jezikih dodatno ponazarjajo tudi arealne karte za posamezne pojave, npr. samoglasnik [y] in soglasniška palatalizacija, asimilacijska palatalizacija, palatalni labiali. Skupno jih je v knjigi 19 (torej tudi za druge pojave) in so načeloma nenatančne, saj prikazujejo le stanje v knjižnih jezikih (le deloma tudi narečna stanja, v slovenščini naprimer sploh ne). To pa je tudi že uvodno opozorilo avtorice (str. 10). – Med pojavi sandhi je v slovanskih jezikih primerjalno pomembna premena po zvonečnosti na besedni meji (znotraj besede je med jeziki malo razlike).

V nadaljevanju sledi predstavitev segmentnih značilnosti na leksikalni ravni, osrednje vprašanje pa je delitev med eno- in dvovršnimi zlogi. T. i. stranske zloge, ki se nastanejo v nezložnih kontekstih NSN, #SN, NS#, poznajo severnoslovanski jeziki, znani pa so iz poljščine (na Slovenskem je o tem pisalo v Unuk 2003). Južnoslovanski jeziki so razvili enovršne zloge (o tem piše že v Sawicka 1987),² medtem ko sta češčina in slovaščina prehodnega tipa, saj dopuščata dvovršne zloge izključno v vzglasju. Kot obstranske pojave na segmentni leksikalni ravni avtorica navaja primere iz čakavščine in polabščine (str. 83 in s. s.). Posebna pozornost je namenjena še zvočnikom, med njimi pa *w, ki ohranja zvočnost v slovenščini, srbsščini in hrvaščini, lužiščinah, slovaščini, beloruščini in ukrajinsščini. Slovenščina je s premeno tipa [v] – [u] podobna ukrajinsščini in beloruščini (v tuji fonološki literaturi veliko pogosteje navajanima viroma za tako distribucijo /v/).

Prozodični tipološki del (97 in s. s.) avtorica začne s Stankiewiczovo (4 skupine) in Ivičevo tipologijo prozodemov (7 skupin). Vse to je splošno znano, zato tega ne bom posebej predstavljal tu. Prosto naglasno mesto v slovanskih jezikih, posledično pa »močan besedni naglas« (strong word stress) (tu navaja Nikolajevo), vpliva na različne stopnje redukcije nenaglaščenega vokalizma (npr. akanje, v slovenščini pogovorno reduciranje v /ə/, prim. tudi v lužiščini). V nadaljevanju precej pozornosti posveča fonetičnim značilnostim naglasa v povezavi s tonskim potekom, jakostjo, trajanjem. Poseben razdelek je namenjen še stavčni intonaciji, najbolj na primeru odločevalnih vprašanj, kjer naj bi imeli vsi slovanski jeziki rastoč končni ton (razen vzhodnoslovanskih) in zaobljen tonski potek (razen zahodnoslovanskih).

Predzadnje poglavje je s strogo tipološkega vidika kratka zastranitev, saj govori o slovanskem prispevku k evropski fonetični zvezi, pri čemer pa se posveča zlasti balkanskim slovanskim jezikom in jih primerja z neslovanskimi, grščino, albanščino, romunščino, turščino, s čimer se navezuje in povzema po Sawicka 1987.

V zaključnem delu skuša avtorica doslej obravnavana tipološka merila

² To velja tudi za slovenščino (knjižno in narečno). V primerih kot sln. *film* [ˈfi:lm] → [ˈfi:lǝm], *tovarn* [toˈvɑ:rɲ] → [toˈvɑ:rǝɲ] ni stranskih zlogov (nasprotno gl. Unuk 2003, 16, 139 itd.).

ovrednotiti, kar naredi na precej matematičen način, tj. s seštevanjem deleža posameznih kriterijev. Skupno jih je 11, in sicer zlogovna struktura (20 %), palatalni fonemi, asimilacijska palatalizacija (po 10 %), pogostnost soglasnikov, samoglasniških nizov, prisotnost geminat, centraliziranih fonemov (po 5 %), kvantitetne opozicije, redukcije, sandhija in tip naglasa (po 10 %). Skupno je tako možnih 100 %, največ pa jih dosegajo ruščina (95 %), beloruščina, ukrajinsščina, lužiščina, poljščina (po 80 %), bolgarščina (60 %). Ostali jeziki dosegajo 35 % in manj (slovenščina 35, srbsščina/hrvaščina celo 0 %), str. 139–141. Tipološko so si torej podobni vzhodnoslovanski jeziki, ki predstavljajo t. i. prilagodljivi tip jezikov in so fonetično-fonološko najbolj arhaični; poljščina in lužiščina sta jim podobna. Prehodni tip k inovativnim južnoslovanskim jezikom sta češčina in slovaščina. Bolgarščina je tipološko ambivalentna z nekaterimi lastnostmi vzhodne slovaščine, drugi so spet južnoslovanski (str. 142). Avtorica takšne fonetične inovacije odpira tudi za širše primerjave. Vsekakor velja, da naj bi bili balkanski jeziki (sem pa ne spada slovenščina) najbolj inovativni in torej najbližje analitičnim jezikom.

Sledijo še dvostranski povzetki v poljščini, hrvaščini, ruščini in češčini in poglavje literatura, ki pa mu kaže nameniti nekaj pozornosti. Čeprav je referenc za 11 strani, se med njimi znajde le ena (!) v zvezi s slovenščino (in sicer Toporišičeva razprava *Slovenski pogovorni jezik*). Ostale primere avtorica očitno povzema po splošnih priročnikih ali iz lastnega znanja. Vendar ne brez napak, kakršne so transkripcijske na str. 94–95: *deževje* [dežeujje] *vdrugič* [udrugič], *derl* [deru]/[deru], *topel* [topəl].

Drug tip pomanjkljivosti je vsebinske narave. Če povzamem avtorico: slovenščina je v vseslovanskem fonetičnotipološkem okviru sicer blizu južnoslovanskim jezikom, vendar hkrati kaže lastnosti severnoslovanske skupine. Vendar o avtoričini oceni kaže dvomiti, saj ji npr. ne prizna politoničnosti (kot hrvaščini), temveč jo raje uvrsti v skupino vzhodnoslovanskih jezikov (s prostim naglasnim mestom). Tu bi morala avtorica upoštevati slovensko tonematiko (kar bi odstotek znižalo na 25 in bi bila torej slovenščina povsem primerljiva z ostalimi južnoslovanskimi jeziki). Žal je (manj natančnih) posplošitev te vrste – četudi jih avtorica napove – preveč.

Slovenščina je izmed vseh slovanskih jezikov najslabše predstavljena, kar je povezano tako z avtoričinim manj poglobljenim poznavanjem ustrezne literature, kakor tudi z izrazitim pomanjkanjem in neznanostjo ustrezne fonološko-fonetične literature na Slovenskem (posebej še v tujih jezikih). K nekaterim dopolnitvam opisne teorije slovaščine pa bodo prispevale tudi ugotovitve v *Fonetični tipologiji* I. Sawicke, ki se kaže kot malo manj podroben, a vendar izviren tipološki fonološko-fonetični poskus za slovanske jezike.

Krajšave

V – samoglasnik

C – soglasnik

S – zvočnik

N – nezvočnik

(višaj) – najvišja fonološko relevantna meja

Navedenke

- Dukiewicz in Sawicka 1995 = Leokadia Dukiewicz in Irena Sawicka, 1995, *Fonetyka i fonologia*, Krakow, Instytut języka polskiego PAN (Gramatyka współczesnego języka polskiego).
- Jurcec 2004 = Peter Jurgec, 2004, *Samoglasniški nizi v slovenščini: Fonološko-fonetična analiza*, Ljubljana, Rokus in Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 8), v tisku.
- Korytowska 2001 = Anna Korytowska, 2001, *Grupy samogłoskowe w językach słowiańskich, Doktorska disertacja*, Toruń.
- Sawicka 1987 = Irena Sawicka, 1987, *Struktura sloga u balkanskim jezicima (u poređenju sa susednjim jezicima)*, Wrocław idr., Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk (Prace Slawistyczne, 54).
- Sawicka 1991 = Irena Sawicka, 1991, Problems of the phonetic typology of the Slavic languages, *Studies in the phonetic typology of the Slavic languages*, ur. Irena Sawicka in Axel Holvoet, Warszawa, Polska akademii nauk, Instytut Słowianoznawstwa (Język na pograniczach, 2), 13–35.
- Sawicka 2003 = Irena Sawicka, 2003, Slovene phonetics in the Slavic context, *Sprachtypologie und Universalienforschung* LVI/3, 300–305.
- Sawicka in Spasov 1991 = Irena Sawicka in Ljudmil Spasov, 1991, *Fonologija na sovremeniot makedonski standarden jazik*, Skopje, Makedonska akademija na naukite i umetnostite.
- Unuk 2003 = Drago Unuk, 2003, *Zlog v slovenskem jeziku*, Ljubljana, Rokus, Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 7).

Pri Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
je začela izhajati nova knjižna zbirka

LINGUA SLOVENICA

Zbirka je namenjena izdajam priročnih in praktičnih del, ki aktualizirajo odprta vprašanja sodobnega slovenskega jezika z različnih vidikov – aplikativnih, teoretičnih in razvojno-preglednih. Po njej bodo segali tako strokovnjaki kot laična javnost, zainteresirana za vprašanja sodobnega jezika.

Urednica zbirke je Helena Dobrovoljc.

Helena Dobrovoljc PRAVOPISEJE NA SLOVENSKEM

V monografiji je prikazano reševanje pravopisnih vprašanj v 20. stoletju. V prvem poglavju so pravopisna vprašanja predstavljena in nadgrajena s sodobnimi spoznanji, opredeljene so lastnosti knjižnojezikovne oz. pravopisne norme in iz nje izhajajočega predpisa ter predstavljeni osnovni pojmi z naslonitvijo na primere iz slovenske jezikoslovne tradicije. V drugem poglavju so osvetljeni zunajjezikovni dejavniki, ki so botrovali posameznim izdajam. V zadnjem, problemskem poglavju pa so nakazani najbolj izpostavljeni pravopisni problemi.

2004, 319 str., 15 × 21 cm, broširana,
ISBN 961-6500-52-X.

Cena: 2.800 SIT

DDV in stroški pošiljanja so všteti v ceno.

NAROČILA SPREJEMA:

Založba ZRC, Novi trg 2, p. p. 306, 1001 Ljubljana
tel.: 01/470 64 64; faks: 01/425 77 94;
e-naslov: zalozba@zrc-sazu.si

**DDV in stroški pošiljanja
so všteti v ceno.**

**Vse izdaje naše založbe so na voljo
v Knjigarni AZIL, Novi trg 2,
Ljubljana**

Katalog izdaj Založbe ZRC si ogledjte na: www.zrc-sazu.si/zalozba

Cvetka Šeruga Prek in Emica Antončič, Slovenska zborna izreka: Priročnik z vajami za javne govorce Knjiga in zvočna zgoščenka (Maribor 2003)

Peter Jurgec

IZVLEČEK: V prispevku avtor predstavi in oceni strokovno monografijo Slovenska zborna izreka. Umesti jo med podobne prejšnje izdaje, poudari njene odlike in nakaže možne izboljšave v prihodnosti. Delo izhaja iz praktičnih vzpodbud, zato odkriva precej pomanjkljivosti v (konzervativni) slovenski pravorečni teoriji.

Ključne besede: slovenščina, pravorečje, glasoslovje, Slovenski pravopis 2001.

Cvetka Šeruga Prek in Emica Antončič, Slovenska zborna izreka: Priročnik z vajami za javne govorce, Knjiga in zvočna zgoščenka (Maribor 2003)

ABSTRACT: The article presents and evaluates a monograph on Standard Slovene pronunciation (Slovenska zborna izreka). The monograph is compared to similar previous editions and its qualities and possible improvements are discussed. The practical motivation of this work reveals many weaknesses of the (rather conservative) Slovene orthoepic theory.

Key words: the Slovene language, orthoepy, phonology, Slovene Orthographic Code 2001.

Slovenska zborna izreka je pravorečni priročnik, ki v sodobni obliki in mediju nadaljuje tradicijo Ruplovega *Pravorečja* (1946), Toporišičevega *Slovenskega jezika, Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama* (1961) in pravorečnih delov slovenskih pravopisov – tu velja omeniti zlasti *Slovenski pravopis 2001* s predhodniki (*Načrt pravil za novi slovenski pravopis*, 1981, *Pravila Slovenskega pravopisa*, 1990 in kasneje). Omenjeni priročniki se ortoepične problematike lotevajo na dva načina: zgolj teoretično (in preskriptivno, tako pravopisi) oz. teoretično in praktično (Rupel, Toporišič). Delo Šeruga-Prekove in Antončičeve uveljavlja nov pristop, ki je pretežno praktičen, delan na primerih in brez (nepotrebnih?) obsežnejših teoretičnih – nikakor ne znanstvenih – opredelitev. Tako naj bi problematiko približali tudi jezikoslovno neioobraženemu bralcu; temelji skoraj izključno na primerih, ki jih je mogoče razvrstiti v več vsebinskih sklopov oz. jih (bolj ali manj) ustrezno sistematizirati, urediti, med sabo ločiti; bolj teoretična so zgolj uvodna poglavja. Velika vrednost je zato

priložena zgoščenka, kjer so izbrani primeri, največkrat le posamezne besede, redkeje stavki, prebrani (bereta A. Kalan in I. Lotrič).

Avtorici problematiko kot radijska (Šeruga Prek) in gledališka (Antončič) lektorica ter slovenistki nedvomno poznata. Na eni strani gre za ugotovitve sinhronega normativnega slovenističnega jezikoslovja (Toporišič, SSKJ, SP 1962 in SP 2001), s katero pa dejanska jezikovna praksa s poudarkom na osrednjeslovenski (in pojmovanje »pravilnega«, »elitnega« v njej) velikokrat ne sovpa. V zvezi s tem je poveden članek Šeruga Prek 2002. To je tisti vzgib, ki ju je po njunih besedah motiviral k pisanju knjige.

Knjigo začenja uvod oz. nekakšen predgovor, ki povzema in vrednoti stanje na področju pravorečja na Slovenskem, ki da je izrazito pomanjkljivo tako v strokovnem in znanstvenem smislu (četudi upoštevamo še pravopise oz. vsaj SP 2001 in Toporišičev *Izgovor*, ki ga avtorici ne poznata) kakor tudi v institucionalnem in izobraževalnem okviru, pri čemer ga avtorici primerjata s pravopisno tradicijo (str. 7). Sem sodijo tudi manj strokovna razmišljanja o vlogi in pomenu govornega zbornega oz. knjižnega jezika, pri čemer navajata Župančiča, J. Mahnič, Voduška. Posebej izpostavljata vprašanje ekskluzivnosti, elitizma, togosti, neživljenjskosti in celo odtujenosti slovenskega standarda, ki da je večja kot pri drugih jezikih (str. 12). Kljub zavzemanju za spoštovanje pravil avtorici poudarjata pomen aktualne žive rabe (»naj raba sama pokaže, kam se bo usmeril razvoj«, 15), na kar bom pri konkretnih rešitvah, ki so drugačne kot npr. v SP 2001, opozoril še v nadaljevanju.

Avtorici uvodoma zapišeta tudi, česa v *Slovenski zborni izreki* ni (14–15). To žal velja za tonematiko, omejena je na slušni vtis posnetkov na zgoščenci (kljub temu da izolirane besede niso posebej primerne za prikaz tonskih opozicij). Izpuščeni so števniki 11–19, vsakršna teoretična razlaga stavčnofonetičnih prvin, jezikovne teme, ki so »bolj pisne narave, npr. preglas« (15), in obravnava t. i. knjižnega pogovornega jezika. Na koncu je zapisano še, da je pravorečno strokovni del zlasti avtorstvo Šeruga-Prekove. — Sledi poglavje o glasovih slovenskega knjižnega jezika, kjer (dosledno) povzemata Toporišičevo *Slovensko slovnico* in pravopis.

Praktični del se v resnici začne šele s poglavjem *Predvidljivost dolgega širokega e-ja*, kjer upoštevajoč dosegljive strokovne in znanstvene vire (ponavadi sklicujoč se na slovnico in pravopis), našteje večino pojavitev za [ê]. Izhodišče take zasnove je seveda najprej iz pisne podobe, za katero avtorici predvidevata, da večinoma ni sporna na grafemski ravni, in iz praktičnih izkušenj, ki pokažejo, da so ta mesta pri pravorečju najtežja za naravne govorce. Ob koncu vsakega poglavja sledi miselni vzorec in vaje, iz katerih so izbrani primeri tudi na zgoščenci. V nadaljevanju so poglavja o predvidljivosti dolgega širokega e-ja (nato vaje za utrjevanje), kratkih naglašanih samoglasnikov, o samoglasniških premenah pri kratkih naglašanih e-jih in o-jih, o predvidljivosti polglasnika, o nenaglašanih besedah in najpogostejših napakah pri poudarjanju, o večnaglasnicah, tvorjenkah in kraticah (z vajami), o naglasnih tipih, posebej o premičnem naglasu pri deležnikih na -l in o naglaševanju deležnikov na -n, naglasu pri velelniku, premičnem naglasu samoglasnikov, pridevniškem stopnjevanju (z vajami), izgovoru glasov v govorni verigi oz. o sintagmاتيki fonemov, o izgovoru črke l, o variantah fonema v in izgovoru

predloga v. Na koncu sledi enostranska literatura s temeljnimi viri in deli avtoric (155) ter na kratko o njiju (156).

Pregled torej pokaže, da se avtorici najprej ukvarjata s segmentnimi lastnostmi samoglasnikov, sledijo nadsegmentne (kolikost in naglasno mesto), na koncu pa so obravnavane še segmentne lastnosti nekaterih (= pravorečno spornih) soglasnikov in sintagmatika fonemov s posebnim poudarkom na pojavih sandhi.

Seveda je treba za objektivni prikaz omeniti tudi pomanjkljivosti oz. kar napake priročnika. V nadaljevanju se bom najprej posvetil nekaterim strokovnim spodrseljajem v ožjem pomenu besede.

Načelne pripombe

Sporna je npr. interpretacija samoglasniške kakovosti, ki naj bi bila pomembna le pri nesrednjih sredinskih samoglasnikih (19–20) – to je izrazito zastarelo pojmovanje. Pri tem, kakor je videti (20), avtorici uveljavljata nekakšne arhifoneme ali pa se preprosto navezujeta na zapis. Sporno je tudi zapisovanje ločil ali spremnega besedila znotraj oglatih oklepajev, ki sicer zaznamujejo izgovor (včasih fonemski, drugič mešanico fonemskega in fonetičnega, kakor je v navadi); namesto [boimenovála ali bojmenovála] (143) je bolje pisati [boimenovála] ali [bojmenovála]. — Pogrešamo informacijo, da so naglašeni samoglasniki (v veliki večini primerov) kratki kvečjemu v zadnjem besednem zlogu (npr. 43). Razen tega je seveda nujno opozoriti, da slovenski samoglasniki niso morda kratko naglašeni, kot zapisujeta avtorici (43, 53, 61), temveč le kratki (in) naglašeni. — Zanimiva »novost« je naslednja formulacija: »Govorci velikokrat predpono napačno izgovorijo, kot da je edini oziroma glavni naglas v besedi, npr. pôdpredsednik.« (49.) Preseneča tudi posebnost pri *pogodben, vadbem, bistven, čustven* (76).

Poglavje o predvidljivosti polglasnika je brez potrebe tako razširjeno: veliko bolj bi pomagalo pravilo Polglasnik je neobstojen. Tudi zaključek, da na tip *Janez Albreht* [za] vpliva »napačno oziranje na zapis ali pa narečni izgovor«, je prenagljen. – K obliki in organizaciji nimam omembe vrednih pripomb (o tem glej Kocjan Barle 2004).

Spodrseljaji

Primer *møgla* v razpredelnici nenaglašeni samoglasnikov (str. 21) ni najboljši: mogoč je namreč tudi naglas na [ə]. Po SP 2001 je izgovor »izrazito ozko, blizu i-ja: *véra, cérkev*« (str. 23) samo varianta. Odveč je primer *vejica* (29): »široki e« je predvidljiv po fonološkem pravilu e + j + V; podobno velja za primera *òven* (36), *òvca* (37). Zanimiv je naglas v *Šúklje* (v SP 2001 je samo *Šukljè*), str. 46. Pravilno je seveda *stri, začni* (nasprotno beremo *strí, zační*, 48). Trditev o nesistemsosti [ê] v nezadnjih zlogih v tipu *recepta* (56) ni natančna (to velja samo za zadnje zloge). Nerodno tudi na str. 71: oba /ə/ sta v korenu. Napačen je primer *predvsèm* [predʁsèm], prav [pretsèm]/[predsèm] (73), samostalniška pripona -c, prav -əc ipd., [ljudožərc], prav [ljudožərc] (75). O poljskem *sejmu* (80) sem pisal že v Jurgec 1999. O jakostnem upadu v tipu *vakuum* in *tetraeder* sem tudi eksperimentalno fonetično pisal v Jurgec 2004 in predhodnih objavah; mislim pa tudi, da s tipom [vákum], [vákumsko] ni nič narobe s pravorečnega stališča. Itd.

Zgoščenska zasluži posebno obravnavo, saj je obsežna, izčrpna in kvalitetno posneta. Oba govorca, Ajda Kalan in Ivan Lotrič sta na Slovenskem znana in uveljavljena radijska govorca. Kljub temu so posnetki mestoma pomanjkljivi, kar je spričo obsežnosti (kdor se ukvarja s fonetiko že ve, kaj je dobrih 67,5 minut posnetega govora) dopustno. Tako je *naostri* (Lotrič, posnetek 2, čas 2.25) izgovorjen z glotalnim zapornikom ([ʔ]) in zato »prekinjeno« (in ne »neprekinjeno« kot zahtevata avtorici, 143), *ljubezen* je izgovorjena z zložnim [n] (Kalan, 7/4.39), z zaporo pa je izgovorjeno v *Izoli* – nekaj takega torej kot [bu'izoli] (Kalan 19/0.42) in še kaj.

Čeprav je v priročniku težnja k uveljavljanju stereotipov »pravega«, »lepega« v smislu poudarjanja pedagoškosti (sem gredo še navodila tipa Pazimo, Opozorilo, Izjeme, Težava, Pogoste napake, Pravilno, Toda, Primer, Pozor, Dvojnica in miselni vzorci na koncu vsakega poglavja), je ta presežena z nekaterimi napotki, ki so glede na obstoječe normativne priročnike novost. Pomembni so naslednji:

- priporočen izgovor [ê] v tipu *dekadenta* (55),
- ugotovljen izgovor z [e] namesto [ə] v tipu *meqlén* (71),
- priporočen naglas na -*ijski* v tipih *privatizacijski*, *akcijski* (91),
- priporočen naglas v tipu *razúmel*, *sporazúmel* (106).

Velikokrat tudi primerja normativne rešitve v SP 1962, SSKJ in SP 2001 ob ugotavljanju dejanske rabe. Največkrat ob tem avtorici svetujeta najboljšo, najbolj običajno različico (in tu pač izhajata iz rabe, ne iz teorije). Poznavanje in vrednotenje dejanske rabe na radiu in v gledališču štejem kot odliki avtoric, ki sta dobro prikazani tudi v *Slovenski zborni izreki*. Dvom v predstavljenih normativnih rešitvah je redek, ko pa je jasno zapisan, je utemeljen z dejansko rabo, ki da je legitimna za pravorečje. Glede na očitno dejstvo, da je slovenska ortoepija izrazito konzervativna in oddaljena od sodobne rabe, to ni najboljši argument za zavračanje (včasih nasprotnih) rešitev; avtorici seveda ne poznata teorije slovenskega glasoslovja, ki je še danes skoraj izključno diahrono naravnana, in se zato nanjo ne moreta sklicevati. Zato v priročniku tudi ni »zahtevnejših« obravnav, kamor nedvomno sodi tonematika.

Priročnik je nedvomno potreben in že dolgo pričakovan; zato je treba *Slovensko zborni izreki* imeti ne le za koristen splošni priročnik k boljši (= »pravilnejši«) izreki, temveč tudi kot pregledno strokovno publikacijo o praktičnem pravorečju, ki je nepogrešljiv študentu slovenistu. Dolga desetletja namreč nihče ni zbral ne poguma, potrebnega znanja ali izkušenj, da bi izdal kaj podobnega.

Navedenke

- Jurgec, Peter, 1999, Polglasnik in zvočniški sklop v izglasju mlajših prevzetih besed, *Jezik in slovstvo* XLIV/7-8, 314-318.
- Jurgec, Peter, 2004, *Samoglasniški nizi v slovenščini, Fonološko-fonetična analiza*, Ljubljana, Rokus in Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 8), v tisku.
- Kocjan Barle, Marta, 2004, Sodobna knjižna izreka za oko in uho [...], *Delo* XLVI/97 (26. april 2004), 11.

Peruga Prek, Cvetka, 2002, Izgovorni in naglasni problemi Slovenskega pravopisa
2001, *Nova revija XXI/239-240*, 26-30.

TERMINOLOGIJA V ČASU GLOBALIZACIJE TERMINOLOGY AT THE TIME OF GLOBALIZATION

Zbornik prispevkov s simpozija Terminologija v času globalizacije /
Terminology at the Time of Globalization (Ljubljana, 5.-6. junij 2003)

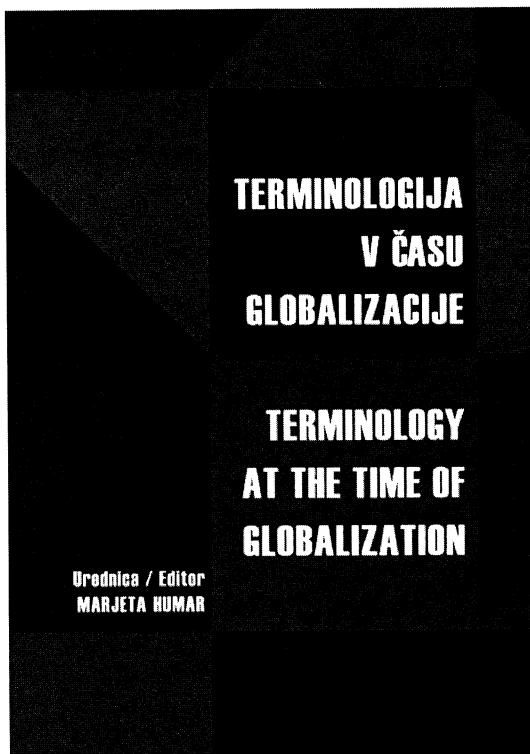
Uredila Marjeta Humar

Zbornik vsebuje 36 prispevkov, ki so jih avtorji predstavili na istoimenskem simpoziju v Ljubljani (5.-6. junija 2003). Sodelovali so strokovnjaki iz Rusije, Hrvaške, Bolgarije, Slovenije, Poljske in Ukrajine. Cilj znanstvenega srečanja je bil spoznati terminografsko in terminološko problematiko pri različnih slovanskih narodih ter načine njenega reševanja. V prispevkih je prikazano terminološko in terminografsko delo v posameznih državah ter reševanje terminoloških problemov, ki jih povzročata zlasti globalizacija in vključevanje v Evropsko unijo.

2004, 374 str., 17 × 24 cm,
broširana, ISBN 961-6500-51-1.

Cena: 3.560 SIT.

DDV in stroški pošiljanja so všteti v ceno.

NAROČILA SPREJEMA:

Založba ZRC, Novi trg 2, p. p. 306, 1001 Ljubljana
tel.: 01/470 64 64; faks: 01/425 77 94;
e-naslov: zalozba@zrc-sazu.si

DDV in stroški pošiljanja
so všteti v ceno.

Vse izdaje naše založbe so na voljo
v Knjigarni AZIL, Novi trg 2,
Ljubljana

Katalog izdaj Založbe ZRC si oglejte na: www.zrc-sazu.si/zalozba

A. Birihi, V. Mokienko, L. Stepanova, Slovar' frazeologičeskikh sinonimov ruskogo jazyka (Rostov na Donu 1997)

Janez Keber

IZVLEČEK: V prispevku je predstavljen slovar frazeoloških sinonimov ruskega jezika avtorjev A. Biriha, V. Mokienka, L. Stepanove. Slovar vsebuje okrog 7000 frazemov. Od drugih sinonimnih slovarjev se razlikuje po tem, da so sopomenski nizi frazemov razvrščeni pod abecedno urejenimi besednimi pomenskimi dominantami. Sopomenski nizi frazemov so pod besedno pomensko dominantno razvrščeni hierarhično po načelu od splošnega k delnemu, posebnemu ter s stilno gradacijo. Glede na gradivo temelji slovar na večjem upoštevanju virov in dejstev živega jezika, tj. pogovornih in publicističnih izrazov, ljudskih frazemov, vulgarizmov, slengizmov, dialektizmov ipd.

A. Birihi, V. Mokienko, L. Stepanova, Slovar' frazeologičeskikh sinonimov ruskogo iazyka (Rostov-na-Donu 1997)

ABSTRACT: The article presents the dictionary of Russian phraseological synonyms by A. Birihi, V. Mokienko and L. Stepanova. The dictionary comprises about 7,000 phrasemes. What makes it different from other synonymic dictionaries is the arrangement of synonymic phraseme strings according to their dominant content word. The entries are arranged hierarchically: from general to partial/specific, and with regard to their stylistic gradation. The corpus material for this dictionary has been collected from various sources and with consideration of actual spoken language, i.e. colloquial and journalistic expressions, catchphrases, vulgar, slang, dialectal and other expressions.

Slovar frazeoloških sinonimov ruskega jezika avtorjev Aleksandra Biriha, Valerija Mokienka in Ljudmile Stepanove vsebuje okrog 7000 frazemov in obsega 352 strani. Delo je rezultat več kot dvajsetletnega zbiranja materiala in dela z različnimi viri. Med temi je najvažnejša frazeološka raba v živi sodobni ruski govorici. S težnjo po čim bolj popolnem opisu sopomenskih nizov v frazeologiji želijo avtorji olajšati delo prevajalcem, filologom rusistom ter vsem, ki proučujejo in ljubijo ruski jezik.

Avtor uvodnih strani (str. 3–11) z naslovom *K bralcu (K čitatelju)* je V.

Mokienko. Na njih se obrača na bralca s pojasnili in podatki o sestavi slovarja in njegovi zasnovi. Na str. 12 so navedene ruska abeceda in okrajšave. Od strani 13 do 349 sledi slovarski del s sopomenskimi nizi frazemov, ki so razvrščeni pod abecedno razvrščenimi besednimi pomenskimi dominantami.

V nadaljevanju bom najprej povzel nekatere ključne poudarke V. Mokienka v uvodnem delu, za tem pa bom na kratko prikazal nekaj zanimivejših sopomenskih nizov v slovarskem delu in jih nekoliko primerjal s slovenskimi.

V uvodnem delu avtor pojasnjuje, da je v slovarju zajeta idiomatika, tj. nabor frazemov v ožjem pomenu. Frazem se torej pojmuje kot sorazmerno stalna, reproducirana, ekspresivno obarvana zveza besed, ki ima praviloma celovit pomen. Med obravnavanemu predhodnimi sinonimnimi ruskimi slovarji avtor omenja *Slovar frazeoloških sinonimov ruskega jezika*¹ avtorjev Žukova, Sidorenka in Škljarova in ga ima za dragocen poizkus sistematizacije ruske frazeologije. Ta je v tem slovarju pojmovana kot samostojen sistem, neodvisen od leksičnega sistema. Gradivo v njem se razvršča brez povezave z leksiko. Sinonimni nizi so razporejeni za dominantnim frazemom, kar bralca omejuje pri iskanju potrebnega podatka. Orientacija na čisto frazeološko semantiko je avtorje prisilila, da je znatno zmanjšano število opisovanih sopomenskih nizov, s čimer je osiromašen prikaz vsega bogastva ruske frazeologije.

Slovar Biriha, Mokienka in Stepanove se od slovarja Žukova razlikuje po tem, da so sopomenski nizi frazemov razvrščeni pod abecedno urejenimi besednimi pomenskimi dominantami. Leksika in frazeologija imata v svoji semantiki mnogo skupnega, posebno na denotativni ravni. S postavitvijo običajno najbolj pogoste in stilno nevtralne besedne pomenske dominante v tekočo pagino bralec namreč zlahka najde frazeološki niz sopomenk. To velja posebno za prevajalce in tuje bralce, za katere je intuitivno iskanje frazema – dominante izjemno težko.²

Princip sorazmernosti in korelacije frazema z besedo je omogočil tudi znatno povečanje števila sopomenskih nizov, obravnavanih v slovarju. Do povečanega obsega gradiva je prišlo tudi zaradi uporabe velikega števila virov in upoštevanja dejstev živega govora, npr. pogovornih zvez, publicističnih izrazov, ljudskih frazemov, vulgarizmov, slengizmov, dialektizmov ipd.

Velik del obravnavanega gradiva je kvalificiran pomensko s pomočjo dovolj izčrpnih razlag in stilno s pomočjo diferenciranega sistema oznak. To omogoča predstaviti bralcu osnovne funkcionalno stilne in pomenske razlike in nianse, značilne za posamezne frazeme. Podrobna kvalifikacija je zelo pomembna tudi za učno prakso.

Sopomenski nizi frazemov so pod besedno pomensko dominantno razvrščeni hierarhično po načelu od splošnega k delnemu, posebnemu ter s stilno gradacijo. Problem natančne hierarhizacije frazeološkega gradiva znotraj sopomenskega niza je med najbolj kompliciranimi problemi, ki do zdaj še niso rešeni ne v teoriji ne v

¹ Gl. Žukov V. L., Sidorenko M. I., Škljarov V. T., *Slovar' frazeologičeskikh sinonimov ruskega jezika*, Moskva 1987.

² Upoštevanje in navajanje besednih sopomenk skupaj s frazeološkimi je glede na povedano zelo umestno tudi pri navadnem enojezičnem frazeološkem slovarju, saj ponuja uporabniku bogatejši izbor jezikovnih sredstev. Tak pristop uporabljam tudi pri sestavljanju frazeološkega slovarja slovenskega jezika.

praksi sinonimije. Zato se v večini ruskih sinonimnih slovarjev frazemi pravzaprav ne hierarhizirajo. Mokienko navaja nekaj zgledov za to in ugotavlja tudi, da v tem ni enotnega pristopa niti v tujih slovarjih.

Pri taki neurejenosti in stihiji v opredelitvi frazeološkega gradiva v sinonimnih slovarjih so sestavljavci obravnavanega slovarja hoteli vzpostaviti vsaj relativno celotno hierarhizacijo sistema razporeditve frazemov znotraj slovarskega članka. Osnovno vodilo pri taki hierarhizaciji je bila frazeološka semantika, ki je narekovala zaporedje podajanja izrazov. Pri številnih nizih so želeli maksimalno diferencirati tiste pomenske odtenke, ki po mnenju mnogih frazeologov tudi tvorijo specifiko frazeološkega pomena. Zaradi tega so si prizadevali diferencirati sopomenske nize tudi po njihovem notranjem razvrščanju. Tako je že omenjeni niz **obmanyvat'** v danem slovarju hierarhično detajliran. Ta detajliranost temelji tako na osnovi kompleksne analize frazeoloških in splošnih slovarjev ruskega jezika, kot tudi na osnovi leksikografske intuicije sestavljavcev. Pri tem je prevladujoča usmerjenost take semantične hierarhije linija »od zgoraj navzdol«, tj. od bolj splošnega pomena – k bolj diferenciranemu, karakterističnemu, posebnemu.

Niz 'obmanyvat' kogo-l., stavit' v glupoe položenie' (tj. 'ogoljufati, opehariti koga, spraviti v neroden položaj'), katerega razporeditev so lahko bralci razbrali iz uvodne predstavitve slovarjev predhodnikov, ima v obravnavanem slovarju naslednjo hierarhizacijo:

- 1) 'obmanyvat' kogo-l., stavit' v glupoe položenie' (**ostavljat'/ostavit' v durakah kogo. Prost.**);
- 2) 'obmanyvat', provodit' kogo-l.; perehitrit' kogo-l.' (**nastavljat'/nastavit' (nakleit', natjnut') nos komu; vodit'/provesti za nos kogo; poddevat'/poddet' (pojmat', podcepit') na udočku (na udu. Ustar.) kogo i t. d.**);
- 3) 'ostavljat' ni s čem; obmanyvat, oduračivat' kogo-l.' (**ostavljat'/ostavit' s nosom kogo. Iron.**);
- 4) 'otvlekat' čem-l. vnimanie ot glavnogo, obmanyvat' kogo-l.' (**otvodit'/otvesti glaza komu; zamazyvat'/zamazat' glaza komu čem. Prost.**);
- 5) 'postojannymi razgovorami namerenno otvlekat' vnimanie ot glavnogo, obmanyvat' kogo-l.' (**zagovaryvat'/zagovorit' zuby komu**);
- 6) 'obmanyvat' kogo-l., predstavljaja čto-l. v bolee vygodnom osveščeenii, čem čto est' na samom dele' (**vtirat'/vteret' očki komu**);
- 7) 'hvastajas', obmanyvat', sozdavat' lučšee vpečatlenie o sebe ili o čem-l.' (**puskat'/pustit' pyl' v glaza komu**);
- 8) 'vnušat' komu-l. ložnye predstavljenja o čem-l.; obmanyvat' kogo-l.' (**pudrit'/zapudrit' mozgi komu. Prost.; moročit'/zamoročit' golovu (bašku. Gruboprost.) komu; zabivat'/zabit' baki komu. Prost.; vkručivat'/vkrutit' baki komu. Prost.; zabivat'/zabit' pamoroki komu. Prost.; sbivat'/sbit s tolku kogo; sbivat'/sbit' s pantalyku kogo. Prost.; vešat' lapšu (navesit' lapši) na uši komu. Nov. prost.**);
- 9) 'dejstvujaja obmannym putem, pribegajaja k različnym ulovkam, dobivat'sja čego-l. ot kogo-l.' (**brat'/vzjat' na pušku (na puškarja. Prost.) kogo; brat'/vzjat' na arapa kogo. Prost. ili žarg.; brat'/vzjat' na šarap kogo. Ustar. prost.**

ili žarg.; **brat'/vzjat' na haljavu (haljavku. Šutl.iron.) kogo. Gruboprost. ili žarg.; brat'/vzjat' na fonar' kogo. Žarg.; pojmat' (poddet') na fufu kogo. Prost.;**
10) 'zaputyvat', obmanyvat' kogo-l.' (**metat' petli**).³

Kot vidimo, se razen semantične dominante znotraj podskupin predlaga tudi bolj detajlirana stilna gradacija. Navaja se s pomočjo oznak, ki uvrščajo ta ali drugi frazem v področje uporabe, stopnjo njegove aktualnosti v sodobnem ruskem jeziku in ekspresivno-čustvene tonalnosti. Tako označevanje je bila tudi naloga, ki je v mnogočem nova in eksperimentalna, kajti v večini frazeoloških in splošnih slovarjih ruskega jezika ni niti sporadičnih poskusov okarakterizirati frazeologijo s tega aspekta. Mnogi leksikografi ad hoc sprejemajo samo odnos frazemov do splošne "pogovorno prostorečne stihije".

Predstavljeni zgradbi sinonimnih nizov je šla v prid tudi določena orientacija na strukturno-semantične modele, po katerih nastaja masa frazemov in njihovih leksičnosemantičnih različic. Takšno orientacijo so implicitno že uporabljali nekateri frazeografi, in je, kot kaže, popolnoma dokazala svojo upravičenost (celeso-obraznost').

Razume se, da so podobna gradacija, kot tudi konkretne hierarhizacije "splošnega" in "delnega" znotraj vsakega niza, v neki meri relativni in se lahko včasih izkažejo za subjektivne. Subjektivno pa izhaja iz samega ekspresivno-emocionalnega, ocenjevalnega bistva frazeološke semantike: kajti ta, ki se izraža z oksimoronom, je *objektivno subjektivna*. Zato bodo sestavljavci hvaležni za kakršnekoli popravek semantične hierarhije, ki ga bo predlagal bralec. Prav tako tudi za kakršnekoli popravke in dopolnjevanje gradiva, ki odražajo dinamiko sprememb v jeziku v zadnjih letih.

Kot sem omenil v začetku, bom v nadaljevanju podal tudi nekatere zanimivejše sopomenske nize iz obravnavanega slovarja in jih poskusil nekoliko primerjati s slovenskimi. Zanimiv in kompleksen primer je že navedeni niz pod besedno dominantno **obmanyvat'**, slovensko **(o)goljufati, (pre)varati** (gl. zgoraj in op. 3).

³ Ruski sopomenski niz, podan v hierarhični razporeditvi, je precej bogat. Enako bi lahko ugotovili za nekatere druge jezike, med njimi tudi za slovenski jezik. Ko sem v Jezikoslovnih zapiskih I (1991), 99–111 pojasnjeval izraz **(o)pehariti** '(o)goljufati, (pre)varati (s pomočjo peharja)' sem našel niz 83 besednih in frazeoloških sopomenk z navedenih pomenom. Od takrat naprej sem našel še precej sopomenk, tako da bi bil zdajšnji sopomenski niz precej daljši. Tu bom navedel samo izbor teh sopomenk: cehtariti, cehtati, ciganiti, ociganiti, farbati, nafarbati, speljati koga na led, ujeti koga na limanice, zvbati koga na limanice, iti (komu) na limanice, naapriliti, nalimati, namazati, napetnajstiti, opetnajstiti, prepetnajstiti, naplavšati, naplesti, nasamariti, nasankati koga, nasankati se, nasmoliti se, osmoliti se (prim. smola se drži koga, imeti smolo), nasukati, nategniti, potegniti, vleči koga za nos, voditi koga za nos, obrniti, ofrnažiti, ukaniti se, okraati, oslepariti, preslepiti, slepariti, osmoditi, dobiti koga v past, ujeti koga v past, plahtati, naplahtati, prehudičiti, prelisičiti, prešestnajstiti, pretentati, okrog prinašati koga, spariti, upihati komu kašo, upiliti, upiliti se, ujeti koga v zanko, zajebati se, zaribati se, prepeljati koga žejnega čez vodo.

V ruskem sopomenskem nizu sta pod dominantno **obsudit'/obsuždat** frazeološke sopomenke **Razbirat'/razobrat' po kostočkam kogo, što** in **Peremyvat' kostočki komu; Česat'/počesat'jazyki (jazyčki, jazykami) o kom, pro kogo; Jazyki točit' na kom**. Zadnje tri so zastarele in imajo tudi pomen 'spletkariti'.

Rus. **razbirat'/razobrat' po kostočkam kogo, što** približno ustreza sle. ekspr. **obradi vsakega človeka** 'povedati o kom veliko slabega' in ekspr. **obradi koga do kosti** 'zelo obrekovati koga'. Z rus. **česat'/počesat'jazyki (jazyčki, jazykami) o kom, pro kogo; jazyki točit' na kom** pa bi lahko primerjali sle. ekspr. **jezike si brusiti o kom/čem** 'veliko govoriti o čem, opravljati' in star. **vlačiti koga po zobeh** 'opravljati, obrekovati'.

Pod rus. dominantno **preuveličivat'/preuveličit'** so sopomenke **Delat'/sdelat' iz muhi slona. Neodobr.; Delat'/sdelat' iz gorošinki goru. Redko, neodobr.; Delat'/sdelat' iz kapli okean Redko, neodobr.; Delat'/nadelat' (sdelat') mnogo šumu iz ničego. Neodobr.; Sguščat'/sgustit' kraski; Vozvodit'/vozvesti v kvadrat čto. Nov.**

Ustrezni sle. frazemi so pog. **delati (narediti) iz muhe slona** 'močno pretiravati'; **delati iz komarja slona; delati iz muhe konja, delati iz mušice konja; delati mnogo hrupa za (prazen) nič** 'brez potrebe se zelo razburjati'; ekspr. **iskati dlako v jajcu** 'pretiravati v zahtevah po natančnosti' itd.

Rus. dominantna **krasnyj** (= rdeč) ima naslednje frazeološke sopomenke – primere: **Krasnyj kak rak; krasnyj kak mak; krasnyj kak pion; krasnyj kak pomidor; krasnyj kak kumač; alyj (krasnyj) kak krov'**. O kom-l., čem-l. jarko-krasnym, alom, puncovom.

Krasnyj kak kirpič. O kom-l., čem-l. kirpičnevato-krasnoga cveta.

Krasnyj kak svēkla. O kom-l., čem-l. lilovato-krasnoga cveta.

Alyj (krasnyj) kak krov'; alyj kak znamja. *Vysok.* O čem-l. (osobenno materii, odežde) jarko-krasnoga, aloga cveta.

Rus. sopomenskemu nizu ustrezajo sle. **rdeč kot kri, rdeč kot kuhan rak, rdeč kot puran**. Ruski niz je v tem primeru precej daljši, saj je v primerah uporabljeno skoraj vse, kar je rdeče barve, tj. rak, mak, potonika, paradižnik, rdeča bombažna tkanina za zastave, kri, opeka, rdeča pesa, zastava.

S tem kratkim primerjalnim (rusko-slovenskim) prikazom končujem svoje listanje po slovarju frazeoloških sinonimov ruskega jezika avtorjev A. Biriha, V. Mokienco, L. Stepanove. Bistveno o slovarju je povedano v uvodu V. Mokienco, ki je zelo ekzakten in izčrpen, saj je v njem povedano in utemeljeno vse, kar vsebuje slovarski del. S prikazi nekaterih slovarskih člankov sem ta vtis skušal samo nekoliko ponazoriti in dopolniti s primerjavo z ustreznimi slovenskimi frazemi.

Ob koncu lahko zapišem predvsem to, da me je tu predstavljeni slovar pritegnil prav zaradi inovativnega pristopa (izhajanje iz besednih sopomenskih dominant), zelo natančne in zahtevne pomenske in stilne analize (hierarhizacija, gradacija pomenov) zelo bogatega in tudi sodobnega gradiva. Vsekakor bo odlično služil v uvodu navedenim namenom in uporabnikom ter raziskovalcem, med katerimi smo tudi pisci frazeoloških slovarjev.

je nova zbirka Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU.

Namenjena je izdajanju monografij in tematskih zbornikov, ki segajo v vsa območja literarne teorije in literarne zgodovine: od temeljnih opredelitev literature in njenih razmerij z drugimi družbeno-kulturnimi in umetnostnimi področji prek raziskav posameznih literarnih zvrsti, smeri in obdobji do kritičnih predstavitev novih smeri in problemov literarne vede ter njihovih aplikacij na konkretne literarne pojave.

Urednika zbirke: Marko Juvan in Darko Dolinar.

V letu 2004 sta v zbirki izšli dve monografiji:

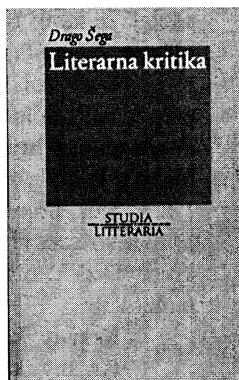
Drago Šega

LITERARNA KRITIKA

Monografija najprej obravnava terminološke oznake, podrobno zlasti pomene in rabe izraza »kritika« od antike do sodobnosti. Prikaz nastajanja literarne kritike začenja z elementi presojanja literature v antiki in zasleduje njihov razvoj vse do romantike. Nadaljnji razvoj je zajet pod tipološkimi vidiki biografske, impresionistične in imanentne kritike, kjer so pregledno strnjene njihove različice od zgodnjega 19. do druge polovice 20. stoletja. Na koncu vzpostavi načelni razloček med kritiko, ki obravnava literaturo glede na njen avtonomni status in notranje opredelitve, ter kritiko, ki presoja literaturo glede na njena razmerja do realnega zgodovinskega oz. družbenega sveta.

2004, 156 str., 13 × 21 cm, broširana, ISBN 961-6500-56-2.

Cena: 2.380 SIT (DDV in stroški pošiljanja so všteti v ceno).

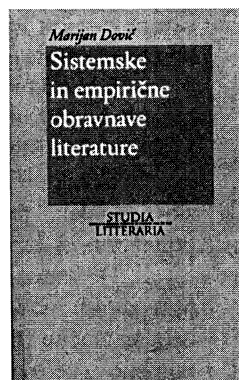
Marijan Dović

SISTEMSKE IN EMPIRIČNE OBRAVNAVE LITERATURE

Monografija obravnava eno med pomembnimi sodobnimi usmeritvami literarne vede, ki se je po svetu uveljavila v zadnjih desetletjih. Pregledno zajema mnoge relevantne vidike sistemskih in empiričnih pristopov k literaturi. Poznavalsko in jasno predstavi njihov teoretični ustroj, označi njihove metodološke in znanstvenofilozofske podlage, jih umesti v kontekst ostalih tradicionalnih in sodobnih paradigem literarne vede, obenem pa jih komentira, preverja in kritično ovrednoti. Na koncu skicira njihovo recepcijo na Slovenskem ter nakaže, kaj ta paradigma omogoča nadaljnjemu razvoju literarne vede pri nas.

2004, 238 str., 13 × 21 cm, broširana, ISBN 961-6500-57-0.

Cena: 3.050 SIT (DDV in stroški pošiljanja so všteti v ceno).

NAROČILA SPREJEMA:

Založba ZRC, Novi trg 2, p. p. 306, 1001 Ljubljana

tel.: 01/470 64 64; faks: 01/425 77 94;

e-naslov: zalozba@zrc-sazu.si

**DDV in stroški pošiljanja
so všteti v ceno.**

**Vse izdaje naše založbe so na voljo
v Knjigarni AZIL, Novi trg 2,
Ljubljana**

Katalog izdaj Založbe ZRC si oglejte na: www.zrc-sazu.si/zalozba

Tat'jana Ivanovna Vendina, Srednevekovy čelovek v zerkale staroslavjanskogo jazyka (Moskva 2002)

Vladimir Nartnik

IZVLEČEK: V sodobni lingvistiki se zelo uveljavlja ideja, da v vsakem naravnem jeziku obstaja določeno, samo temu jeziku lastno gledanje na svet, imenovano slikanje sveta. Raziskave slikanja sveta spadajo k substratnemu pristopu antropološke lingvistike, po katerem se obravnava soodvisnost med jezikom, človekovim mišljenjem in vedenjem ter stvarnostjo ali kar razmerje med jezikovnim ustrojem in kulturo določene jezikovne skupnosti. Poskus opisa takih razmerij je šest poglavij obsegajoča knjiga T. I. Vendine.

Tat'jana Ivanovna Vendina, Srednevekovyi chelovek v zerkale staroslavjanskogo jazyka (Moskva 2002)

ABSTRACT: In modern linguistics the idea that every natural language has its specific and unique conception of the world, the so-called the depiction of the world, is becoming more and more established. The research on the depiction of the world is considered to be a part of the substratal approach within the framework of anthropological linguistics. According to this approach the interdependence of language, human thinking and knowledge, and reality, or, in other words, the relationship between the linguistic structure and the culture of a given language group is discussed. The book by T. I. Vendina comprises six chapters in which the author attempts to describe these relationships.

V sodobni lingvistiki je z razmahom semantike in pragmatike, protistavne obravnave jezikov ter stikanja z logiko in poetiko dobila močan zagon ideja, da se v vsakem naravnem jeziku javlja določeno, samo temu jeziku lastno gledanje na svet, imenovano slikanje sveta. Ideja ima začetek v nauku W. von Humboldta o notranji obliki jezika, katerega variacije so pojem vrednosti pri F. de Saussuru, hipoteza jezikovne relativnosti E. Sapirja in B. L. Whorfa pa tudi vsa poznejša ameriška etnolingvistika, teorija pomenskih polj J. Trierja, novohumboldtovski pojem vmesnega sveta in podobno.

Raziskave slikanja sveta veljajo dandanes predvsem za substratni pristop antropološke lingvistike, ki ima za predmet obravnave sovisnosti med jezikom, človekovim mišljenjem in vedênjem ter stvarnostjo ali kar razmerja med jezikovnim ustrojem in kulturo določene jezikovne skupnosti. Poskus opisa takih razmerij je ravno knjiga T. I. Vendine **Srednjeveški človek v zrcalu stare slovanščine**, obsegajoča naslednjih šest poglavij:

1. **Srednjeveški človek: kdo je?**
2. **Srednjeveški človek: kakšen je?**
3. **Srednjeveški človek: kaj počne?**
4. **Bog v zavesti srednjeveškega človeka**
5. **Svet srednjeveškega človeka**
6. **Vrednote srednjeveškega človeka.**

Poglavja uvaja **Predgovor** z začetnim pojasnilom, da je namen knjige na podlagi slovarskega gradiva staroslovanskih besedil predstaviti srednjeveškega človeka in privrniti njegovo lastno gledanje nase in na okolni svet, ne pa z omejitvijo na vsebino bogoslovnih in drugih razprav, v marsičem pogojenih z družbenim položajem piscev, ostati zgolj pri zunanjem opisu srednjeveške družbe in kulture. Srednjeveška kultura je pač podobno kakor sodobna živila in se razvijala v jezikovni lupini, zato se iz te lupine lahko izlušči notranji svet smislov in vrednot srednjeveškega človeka.

Možnost neposrednega razumevanja srednjeveškega človeka skratka daje že sam jezik, saj se prisotnost človeka v jeziku čuti na vseh ravneh od slovnice do slovarja. Za to govori recimo razvoj kategorije živosti, ki se je v stari slovanščini začela s kategorijo osebe in se najprej pojavila pri samostalnikih moškega spola, zaznamujočih družbeno polnopravne osebe tipa **отць, мѡжь, кнѣзь**, ali oblikovanje brezosebnihi stavkov, ki je bilo sprva zvezano s staro vero Slovanov v nadnaravne sile, izražene z nedoločnim, nekonkretnim ustrojem stavkov, da ne bi bile prepoznavne.

Najbolj pa se človekocentričnost jezika kaže v besedotvorju. Proučevanje besedotvorja in njegove zasidranosti v življenju je razkrilo, da gre tu za zavestni in smotrni proces označevanja predmetov in pojavov zunanjega sveta. Tako vezanje besedotvorja z zavestjo je posebno izrazito znamenje tvornega značaja jezika, oblikujočega narodnokulturno samosvojost v odražanju sveta, in v tem je tudi mikavnost antropološkega pristopa k jezikovnim dejstvom in zlasti k tvorjenkam.

Izbrani substratni pristop je v sestavi s klasično metodo opisa gradiva **Staroslovanskega slovarja**, nabranega po rokopisih X. in XI. stoletja, postal podlaga za vživitev v samozvalno zavest srednjeveškega človeka. Substratni pristop k raziskavi tvorjenk je namreč usmerjen v razjasnitev tako notranje oblike kakor duhovnega načela, ki je pripeljalo do izbora dane tvorbe, eno in drugo pa vodi v prepoznavo duhovnosti naroda, sistema vrednot njegove kulture, kajti zveza jezika oziroma njegova odvisnost od zavesti in kulture tudi ustvarja kulturni substrat, ki v njem jezik živi in se razvija.

Pri privračanju jezikovne zavesti je potreben pretres imen samega človeka

in imen okolnega sveta, ki se spoznava in usvaja v procesu jezikotvorne dejavnosti. Z vidika besedotvorja je človek bodisi tvoren, kadar dojema, osmišlja in presoja svet, bodisi trpen, kadar dojema in presoja samega sebe kot predmet poimenovanja. Prva tri poglavja knjige v smislu trpnega vidika osvetljujejo, kako je srednjeveški človek dojemal in osmišljal sebe kot posameznika v svoji skupnosti, in potekajo skladno z logičnim zaporedjem vprašanj, ki se zastavijo sobesedniku ob neznani tretji osebi: kdo da je, kakšna je in kaj počne. Glede na to se v obravnavi prvih treh poglavij pretresajo tvorjenke treh besednih vrst – samostalnikov, pridevnikov in glagolov.

Že prva seznanitev s slovarjem stare slovanščine pokaže, kako se vse nabrano besedje vrti okrog človeka. Ta shema je slovarsko in besedotvorno najbolj izdelana, in to niti ni čudno, saj je krščanstvo človeka postavilo na sredo stvarstva: svet je bil ustvarjen zanj in živali ter rastline mu imajo služiti. Poglavitno dejanje zgodovinske drame – utelešenje Besede – se je prav tako zgodilo za spravo grešnega človeka in človeštva z Bogom. Tako sta Bog in človekova duša absolutna vrednota, zato srednjeveška kultura ni le bogocentrična, ampak tudi človekocentrična, kultura človekove duše. Prepletenost enega z drugim se kaže:

– bodisi s samim besedotvornim ustrojem besede, s korenskim morfemom (posebno izrazito to podajajo pridevniki, prim. **bezbožьnъ**, **bogobogьnъ**, **bogokotoгьnъ**, **bogol'ubivъ**, **bogozьvanъ**, **bogol'ěrьnъ**, **bogomгьzьkъ**, **bogonosivъ**, **bogočьstivъ**, **hrьstol'ubьvьnъ**, **hrьstopenavidьnъ**, pa tudi samostalniki, prim. **bogobogьсь**, **bogosvaгьnikъ**, **bogovidьсь**, **bogol'ubьсь**, **bogonosьсь**, **bogočьтьсь**; **hristobogьсь**, **hristol'ubьсь**, precej manj glagoli, prim. **bogoslovestviti**, **bogosloviti**);

– bodisi skoz sistem njenih pomenov (in tu so spet najbolj izrazito predstavljeni pridevniki, prim. **zьločьstьnъ**, **nerodobьnъ**, **hulьnъ**, **blagov'ěrьnъ**, **blagočьstivъ**, **dobrogov'ěrьnъ**, **dobročьstьnъ**, **čьstivъ**, **milostivъ**, slabše glagoli, prim. **blagočьstvovati**, **blazniti sь**, **vlasvimisati**, **nečьstvovati**, **hulovati**, in samostalniki, prim. **nerodobьnikъ**, **ugodьnikъ**, **hulьnikъ**).

Pri drugih imenih se ta zveza izraža skoz označevanje lastnosti in simbolov, ki spremljajo Kristusov lik (prim. samostalnike: **blaženikъ**, **mоčєnikъ**, **pravьdьnikъ**, **sv'etьсь**, **propov'edatel'ь**, **sv'etitel'ь**, **strastonosьсь**, **nist'el'ubьсь**, **člov'ekol'ubьсь**, pridevnike: **oblaženъ**, **krotostьnъ**, **bezgr'ěšьnъ**, **bezgn'evьnъ**, **bezьlobivъ**, **гьsv'etъ**, **l'ubonist'ь**, **milosгьdьnъ**, ter glagole: **zьlostradati**, **postradati**, **skr'ьb'eti**, **tžiti**, **milovati**, **milosгьdovati**, **uščedriti** itn.).

Srednjeveški človek se je štel predvsem za družbeno in duhovno bitje, medtem ko se je v telesnem smislu jemal podobno posplošeno, kakor se vidi v srednjeveškem slikarstvu. Imena in glagoli pri tem opisujejo predvsem lastnosti, ki so zvezane s človekovimi leti in njegovim telesnim stanjem oziroma prizadetostjo. Tako človeka kot telesno bitje predstavljata vsega dve majhni skupini besed:

– eno od njih tvorijo besede, ki človeka označujejo po letih, in tu je spet opazna zanimiva zakonitost: imena v osnovi izpostavljajo mladeniško in otroško dobo (prim. **d'etit'ь**, **č'edьce**, **krьml'єnikъ**, **mlad'ėnit'ь**, **mlad'etьce**, **otročit'ь**, **d'etьskъ**, **mladьnъ**, **otročьjъ**), glagoli pa starčevsko (prim. **zamator'eti**, **pr'ėstar'eti sь**, **sъstar'eti sь**).

– drugo pa besede, ki kažejo na človekovo telesno prizadetost (prim.

malomot'ъ, slěpъcъ, hromъcъ). Posebno veliko je teh imen med pridevniki in glagoli, ki dajejo ne le splošno ime bolnega človeka (prim. **bolъnъ, bolěznъnъ, nedožъnъ, trodovitъ**) ali njegovo bolezensko stanje (prim. **bolěti, nedoGovati, razbolěti se**), ampak ga tudi konkretizirajo skoz lastnosti, ki kažejo na različne človekove telesne težave (**vodъnotrodovitъ, gnojъnъ, kъvotočivъ, prokaženъ, suhonoGъ, suhoroGъ, obujenъ, sъvivati se, těščiti, raslaběti, ohgъnoti**). Med glagoli pri tem tvorijo najbolj opazno skupino imena, zvezana s pomenom »znoreti« (**izuměti se, otcъajati se, obujati, obqoroděti, qroditi se**).

Pri opisu človeka kot družbenega bitja se pri imenih in glagolih jasno kaže pozornost do štirih družbenih skupin: do **oblastnikov, branivcev, molivcev in hranivcev**, kar pomeni, da se je srednjeveški človek zavedal stalnosti vlog in razmerij med ljudmi. Pri tem vsaka od besednih vrst po svoje predstavlja zadevna imena. Če glagoli podajajo splošni pomen oblasti (prim. **vlasti, vъcēsariti se, obladatai, prědгъžati, starějъšinnъstvovati, sъvlasti, ustojati, ucēsariti se, cēsariti, četvгъtovlastъstvovati**), kažejo samostalniki v glavnem na ta ali oni upravni položaj osebe (prim. **žurapъ, palatinъ, pristavnъnikъ, samъčъji, strojitel'ъ, četvгъtovlastъnikъ**), medtem ko pridevniki (predvsem svojilni) pripisujejo v glavnem lastnost pripadnosti oblasti konkretni državni osebi (prim. **vladуčъnъ, igemonovъ, vlastelъskъ, vojevodinъ, vгъhovъnъ, epaгъšъskъ, kъnežъ, starějъšinnъskъ, fapaonovъ, cēsarъskъ**).

Glede na to, da je oblast kruto zatirala vsako obliko samostojnosti, je razumljiv obstoj številnih staroslovanskih glagolov s pomenom prilizovanja (prim. **laskati**), spletkarjenja (prim. **kovati, plesti, prokazъlěti, loKavnovati, napastъstvovati, sъvĕt'avati**), obrekovanja (prim. **klevetati, ulъstiti, šъpъtati, navaditi, obaditi, oblygati**), slepljenja (prim. **blazniti, lъstiti, prĕlist'ati, prĕlъstiti, ulъstiti, obrъpъtiti, pronуriti, lъgati, sъlъgati**) in izdaje (prim. **prĕdati, zatvoriti**).

Ko se besedotvorna sredstva rabijo tudi za kazanje na človekov premoženjski položaj, se spet izpostavlja zanimiva zakonitost: v vseh besednih vrstah se prejavljajo predvsem družbeno prizadete in neenakopravne osebe (prim. samostalnike: **malomot'ъ, prositel'ъ, rabyn'i**; pridevnike: **bĕdъnъ, hudъ, okajannъ, gabъjъ, rabotъnъ, rabyn'inъ**; glagole: **lišati se, obnist'ati, rabotati, porabotati, služiti**). To je z vidika srednjeveškega gledanja čisto naravno, ker so v revščini videli Bogu ljubše stanje kakor v bogastvu.

V vseh treh besednih vrstah pa se imena človeka kot družbenega bitja prav tako umikajo imenom, ki zaznamujejo človeka kot duhovno, misleče in trepče bitje. Pri tej skupini imen se razločno protistavljata božansko in grešno v človeku. Na eni strani nastopa svetnik (**molitvъnikъ, čгъnogizъcъ, ošъlъcъ, trudъnikъ**), pravičnik (**pravъdъnikъ**), izmodren v znanju in življenju (**mōdrъ, sгъdъcevĕdъc, hуtъcъ**), učitelj pravičnega življenja, življenja v Kristusu (**kazatel'ъ, pĕstunъ, nastavnъnikъ**), na drugi pa posvetnjak (**l'udъje**), z vsemi vsakdanjimi radostmi (**plěsъcъ, svirъcъ**) in nezgodami (**slъzotočъnikъ**), pogreznjen v svoje grehe (**grĕšъnikъ, blōdъnikъ, zъlodĕjъ, prĕlъstъnikъ**) in napake (**besraгъkъ, zavidejъ, sъrebrol'ubъcъ, velъjejadъ, vinopivъca**), ki pa doživi veselje odpuščenja, odrešitve. Tako se celo v stari slovanščini kot izključno bogoslužnem jeziku odraža razplatenost srednjeveške kulture.

V zvezi z razplatenostjo velja mimogrede navesti še staroslovansko besedje, zvezano s spolnostjo (**сънѣти се, съвкупл'ати се, poznati moža, pričestiti se k možu**), s spočetjem otroka (**защѣти**), nosečnostjo (**приѣмати въ чрѣвѣ**), njeno nasilno prekinitvijo (**изврѣт'и otroče, prokaziti otroče**) in porodom (**извести, iznesti, prižiti** idr.). Prisotnost te skupine glagolov kar najbolj govori zoper tematično enostranost in prikrojenost staroslovanskih besedil.

Kar zadeva družinska razmerja, so na prvem mestu zveze med sorodnimi ljudmi (prim. **близика, bliznъсь, bližn'ъjъ, iskъn'ъjъ, sръdobol'a, ožika, roditel'ъ**). Besedotvorno zaznamovane so praviloma moške (prim. **pradѣdъ, praotъсь, bratuščedъ, ргъvоrоdъсь, ргъvѣnъсь**), izjemoma ženske osebe (prim. **roditel'ъnica, podъbѣga, potъpѣga, pust'enica**). To bi kazalo na družbeno podrejenost oseb ženskega spola, le da motivacija besed **podružje** za ženo in **nevѣstъnikъ** za ženina mesto ženske v družinskem življenju nasprotno viša.

Motivacije sploh mikavno osvetljujejo zavestne poti poimenovanja oseb. Lastnosti, ki pri tem izstopajo, so značilne (**bezakонъnikъ, dobropomot'ъnica, nekъn'izъnikъ, beshgramъnikъ, sirota, inovѣrъnikъ, nepodobъnikъ, junota, tajъbъnikъ, prат'ъnikъ, vгъtogradar'ъ, sъtoльnikъ**), razmerne (**človѣčînъ, sъvojinъ, l'ubodѣjica**), krajevne (**predъboгъnikъ, pustъnъnikъ, domaživъсь, izrailѣninъ, tгъžъnikъ, ротъnikъ**), časovne (**mladѣnъсь, starѣjъšina, starъсь**), stavne (npr. **prisnodѣva**), dejavne (npr. **rozoratajъ, vojevoda, vladyka, drѣvodel'a, suhojadъсь, naslѣdъnikъ, lъžiposluhъ, stranъnoprijъmъсь, prijatel'ъ, predъteča**) ali izidne (npr. **vъzl'ubl'enikъ, l'ubl'enikъ, najъmъnikъ, plѣnъnikъ**).

Nadaljnja tri poglavja knjige v smislu tvornega vidika razjasnjujejo, kako je človek dojemal okolni svet, kaj je zbuvalo v njem njegovo pozornost in terjalo jezikovno oznako: v 4. poglavju se opisuje dojemanje Boga, v 5. poglavju se z očmi srednjeveškega človeka gleda svet, v 6. poglavju pa se motrijo njegove osnovne življenjske vrednote. Tako prihaja srednjeveški človek pred nas v obliki postopno se razkrivajočega besedila oziroma kot beseda tega besedila.

Za srednjeveško dojemanje je izredno važno poimenovanje Boga. Čeprav je bogoslovje razglašalo načelo njegove nespoznavnosti (prim. samostalnik **neizdrečenikъ**), se pri Božjih imenih vidno kaže težnja samozvalne zavesti po spoznavi in dojetju tega nadnaravnega bitja. Glede na besede, da je Bog ustvaril človeka po svoji podobi, je srednjeveški človek v Bogu videl sebi podobno triimeno, breztelesno in nesmrtno bitje, poimenzljivo v razmerju do sveta in do človeka.

V razmerju do sveta je iz imena razviden Bog Vsevladar, ki je enega bistva (prim. **kurъnosъjъ, kurъnosot'ъnъ, ravъnojestъstvъnъ, sъsot'ъnъ, sot'ъnъ, jedъnosot'ъnъ, jedinojestъstvъnъ, jedъnojestъstvъnъ**), vsemogočen (**vъsedrъžitel'ъ, vъsedrъže, vъsevlydyka, vъsemogy, ргъvуъšъnъ, pomazанъnikъ**), stvarnik vsega sočega na zemlji (prim. **zid'itel'ъ, zidatel'ъ, sъzъdatel'ъ, kuzъnikъ, rodotvorъсь, strojitel'ъ, sъvгъžitel'ъ, sъdѣtel'ъ, tvorъсь**), dajavec življenja vsemu sočemu (prim. **životvorъсь, žiznodavъсь; životvore, životvоrъnъ, životvorivъ**) in mu ni ne začetka ne konca (prim. **beznačѣlъnъ, ргъvѣčъnъ**), ker je nesmrten (**besъmгъtъnъ, sъprisnosot'ъnъ**).

Hkrati je v zavesti srednjeveškega človeka bivala še druga ter bližja podoba

Boga – podoba Kristusa, ki je odrešenik (prim. **izbavitel'ь, izbavnikъ, sъrasъ, sъpasitel'ь**), zavetnik (prim. **zastopnikъ, zaščitel'ь, zaščitnikъ, ishodatajnikъ, ishodatajъ, hodatajъ, pokrovitel'ь, pokrovitel'ь**), skrbnik (prim. **podžjetel'ь, promysl'nikъ**), vsevidni in pravični sodnik (**vъsevide, sōdъji, sōditel'ь, neobinъnъ**), plačnik (**vъzdatel'ь, mъzgodavъsъ**), učenik (**svētitel'ь, učitel'ь, pastuhъ**), tolažnik (**uvētъnikъ**), nosivec ljubezni, dobrote in usmiljenja (prim. **človekol'ubъsъ, blagodavъsъ**), čudodelnik (prim. **čudotvorъsъ**), videc srca (prim. **srđъsevēdъsъ**) in zla (prim. **obličnikъ**), mučenik (**mōčepnikъ, strastotъръsъ**). Tako je Bog vzel nase vse človeško, vštevši smrtno obsodbo v imenu države, posmeh, sovraštvo in zavist.

Srednjeveški človek se je trudil spoznati in dojeti Boga vsaj posredno skoz Božje stvarstvo. V središču njegove pozornosti zato ni bil toliko tvarni svet, ampak svet pojmov in predstav, vrednot in vzorov. Ravno ta svet je besedno in besedotvorno izredno izdelan, medtem ko je tvorjenk za tvarni svet skoraj trikrat manj kakor netvorjenk zanj.

Svoj svet (**mirъ, svētъ, selo**) je srednjeveški človek dojemal kot veliko vas, kot obljudeno zemljo (**vъsel'enaja, nasel'enaja**) nasproti neobljudeni (**nenasel'enaja**). Z istim korenem se je vezal tudi pojem človeštva in narave sploh (**usel'enaja**). Hkrati se v njegovem pojmovanju jasno kaže zavest, da je svet Božja stvaritev (**utvarъ, tvarъ**), razpeta med trajno nebo (**nebo, tvrdělъ, tvrdъ**) in netrajno zemljo (**zeml'a, tьlo, prъstъ**).

Med nebesnimi pojavi je zlasti izrazito razlikovanje vetrov (**vētъrъ, sōprotivovētъrъ, sēverъ, jugъ, vъzvĕjanъje, dunovenъje, dyhanъje, vijalica**). Dovolj razgibana zemlja je poznala tudi temno plat prepadov in sotesk (**bezdnъje, dъbrъ, pōčina, ptopastъ, govъ, govъnikъ, studenъsъ, skvožn'a, sъkrušenъje**). Kar zadeva živo naravo, so tvorjenke bolj značilne za živali kakor za rastline, in to predvsem za domače (**junica, junъsъ, agnъsъ, agnĕ, žrĕbъsъ, žrĕbĕ, kozlit'ь, kozylĕ, osylĕ, ovъčĕ, telъsъ, kokotъ, kokošъ, ležaja**).

V navezavi na naravo pa je dvakrat več tvorjenk za izdelke samega človeka. Tu je na prvem mestu krajevno poimenovanje (**gostinъsъ, gostinica, raspōtъje, trъžišče, t'ud'ekrъmъnica, jatъhulъnica, qzilišče, zatvorъ, tьmъnica, blōdilišče, sečojmъstvo, mytъnica, mъzdnъnica, pozorišče, pritvorъ, cĕsarъstvъje, sōdišče, sъnъmišče, selišče, pristanišče**). Prostor je bil pri tem do ene mere podružbljen (**oblastъ, prĕdъstolъje, prĕdъsĕdanъje, prĕd'esĕdanъje, prъnovъzlĕganъje, prĕd'evъzlĕganъje**).

Precej izrazov je za pribežališče (**zakrovъ, nyrišče, otišъje, pribĕganъje, pribĕžišče, sъkrovъ, tajlišče, tišina, ubĕžišče, hranilišče**) ali svetišče (**kumirъnica, kapišĕnica, sъkъvišče, svĕtilišče, svĕtilo, svĕtyn'i, trĕbišče, sъkъvica**), ne manjka tudi izrazov za bivališče (**domъ, dvorъ, hramъ, vъsel'enъje, žilišče, žišče, obitelъ, hramina, klĕtъ, klĕtъka, hlĕvina, hyzъ, hyzina, kōt'a, krovъ, skinъji**). Skromno pa je na drugi strani poimenovanje obleke in obutve, jedi, potrebščin, orodja in denarja.

Razbor besed z izstvarnim pomenom, kakor so recimo blagor, volja, čast, korist, podobnost, preprostost, potrpljenje, premoženje, čas, usoda, lepota, resnica, barva ali število, spet kaže, kako se je svet vzorov srednjeveškega človeka oblikoval v osnovni protistavi dobrega in zlega (**blago, blagostъ, blagostyn'i, blagyn'i**,

blagopriležnoje, dobro, dobrostь, dobrota, dobročьstьje, dobrostvor'єnьje, dobrodějjanьje, dobroobrazьnoje, dobrodьje, dobrodьstvo, drьzostь, nezьloba, nezьlobьje, bezьlobьje – zьloba, zьlobь, bьstь, l'uto, zьlovětьje, zьlovětьstvo, lьkavьstvo, lьkavьstьje, pronьgьstvo, zьlodějjanьje, rožєnьje, zьlodějьstvo, ozьl'єnьje, ozьlobl'єnьje, neprijaznь, neprijaznьstvo) z množico korelatov: raj – pekel, ljubezen – sovraštvo, poštenje – pretkanost, velikost – majhnost, svetloba – tema, življenje – smrt, trpljenje – odrešenje, uboštvo – bogastvo, vera – nevera, greh – krepost itn.

To je samo nekaj protistav srednjeveškega človeka, ki so sestavljale osnovni pomenski inventar jezika njegove kulture in so bile v stari slovanščini dovolj izdelane. Že ta nepopolni pregled imen in predstav priča, da se je srednjeveški človek jasno zavedal, da se svet ne konča z naravnim redom stvari, da je v njem višja razsežnost smisla in dobrote. In ta razsežnost je nosila v sebi dejavno načelo človekove zmožnosti za življenje, ki je sooblikovalo njegovo osebnost. Duhovnost je skratka urejala Božja prisotnost kot glavno načelo srednjega veka. Bog kot najvišja vrednota človekovega bitja je bil izhodišče duhovne in vrednotne osmiselitve sveta, vežoče v eno naravo, družbo, človeka, bitje in nebitje.

Podobno povedana je tudi razvrstitev vrednot, ki so se tako ali drugače perečile v besedotvornem dejanju pri poimenovanju oseb ter oblikovanju izstvarnih imen. In čeprav se pojavlja mnenje, da pri srednjem veku ni mogoče govoriti o pravih aksioloških človekovih predstavah, se zdi, da je protistavno načelo v poimenovanju oseb, njihovih lastnosti in kakovosti v stari slovanščini nujno vodilo v njihovo oceno, ker vsaka dvojna protistava rodi vrednotno oznako.

Poglavitne vrednote srednjeveške družbe so bile seveda verske vrednote in med njimi so izstopale: vera, upanje, ljubezen, pobožnost, svetost, zdržnost, krotkost, pravičnost, devištvo, uboštvo, puščavništvo, tolažba, molitev, čudež, romanje, trpljenje in mučenje, odrešenje, kesanje, križ, trud, molk, beseda, zaščita in spoved.

Dovolj opazno skupino so oblikovale družbene vrednote, ki so v marsičem pomenile žarčenje verskih vrednot v družbeno življenje: oblast, moč, zakon, dejavnost, domovina, pogum, družina, etnos in občestvenost.

Logično nadaljevanje verskih vrednot je bila tudi modrost kot duhovna vrednota.

Družbeno pomenljive so bile nato prav tako etične vrednote: dobrotа, iskrenost in pravičnost, zvestoba, občutek krivde in sramu, vest, sočutnost, radodarnost in gostoljubje.

Nasproti vzvišenim duhovnim pa so bile manj opazne vitalne vrednote: življenje, zdravje, leta.

Po besedah v **Sklepu knjige** živijo vse te vrednote pri Rusih tudi dandanes. Jezik srednjeveške kulture potemtakem vztraja v sozvočju z rusko kulturo kot samosvoja molčeča dediščina, tako da srednjeveški človek ne živi le v preteklem, ampak tudi v tekočem času. V ruskem primeru gre sicer tudi za postopnost razvoja stare ter cerkvene slovanščine v sodobno ruščino v nasprotju s prelomom, ki ga kaže že nevključenost staroslovenskega gradiva Brižinskih besedil v gradivo

Staroslovanskega slovarja, nabranega le po glagoličnih in ciriličnih rokopisih X. in XI. stoletja.

Le da je ta neključenost lahko tudi spodbuda za podobno substratno obravnavo resda precej bolj strnjene gradiva Brižinskih besedil. In ker so Brižinska besedila pravzaprav skromen ostanek korotansko-panonskega prepletanja začetkov stare slovenščine s staro slovanščino, je navedena spodbuda za celovito obravnavo latinično-glagolično-ciriličnega gradiva tudi spoznanje nujnosti.

Digitalizacija pisnega narečnega gradiva v dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani

Peter Weiss in Andrejka Žejn

IZVLEČEK: V prispevku je predstavljeno optično branje (skeniranje) narečnega gradiva, ki od leta 2003 poteka v dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani, in sicer obseg in oblika optično prebranega gradiva, dokumentiranje slik ter standardi in postopki pri optičnem branju.

ABSTRACT: The article describes the project of scanning the dialectal corpus material that has been going on since 2003 in the Dialectal section of the Fran Ramovš Institute of the Slovene Language SRC SASA in Ljubljana. Presented are the quantity and the form of the scanned material, the documenting of pictures, as well as the scanning standards and procedures.

1 V dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani od februarja 2003 teče projekt, katerega izvedba se je pokazala kot nujno potrebna pri izdelovanju Slovenskega lingvističnega atlasa (SLA), ki se pripravlja, pa tudi pri Slovanskem lingvističnem atlasu (OLA), katerega izdelovanje (v sodelovanju z drugimi nacionalnimi komisijami) že poteka. Karmen Kenda-Jež (1999: 9) v pregledu obdobja dela za SLA ugotavlja, da se je z izdajo Vodnika po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA) Francke Benedik (Benedik 1999) končalo četrto obdobje nastajanja SLA in začelo peto, v katerem je ena od nalog tudi zasnova ustreznega načina računalniškega hranjenja in obdelave gradiva, kar se začenja ravno z omenjenim projektom.

Odločitev za skeniranje (tj. optično branje, računalniško zajetje slik, vendar brez optičnega prepoznavanja znakov) gradiva je bila sprejeta zato, ker je gradivo v računalniški obliki pri graditvi računalniške podatkovne zbirke lažje dostopno (tudi več uporabnikom hkrati) in obvladljivo, ker je podatke iz poskeniranega gradiva v računalniški zbirki lažje dokumentirati (na ustreznih mestih je npr. sorazmerno preprosto priložiti povezavo na sliko ustrezne izvorne strani), zato, da se izvorniki ne bi poškodovali, pa tudi zato, ker je kazalo, da se bo sekcija morala preseliti v druge, manjše prostore, nekateri sodelavci pa bi bili prisiljeni delati doma, pri čemer gradiva v klasični, papirni obliki ne bi bilo priporočljivo prenašati naokoli. Poleg tega je gradivo, ki ga hrani dialektološka sekcija, marsikdaj v enem samem izvodu,

večkrat pa se izvornik oz. drugi, fotokopirani izvod (odgovori na vprašalnico za SLA) hrani le še v knjižnici Oddelka za slovenistiko in Oddelka za slavistiko Osrednje humanistične knjižnice (na Filozofski fakulteti) v Ljubljani. Dva izvoda, pri čemer je kopija praviloma slabše kakovosti ali pa kdaj vezana tako neustrezno, da je delo z njo prav težavno, če nista kopiji kar oba, sta vsekakor napredek v primerjavi z gradivom, ki je hranjeno v enem samem izvodu, vendar je možnost poškodovanja, izgube ali uničenja katerega od njiju še vedno velika. Edini izvod pa je zelo ranljiv, in če izgine, ga je le stežka, če ne kar nemogoče obnoviti. (Tako je Senahid Halilović s Filozofske fakultete v Sarajevu na zasedanju mednarodne komisije OLA oktobra 2004 v Bratislavi poročal, da se je med vojno v Bosni in Hercegovini izgubilo gradivo iz vseh 13 zapisovalnih točk za OLA iz Bosne in Hercegovine; ohranila se je le kopija odgovorov za eno točko, ki so jo imeli v Beogradu. Rokopisno gradivo so hranili v stavbi Akademije znanosti in umetnosti Bosne in Hercegovine v Sarajevu in vojna v zadnjem desetletju 20. stoletja je z očitno izgubo gradiva vknjižila in izterjala tudi ta davek. Tovrstne zapise je čez čas nemogoče obnoviti, sploh v krajih, ki jih je česalo in nacionalno »čistilo« nasilje, kot se je zgodilo v Bosni in Hercegovini. Tudi tipkopis pete knjige Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) je bil junija 1991, ko je Ljubljana doživela grožnjo z letalskim napadom, podobno ranljiv, čeprav je bil izdelan v kopiji. Zelo občutljiva je še vedno listkovna kartoteka v leksikološki sekciji inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU v Ljubljani, ki vsebuje sijajno in neprecenljivo gradivo na več kot 6 milijonih enkratnih listkov, ki so bili uporabljeni pri izdelavi Slovarja slovenskega knjižnega jezika. Kot kažejo izkušnje s knjižničnimi katalogi, so novejši povsem elektronski (kot naš Cobiss), po katerih se da iskati na različne načine in jih sproti dopolnjujejo, starejši, listkovni katalogi pa so preprosto poskenirani in po njih se da ne ravno udobno iskati z listanjem po posameznih snopih tudi na internetu (npr. po katalogih Nacionalne knjižnice Češke republike v Pragi, prim. <http://katif.nkp.cz/>). Podobno pot bi kazalo ubrati pri inštitutski listkovni kartoteki, ki bi lahko bila kot predhodnica dobro internetno dopolnilo elektronskega inštitutskega korpusa, kakršen je Nova beseda – tako bi se zelo povečala uporabnost kartoteke, ki je marsikdaj zaradi čisto tehničnih ovir nedostopna, recimo ponoči, za osnovni namen, tj. SSKJ, pa je bila že izrabljena.)

2 Opis gradiva

2.1 Gradivo za SLA z opisi govorov in/ali odgovori na vprašalnico za SLA je rokopisno v obliki zvezkov formata A4 in A5 in listkov formata A6 ter tipkopisno formata A4 (Benedik 1999: 19, 118–127). Gradivo v zvezkih je, predvsem zaradi različnih zapisovalcev iz različnih obdobj, v različnih formatih. T. i. zvezkoteko, arhiv vseh zvezkov z zapisi sodelavcev sekcije in fotokopij izvornikov študentskih diplomskih nalog, je uredila Francka Benedik v letih 1985–1986 (Kenda-Jež 1999: 8). Zvezki so izvorni zapisi ali fotokopije diplomskih nalog. Zapisi Tineta Logarja so običajno v rokopisnih zvezkih formata A4. V enakem formatu so še zapisi nekaterih drugih zapisovalcev, sodelavcev inštituta in zunanjih sodelavcev. Nekaj zapisov iz prve polovice osemdesetih let 20. stoletja je v posebnih zvezkih formata

A5, tj. v vprašalnici, ki je bila v sedemdesetih letih tehnično preurejena in sfotokopirana in ima predviden prostor za zapisovanje odgovorov (Benedik 1999: 17). Nekateri zapisi so nastali tudi v okviru magistrskih ali doktorskih del.

V dialektološki sekciji so dostopni tudi koncepti diplomskih nalog, ki jih je Tine Logar kot mentor za SAZU dobil od študentov za preverjanje gradiva za OLA in nasploh za delo na akademiji. Iz teh konceptov so seveda nastale naloge študentov, so pa vseeno dragoceno gradivo zaradi mentorjevih popravkov in komentarjev ob zapisih. V načrtu je tudi optično branje konceptov, ki bodo shranjeni v posebni mapi znotraj mape ustrezne točke.

Pri vezavi fotokopiranih diplomskih nalog ni bil puščen dovolj širok rob, da bi bila pri optičnem branju vedno vidna stran v celoti, poleg tega pa imajo nekatere naloge tudi popravke in komentarje Tineta Logarja, ki se na črno-beli fotokopiji ne ločijo dobro od zapisov študentov, zato so bili za optično branje zapisov, ki so nastali kot diplomske naloge, uporabljeni izvorniki diplomskih nalog s filozofske fakultete.

Tine Logar je dopisoval, običajno z rdečo barvo, komentarje in popravke tudi v svoje zapise, čemur so bile prilagojene nastavitve pri optičnem branju.

Diplomske in seminarske naloge so zapisane rokopisno ali tipkopisno, v zadnjem primeru (ter v magistrskih in doktorskih nalogah) večinoma z na roko dopisanimi posebnimi znaki zaradi pomanjkanja ustreznih znakov pri pisanju na pisalni stroj in v zadnjem času z računalnikom. Nekatere naloge so zapisane po fotokopirani prej omenjeni vprašalnici s prostorom, predvidenim za vpisovanje odgovorov. Format je A4, nekatere so v zvezku, druge na posameznih listih ali polah, novejše pa so vezane. Malokatera naloga vsebuje samo zapis gradiva po vprašalnici za SLA, večkrat so dodani še opis glasovnega sestava in oblikoslovja ter primer narečnega besedila.

Format listkov v t. i. listkoteki je A6. Za zdaj je torej optično prebran zapis na listkih za eno točko, ki je samo na listkih in še ni vložen v listkoteko. Pri zapisih na listkih gradivo ni razporejeno tako kot v zvezkoteki po mreži krajev, ampak »po zaporednih številkah vprašanj« in tako pri »tovrstnih zapisih ne moremo dobiti pregleda celotnega govora, če ne preiščemo celotne kartoteke« (Benedik 1999: 19). Pri nadaljnjem delu bo treba najti še ustrezen in učinkovit način za optično branje, urejanje in shranjevanje izredno obsežne listkovne kartoteke.

Zapis gradiva na posameznih listih v formatih A4, A5 in A6 omogoča optično branje s podajalnikom (v nasprotju z optičnim branjem gradiva v zvezkih ali na polah, kjer je treba položiti na skener vsako posamezno stran posebej ali po dve skupaj), pri čemer je treba posamezne datoteke preimenovati, saj jih program oštevilči oz. poimenuje zaporedno, kot so optično brane. Pri zvezkih formata A5 je treba datoteke še preurediti, in sicer je treba vse skene obrniti za 90 stopinj, kar omogoča lažje branje.

Delo se je začelo s skeniranjem gradiva, ki je samo v zvezkih. Po vodniku je vseh zapisov 473, od tega sta 102 samo v zvezkih in 85 samo na listkih, tako da je 286 zapisov po vprašalnici tako na kartotečnih listkih kot tudi v zvezkih. Skupno je po vodniku 388 zapisov v zvezkih. Doslej (do novembra 2004) so bili optično prebrani in urejeni vsi zapisi vprašalnice, ki so samo v zvezkih (101, brez golega

opisa), en zapis na listkih, pet golih opisov govorov, en zapis besedila, dva zapisa točk zunaj mreže in štirje zapisi po vprašalnici za OLA; ti so bili dodatek diplomskih nalog, ki so nastale kot zapisi po vprašalnici za SLA.

Prvih 14 razdelkov vprašalnice za SLA zajema 665 zaporedno oštevilčenih vprašanj, sledi razdelek Razno, ki so ga nekateri puščali praznega, pri drugih pa najdemo veliko podatkov o posebnostih narečja, ki so ga zapisovali. Številčenje v razdelku 16 (Gramatična vprašanja) se nadaljuje z zaporedno številko 700.

Zapisovanje gradiva poteka že od leta 1946, medtem pa se je deloma spreminjala tudi vprašalnica oz. številčenje. Prva je bila t. i. Ramovševa vprašalnica, ki je obsegala 835 oštevilčenih vprašanj, razdeljenih v 16 razdelkov. Prvih 14 razdelkov, t. i. leksikalni del vprašalnice, vsebuje vprašanja 1–665, sledi razdelek Razno, nato pa razdelek Gramatična vprašanja, oštevilčen s 700–780.

Ko so gradivo po vprašalnici za SLA začeli zapisovati študenti, je skušal Jakob Rigler vprašalnico, ki je bila namenjena enemu samemu jezikovno visoko razgledanemu raziskovalcu, prilagoditi tako, da bi lahko kljub večjemu številu raziskovalcev in njihovi manjši usposobljenosti dosegli primerljive izsledke (Kenda-Jež 1999: 7). Vprašanja, ki so zahtevala odgovor za več designatov, je poskušal največkrat razdeliti na A, B, C (npr. 51A, 51B, brez 51), kadar pa obstaja v knjižnem jeziku nadpomenka ali sopomenka, je vprašanje razčlenil na podvprašanja a, b, c (npr. 737, 737a, 737b).

Dopolnitve so iz časa, ko je bila zbrana že več kot polovica gradiva (Benedik 1999: 16–17). Po Riglerjevi vprašalnici je vprašanj skupaj sicer 880, vendar je zaradi načina številčenja dodatnih vprašanj oz. podvprašanj ohranjeno zaporedno številčenje od 1 do 870, kar kljub dopolnjeni vprašalnici omogoča enotno poimenovanje optično prebranih strani.

V nekem ne natančneje določljivem obdobju so nastali zapisi še po neki tretji vprašalnici, ki ni dokumentirana in ima drugačno številčenje (posamezna vprašanja glede na Ramovševo oz. Riglerjevo vprašalnico so združena pod eno zaporedno številko brez notranje razdelitve na podvprašanja). Pri zapisih po tej vprašalnici (doslej sta bila optično prebrana dva taka zapisa) je bila za označitev razdelka Razno uporabljena številka 644 namesto 666, tako da je razdelek Razno tudi tu uvrščen pred razdelek Gramatična vprašanja, ki se namesto s 700 začne s številko 647. Odgovori so oštevilčeni z zaporednimi številkami od 1 do 817, brez kakršne koli razdelitve znotraj vprašanj.

V zapisih za SLA torej najdemo tri različna številčenja, ki so upoštevana v imenih datotek (skenov):

- po prvotni, Ramovševi vprašalnici,
- po preurejeni, Riglerjevi vprašalnici,
- po vprašalnici, ki se konča pred razdelkom Razno s 646 (verjetno še neka tretja vprašalnica, mogoče Kolaričeva).

2.2 Gradivo za OLA je rokopisno (odgovori na vprašalnico – Voprosnik OLA 1965) v zvezkih formata A5 in A4 in tipkopisno formata A4 (večina zbirnih seznamov, pripravljenih iz odgovorov za slovensko jezikovno področje), vse to pa je lahko opremljeno s pripisi z barvnim (kemičnim) svinčnikom, kar je treba upoštevati pri določanju ločljivosti in nastavitvev pri skeniranju. Doslej so bili

poskenirani odgovori iz dveh točk za OLA in več registratorjev zbirnih seznamov. Kot je bilo že rečeno, obstajajo štirje zapisi po vprašalnici za OLA, od tega trije za točke zunaj mreže OLA.

2.3 Nekaj je poskeniranega tudi iz knjig (npr. Voprosnik OLA 1965; OLA – Vstupitel'nyj vypusk 1994; FO 1981), in sicer zato, ker so nekatere knjige težko dosegljive (npr. vprašalnica za OLA), druge pa so težke za prenašanje (npr. t. i. sarajevski Fonološki opisi). Ta dela bodo na voljo na spletni strani OLA (<http://OLA.zrc-sazu.si>). Poskenirani so tudi nekateri slovenski narečni slovarji (npr. Šašel – Ramovš 1936–1938 in rokopisni Rožanski besednjak Josipa Šašla iz leta 1957), pa tudi posamezne magistrske naloge in disertacije članov dialektološke sekcije. Za lažje delo so bili ti skeni kot izvedenke pretvorjeni v format PDF (pripona datotek .pdf), ki ga je mogoče brati s programom adobe acrobat reader. Ker ravno člani mednarodne in slovenske nacionalne komisije OLA veliko potujejo v različna evropska mesta, neprimerno lažje jemljejo s seboj na pot nekaj več gigabajtov podatkov na trdem disku prenosnega računalnika kot knjige, čeprav so za kabinetno delo knjige seveda še vedno potrebne.

3 Strojna oprema

Za samo skeniranje je bil uporabljen osebni računalnik z operacijskim sistemom windows 2000 z 256-megabajtnim pomnilnikom in 50-gigabajtnim trdim diskom ter skener HP, ki omogoča zajemanje z največjo ločljivostjo 1200 pik na palec, s podajalnikom listov, ki se je med delom izkazal za zelo koristen pripomoček in smiselno naložbo, saj pri ustreznem gradivu prihrani veliko časa. Jeseni 2003 smo pridobili še 200-gigabajtni zunanji trdi disk, na katerem je shranjeno gradivo, ki ga občasno prekopiramo tudi na cedeje oz. devedeje, tako da se datoteke ne bodo izgubile, tudi če bi prišlo do izgube katerega od nosilcev.

4 Nastavitve

Rokopisno gradivo se skenira v ločljivosti 300 pik na palec v 256 sivinskih odtenkih, le gradivo, ki vsebuje popravke in dopolnila v večinoma rdeči barvi, je skenirano v 256 (= 2⁸) barvah, iz česar potem vedno lahko dobimo prostorsko varčnejše sivinske odtenke (medtem ko poti v drugo smer ni). Izkazalo se je, da je tolikšna ločljivost zadostna, hkrati pa ob zdajšnjem stanju računalniške strojne in programske opreme omogoča dovolj hitro obdelavo slik in tudi paketno obdelavo. – Tipkopisno in natisnjeno gradivo je poskenirano v ločljivosti prav tako 300 pik na palec v dveh barvah (beli in črni).

Slike strani so kot osnova shranjene v formatu TIFF (datoteke imajo pripono .tif) s stiskanjem LZW, ki ne povzroči izgube podatkov. Stiskanje LZW je primerljivo s standardom za stiskanje ZIP, ki prav tako ne povzroči izgube podatkov. Na ta način je dobljeni rezultat optimalen, saj so slike tako dobre, da jih lahko na računalniškem zaslonu v dvomnih primerih uporabimo povečane, za kar bi pri papirju

morali uporabiti lupo. Format JPEG (pripona datotek je .jpg) omogoča veliko stiskanje, pri njem datoteke zasedajo manj prostora (uporablja se za izmenjavo datotek po internetu), povzroči pa izgubo podatkov, kar seveda ne zagotavlja povrnitve v izvirno stanje. V določenih primerih je vendarle smiselna paketna pretvorba večje količine datotek v ta format, recimo ko želimo zmanjšati obseg datotek in smo ob tem pripravljene žrtvovati kakovost slik.

Primer: datoteka »0000-03 -- Uvod« (kar pomeni eno od datotek z uvodom) iz točke 247 (Ribnica) za SLA je bila poskenirana v ločljivosti 300 pik na palec v formatu TIFF in shranjena v stisnjeni obliki LZW, in ker gre za rokopolis, v 256 sivinskih odtenukih (od katerih jih je v tej datoteki uporabljenih 237). Stran je velika $21,6 \times 29,7$ cm, tj. 2550×3510 slikovnih pik. Nestisnjena izvirna datoteka bi obsegala 8,54 MB, stisnjena v obliki LZW zaseda 3,58 MB in se shrani. Iz nje je potem mogoče narediti izvedenke, pri katerih se izgubi del podatkov, vendar pa so tudi manj obsežne, v različnih formatih, kot je JPEG. Pri shranjevanju v tem formatu lahko med drugim izbiramo med najboljšo in najslabšo kakovostjo (tj. med 100 in 1), tako da je obseg datoteke v kakovosti 100 3,51 MB, v kakovosti 50 376 KB in v kakovosti 1 70 KB. Pri stiskanju LZW v formatu TIFF datoteka še vedno zaseda 42 % prvotne velikosti (kot rečeno: brez izgube podatkov), v formatu JPEG pa pri izbiri najslabše kakovosti le še 0,8 % – podatki na sliki so vidni, vendar lahko koga motijo kvadratne sive zaplate. V formatu JPEG je smiselno izbrati kaj od tistega, kar je blizu najboljši kakovosti in ne preveč potratno s prostorom pomnilnika – če je to sploh še kaka težava.

Pri paketni pretvorbi (npr. iz formata TIFF v format JPEG ali pri obračanju strani za 90 ali 180 stopinj) se je izkazal odlični program irfanview avtorja Irfana Škiljana (<http://www.irfanview.com>), za paketno preimenovanje (številčenje ipd.), ki je uporabno pri razvrščanju datotek s posameznimi poskeniranimi stranmi v knjigi, pa je primeren prav tako zastojni program lupas rename 2000 avtorja Ivana Antona Albarracina (<http://rename.lupasfreeware.org>).

5 Poimenovanje datotek

Slike iz vsakega zvezka imajo v računalniku svojo mapo, poimenovano s SLA ali OLA, in številko kraja, ki jo ima zapisana točka v vsakokratni mreži. Tako je na primer mapa za kraj Kobarid, ki ga v mreži točk za SLA najdemo pod številko 70, poimenovana »SLA070 Kobarid«. Kjer je za posamezno točko več zapisovalcev, so posamezni zapisi poimenovani po njih. Tako so v mapi »SLA404 Gornji Senik -- Felsőszölnök« za zdaj (ko so optično prebrani šele zapisi, ki so samo v zvezkih, ne pa še zapisi na listkih in v zvezkih) mape, poimenovane z letnico in imenom zapisovalca, tj. »1976 Marija Kozar-Mukič«, »1983 Marija Bajzek« in »1986 Marija Magdolna Horvat«. Do datoteke z želenim poskeniranim odgovorom, npr. na vprašanje 184 *sosed* po vprašalnici za SLA, se da priti zelo hitro, v največ štirih korakih: SLA > SLA404 Gornji Senik -- Felsőszölnök > 1983 Marija Bajzek > 0174--0194.tif.

Zaradi narave gradiva je bilo treba vzpostaviti poseben sistem poimenovanja

datotek. Upoštevati je bilo treba, da gre za začetek večjega projekta, v katerega ne bo vključeno le skeniranje zvezkovnega gradiva za SLA, poleg tega pa je vsakič optično prebran celotni zapis, od naslovnice do zadnje strani. Tako za SLA kot za OLA imajo v imenih računalniških datotek številke zapisovalnih točk tri števke (v SLA je točk 406, v OLA 853), številke odgovorov pa po štiri (v SLA jih je sicer samo 870, v OLA pa jih je 3454). Tako npr. v imenu datoteke SLA001 pomeni zapisovalno točko 1 v SLA, SLA0001 pa odgovor na vprašanje 1 iz vprašalnice za SLA. (Čez čas bo za kake druge projekte treba poiskati drugačne, prijaznejše načine poimenovanja zapisovalnih točk s slovenskega jezikovnega ozemlja, t. i. govoreča imena, v katerih bo prva črka pomenila narečno skupino, druga narečje v tej narečni skupini, tretja in četrta črka bosta simbol kraja, temu bo pri krajih zunaj Slovenije dodana še kratica države, za vezajem pa bodo lahko sledile začetnice informatorja: ŠzSK-FI torej pomeni štajerska narečna skupina, zgornjesavinjsko narečje, Spodnje Kraše (temu v SLA ustreza številka 314), informator Franc Irmančnik (1908–1991), KzBr(A) pa pomeni koroška narečna skupina, ziljsko narečje, kraj Brdo – Egg, država Avstrija (v SLA je to točka 1).)

Datoteke z optično prebranimi stranmi z zapisom same vprašalnice so označene po številkah odgovorov na posamezni strani. Ime datoteke s sliko konkretne strani zajema številki mejnih odgovorov, ki sta na strani: prva številka je številka odgovora, ki se na konkretni strani začne ali nadaljuje, druga številka je zadnji odgovor na strani, ne glede na to, ali se odgovor konča na isti strani ali pa se nadaljuje še na naslednji. Iz tehničnih razlogov med obema štirištevčnima poljema namesto pomišljaja stojita stična vezaja.

Začetne strani z naslovnico imajo oznako 0000, ker pa jih je običajno več, so označene kot 0000-01, 0000-02 itd. Po podobnem načelu so poimenovane končne strani, tj. strani, ki sledijo zapisu oštevilčene vprašalnice, z 0999-01, 0999-02 itd. Posebno enoto, kot je bilo že omenjeno, predstavlja razdelek 15, imenovan Razno, ki »izstopa iz celotnega koncepta, saj sploh ne vsebuje vprašanj, ampak samo dve navodili za zapisovanje. To je načrtovani (še neizdelani) del.« (Benedik 1999: 16) Ravno zaradi te (še) neizdelanosti je ta del, ki je sicer velikokrat izpuščen, njegov obseg pa je lahko od ene besede do več strani, označen z 0666 (zadnje vprašanje pred razdelkom Razno je oštevilčeno s 665, prvo v naslednjem razdelku pa s 700) oz. 0666-01, 0666-02 itd., razen že navedene izjeme.

Nekatera vprašanja zahtevajo navajanje različnih oblik, zato so odgovori zapisani na več straneh; v takih primerih je uporabljeno podobno načelo razvrščanja oz. poimenovanja kot pri uvodnih in končnih straneh ter razdelku Razno, in sicer z zaporednim oštevilčenjem za številko odgovora (npr. pri vprašanju 577 *visok*, ki zahteva celotno sklanjatev v določni in nedoločni obliki v vseh treh spolih ter primernik in presežnik v vseh treh spolih, so običajno pri zapisih, ki navajajo vse zahtevane oblike, strani označene z 0577-01, 0577-02 itd.). Pri takem številčenju bo uporabnik gradiva vedno že iz poimenovanja posameznih datotek lahko ugotovil, ali se odgovor nadaljuje na naslednji strani.

Ponekod se zapisovalci niso dosledno držali številčenja iz vprašalnice; tako so na primer črke ob zaporednih številkah izpuščene ali pa pride do zamenjave malih črk, ki označujejo podvprašanja in so v vprašalnici zapisane brez presledka

za številko in zaklepaja (130a *podstrešna soba*), in tistih, ki označujejo razdelke posameznega vprašanja in pri katerih je za črko še zaklepaj (125 *pet*; a) *na nogi*, b) *na čevlju*). Ponekod sta zamenjani velika in mala črka. Pri shranjevanju oz. poimenovanju datotek je bilo, če se je le dalo, upoštevano številčenje po vprašalnici. Pri tem pridejo v poštev seveda samo mejni odgovori na straneh.

Zaradi večje preglednosti, kaj posamezna datoteka poleg vprašalnice vsebuje in kje oz. zaradi hitrejšega dostopa do iskanih podatkov imajo spremljevalne strani izpolnjene vprašalnice, označene kot 0000 (začetne strani), 0999 (končne strani) in 0666 (Razno), za nestičnima vezajema nakazano vsebino. Pomembnejše navedene vsebine so tele:

- naslovnica (»0000 -- Naslovnica« oz. »0000-XX -- Naslovnica« – XX tule nadomešča konkretno zaporedno številko, ki je vedno zapisana z dvema števčkama, saj je v drugih primerih kdaj spremljevalnih strani nekaj deset, nikoli pa jih ni več kot 99); stran, ki vsebinsko običajno ni informativna in je označena ravno zato, da uporabnik ve, da je pri iskanju določenih podatkov ni treba odpirati;
- komentar Tineta Logarja pri diplomskih nalogah o (ne)zanesljivosti gradiva 0000-XX -- Komentar TL; v enem primeru doslej je datoteki dodana še optično prebrana stran s komentarjem Francke Benedik na naslovnici fotokopije diplomske naloge (»0000-XX -- Komentar FB«) o (ne)zanesljivosti gradiva, ki je zapisan samo na fotokopiranem zvezku, ne pa tudi na izvorniku;
- informatorji (»0000-XX -- Informatorji« ali »0999-XX -- Informatorji«);
- zapis besedila (»0000-XX -- Zapis besedila« ali »0999-XX -- Zapis besedila«);
- pri opisu govora, ki je lahko na uvodnih ali končnih straneh: glasoslovje (kjer je mogoče, posebej samoglasniki in soglasniki), oblikoslovje, naglas, zaimki, vezniki, prislovi, členki ... (npr. »0000-XX -- Zaimki« ali »0999-XX -- Soglasniki«);
- v razdelku Razno so dodane oznake pri tistih zapisih, kjer je gradivo vsebinsko enotno, npr. hišna imena, ledinska imena, orodje, domača obrt idr. (npr. »0666-XX -- Hišna imena«).

Dodatno komentiranje v imenih datotek – ta v novejših različicah operacijskega sistema windows lahko obsegajo do 255 znakov – je zaradi dolžine na videz nepraktično, vendar pa uporabniku gradiva omogoča boljši pregled nad gradivom in hitrejši dostop do iskanih vsebin.

V posebnem protokolu, ki bo urejen kot podatkovna zbirka, bo navedeno, po kateri vprašalnici je narejen zapis, tako da bo lahko uporabnik gradiva ob še drugih podatkih iz protokola prej našel določeni odgovor oz. glede na vprašalnico ugotovil, kje je kak odgovor. Poleg tega bo že iz protokola razvidno ime optično prebrane datoteke, koliko zvezkov je za posamezni govor, kdo so zapisovalci, letnica zapisa, oblika in format (zvezek, listi, pole, diplomska naloga; rokopis, tipkopis), vsebina (vprašalnica, opis govora, dodatno gradivo, npr. zapis hišnih ali ledinskih imen, zapis besedila), kdo in kdaj je skeniral ter kje se hrani papirno in elektronsko gradivo.

za SLA in OLA, potem listkovno kartoteko za SLA, nakar pridejo na vrsto monografije (tudi objav sodelavcev sekcije, in sicer za morebitno predstavitev na internetu) in starejše dialektološke objave. Digitalizirati bo treba tudi drugo gradivo, ki se hrani v dialektološki sekciji, in sicer predvsem zvočne posnetke, ki se zdaj hranijo na magnetofonskih trakovih, in redke starejše fotografije, ki so bile posnete pri terenskem zapisovanju predvsem za SLA. Vse to je delo, ki ga bo težko opraviti v doglednem času.

Navedenke

- Benedik 1999 = Francka Benedik, *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA)*, Ljubljana, Založba ZRC, 1999.
- FO 1981 = *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo, ANUBiH, 1981 (Posebna izdanja LV, Odjeljenje društvenih nauka 9).
- Kenda-Jež 1999 = Karmen Kenda-Jež, Predgovor, v: Francka Benedik, *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA)*, Ljubljana, Založba ZRC, 1999, str. 5–9.
- Šašel – Ramovš 1936–1937 = Josip Šašel – Fran Ramovš, Slovar, v: Josip Šašel (zbral) – Fran Ramovš (priredil), *Narodno blago iz Roža*, Maribor, Zgodovinsko društvo, 1936–1937 (Arhiv za zgodovino in narodopisje II), str. 101–122.
- Voprosnik OLA 1965 = *Voprosnik Obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa*, Moskva, Nauka, 1965.
- OLA – Vstupitel'nyj vypusk 1994 = *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas – vstupitel'nyj vypusk: Obščie principy, spravočnye materialy*, Moskva, Nauka, ²1994.

The Digitalization of the Written Dialectal Corpus Material in the Dialectal Section of the Fran Ramovš Institute of the Slovene Language SRC SASA in Ljubljana

Summary

Since 2003 the scanning of the handwritten, typewritten and printed dialectal corpus material has been going on in the Dialectal section of the Fran Ramovš Institute of the Slovene Language SRC SASA in Ljubljana. The corpus material was first intended for the ongoing and future projects (Slavic linguistic atlas, Slovene linguistic atlas) and was kept in notebooks, on individual sheets of paper and in the form of card files. The first step was the scanning of the notebook archives, i.e. with the materials that were kept only in notebooks. This project is necessary in order to preserve the originals and to protect valuable information from loss or destruction during work processes. In the era of computers it is even easier to work with scanned pictures and other materials, e.g. for the documenting in data bases. Another benefit

is that the digitalized materials are accessible to several users at the same time. For the whole scanning procedure standards had to be set in order to guarantee quality pictures and straightforward documenting, together with the use of logical file names; at the same time the limitations in file size and the saving of data had to be taken into account.

Jerica Snoj, Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov (Ljubljana 2004)

Andreja Žele

IZVLEČEK: V Prispjevku je predstavljena in komentirana monografija o slovarski večpomenskosti in o slovarskem pomenoslovju sploh avtorice Jerice Snoj. Delo je tako z vsebinskega kot terminološkega vidika koristen prispevek k preučevanju znotrajleksemskih pomenskosestavinskih in pomenskih razmerij in hkrati uporaben priročnik v slovaropisju.

Jerica Snoj, Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov (Ljubljana 2004)

ABSTRACT: The article brings a presentation of a monograph by Jerica Snoj discussing the dictionary treatment of multi-meaning words and of semantics in general. This work is very valuable in terms of its contents and terminology, and will contribute to the determination of relationships between the meanings of lexemes and their semantic components. At the same time the monograph represents a very useful lexicographic reference book.

Jerica Snoj, Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov, *Linguistica et philologica*, Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004, 213 str.

Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov je magistrsko delo Jerice Snoj, prirejeno za knjižno objavo z vsebinsko razdelitvijo Uvod – predgovor z vsebinskim kazalom in kraticami (5–8), I. Slovarska večpomenskost v slovarskem pomenoslovju in slovaropisju (9–70), II. Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov (71–185), III. Povzetek v slovenskem in angleškem jeziku (187–191), IV. Kazala – Stvarno kazalo, Imensko kazalo, Kazalo preglednic in razpredelnic (193–207), V. Literatura (209–213).

Monografija je prispevek k slovarskemu pomenoslovju, k preučevanju znotrajleksemse medpomenske povezanosti in posledično k izdelavi tipologije medpomenskih razmerij leksema, ki v obravnavi poudarja temeljno delitev na pomensko vsebovanost in pomenske prenose. Pri leksemskih medpomenskih povezavah je potrebno še posebej opozoriti na obravnavo oz. komentiranje sprememb kategorialnih pomenskih lastnosti in povezav pomenoslovja s skladenjskim

besedotvorjem v smislu opozarjanja na skladenjsko-pomenske podstave obravnavanih samostalnikov.

Poleg jedrnega vsebinskega prispevka *Tipologije slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov* (71–185), ki bo izbirno-problemsko komentiran v nadaljevanju, ima delo tudi informativno vrednost. V prvem delu I. Slovarska večpomenskost v slovarskem pomenoslovju in slovaropisju (9–70) je pregledno predstavljeno obravnavanje slovarske večpomenskosti nekaterih domačih in tujih jezikoslovcev, posebej še v slovenskih slovnica in v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ I–V). Merilo izbora samo določenih razprav samo določenih jezikoslovcev so po avtoričini opombi relevantne ugotovitve za tipologiziranje večpomenskosti. Vsekakor je komentirani pregled, predvsem z leksikografskega vidika, dragocena »bližnjica« seznanitve z bistvenimi opredelitvami večpomenskosti in s hierarhičnim vzpostavljanjem medpomenskih razmerij pri slovarski obdelavi leksemov. Za nadaljnje slovarsko delo in za vsaj deloma metodološko nov oz. spremenjen način redakcijskega dela z elektronskimi besedilnimi zbirkami je pomembno, četudi »samo« z vidika večpomenskosti, ponovno ovrednotenje dosedaj edinega razlagalnega slovarja slovenskega jezika Slovarja slovenskega knjižnega jezika.

Osrednji temeljni deli, na kateri se avtorica sklicuje v osrednji vsebinski obravnavi I. Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov (71–185), sta *Slovensko leksikalno pomenoslovje* A. Vidovič Muha (Ljubljana, 2000) kot teoretično-metodološko izhodišče in *Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V* (Ljubljana, 1970–1991) kot predvsem gradivni vir.¹

Že na začetku je načeto in komentirano razmerje leksemske homonimnosti in večpomenskosti (20). Več kot J. Lyons bi v tem pogledu (tj. ugotavljanja nezadostne teoretične utemeljenosti razlikovanja med večpomenskostjo in homonimijo) prispevale razprave, ki se nanašajo na gradivo v slovanskih jezikih B. Tafre, npr. *Razgraničevanje homonimije i polisemije (leksikološki i leksikografski problem)* v *Filologiji* 14 (Zagreb, 1986, 381–393). Sicer pa se v obravnavi spretno in uspešno prepletata teorija in praksa slovarske večpomenskosti z namenom čimbolj popolne tipologizacije. Avtoričina osnovna merila tipologiziranja so 1) pripadnost pomenov po pomenskih skupinah, 2) upoštevanje sprememb kategorialnih pomenskih lastnosti in 3) propozicijska razmerja (tj. prekrivnost znotrajleksemskih medpomenskih razmerij z razmerji med sestavinami propozicije). Z vidika obravnave izhodiščnih znotrajleksemskih medpomenskih povezav avtorica ločuje neposredno (pomenskosestavinsko) motiviranost, npr. *dremež* – 'stanje : človek v takem stanju', ali pomensko (vsebinsko) asociativno motiviranost oz. povezanost, npr. *galjot* – 'kaznjeneč na galeji : kaznovan zaradi slabega dejanja : izprijen, slab človek ekspr.', in posredno motiviranost, ki »ne vključuje neposredno med seboj povezanih pomenov v smislu pomenotvornega postopka od motivirajočega/izhodiščnega pomena k motiviranemu/tvorjenemu«, temveč oba leksemska pomena lahko družita. i. pove-

¹ Svojo obravnavo večpomenskosti v razmerju do Slovenskega leksikalnega pomenoslovja A. Vidovič Muha (Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000, 328 str.) je avtorica predstavila tudi v svojem članku Slovarska večpomenskost in slovensko leksikalno pomenoslovje, SR 51/4 (2003), 387–409.

zavni pojem, npr. pri pomenih *godovnica* – 'ženska, ki ima god', 'pesem, napisana za god' je povezavni pojem 'dan, z osebnim imenom kakega človeka v koledarju' (99). V smislu naštetih povezav pomenoslovja s skladenjskim besedotvorjem je kot del posredno motivirane večpomenskosti, zunaj tipologizacije znotrajleksmskih medpomenskih razmerij, navajana tudi podstavna večpomenskost. Z vidika povezovalja večpomenskosti s propozicijo avtorica ločuje propozicijske in nepropozicijske metonimične pomene – propozicijske npr. v okviru pretvorbno jasnih izglagolskih samostalnikov tipa *pisanje* z možnostjo ubesedenja besedotvornih pomenov (De(janje) = to, da je ... nasproti Rd(rezultat_{dejanja}) = to, kar je ...). Pomemben je poudarek, da je pri ugotavljanju povezanosti večpomenskosti s propozicijskimi pomeni relevantno zlasti (metonimično) medpomensko razmerje, medtem ko je tvorjenost leksema pri tem nerelevantna – slednje avtorica potrjuje z netvorjenim *domino* ('tisto, ki je plašč' (Pd = predmet_{dejanja}) : 'tisti, ki je v tem plašču' (Nd = nosilec_{dejanja})). Pri nepropozicijskih metonimičnih pomenih pa so pomeni določeni »samoznotraj celotne množice metonimičnih pomenov in niso hkrati tudi v razmerju s pomeni propozicijskih sestavin. In če sta pri propozicijskih metonimičnih pomenih motivirajoči in motivirani pomen hkrati tudi v razmerju s propozicijskimi sestavinami, je pri nepropozicijskih metonimičnih pomenih skupna lastnost motivirajočega in motiviranega pomena samo »vključevalnost /.../ na zelo splošni pojmovni ravni, pravzaprav zunajpomenski ravni« (126). Avtorica je s primeri predstavila tipologiji propozicijskih in nepropozicijskih metonimičnih pomenov (111–141). Posamezni tipi so sorazmerno problemskosti bolj ali manj pokomentirani. V okviru obravnave pomenskih prenosov glede na bližino metonimičnim razmerjem sledijo sinekdohna razmerja oz. tipologija sinekdohnih medpomenskih povezav z, glede na razmerje motivirajoči : motivirani pomen, nespremenjenim in samo hierarhično preurejenim naborom pomenskih sestavin (143–160). Podobnostne ali asociativne povezave različnih vsebin različnih denotatov so ubesedene v metaforično motiviranih pomenih. Glede na 1) pripadnost motivirajočega in motiviranega pomena istemu pojmovnemu oz. pomenskemu polju oz. tudi obratno – glede na 2) nepripadnost motivirajočega in motiviranega/metaforičnega pomena istemu pojmovnemu ali pomenskemu polju se ločujejo 1) posplošujoči metaforični pomeni tipa *grunt* – *posestvo*, *grmada* – *velik kup*, *groš* – *denar* ipd., in 2) specificirajoči metaforični pomeni tipa *gazelica* – 'žival : človek', *nesreča* – 'stanje : človek', *mesar* – 'poklic : človeško vedenje' ipd. Izdelana je tipologija specificirajočih metaforičnih pomenov z upoštevanjem nekaterih kategorialnih lastnosti in tudi besedilne rabe (171–183). Z metodološko-vsebinskega vidika je nekoliko nenavadno, da avtorica poglavje o vsebovanostnih pomenih oz. o pomenski vsebovanosti uvršča na konec (4 Vsebovanostni pomeni, 184–185). Pomenska vsebovanost z nad-/pod-pomenskim znotrajleksmskim razmerjem, kot avtorica tudi sama trdi oz. povzema, je namreč »temeljni način obstoja neposredno motivirane večpomenskosti« in je z nad-/pod-pomenskimi hierarhičnimi razmerji hkrati tudi implicitna teoretična osnova slovarskih razlag.

Za konec je nujno omeniti pomembnost opredeljene terminologije – eksplisitno so temeljni pojmi opredeljeni v razdelku 1.2 Delovna opredelitev temeljnih

pojmov (74–86), velja pa opozoriti še na druge uporabljene termine in poudarjena terminološka razmerja, predvsem na tiste oz. tista širšejezikoslovno manj poznana, npr. *leksikalna družljivost* (21, v zvezi s pomenskoskladenjsko napovedljivostjo), *leksikalna večpomenskost* nasproti *besedilna neenopomenskost* (36), *kategorialna pomenska lastnost* nasproti *kategorialna pomenska sestavina* (77) ipd.

Razprava je poglobljen prispevek k preučevanju znotrajleksemskih pomenskosestavinskih in pomenskih razmerij in hkrati uporaben priročnik v slovaropisju, zlasti v smislu večjega jezikoslovnega uzaveščanja posameznih stopenj slovaropisnega dela.

Navodila avtorjem

Jezikoslovni zapiski so periodično glasilo *Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU* in slovenska znanstvena jezikoslovna revija, ki izhaja dvakrat na leto. Uredništvo sprejema prispevke praviloma do konca marca za prvo in do konca junija za drugo številko v tekočem letu, glasilo pa izide predvidoma v juniju in novembru. Razen delavcev *Inštituta* so k sodelovanju vabljeni tudi drugi domači in tuji raziskovalci slovenskega in drugih slovanskih jezikov. Uredništvo bo za pisanje posebej vzpodbujalo mlade raziskovalce in raziskovalke, kar je tudi priporočilo *Ministrstva za šolstvo, znanost in šport*.

Predviden okvirni obseg člankov je ena avtorska pola, tj. 16 strani s po 30 vrsticami, za razprave po dogovoru z uredništvom tudi več. Poročila naj bi obsegala do pet, recenzije, predstavitve ali kritike jezikoslovnih del do 10 strani. Tekste, ki morajo biti izvirni in še ne objavljeni, je treba oddati uredništvu na disketi 3,5 in vnesene v oknih v programu *Word* ter v pisavi *Times New Roman* (velikost 10). Vse posebne in naglašene znake, ki se jih ne da vnesti prek tipkovnice, je treba vzeti iz Wordovih naborov **Brane 1, 12, 3, 4** ali navesti zanje posebne kode. Z 10. letnikom začinjamo poskusno uvajati *vnašalni sistem za jezikoslovno rabo v programu Word* z imenom *ZRCola*. Dostopna je na spletni strani <http://ZRCola.zrc-sazu.si> in je primerna zlasti za besedila z veliko posebnimi znaki. Pri tabelah, grafih ipd. je treba upoštevati format **Jezikoslovnih zapiskov**. Pri pisanju naj avtorji ne uporabljajo slogov. Oblikovanje prispevka naj prepustijo *Založništvu ZRC*, označene so lahko pisave **krepko**, *ležeče*, podčrtano. Za številko opombe na dnu strani je treba vstaviti en tabulator. Disketi naj bo priložen iztis na formatu A 4 v dveh izvodih. Razprave in članki morajo imeti na začetku slovenski izvleček. Temu bo sledil angleški prevod izvlečka. Na koncu bo angleški povzetek (avtorji naj slovenski izvleček in povzetek odtisnejo posebej za prevajalko). Povzetek naj ima največ 15 vrstic. Pred njim mora biti pri člankih in razpravah seznam virov in literature ali navedenk, ki se nanašajo na obravnavano tematiko. Pri tem naj se avtorji ravna po zadnji številki **Jezikoslovnih zapiskov**. Pri navajanju virov in literature je zaželeno, da se ime, ki je zapostavljeno priimku z vejico, (po možnosti) navede neokrajšano.

Vse prispevke preberejo člani uredniškega odbora, ki članke in razprave praviloma tudi recenzirajo, pri čemer sodelujejo tudi zunanji recenzenti. Priporočila in popravki članov uredniškega odbora oziroma recenzentov so posredovani avtorjem, da jih upoštevajo in jih pred oddajo v tisk vnesejo na disketo.

Uredniški odbor **Jezikoslovnih zapiskov** si pri pripravljanju glasila želi čim širšega sodelovanja. Zato poziva sodelavce in bralce glasila ter vse zainteresirane, da pošiljajo svoje predloge in mnenja v zvezi z obliko in vsebino glasila ter delom uredniškega odbora. Objavljeni bodo v razdelku ODMEVI.

Naslov uredniškega odbora Jezikoslovnih zapiskov:

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Novi trg 4, 1000 Ljubljana, Slovenija

telefon: 01 4706 160, faks: 01 425 77 96, e-pošta: ISJ@zrc-sazu.si

Glavni urednik: telefon: 01 4706 177; e-pošta: keber@zrc-sazu.si.

ISSN 0354-0448

9 770354 044012